

ქუქუნა ფეიქრიშვილი

სახელთა ღერივასია
თანამედროვე ქართულში

გამომცემლობა „ჯანსულ ღვინჯილია“

თბილისი - 2008

ნიგნში განხილულია სახელთა დერივაცია თანამედროვე ქართულში. უხვ საილუსტრაციო მასალაზე დაყრდნობით გაანალიზებულია სიტყვანარმოების ძირითადი საშუალებანი, აფიქსთა გენეზისი და ფუნქციები; ამ ასპექტით ნაჩვენებია ენის განვითარების საერთო ტენდენცია.

რედაქტორი

პროფ. რ. სალინაძე

რეცენზენტი

ფილოლ. მეცნ. დოქტორი
ლ. კვანტალიანი

ISBN 9789941-0-0727-9

ავტორის წინათქმა

საკანდიდატო დისერტაციის დაცვის შექმნა (1973წ.) კიდევ რამდენიმე წელი ექმნაობდი მესამე სერიასთან დაკავშირებული ისეთი საკითხების შესწავლაზე, რაც ვერ მოხვდა საკვალიფიკაციო ნაშრომში, მაგრამ თავისთავად საყურადღებო იყო მეცნიერული თვალსაზრისით. გარდა ამისა, ამ პერიოდის პედაგოგიური ინსტიტუტის ლექტორ-მასწავლებელთათვის სავალდებულო წლიური საკვლევი თემების სახით ეწერდი სხვადასხვა ხასიათის (თემატიკის) სტატიებსაც, თუმცა იმავედროულად პროფ. ი. ქავთარაძე (მეცნიერხელმძღვანელი) ხშირად შემახსენებდა სადოქტორო დისერტაციასაც: „ყოველწლიურად ხომ მაინც უნდა დაწეროთ საკვლევი თემა. თქვენს პირობებში ერთ მონოგრაფიაზე მუშაობა უფრო ადვილი იქნება და თან ამასობაში კარგი საქმე გაკეთდება“. იმ ხანებში არ ვჩქარობდი ამგვარი საპასუხისმგებლო საქმის დაწყებას, რადგან მაშინ ფიზიკურად არ შემეძლო ოჯახის დატოვება, ქალაქიდან გასვლა სამეცნიერო ბიბლიოთეკებში სამუშაოდ, რაც აუცილებელი იქნებოდა დოქტორანგისათვის.

...1980-იანი წლების დამდეგიდან ჩვენს საქმიანობაში გამოიკვეთა ინტერესი XX საუკუნის სამწერლობო ქართულსა და დიალექტებში თავჩენილი და მრავალფეროვნებით გამოვლენილი სიტყვაწარმოების თავისებურებებისადმი. აქედან გამომდინარე, 1983 წელს სამეცნიერო წრეებთან (კოლეგებთან) შეთანხმებით სადოქტორო დისერტაციის თემად შევარჩიეთ „სიტყვაწარმოება (სახელთა დერივაცია) თანამედროვე სალიტერატურო ქართულში“ (რაც ოფიციალურადაც გაფორმდა ცოტა მოგვიანებით ქუთაისის პედაგოგიური ინსტიტუტის სამეცნიერო საბჭოს სხდომაზე, ოქმი № 10, 1985წ., 18 მარტი).

იმავე წელს შევადგინე მომავალი საკვალიფიკაციო ნაშრომის ძირითადი გეგმა, რომელიც პირველ ეტაპზე ითვალისწინებდა სახელთა დერივაციული ჯგუფების ფორმობრივ-სემანტიკურ ანალიზს თანამედროვე სამწერლობო ენის ცალკეული ენარების მიხედვით, მეორე ეტაპზე კი ამ მასალის საფუძველზე მოხდებოდა პრობლემის ზოგადი თეორიული მიმოხილვა. იმთავითვე ისიც ცხადი გახდა, რომ საანალიზო პერიოდის ჩვენთვის საინტერესო ენობრივი მოვლენის ნიშანდობლიობათა დადგენა-გამოსაყოფად გარკვეულწილად აუცილებელი იქნებოდა ძველი ქართული ენის, XIX საუკუნის მწერლობისა და თანამედროვე დიალექტების მონაცემთა გათვალისწინებაც. ამიგომ კონკრეტულად საკითხზე მუშაობა დაიწყო 1984 წლიდან ქართველი რომანტიკოსების ენის შესწავლით და შემდგომ გავაგრძელე სახელთა დერივაციული ჯგუფების ანალიზი ქვემოთ ჩამოთვლილი ენარების მიხედ-

ესი ასეთი თანამიმდევრობით: საბავშვო პოეზია (1985წ.), ქართული პოეზია (1986წ.), საბავშვო პროზა (1987წ.), ქართული პროზა (1988წ.), სამეცნიერო ლიტერატურის ენა (1989წ.), პრესის ენა (1990წ.) (ეს 6 ცალკეული ნაშრომი ამჯერად წიგნში წარმოდგენილია 3 ნაწილად: ქართული პოეზია, ქართული პროზა, სამეცნიერო ლიტერატურისა და პრესის ენა).

გარდა ამისა, ამავე ფორმით შევისწავლე დიალექტური ტექსტები, სადაც ხელშესახებად დადასტურდა წარმოების მრავალფეროვანი ყალიბები, ამა თუ იმ კილოსათვის დამახასიათებელი თავისებურებანი...

როგორც წესი, ყოველწლიურ საკვლევ თემაში შესაბამისი ქანრის საანალიზო მასალაზე დაყრდნობითა და სამეცნიერო ლიტერატურის გათვალისწინებით ვრცლად იყო საუბარი თითოეული აფიქსის გენების, ფუნქციისა და გავრცელების შესახებ, მაგრამ წიგნში ასეთი ფორმით შეგანილია მხოლოდ პირველი საკითხი „სახელთა დერივაცია თანამედროვე ქართულ პოეზიაში“, სხვა ნაწილებში კი მოგჯერ, განმეორების თავიდან აცილების მიზნით, თეორიული მსჯელობა შეკუმშულია სათანადო მითითებით (საილუსტრაციო მაგალითებიც ყველგან დამოწმებულია მცირე რაოდენობით), თუმცა აქა-იქ მაინც ვერ აცდით ამგვარ გამეორებას.

მომდევნო წლებში უკვე დავიწყე ცალკეული შინაარსობრივი ჯგუფის მთლიანი ან ერთი რომელიმე კონკრეტული საკითხის შესწავლა— ანალიზი თანამედროვე ქართულის ღონეზე.

სამწუხაროდ, გარკვეული მიზეზების გამო, ერთხანს ვეღარ შევძელი დიდი ინტერესითა და პასუხისმგებლობით დაწყებული საქმის გაგრძელება და შემდგომ მონოგრაფიად გამთლიანება, 1996 წლიდან კი საბოლოოდ ვთქვი უარი მის საჯარო დაცემაზე... თუმცა წლების შემდეგ მეტ-ნაკლები ინტენსივობით კვლავ ვუბრუნდებოდი ამ მასალებს და ზოგიერთ საკითხს სტატიის სახით ვკითხულობდი სამეცნიერო კონფერენციებზე, ნაწილი კიდევ იბეჭდებოდა სპეციალურ გამოცემებში. ამათ გარდა შემოგვრჩა კიდევ ბევრი ხელნაწერი სტატია თუ საილუსტრაციო ნიმუში, რაც, ალბათ, კვლავაც დააინტერესებს ამ პრობლემის მკვლევარ სპეციალისტებს და, როგორც მუსტი, სანდო წყარო, გარკვეულ სამსახურსაც გაუწევს...

სწორედ ამ გარემოებამ და, აგრეთვე, ძვირფასი ადამიანების ხსოვნისადმი პატივისცემამ გვიკარნახა, სახელთა დერივაციასთან დაკავშირებით მთელი 25 წლის განმავლობაში გაწეული მუშაობის შედეგები წარმოგვედგინა ერთ წიგნად (ყველა მასალა იბეჭდება უცვლელად, თავდაპირველი სახით).

2008 წელი.

შესავალი

სიტყვაწარმოება — იგივე სიტყვათქმნალობა ლინგვისტიკის ერთ-ერთი რთული და მრავალმხრივი უბანია (ფართო გაგებით გულისხმობს როგორც სახელურ და მზნურ ფორმათა დერივაციას, ისე კომპოზიციას). ამიგომ ჯერ კიდევ საბოლოოდ არ არის გარკვეული მისი ადგილი ენათმეცნიერების დარგთა შორის.

ქართულში წარმოქმნილ სახელთა შინაარსობრივი კლასიფიკაციის ცდები მოცემულია ძველი გრამატიკოსების ნაშრომებში, მაგრამ მოგადად სიტყვაწარმოების მეცნიერული შესწავლა უფრო გვიან (XX საუკუნიდან) დაიწყო და თანდათან იქცა საინტერესო კვლევის ობიექტად.

სიტყვაწარმოების ადგილის შესახებ ქართულ საენათმეცნიერო ლიტერატურაში გამოთქმულია სამი განსხვავებული მოსაზრება:

1) სიტყვაწარმოება მორფოლოგიის შესასწავლი ობიექტია (ა. მანიძე);
2) სიტყვაწარმოება უნდა იქნეს განხილული ლექსიკოლოგიაში (ე. თოფურია, არნ. ჩიქობავა, ალ. ლლონგი, მ. ანდრონიკაშვილი, ლ. კვაჭაძე...);

3) სიტყვაწარმოება ენათმეცნიერების ცალკე დარგია (ბ. ფოჩხუა).
სიტყვაწარმოება, კერძოდ, სახელთა დერივაცია თანამედროვე ქართულში (ბეპირსა თუ წერითს მეტყველებამში) მრავალფეროვნებით გვეძლევა, რასაც განაპირობებს მდიდარი ფორმობრივ-სემანტიკური სადერივაციო საშუალებები. შესაბამისად, სხვადასხვაგვარია წარმოების ყალიბიც. სხვაობა საგრძნობია როგორც სალიტერატურო ქართულის განვითარების საფეხურების, ისე სამწერლობო ჟანრებისა და დიალექტების მიხედვითაც. სწორედ ამან განსაზღვრა ჩვენი საგანგებო ინტერესი აღნიშნული პრობლემისადმი.

მართალია, სპეციალურ ლიტერატურაში სახელთა დერივაციას მეტ-ნაკლებად ეხებოდნენ ცალკეული მწერლის კვლევისას, აგრეთვე ამა თუ იმ დიალექტის ენობრივ ანალიზთან დაკავშირებით, მაგრამ საკითხი თანამედროვე ქართულის დონებზე მონოგრაფიულად ჯერ კიდევ არაა შესწავლილი.

ამჯერად ჩვენთვის საინტერესოა: დადგინდეს თანამედროვე სალიტერატურო ქართულში სახელთა დერივაციის ძირითადი სახე (მოდელი, მექანიზმი), გაირკვეს სადერივაციო საშუალებათა გან-

ვითარების ზოგადი შიმართულება და კონკრეტულად დაზუსტდეს მაწარმოებელ მორფემათა გენეზისი, ფორმოზირივი ვარიანტულობა და ფუნქციები დიაქრონიულ ასპექტში მოხმარების სიხშირის გათვალისწინებითაც; გამოიყოს დღევანდელ ქართულში სახელთა დერივაციის ძირითადი თავისებურებანი და გამოიკვეთოს სიგყვაწარმოების, როგორც ენობრივი მოვლენის, განვითარების საერთო ტენდენცია.

1984 წელი.

სიტყვაწარმოება (სახელთა დერივაცია) თანამედროვე ქართული პოეზიის მიხედვით

შესრულებულია წლიურ საკვლევ თემად ქუთაისის პედინსტიტუტის ქართული ენის კათედრაზე 1986 წელს. წაკითხულია მოხსენებად დიდი ოქტომბრის სოციალისტური რევოლუციის 70-ე წლისთავისადმი მიძღვნილ სამეცნიერო სესიაზე 1987 წლის 12 მაისს (იხ. მუშაობის გეგმა, 1987წ. 12-13 მაისი).

წარმოდგენილი ნაშრომი ერთი ნაწილია თემისა „სიტყვაწარმოება (სახელთა დერივაცია) თანამედროვე სალიტერატურო ქართულში“.

გასულ წელს შევისწავლეთ სიტყვაწარმოება ქართულ საბავშვო პოეზიაში: გავაანალიზეთ წარმოქმნილ სახელთა ჯგუფები ფორმისა და შინაარსის მიხედვით, გამოვეყავით ამ თვალსაზრისით არსებული მთავარი თავისებურებანი.

ამჯერად საკვლევ მასალად გამოვიყენეთ თანამედროვე ქართული პოეზია, უფრო ზუსტად, XX საუკუნის პოეზია. აქ შესაძლებელი გახდა, ერთმანეთისათვის შეგვედარებინა ჩვენი საუკუნის I ნახევრისა და თანამედროვე (60-70-იანი წლების) პოეზიის ჩვენება; მიღებული შედეგები შევუჯერეთ საბავშვო პოეზიის მონაცემებს და ორივე ნაწილიდან სათანადო საილუსტრაციო მაგალითების დამოწმებით წარმოვადგინეთ საერთო ვითარება თანამედროვე ქართული პოეზიის მიხედვით, მაგრამ, რამდენადაც თემა გარდამავალია, ამიტომ აქაც ძირითადად საკითხის აღწერითი ანალიზით დავკმაყოფილდით.

ცნობილია, რომ სიტყვაწარმოება არის მრავალფეროვანი და მდიდარი სადერივაციო საშუალებებით. შესაბამისად, სხვადასხვანაირია წარმოების ყალიბიც; სხვაობა საგრძნობია სალიტერატურო ქართულის განვითარების საფეხურების მიხედვითაც.

წარმოქმნილ სახელთა ჯგუფები ფორმის მიხედვით

ქართულში სიგყვაწარმოების ძირითადი საშუალებაა სადერეივაციო აფიქსები.

მაწარმოებელი აფიქსების აღვილმდებარეობის მიხედვით, წარმოქმნილ სახელებს ორ ძირითად ჯგუფად ყოფენ: სუფიქსიანებად და პრეფიქსიანებად. იქვე მიუთითებენ, რომ ქართულისათვის ოდენ-პრეფიქსული წარმოება არაა დამახასიათებელი, თუ მხედველობაში არ მივიღებთ ისეთ გამონაკლისებს, როგორებიცაა: უ-რიცხვ-ი და არა-თი ნაწარმოები სახელები [1(119)]. მაგრამ სპეციალურ ლიტერატურაში გამოთქმულია მოსაზრება, რომ ამგვარი წარმოება ქართულისათვის, განსაკუთრებით ძველი ქართულისათვის, ბუნებრივი ჩანს [2(137)]. საკვლევ გეჟსტებშიც საკმარისად დაიძებნა შესაბამისი ნიმუშები, რომლებიც სიგყვაწარმოების საერთო და ოდინდელ ყალიბში თავსდებიან და არ გამოირჩევიან რაიმე სიახლით.

აღეს ქართულისათვის ძირითადია სუფიქსიანი წარმოება, თუმცა საკმაოდ ხშირადაა იგი რეალიზებული პრეფიქს-სუფიქსებითაც.

წარმოქმნილ სახელთა ჯგუფები შინაარსის მიხედვით

§1. კნინობითი სახელები

„კნინობითია სახელი, რომელიც გვიჩვენებს, რომ საგანი, რომელსაც ის აღნიშნავს, ზომით ან სიდიდით ნაკლებია, ვიდრე ძირეული სახელით აღნიშნული“ (ა. შანიძე). სახელწოდება „კნინობითი“ სწორედ ამის მიხედვითაა დარქმეული („კნინი“ — ცოტა, მცირე).

მართლაც, ძველი ქართულის დონებზე საანალიზო ჯგუფის სახელები მხოლოდ შემცირებული (მცირე) ზომით წარმოგვიდგენენ საგანს, შესაბამისად, მათი ერთადერთი მაწარმოებელი იყო აკ სუფიქსი [3(51)].

ამგვარ სახელებს აღრევე (ძველ ქართულში) დასწყებით კ-ს

მოკვეცა ბოლოში და დარჩა ა, რომელიც შემდგომში იქცა კნინობითობის ძირითად მაწარმოებლად აკ სუფიქსის გვერდით.

ახალ ქართულში კნინობით სახელთა წარმოება უფრო გართულდა როგორც ფუნქციის თვალსაზრისით, ისე ფორმობრივად. ისინი ძირეული ფორმით აღნიშნულ საგანს შემყირებული ზომით წარმოგვიდგენენ და გამოიყენებიან აგრეთვე მოფერება-ალერსისა და დაცინვის (დამყირების) მიზნით.

მიუთითებენ, რომ დღეს სალიგერაგურო ქართულმა კნინობითი ფორმები არსებითად დაკარგა, თუმცა შეიძლება ისინი ნაშთის სახით კიდევაა ბლომად შემორჩენილი, მაგრამ მათი კნინობითობის დადგენა ჭირს საპირისპირო ფორმათა უქონლობის გამო. ვარდა ამისა, კნინობითობის ოდინდელი ფუნქცია (საგანი შემყირებული ზომით წარმოგვიდგინოს) შეიძლება აღწერიტადაც იქნეს რეალიზებული: პაგარა წიგნი (ა. შანიძე).

ჩანს, ამ უკანასკნელმა ფაქტორმაც გარკვეულად შეუწყო ხელი კნინობითის მაწარმოებელთა ფუნქციის ნაწილობრივ შეცვლას.

ახალ ქართულში კნინობით სახელთა მაწარმოებლად დასახელებულია ა, აკ, იკ, ილ, უკ, უნ (ა. შანიძე), აჭ, უჭ, ელ-ა, უც [4(25)] აფიქსები. მათი ფუნქციებიც ნაწილობრივ განსხვავებულია.

XIX-XX საუკუნეების ქართული პოეზიის საერთო ვითარებას მოგადადაც თუ გავითვალისწინებთ, ცხადი ვახდება, რომ საკვლევი აფიქსები ფუნქციურად ამ პერიოდშიც არ ყოფილა სავესებით იდენტური. მაგალიტად, ქართველი რომანტიკოსების შემოქმედებაში (XIX საუკუნის I ნახევრის პოეზია) კნინობითის მხოლოდ რამდენიმე მაწარმოებელი დადასტურდა თითო-ოროლა ნიმუშით [5(8)] და არსად დაციწეა-დამყირების გამომხატველი არაა!

კნინობითი ფორმები საკმაოდ გავრცელებულია ქართველურ ენათაგან სვანურში, ახასიატებს ზოგ სხვა ენასაც. იგი საინტერესოა ზოგადი ენათმეცნიერების თვალსაზრისითაც. მასში მკაფიოდ არის ასახული ენის კლასობრიობაც.

XIX საუკუნის II ნახევრიდან ქართულ მწერლობაში უკვე შესამჩნევი ვახდა კაციელა, გოგიე და მისტანა ფორმები. „სწორედ დაჩავრულთა კლასის წარმომადგენლები ატარებენ კნინობით სახელებს, რაც მარჯვედ არის გამოყენებული XIX საუკუნის ქარ-

თულ ლიტერატურაში. მასში ქკაფიოდაა ასახული ენის კლასობრიობაც“ [6(103)].

თანამედროვე ქართულში აშკარაა საკვლევი ჯგუფის აფიქსთა ვარიანტულობა და გამოყენების სფეროს გაფართოება. განსაკუთრებით საინტერესო ჩვენებას იძლევა საბაეშუო პოეზია, სადაც ა, აკ, ილ, ილო, იკო, იკონა, უნა, უნია, უკა, ელა, იკელა, იკა, უკელა, უკა, ია, უჩა, ულა, ნია, ონია, ონიკო აფიქსები წარმოადგენენ მოქმედ მორფოლოგიურ ელემენტებს [7(5-7)]. მართალია, ისინიც ბოგაერ ფუნქციონირებენ როგორც დაცინება-დამცირების აღმნიშვნელი მორფემები, მაგრამ მათთვის მაინც მთავარი და ძირითადია მოფერება-ალერსის გამოხატვა.

განსაკუთრებით საჩინოა ა სუფიქსის არაპროდუქტიულობა უნა, უნია, იკო, ელა აფიქსებთან შედარებით'.

საილუსტრაციოდ აქ (და სხვაგანაც) მხოლოდ თითო-ოროლა ნიმუშს ვიმოწმებთ, დასახელება კი უხვად შეიძლება:

მე ვიჯექ დედოფალ-ა-სთან (მგელ., 358); თავზე გახევიია თმების ბაწარ-ა (ჭიჭინ., 376); დგას მმეენიერი სახლ-აკ-ი მცირე (კალანდ., 354); ხომ არ გადაეკრათ ძამ-იკო ვალა? (სულაკ., 94); შენს ღობილ-ს ვერსად დავემალე (გრიშ., 260); რა კალთა აქვს ბებ-ილო-ს (კერეს., 17); მოთა-ია, ძამ-ია, აღე! (ჭანტ., 169); თავ-უნა დასეირნობს ქოლგით (ნიშნ., 17); დაინახა ეკ-უნია-მ (ჭანტ., 18); ჩაჩუმდა მარიამ-ელა (კალანდ., 422); ოთარ-იკა-ს... მეძახოდა (ჭელ., 102); ცური მოქქონდა ძროხ-უკა-ს (ლებან., 619); დარჩა ბიჭ-უკელა-ს ამარა (ჭანტ., 81); ლოლა, ლოლ-იკელა (ჭელ., 307); მზე-ონა-ს თოჯინები (ბერულ., 5); მზე-ონიკო-მ დაიძახა (ბერულ., 25); ბუქნი-ბუქნი ბუქნ-ელა (კერეს., 48); კიკნა ელამ რაგომ-ელა-მ შეგვაწუხა მართლა ყველა (ჩხეტ., 12); დადის მარტო ფეხდგომ-ელა ერთი კაცი მარდომ-ელა, მარდომ-ელა მარიანი (კერეს., 66).

ძალიან ხშირია საანალიზო გექსტებში წარმოების პარალელური ფორმები. ერთი და იგივე სიტყვა ორი, სამი და მეტი სახესხვაობითაა წარმოდგენილი ერთი და იმავე მწერლის ნაწერებშიც კი:

ა // ია // იკო // იკელა

ზურ-ა (კერ., 24) // ზურ-ია (ბერულ., 33) // ზურ-იკო (შალამბ., 8) // ზურ-იკელა (შალამბ., 8).

უნია // უნა // უჩა // უ

დათ-უნია (ჭიჭ., 9) // დათ-უნა (მრეც., 42) // დათ-უჩა(ჭიჭ., 17) // დათ-უ (გურგ., 30).

მასალების ანალიზით ირკვევა, რომ საბავშვო პოეზიაში უხვად წარმოდგება კინობითი სახელები (სხვადასხვა აფიქსით ნაწარმოები). განსაკუთრებული სიხშირით გამოირჩევა ელა, უნა, უნია, ია, იკო სუფიქსები. ისინი თითქმის ყველა მეტყველების ნაწილისაგან აწარმოებენ ახალ-ახალ ფორმებს: კერკეტი—კერკეტელა, რაგომ—რაგომელა, ფრენს—ფრენია...

ზოგჯერ ფორმათა წარმოება აშკარა ხელოვნურობის შთაბეჭდილებას გოვებს, ვერ თავსდება წარმოების საერთო ყალიბში და მათს ხმარებას გამართლებულად ვერ ჩავთვლით მხოლოდ რითმის მიზეზითაც. მაგალითად:

- ა) თამო, თამო, თამ-უნია,
რად არ გიყვარს ჭამ-უნია...
როცა მოვა მამ-უნია,
ატირდება თამ-უნია...
ამ-უნია-ს ძლიერ უყვარს
საჭმელების ჭამ-უნია (შალამბ., 6).
- ბ) გაგიმარჯოს კრუხ-უნა,
მეც ავაგე ხუხულა (წერ., 34).
- გ) ფოუნ-დოუნ-დიდ-ულა
ნუ იქნები დიდგულა,
შენ ხომ არ ავიზიდავს
ეს ქედები კიდ-ულა...
მდინარე ზვირთ-ულა
ცისარტყელა მშვილდ-უნა,
ვისთან დიდი იქნები
ვისთან ციდა-ციდ-ულა (კერ., 72).
- დ) კახ-უნია კარახუნამ
დაახევა ხარახურა (წერ., 16).
- ე) კატ-უნა კატ-უნჭილა-ო
თაგუნა დაგვიკრაო (ჩარკ., 19).

ამაგვარაა, რომ ამ შემთხვევაში კინობით სახელთა ამგვარი მრავალფეროვნება და თავისებურება (მოფერება-ალერსის გამოსახატავად) საბავშვო პოეზიის სპეციფიკურობითაც არის შეპირობებული.

ამ მაწარმოებლებიდან ზოგიერთი დიალექტური წარმოშობისადაა მიჩნეული, შესაბამისად, სამწერლობო ენაში (პოეზიაში) მათი არსებობა კუთხური მეტყველების ზეგავლენითა და მწერლის ინდივიდუალური სტილითაც შეიძლება აიხსნას.

მასალების ანალიზი ცხადყოფს, რომ თიანაქედროვე ქართულ პოეზიაში კნინობით სახელთა წარმოება მრავალფეროვანი ვახდა, ფუნქციის თვალსაზრისით მათთვის ძირითადია მოფერება-ალერსის გამოხატვა, ხოლო დაკნინება-დამციერების შინაარსით ძალზე იშვიათად გვხვდება. ამდენად, ამ ტიპის სახელთა აღსანიშნავად ტერმინი ოდენ „კნინობითი“ ღღეს ადეკვატურად ვეღარ ასახავს რეალურ ვითარებას, იგი ვერ ითავსებს ამ აფიქსებით გამოხატულ ყველა ფუნქციას. ამიტომ უფრო მართებული იქნება საყოველთაოდ დამციერღღეს ტერმინი „მოფერებით-კნინობითი“, როგორც სპეციალურ ლიგერატურაშია (იხ. ალ. ღღონტი, ქართული ლექსიკოლოგიის საფუძველები, თბ., 1971).

§2. ყოღა-ქონების სახელები

ყოღა-ქონების სახელებს აწარმოებს სუფიქსები: იან, იერ, ოსან, ოგან, ეღ, ა ამათგან ახალ სალიგერატურო ქართულში ძირითადია იან.

ი ა ნ სუფიქსის გენემისი სპეციალურ ლიგერატურაში სხვადასხვაგვარაღაა ახსნილი: ა) იგი მიჩნეულია ეგან-ისაგან მომღინარულ (ეე-ან >ე-ან >იან) [9(89)]; ბ) იან მიღებული ჩანს ეან-ისაგან [3(52)]; გ) ქონების აღმნიშვნელ რთულ სუფიქსებში იან, ოან, ეგან, ოგან საერთო ელემენტიან [10(347)]. მამასაღამე, იან-ის ამოსავალ ფორმად ეგან უნღა ვივარაუღოთ.

იან სუფიქსის თავღაპირველ ფუნქციაღ დასახელებულია ვინმესაგან წარმომავღობის აღნიშვნა, საიღანაც შემღეგ უნღა განვითარებულიყო გაგება კუთენიღებისა და ვისიმე მიმღეერობისა [1(122)]. ვარღა ამისა, იან სუფიქსის პირვანღელ და უძველეს ფუნქციაღ მიიჩნევენ კრებითობის, მრავღობითობის გამოხატვასაც [10(347)].

რა ფუნქციით რეაღიზღება იან სუფიქსი ქართულში?

აღნიშნულია, რომ ამქამად იან სუფიქსი ყოღა-ქონების გამოხატვეღია, შეიღლება იგი შეგვხვეღეს გვარის ერთ-ერთ ღბოლოღებაღ დასავღეთ საქართვეღლოში, ხოლო აღმოსავღეთ საქართვეღლოში გავრცელებული ცოცღანთ-ი ტიპის შტო-გვარის სახელებში (თუ ფორმა მრავღობითია) შემონახულია ჩამომავღობისა და კუთენიღების აღსანიშნავად [1(123)]. სხვა მოსაზ-

რების მიხედვით. დღევანდელ ქართულში იან სუფიქსის ერთადერთი ფუნქციაა ქონების სახელთა წარმოება, ხოლო მიმდევრობის, წარმომავლობისა და კუთვნილების ფუნქციები უკვე გამქრალია [4(25)]².

მართლაც, თანამედროვე ქართული პოემის მიხედვით თუ ეიმსჯელებთ, საჩინო გახდება, რომ იან სუფიქსის ფუნქცია გამარტივდა, იგი ყოლა-ქონების სახელთა ძირითად მაწარმოებლად იქცა:

სიერცე დაეთმო შაეფრთ-იან გველებს (აბამელ., 47); ეს ჭალები ლელ-იან-ი (მაჭავ., 345); ობოლ გოგოს ხალ-იან-სა (ჭიჭ., 29); ეს მებაღე სალმ-იან-ი კაცია (მრეულ., 62); დაგვანახებს, კუნწულებს, დაბრაწულებს წითლ-იან-ს (ქიტ., 76); ჩერო-იან-ი იყო ჩინარი (მაჭავ., 22); სუსხ-იან-ი ბორგავს ქარი (სულაკ., 31); ეანგ-იან-ი, ხაეს-იან-ი წარსული (ჩიქოვ., 556); დაეხარბდი დღეებს მზ-იან-ებს (ეცხლ., 667); იღუმალებავ, სანგრ-იან-ო, ფარაჯ-იან-ო (ჩარკვ., 340).

იან სუფიქსი მიმდევრობასა და კუთვნილება-წარმომავლობას აღნიშნავს შემდეგ ფორმებში:

თოთიკანთ ქალო, მელანო (მაჭავ., 86); ფანსიანთ ტურფა ქალო (ნონემ., 532); უკანასკნელი ქრისტანუბი (სამაღ., 97).

მსგავსი ნიმუშები აღმოსაელეთ საქართველოდან გამოსულ პოეტთა ნაწერებში საკმაოდ შესამჩნევია.

დადასტურდა ისეთი მაგალითებიც, სადაც იან სუფიქსი მქონეობის ფუნქციით არ უნდა გვევლინებოდეს:

ის თვალთა, ნატერის თვალთა, გულთა ნატერ-იან-თა (მაგბ., 190); მიყვარდა მინდერ-იან-ზე ჯოხის ჭენება (მოსამ., 36); და პარტასები უძოვრ-იან-ი... ვადაიხდიან (ლეონ., 244); სიმწვანე მოაწვა თელ-იან-ს, არყ-იან-ს (კილას., 167); და აყივლებს წმინდან-იან-ს აია სოფია (მიწიმ., 759).

აღსანიშნავია ისიც, რომ დღეს სალიგერატურო ქართულსა და დიალექტებშიც „იან სუფიქსი მონოპოლიისაკენ მიისწრაფვის. მას ეს ჯადოსნური ძალა მიანიჭა დიდმა მოთამ „ვეფხისტყაოსანში“ [12(145)].

იერ (იელ) სუფიქსი ძველ ქართულში ყოლა-ქონების სახელთა ძირითადი მაწარმოებელი იყო [13(434)]. ახალ სალიგერატურო ქართულში კი საგრძნობლად შემცირდა მისი მოხმარების სფერო: მისი ადგილი მეტწილად იან-მა დაიჭირა (ა. შანიძე).

ოიანამედროვე ქართული პოეზიის მონაცემებიც ერთხელ კიდევ აღასტურებს ამ მოსაზრებას. იურ სუფიქსი აქ გამოვლინდა თითქმის მხოლოდ გრადიციულად მომდინარე ფორმებში:

იგრძნობა მისი ძლ-იერ-ი სუნთქვა (სულაქ., 38); ღონ-იერ-ი ბიჭი ვარ (გურგ., 41); გემრ-იელ-ად ხატავს (მრეელ., 33); გრემი — მშვენ-იერ-ზე მშვენ-იერ-ი (ჭანგ., 38).

წარმოების ასეთი ერთფეროვნებისა და ფუნქციური გამარტივების მიუხედავად, საკვლევ ტექსტებში მაინც გამოვლინდა იურ სუფიქსიანი ზოგიერთი თავისებური ფორმა:

სულს კი მარადის სურს ც-იერ-ება (გალაკტ., 213, 116); კვლავ გავხსნი ც-იერ-ო, თუ შენ ეს გინდა (კალანდ., 228); და აპა, ვიმღერ ქართელის ქალო, სულო მშ-იერ-ო/ჩუმი დროების საუნჯეო, სოფლად ძლიერო.../მავსულის პირად, წმინდა ნებით მარად ც-იერ-ო/თამარ ლამამო და ნარნარო ივერიელო (შანშ., 129); ჩამოგვხედეთ მიწ-იერ-ებს¹ (თევზ., 228); ჩემი საღამი წიგნ-იერ და უწიგნურ ჯიგრებს (ლებან., 209).

ო ს ა ნ სუფიქსი ძველად უფრო ხშირად გამოიყენებოდა. მისი ძირითადი ფუნქცია იყო, აღენიშნა რისამე მაგარებლობა, მქონებლობა. ახალ ქართულში შედარებით შემცირდა მისი მოხმარების სფერო: ამ შინაარსის გადმოსაცემად მეტწილად იან სუფიქსი ცვლის მას. ამიტომ იყო, რომ იგი XIX საუკუნის I ნახევრის პოეზიაში (რომანტიკოსების ენაში) ძალზე იშვიათად გვხვდებოდა [5(6)].

როგორც მიუთითებენ, თანამედროვე ქართულში ოსან სუფიქსი კვლავ იკაფავს გზას (ა. შანიძე), ღღეს მის კომპეტენციაში შემავალ ფუნქციათა წრე უფრო გაიზარდა: გამოხატავს ქონებას, აწარმოებს ხელობის სახელებს და აღნიშნავს მცენარეთა კრებულს [4(26)].

საკვლევ ტექსტებში ოსან ქონებისა და ხელობის გამომხატველია:

ა) საქართველოს მკერდი ორღენ-ოსან-ი (გალაკტ., 326); დაღის ოქროს რამ-ოსან-ი (კერეს., 45); მძლე-ოსან-ი ჭიანჭველა (წერეთ., 28); მზე სხივ-ოსან-ი (ქუჩიშვი., 111); ბერი თორ-ოსან-ი (ნიშნ., 216); ხარ დედოფალი გვირგვინ-ოსან-ი (შანშ., 123); სველდებიან ფრთ-ოსნ-ები (ლებან., 659).

ბ) მწერდა ახალბედა კალმ-ოსან-ი (კვლ., 294); მშვილდ-ოსან-ი დაერქმევა (ჭანგ., 26); ხელ-ოსნ-ად ყოფნას მიკრძალავს (შანშ., 131); საქმ-ოსან-ი ილიმება (ლებან., 165).

მაგალითების დასახელება უხვად შეიძლება. ოსან სუფიქსი მოგჯერ ისეთ წინადადებაშიც დასტურდება, სადაც სასაუბრო ქართული ჩვეულებრივ ან-ს იყენებს. ეს ფაქტი შეიძლება შეპირობებული იყოს პოეზიის ენის თავისებურებითა და სტილისტური დანიშნულებით:

შავწვერ-ოსან-ი ბრძენი (ჭელ., 179); ხან ფრთ-ოსან¹ ლომად მთვარეს სწვდება (ჭელ., 213); ფრთ-ოსან-ი რა, ქეტები (ლებან., 73); პეპლებს ვამსგავსებ ქალაქებს ქოლგ-ოსან-ს (ჭელ., 81); ჩალმ-ოსან-თა მწკრივები (ნიშნ., 122); მომდგარა რასა ფარემ-ოსან-ი (ლებან., 185); გახუნებულია ყველა კაბ-ოსან-ი (მაჭ., 39); „ხელთა მიპყრია ნორჩი სოსანი/იგია შენი ძლევის სკიპგრა — ფერად-ოსან-ი (შანშ., 123).

ანალოგიური წარმოების საფუძველზე ჩანს წარმოქმნილი ფორმები: ნა-ოსან-ი ჰყვება ამბებს (ლებან., 17); მყავდა წინაპარი მღვა-ოსან-ი (ჭელ., 27); მიუგო ჯორ-ოსან-ს ქვეითმა (ლებან., 154); უდაბნოებში დაიგრიალებს ჰა ნავთ-ოსან-ი (ლებნ., 245).

ამ და სხვა მსგავს მაგალითებზე დაკვირვება ცხადყოფს, რომ ოსან უფრო პროდუქტიული ჩანს XX საუკუნის მეორე ნახევრის პოეზიაში (მ. ლებანიძე, ო. ჭელიძე, მ. მაჭავარიანი, მაყ. მრევლიშვილი).

ოფან სუფიქსის ფორმისა და ფუნქციის შესახებ ბევრმა მკვლევარმა გამოთქვა მოსაზრება.

შედგენილობით ოფან რთულია: ოფან, სადაც ოფ თემის ნიშანია, ან კრებითობის, მრავლობითობის გამომხატველი (ნ. მარი, ს. ჯანაშია, არ. მარტიროსოვი, ვ. თოფურია, ი. ქავთარაძე). ზოგი მკვლევარი მას ასე შლის: ოფან, სადაც ოფ თემატური სუფიქსია, ა უნდა იყოს მასდარის მაწარმოებელი ანდა მააბსტრაქტირებული აფიქსი, ნ კი — კრებითობის, სიმრავლის გამომხატველი, რაც სახელებშიც გვაქვს მრავლობითი რიცხვის ნიშნად [14(101)].

ფუნქციის თვალსაზრისითაც ოფან არ ყოფილა ყოველთვის ერთნაირი.

ძველ ქართულში იგი 1) მცენარის სახელზე დართული გამოხატავდა კრებითობას (სიმრავლეს); 2) აღნიშნავდა მქონეობას (ძირითადი ფუნქციაა) და 3) მას დაჰკისრებია საგნის ნიშნის ან თვისების ასახვა, რაც მის ძირითად ფუნქციებთან შედარებით გვიანდელი მოვლენა უნდა იყოს [14(96-103)].

ახალ ქართულში ოფან არაა ქონების სახელთა პროდუქტიული მა-

წარმოებელი (ა. შანიძე). კრებითობის გამოხატვის ოდინდელი (ძირითადი) ფუნქცია მხოლოდ მცენარეთა სახელებსა და გოპონიქებში შემოგვეჩაბა, სხვა შემთხვევაში იგი დაკარგული ჩანს [14(101)], თუმცა, ზოგიერთი მეცნიერის მოსაზრებით, ახალი შენაძენი უნდა იყოს [15(359)].

როგორია ოგან სუფიქსის მოხმარების სიხშირე ახალ ქართულში?

XIX საუკუნის I ნახევრის პოეზიაში ქონების სახელთა საწარმოებლად ოგან სუფიქსის გვერდით ოგან-იც ხელშესახებად დასტურდება. ეს კი გვაფარაულებინებს, რომ ძველი ქართულის სიგყვაწარმოების ზოგიერთი წესი ამ პერიოდისთვისაც ჯერ კიდევ ძალაშია (მდრ. განი მალოვანი; ცა ნათლოვანი; მრავალშტოვანი...)

თანამედროვე ქართულ საბავშვო პოეზიაში ოგან სუფიქსი ძალზე იშვიათია, ახლანდელ საკვლევე მასალაში კი საკმაო რაოდენობით გამოვლინდა, თუმცა მაინც ვერ ჩაითვლება ისეთ პროდუქტიულ მაწარმოებლად, როგორცაა ოგან სუფიქსი. იგი მეტწილად ტრადიციულად მომდინარე ფორმებში გვხვდება, ზოგჯერ კიდევ ოგან სუფიქსიანი წარმოება მხოლოდ და მხოლოდ პოეტურ ნებელობად (ხელოვნურ ნეოლოგიზმად) შეიძლება ჩაითვალოს:

ა) წვიმა კეთრ-ოგან-ი (გრან., 114); ჰაერ-ოგან-ი ჩარდახები (ამირეჯ., 118); ტაძარი გუმბათ-ოგან-ი (გრ. აბაშ., 57); წებ-ოგან ტალახში (მალაშ., 13); ფერ-ოგან-ი არემარე (მრეველ., 49); სურნელოვან-ი' ობობას ქსელი (გალაკტ., 157); სად წინაპართა კლოვან-ი' (გალაკტ., 340); ლაქეარდ-ოგან-ი მტკერის დუღუნი (ასათ., 350); ცის ფირუშ-ოგან სილაქეარდუმი (მირცხ., 58).

ბ) მოამტკერეს... ტყეს ლერწმ-ოგან-ებს (ლეონ., 231; მაჭავ. 246; ნიშნ., 207); სუფევენ ველსა მწვანო-ოგან-ს ფერნი მრავალნი (ლებან., 103); შენ ბნელ-ოგან-ში გამინათე რწმენა (ჩიქოვ., 526); დამეფუშა ჩრდილ-ოგან-ი კარაფი (ჩიქოვ., 590); მთები ორთქლ-ოგან-ი ახალ-შობილივით (მაჭ., 219); ნისლ-ოგან-ი სერის წვერზე (ამირეჯ., 121); კაკლების ჩრდილი ათასწლ-ოგან-ი (აფხ., 627).

ქონების მაწარმოებელი აფიქსებიდან დღეს ყურადღებას იქცევს ა სუფიქსის ფუნქციური მრავალფეროვნება.

სპეციალურ ლიგურატურაში ძველი ქართულის დონეზე ა არ მიაჩნიათ ქონების მაწარმოებლად და არც ასახელებენ [3(52); 4(27)], მაგრამ ახალ სალიგურატურო ქართულში იგი საკმაოდ არის გავრცელებული, თანვე საჩინოა მისი ფუნქციების გაფარ-

თოება-გაბრდის კენდეცია. სპეციალურადაა შესწავლილი ახალი ქართულის მიხედვით ა სუფიქსის სიგყვაწარმოებითი ფუნქციები. ესენია: კნინობიოობის (გორ-ა), ქონების (თმაქოჩორ-ა), მსგავსების (ლომკაყ-ა), დახასიათების (ქათქათ-ა), დაკონკრეცების (ასაწიველ-ა) და ზოგჯერ საგანთა დანიშნულების (ჩიგთოფ-ა) წარმოება. აქვე ნაყარაუდეყა, რომ ქონების, მსგავსებისა და დახასიათების აღმნიშენელი ა სუფიქსის თაედაპირველი ფუნქცია იქნებოდა ქონების გამოხაგვა და იგი ქონების აღმნიშენელ სხვა სუფიქსებში (ი-ან, ოფ-ან, ო-სან) გამოყოფილი ან ელემენტის თანხმონდართული ნაშთი შეიძლება იყოს. სწორედ ამ ან სუფიქსის ნაშთს უნდა წარმოადგენდეს ბუზღუნ-ა, ქერ-ა გიპის სახელებში გამოყოფილი ა სუფიქსი [8(29)]. და მაინც, მისთვის ძირითადია თვისების აღნიშენა, რომლის შესაბამისად შექმნილია მცენარეთა, ფრინველთა, ცხოველთა... სახელები. ა სუფიქსის ესოდენი გავრცელების მიმგმად მიჩნეულია მეცნიერების ამა თუ იმ დარგში გერმინოლოგიის შექმნის მოთხოენილება [4(27)]. დავიმოწმებთ მხოლოდ თითო-ოროლა ნიმუშს:

თქეი, შეეთეალ-ა-ე, არაბი ხარ? (კალანდ., 60); ჩემი ლურჯ-ა (მრველ., 37); ქრუნ-ა ქათამი (ჭიჭ., 90); კკოცნის უღვაშ-ა-ს ქოსა (ნიმნ., 36); შეგარ-ა დანით დაიკვლება (ღუნ., 185); ცოლი ეძახდა მუყელ-ა-ს (ჭანგ., 99); მგელმუხლ-ა-ს ნაფეხურები (ქურ., 184); ლალისფერ-ა, ქარვისფერ-ა ღულს (შანშ., 152); ინებეთ სიგარეგი - ჩხაკუნებს სანთებელ-ა (ნიმნ., 26); სათიბელ-ა-თი თიბაედა ბალახს (კალანდ., 288).

ედ სუფიქსიც ძველ ქართულშივე შედარებით იშვიათად ხმარებული მაწარმოებელი იყო. მაჩნიათ, რომ იგი სალიგერაგურო ენაში ქართულის ძირითადი და მასაზრდოებელი დიალექტიდან უნდა იყოს შესული [16(111)]. სპეციალისტების აზრით, ახალ ქართულში ედ, როგორც აფიქსი, მკედარია; შემორჩენილია თითქმის მხოლოდ ძველიდან მომდინარე სიგყვებში, თუმცა საგულისხმოა, რომ დღევანდელ ქართულში ედ-ის ფუნქცია კვლავ გამოიკვეთა ცნებების აღმნიშენელ გერმინებში. თანამედროვე ქართული პოეზიის ჩვენება ერთხელ კიდევ ადასგურებს ამ დებულებას: არ ვარ იყოდე ყბ-ედ-ი (გაბ., 536); დამიძარცხდა ყველა უჯრ-ედ-ი (მიწიშ., 777); ჩემი მგოსნობის მორბ-ედ-ი (ჯაბუშ., 274); მარადიული შარაენდ-ედ-ი (კალანდ., 118; აბაშელ., 46; ხარან., 63); ხუთწლ-

ქლებში გაეიზარდა; (კილას, 189); თან წასაყოლი აბოლებულს
კამარ-ელ-ი (კილას.. 92).

ქონების სახელთა მანარმოებელი აფიქსების გამოყენებას დი-
აქრონიულ ასპექტში თუ განვიხილავთ, ცხადი გახდება, რომ ძველ
ქართულში პროდუქტიული ოსან, ოგან, ედ ახალში თანდათან კარ-
გავენ წარმოების უნარს, მათი ფუნქციებიც იზღუდება. მაგრამ
თანამედროვე სალიგერატურო ქართულში სამეცნიერო-ტექნიკუ-
რი გერმინოლოგიისა თუ სპეციალური საჭიროებისათვის ისინი
კვლავ იფართოებენ გამოყენების სფეროს. მეორე მხრივ, დღეს
ძირითადი და პროდუქტიული გახდა იან და ა სუფიქსები. ეს უკა-
ნასკნელი მეტწილად გამოხატავს თვისებას ან გამოიყენება
ცხოველთა სახელებში.

ამრიგად, თანამედროვე ქართულ პოეზიაში ქონების სახელ-
თა წარმოება მრავალფეროვნებით გვეძლევა. იან, ოსან, ოგან სუ-
ფიქსების ძირითად ფუნქციად კვლავ რჩება მქონებლობის გა-
მოხატვა. ამიტომაც, რომ ისინი ადვილად ცვლიან ერთმანეთს.
მაგრამ ასეთი სემანტიკური იდენტურობა ყოველთვის როდი გვაქვს
(მდრ. ფრთიანი და ფრთოსანი, ბალახიანი და ბალახოვანი). ამ სახის
სემანტიკური გადახრები საფუძველს უქმნიან უფრო შორს მიმ-
ავალ სემანტიკურ ცვლილებებს, ისეთს, როცა ფორმებს ლექსიკუ-
რი თვალსაზრისით არაფერი აქვს საერთო [17(192)].

დაზუსტებას მოითხოვს საკვლევი ჯგუფის სახელთა ტრადიცი-
ული გერმინი „ქონების სახელები“, რომლის პარალელურად იხმა-
რება „ყოლა-ქონების სახელები“ (ალ. ლლონგი), „მქონეობის
სახელები“ (ბ. ჯორბენაძე).

§3. უქონლობის სახელები

უქონლობის სახელთა მანარმოებლებია უო და უურ (ულ)
კონფიქსები. ისინი ერთნაირი წარმომავლობის არიან, მაგრამ
ისტორიულად უფრო ძველია უურ, რომელიც დღეს ნაკლებპრო-
დუქტიულია. სამაგიეროდ, უო ამჟამად ერთადერთია, როგორც
ახალ სიტყვათა სადერივაციო აფიქსი (ა. შანიძე).

მართლაც, უო-თი ნანარმოები სახელები თანამედროვე ქარ-
თულ პოეზიაში უხვადაა წარმოდგენილი.

უო უვარსკვლავ-ო ღამეში მოქერის უ-აფრ-ო ნავი (აბაშელ., 50);

ე-ერთ-ო ფრინველს მოკვავს (ბერულ., 39); მეფე; ჯდა ე-ხანულ-ო-დ და ე-ლახტ-ო-დ (მაგ., 95); ეფერები ამ უ-ჩრდილ-ო ნათელს (საჯ., 303); ბაეში უ-სახლ-ო და უ-დედმამ-ო [იყო] (გელოე., 443); უ-დედნ-ო-დ წევს მისი ლანდი (ჩიქოე., 557); გავხდი უ-სამშობლ-ო (გამსახ., 622).

უ-ურ(ულ) უ-კაც-ურ ყურეში დგას კრეისერი (ლებან., 10); რად გინდა ლექსი უ-დე-ურ-ი (მირცხ., 40); გმა იყო უ-დაბ-ურ-ი (გალაკტ., 60); ღამეა და უ-ღამ-ურ-ი ღამე (გელოე., 416); მძავს უ-წიგნ-ურ-ი (ლებან., 260).

ცნობილია, რომ ხშირ შემთხვევაში უ-ურ კონფიქსის ადგილი უ-ო-მ დაიჭირა, კერძოდ იქ, სადაც არ მოხდა შინაარსის შეცვლა. ზოგან კიდევ უ-ურ აუცილებელია, ამის გამო კიდევ წარმოიშვა ასეთი პარალელური წარმოება:

ბელი უ-ბედ-ურ-ს სხვას რაღას უზამს (ტაბ., 561); ძნელია უ-წიგნ-ო-დ ყოფნა (ნიშნ., 19).

შდრ. ბელმა უ-ბედ-ო-დ ბევრი აგარა (ტაბ., 549); ეცნობ უ-წიგნ-ურ-ებს მწარმოებლებს წიგნისას (ლებ., 200).

ამრიგად, საკვლევ მასალაზე დაკვირვება ცხადყოფს, რომ უქონლობის სახელთა წარმოება ახალ ქართულში თითქმის ერთფეროვანია — არ გვეძლევა ხელშესახები თავისებურებებით.⁹ აქ ძირითადად ფუნქციონირებს უ-ო კონფიქსი, რომლის სინტაქსური ძალა ძველ ქართულთან შედარებით დღეს მნიშვნელოვნად გაიზარდა.

§ 4. ხ ელობის სახელები

ხელობის ანუ მოსაქმეობის (ალ. ღლონგი) აღმნიშვნელი სახელების საწარმოებლად გამოიყენება მე-ე, მე-ურ(ულ), მო-ე, მო-არ, მე-არ კონფიქსები. ამათგან ძირითადია მე-ე.

მე-ე დახვალთ, დაკურავთ მე-გიე-ე-ებად, მე-სკვირ-ე-ებად, მე-ჭურჭლ-ე-ებად (ჭელ., 52); პე, მე-ბორნ-ე-ე... (კალანდ., 177); ხალხო მე-ზერ-ე-ე, მე-ხიდ-ე-ე (ლებან., 39); წინ მე-ეტლ-ე-ე, ეგ ცხენები გააქანე (გალაკტ., 28); საქართველოს ლექსის მე-ხანძარ-ე-ნი (ლეონ., 213); მე-ეზოვე-ე-დ დაგაყენეს (ბერულ., 42).

მე-ურ(ულ): მე-ბად-ურ-ის ბინა... გემად იქცა (ჭელ., 49); მე-ზღვა-ურ-თან მიდის (ჭელ., 95); მომიგონებენ მე-განძ-ურ-ად (ლეონ., 315); მე-არ: ხელად ფერდობზე მე-თოხ-არ-ებს (ჭიჭ., 376).

მო-არ(ალ): მოვი გახლდათ მო-ისარი (მაჭავ., 93); მისი მო-ბურთ-ალ-ი (ბერულ., 50); მო-გირ-ალ-ი ქალ-რძალი (ლებან., 368).

საეკიკიოლერ ლიტერატურაში მიუიითებენ, რომ ზოგჯერ მე-ესთან ფუნქციურად მკაფიოდ გამიჯნული არ ჩანს სიგყვის მაწარმოებელი მორფემა მო-ე. ისინი თითქმის თანაბრად წარმოქმნიან ხელობის აღმნიშვნელ სახელებს [18(114); 4(28); 19(185)]. მართლაც, საანალიზო ტექსტებში უხვად დასტურდება ამგვარად ნაწარმოები სახელები:

პოეტი იყო მო-სამართლ-ე (გალაკტ., 222); ვარ მო-კალმას-ე მეც აწინდელი (ტაბ., 573); სენი ყოფილხარ მო-ნადირ-ე-ო (გელოვ., 435); მო-ბულბულ-ე მგოსნები უგალობენ (ამისულ., 326).

მო-ე და მე-ე კონფიქსთა ფუნქციურ იდენტურობაზე მეტყველებს ერთი და იმავე სიგყვის პარალელური წარმოების არსებობაც:

მე-ლექს-ე-ნიც მრავლდებიან (ჩიქოვ., 582; ლებ., 205).

მღრ. არც მო-ლექს-ე მყავს წინაპარი (ასათ., 359; ჭანტ., 66).

ამ გიპის ბოგიერთ მავალითში ხელობის გავება ნაწილობრივ დაჩრდილულია, ბოგი ფორმა ანალოგიური წარმოებით ჩანს გამოწვეული, ანდა თანამედროვე ცოცხალი მეტყველებისათვის ნაკლებ დამახასიათებელია:

და დაანარცხე მე-ტოქ-ე (ნიშნ., 10); ფერი არ უბრუნდება მიწას - დიდ მე-ნაყოფ-ე-ს (ლეონ., 375); სტვენდა სტვირი, ფეხს უსეამდა მე-ლრეობ-ე (გაჩეჩ., 400); რომ ტამის დამკერულ გულგრილ მე-ტამ-ე-ს ფიქრი აწუხებს (კახ.); მაგრამ არიან მე-მთერალ-ე-ნი სულ სხვა სისტემის (კომუნისტი, 1986, 29/IV);

მღრ. როგორც ირემი მო-იალალ-ე (მოსამ., 45); შენი ტუჩები მო-ყაბახ-ე-ნი (ლეონ., 163); იყავ შემტევი და მო-რეევანშ-ე (ჭიჭ. 372); შენ ჩემში კპოვებ მულამ ერთგულს და მო-ქომაგ-ე-ს (ცეცხ., 660).

ამგვარად, თანამედროვე ქართულ პოეზიაში დასტურდება სხვადასხვა აფიქსით ნაწარმოები ხელობის სახელები. დღეს განსაკუთრებით შესამჩნევია მო-ე კონფიქსის მოხმარების სფეროს გაფართოების ტენდენცია. როგორც შენიშნავენ, მო-ე-ს ამოსავალი ფუნქცია უნდა ყოფილიყო კუთვნილებისა და მონაწილეობის აღნიშვნა, შემდეგში მისი ძირითადი ფუნქცია გახდა ხელობის სახელთა წარმოქმნა [4(28)].

ხელობის აღმნიშვნელ სახელთა ჯგუფში აერთიანებენ მიმდებობისაგან ნაწარმოებ ფორმებსაც. ასეთ შემთხვევაში ამოსავალია ის საქმიანობა, რომელსაც ასრულებს ამა თუ იმ პროფესიის

წარმომადგენელი (მბურღაყი, მგობაი...). პროფესიის გერმინებით მიმღობის გამოხატვა ძალიან გავრცელებულია მეცნიერებისა და გექნიკის რევოლუციის ეპოქაში [19(186-187)].

ირკვევა, რომ ქართული სალიტერატურო ენის განვითარების მთელს მანძილზე მე-ე, მე-ურ კონფიქსების ფუნქცია სხვადასხვაგვარი იყო. თავდაპირველად ისინი კლასიკავგორიას აღნიშნავენ [20(034)]. ვარაუდობენ, აგრეთვე, რომ მე-ე, მე-ურ აფიქსების ფუნქცია უნდა ყოფილიყო გმნისაგან გასუბსტანტივებული მიმღობის წარმოება [21(119)]. ხელობის გამოხატვის უნარი მათ მოგვიანებით შეიძინეს და, რადგანაც ეს ფუნქცია მათთვის არ იყო ერთადერთი, ენამ ხელობის (მოსაქმეობის) აღნიშვნა ნაწილობრივ მაინც დააკისრა სხვა მნიშვნელობის აფიქსებსა და მიმღობის ფორმებს.

§5. დანიშნულების სახელები

დანიშნულების (ანუ განკუთვნილების) სახელებს აწარმოებს კონფიქსები: სა-ე, სა-ო, სა-ურ, სა-არ.

სა-ე აფიქსით წარმოქმნილი სახელები მეტწილად არსებითებია (მათში ზედსართავის გაგება დაბნელებულია):

სა-მხე-ე-ებში თუ დაგვამწყვედვენ (ნიშნ., 18); ნიჟარის სა-ფერფლ-ე (ჩიქოვ., 580); ჩემო გყეებო... სა-ხოხბ-ე-ებო (ფაშალ., 633); პატარა წიგნი სა-უბ-ე (ლეონ., 339); მიწაე სა-ვენახ-ე-ე (ლებან., 39); შენი თვალები სა-ცრემლ-ენია (ხარან., 220); სა-მაჭრ-ეს და სა-მურაბ-ეს (წერ., 23); სა-ბაგ-ეს ირგვლივ ეხვიენენ (ტაბაგ., 40).

სა-ო კონფიქსით ნაწარმოები სახელები მეტწილად ზედსართავებია. დღეს ამ აფიქსს მეტი სასიცოცხლო ძალა აქვს (ა. შანიძე): არის სა-ღეთ-ო ბილიკები (ვალაკტ., 9); ენდე სა-ნდ-ო-ს, ეძმე სა-ძმ-ო-ს (წერ., 10); სა-ათაბაგ-ო-ს მგვერი აშალეს (კალანდ., 197); სა-მკურნალ-ო ბალახებით (ლეონ., 223); სა-ტახტ-ო-ებს მიაფრენს (ლებან., 70); სა-ხელოსნ-ო-დ გადაეაქციოთ (აბაშელ., 69); თქვენი მაღალი სა-დადიან-ო (გაფრინ., 193); სა-მზე-ო-ს დაკლებული სულეთში გროვდებიანო (ჩარკ. 312).

სა-ურ (ულ) ახალ ქართულში აღარაა პროდუქტიული მაწარმოებელი. ფაქტობრივად დღეს იგი შემორჩენილია ძველი წარმოების რამდენიმე სახელში:

აპყეე სხვა სა-ფეხ-ურ-ებს (ვალაკტ., 35); სა-კვამ-ურ-იდან ამოდის კვამლი (სულაკ., 77); სა-ცეცხლ-ურ-ი სურნელს აკმეეს (აბაშელ.,

45): მკაცრი სა-რწყ-ულ-ი პატიოსნება (ველ., 177); ღვანან ქა-
ფებით სა-რძი-ულ-ები (ლეონ., 173).

სა-არ (აღ): სა-თოს-არ-ში მიღის (ნიშნ., 238); სა-ტკიე-არ-ი მოუშემ-
და (გრიმ., 327); არა მქონია სხვა სა-ყუდ-არ-ი (ირ. აბაშ., 33);
დავწერე წიგნი მშვენიერი და სა-ტერფ-ალ-ი (ლეონ., 314); ხან
რხევა სა-მაის-არ-ი, ხან სა-კენეს-არ-ი დაირი (გალაკტ., 293).

ცნობილია, რომ სა-ე — სა-ურ და სა-ო — სა-ურ აფიქსებით
ზოგჯერ ერთსა და იმავე ფუძეს დაერთვიან და სხვადასხვა მნიშ-
ვნელობის სახელებს წარმოქმნიან (შდრ. სა-თაე-ე — სა-თაე-ო
— სა-თა-ურ-ი) [4(28)]. მაგრამ პოეტურ მეტყველებაში ამგვარი
მონაცვლეობა სემანტიკურ სხვაობას როდი იძლევა ყოველთვის.
ამიგომაა, რომ ასეთ შემთხვევაში რომელიმე მათგანის შერჩევა-
გამოყენება ენობრივ ნორმებს კი არ ექვემდებარება, არამედ
ავტორის წერის სტილით უფროა განსაზღვრული. მაგალითად:

სა-კახეთ-ურ-ო ღრუბლებს (ლეონ., 229).

შდრ. უნდა თქვა ხმა სა-კახეთ-ო (იაშვ., 463).

მან სა-ცოლ-ე-დ დაირჩინა (აბაშელ., 43).

შდრ. ჩემი თეთრი სა-ცოლ-ო (ვაფრ., 177, 187).

ვთქვათ მთლად სა-მზე-ო და სა-ნიაე-ე (გალაკტ., 388).

შეახამეთ საესე სა-სმ-ის-ს (გალაკტ., 386).

შდრ. სა-სმ-ურ-ი ასწია დაღიანმა (ასათ., 381).

ლექსიკური თვალსაზრისით საინტერესოა აგრეთვე ფორმები:
ეს სიმღერაა მზის სა-სალამ-ო (კალანდ., 197); ჩაქაფულ ძროხის
სურნელი სა-ნოყიერ-ო (ლეონ., 172); შენი სიგყვა სა-მყვირ-ალ-ო
(ლეონ., 286); მოსკოვმა შთანთქა ძვალნი მისნი სა-ტანძი-ე-ნი
(მაჭავ., 14); რომ ჩემს გონებას, მძლეს სა-ნატრ-იონ-ს (გრიმ.,
308).

მიუთითებენ, რომ სა-ჟ, სა-ო აფიქსებით ნაწარმოებ სახელებში
შეიძლება დანიშნულების გაცემა დაბნელდეს. დასახელებულია რამ-
დენიმე ამგვარი ნიმუში: სათაფე, საუკუნე (ა. შანიძე), საღამო, სა-
უნჯე (მ. გუსკია), ასეთად მიგვაჩნია აგრეთვე: საწუთრო, საარაკო
(სილამაზე), სასახლო (ხალხი), საძნელო (საქმე) და ა.შ.

თანამედროვე ქართულ პოეზიაში დანიშნულების სახელთა სა-
წარმოებლად უმრავლეს შემთხვევაში დასტურდება სა-ო კონ-
ფიქსი.

§6. გეოგრაფიული სახელები

გეოგრაფიული სახელები სხვადასხვა გიპისა და სხვადასხვა

წარმოშობისაა (ა. შანიძე), მავრამ სიტყვაწარმოების ოვალსაზრისით საინტერესოა საკუთრივ გეოგრაფიულ სახელთა სადერივაციო აფიქსების გამოყენების შემთხვევები.

წინასწარვე შევნიშნავთ, რომ ამ გიპის სახელთა წარმოება თანამედროვე ქართულში არ გამოირჩევა განსაკუთრებული მრავალფეროვნებით. შესაბამისად, იგი საანალიზო ტექსტებშიც არ გვეძლევა სხვადასხვაობით.

გეოგრაფიულ სახელთა მაწარმოებლებია: ეთ, ით, სა-ეთ, სა-ით და ერთის საზოგადო სახელის ფუძეს, მოგჯერ კი — გომორივ და ეთნიკურ სახელებს და ამათგან აწარმოებს გეოგრაფიულ სახელებს:

არაბ-ეთ-ის მიდამოები (შანშ., 140); სპარს-ეთ-ს და ოსმალ-ეთ-ს შუაზე გაუყვიათ (ლებან., 13); სევან-ეთ-ში ბევრია მწვერვალი (ჩიქოვ., 489); თუ ბულგარ-ეთ-ში მეტყოდა ეინმე (სულაკ., 98); სადაც მოკლულ ოცნებით ღიმილისთვის ჩავედი/შორს კი ხევსურ-ეთ-ია, თუშ-ეთ-ი და ფშავ-ეთ-ი (გალაკტ., 112).

სომხ-ით-ის მთავარს ეახლა (ლებან., 251).

სა-ეთ სა-თათრ-ეთ-ს¹⁰ გადაეყარა (ლეონ., 196); მე უნდა მოეკედე სა-ფრანგ-ეთ-ისთვის (ნიშნ., 28).

სა-ეთ სა-ჯავახ-ო-დან ბერძნის წყარომდე (კალანდ., 40); ინდოეთს ვუმღერ სა-რუსთველ-ო-დან (ირ. აბაშ., 16).

აღსანიშნავია, რომ თანამედროვე ქართულში ხელშესახები ფაქტია ეთ სუფიქსიან სახელთა ერთი ახალი სემანტიკური ნიუანსის მოჭარბება.

სპეციალურ ლიგერატურაში წყლეთი გიპის სახელები ხელოვნურ ფორმადაა მიჩნეული (ა. შანიძე), შენიშნულია აგრეთვე, რომ ვარდეთი, თოვლეთი და მისთანანი უპირატესად მხატვრული ლიგერატურის ენაში გვხვდება და საერთო გავრცელება ჯერ არ მოუპოვებიათ [4(28)].

ამ კატეგორიის სახელები მკვდრეთი, ჯოჯოხეთი ძველი სალიგერატურო ენიდან მომდინარეობენ, ამათი ანალოგიური ფორმები: სულეთი, შავეთი, ბნელეთი, სმაჭამეთი... დაცულია ხალხურ მეტყველებაში ან დადასტურებულია ქართულ კლასიკურ მწერლობაში (რუსთაველი, ვაჟა).

ირკვევა, რომ ახალ ქართულში ეს წარმოება ყალიბდება, როგორც პროლეტკიული ენობრივი მოვლენა, რომელმაც მეტი გავ-

რეკლება მოიპოვა XX საუკუნიდან. თუ 50-იან წლებამდე ქართულ პოეზიაში ძველიდან მომდინარე ფორმების გვერდით თითო-ორი ახალი ნიმუში (მზისეთი, სავარსკვლავთი) მაინც გამოვლინდა, თანაპედროვე ქართული პოეზია უკვე უხედავ წარმოაჩენს ამგვარ ფორმებს. ამ თვალსაზრისით კიდევ უფრო პრაქტიკულად უნდა განვიხილოთ საბავშვო პოეზია [7(12)]:

ყინულ-ეთ-ი მოვიარეთ (მრეელ., 35; ჭიჭ., 194); თაფლის სუნიის გაქვინთილი მზიან-ეთ-ის ველი (ქიგ., 94); ხეთა მწევანე ქალაქი - კობტა ჩიორ-ეთ-ი (ჭიჭ., 194, 186); და ძილ-ეთ-ის ბალებს (კერეს., 43); მოინათლა ის სოფელი და დაერქვა მარდომ-ეთ-ი (კერეს., 77); ვინც შორ-ეთ-იდან იწვევდა მერცხლებს (მაჭაყ., 353); დიდი თოვლი ყოფილა, დიდთოვლობა ყოფილა/თოვლ-ეთ-ი ყოფილა (ჯგუბ., 17); კალი-ეთ-ის მკალაეი ვარ (ჭიჭ., 212); გამომივლია შორ-ეთ-ი (წერ., 26).

ასეთი წარმოება საპრეფიქსითაც შეიძლება იყოს გართულებული:

ვაქრა მთელი სა-ციყე-ეთ-ი (ჭიჭ., 144); სა-თაგე-ეთ-ისკენ გამოსწია (მრეელ., 10); სა-ზღაპრ-ეთ-ის უცნაური ამბებისგან გაოცდები (გურგ., 23).

ეს სუფიქსიანი ამგვარი ფორმები თითქოს უფრო მარტივი და მოხერხებული ჩანს. ერთ-ერთი საბავშვო წიგნის სათაურშიცაა ეთ-იანი წარმოება: „წერილები სიმღერ-ეთ-იდან“ (ე. ქიგიაშვილი). აქ სიმღერეთი ბავშვობის ქვეყანაა, ბავშვობისა, როცა ყველაფერი სიმღერად და გართობად გვეჩვენება.

დღეს ნებისმიერი სახელიდან შეიძლება ვაწარმოოთ ეს სუფიქსიანი გეოგრაფიული სახელი, რომელიც ზოგჯერ საპრეფიქსითაც გართულებული:

ეთ: და სიმზარ-ეთ-ში მესხაგება ძველი ცხოვრება (მიწიშვ. 753; ნონეშვ. 495; ჭელ. 17; გალაკტ. 140); მიყვარდა აგარაკის დღეობა — ჰაერ-ეთ-ი (გრიშ., 292); ვმღერი მეც იმ ვარსკვლავ-ეთ-ზე (ირ. აბაშ., 12); შორს დარჩა საქართველო და ველ-ეთ-ის ველები (ჩარკვ., 301); ამ ყინულ-ეთ-ში ვაისმის ხმა (ხარან., 10); მიყვარს არწივიანი ორბ-ეთ-ი (ლეონ., 303); ესლაც არის... ყველა მდინარე და ოქრო-ეთ-ი (გალაკტ., 274); გვინდა მეტი კაკაბ-ეთ-ი; ხობობ-ეთ-ი(ნიშნ., 114).

სა-ეთ მენ ხარ ყვითელი ვით სა-გიე-ეთ-ი (გაფრინ., 189); ჩემი სამშობლო არგანია და სა-მღერ-ეთ-ი (ასათ., 403); სა-რკინ-ეთ-ში გრდემლზე სცემენ უროს (ასათ., 408); ალგეთი, თრიალეთი, — მგლის სა-ლეკე-ეთ-ი (ნიშნ., 332).

ეთ სუფიქსიან ამგვარ სახელთა გამოყენება ავტორის ენის სტილურ თავისებურებაზე მიუიითებს. ამიგომაა, რომ გექსტებში ვხვდებით ასეთი პარალელური წარმოების ნიშნებს (ერთი და იმავე პოეტის ნაწერშიც კი):

შსმობდა თეთრი სულ-ეთ-ი (კილას., 97).

შდრ. ნეტარ რომ იმკვიდრეთ სა-სულ-ეთ-ი (იქვე, 6).

სხივმალლიანი ჩვენი მზის-ეთ-ი (აბაშელ., 84).

შდრ. მზე წასულა სა-მმევე-ეთ-ში და ქლიავს ამწიფებს (კილას., 27).

ვარსკვლავ-ეთ-ში დრო კუსავით მიჩოჩავს (ნიშნ., 237).

შდრ. რაღაც ხდება სა-ვარსკვლავ-ეთ-ის წიაღში (ცეცხლ., 720).

საანალიზო გიპის სახელთა მოხმარების სიხშირით გამოირჩევა ლ. ასათიანის, გ. ტაბიძის, შ. ნიშნიანიძის, ნ. კილასონიას პოეზია. მიუხედავად ასე ფართო გავრცელებისა, თოვლეთი გიპის წარმოება ჯერჯერობით მაინც სამწიგნობრო ენის კუთვნილებად რჩება.

§7. ხარისხის სახელები

თანამედროვე ქართულში ხარისხის სახელთა წარმოება სხვა ჯგუფებთან შედარებით არ გამოირჩევა მრავალფეროვნებით, განსაკუთრებით ეს ითქმის ოდნობითის ფორმებზე.

ცნობილია, რომ ძველ ქართულში ხარისხის ორი ფორმა არსებობდა: დადებითი (ძირეული) და უფროობითი, ოდნობითს ძველი ქართული სალიტერატურო ენა არ იცნობდა (ა. შანიძე).

უფროობითი ხარისხის მაწარმოებელი თავდაპირველად იყო უ-ჭს, შემდეგ კი მისი გამარტივებული სახე — უ-ეს; ზოგიერთ ფუძესთან — უ-ოღს>უ-ო (უმჯობესი, უტკბოღსი> უმჯობესი, უტკბოსი//უტკბესი).

უფროობითი ხარისხის ფორმა იწარმოება სხვადასხვა მეტყველების ნაწილისაგან. ახალ ქართულში ხარისხის წარმოებამ შეიძინა ოდნობითის გავებაც. მისი მაწარმოებელია მო-ო კონფიქსი (მო-დიდ-ო). ოდნობითი ხარისხის ფორმები დღეს უფროობითთან შედარებით ქართულში ნაკლებად არის განვითარებული (ა. შანიძე).

სპეციალურ ლიტერატურაში ოდნობითი, როგორც ხარისხის ფორმა, პირველად გამოყო ი. ყიფშიძემ. ოდნობითის ფორმები ქართველურ ენებში მეგ-ნაკლებად არის გავრცელებული (ყველაზე ხშირია ქართულში, შემდეგ — მეგრულში და ბოლოს —

სვანკრში). ოღნაობითი ხარისხი (დღეუკანდელი ფორმითა და გავებით — ჟჟ) ძველ ქართულში არ გვხვდებოდა, XII-XIII საუკუნეებში იშვიათია, ახალში — შედარებით ხშირი [22(49)].

საანალიზო ტექსტებზე დაკვირვება ცხადყოფს, რომ XIX საუკუნის I ნახევრის პოეზიაში (რომანტიკოსების ენაში) ხარისხის წარმოება მხოლოდ უფროობითის ფორმებით იყო წარმოდგენილი. თუმცა არც ის გამოირჩეოდა სიხშირითა და მრავალფეროვნებით. თანამედროვე ქართულ საბავშვო პოეზიაშიც თითქმის ამგვარი ვითარებაა, ამჯერად წარმოდგენილ მასალაში კი აშკარაა ხარისხის სახელთა მოხმარების სფეროს გაფართოება.

უ-ეს უნატიფუ-ესი ენა ქართული (მაჭავ., 118); ეს უმჭვირვალ-ეს არის აქაგის (ლუბან., 235); გამიხსნა გული უგრძნეულ-ეს-მა (კალანდ., 116); ეს თეატრია უნამდვილ-ესი (გაფრ., 200); ეს იყო ღამე უელეარ-ესი (ცეცხლ., 69); რაც დმწველია და უმძიმ-ეს-ია/უსსეკა,კ-ესი და უწმინდ-ეს-ია (ჭელ., 164).

მო-ო და ამოდერა მო-ყვითალ-ო ფუჩეჩიდან (მაჭავ., 203); ქროდა მო-ლიბრ-ო ქარი (კალანდ., 39); მო-ლურჯ-ო მთებში გულადმა იწვა (სულაქ., 106); მო-გრძ-ო თვალეხი... სეველით ამოვსებული (ცეცხლ., 683); მხერა მო-ლაევეარდ-ო, მოკრიალუ (ჭელ., 301); შეუერთდა ზეყას მო-იისფრ-ო კვამლი (ჭანტ., 122); ვით მო-ხულიგნ-ო თავხელი ბიჭი (კალანდ., 235).

ცნობილია, რომ ხარისხის მაწარმოებელი აფიქსების დართვით სიგყვის ფუძეში ხდება ცვლილება: მოიკვეცება ფუძის ბოლო-კიდური მარცვალი (ამგვარი ნიმუშები საკვლევ ტექსტებშიც დაიძებნა), ზოგჯერ კი საპირისპირო მოვლენასთანაც გვაქვს საქმე: წარმოების საერთო წესით შეპირობებული მოსალოდნელი ცვლილება სიგყვაში არ ხდება, რაც ნაწილობრივ პოეტური ენის სპეციფიკურობითაც უნდა აიხსნას. დავიმოწმებთ ზოგიერთ ნიმუშს:

უ-მშვენ-ეს-ი და უ-ნარინჯ-ეს-ი იყავ, მამულო (საქ. ქალი, 1986, №1, ასევე: ვაჩეჩ. 427); უ-ტკბილ-ეს დღეთა, უ-ტკბილ-ეს წამთა უ-ტკბ-ეს-ი შენ ხარ (ირ. აბაშ., 33); უ-ტკბ-ეს ზღაპარს ის მიამბობს (ჭელ., 32; ასევე: ლ. ასათ., 350); იმ ჯოჯოხეთზე უ-ტკბ-ეს-ია² აბობოქრება (გალაკტ., 155); მო-თაფლისფერ-ო³ სახე მამების (ცეცხლ., 80).

ცალკე უნდა გამოიყოს აგრეთვე უუძველესი გიპის უფროობითი ხარისხის ფორმათა წარმოება. თანამედროვე პოეტურ მეტყველებაში ამგვარი ნიმუშები უცხო არ არის (გამონაკლისია საბავშვო პოეზია). თითქმის ყველა ავტორი იყენებს მას მეტ-ნაკლებად

(ვანსაკუორებით ხშირად გალაკგიონი, ა. კალანდაძე, მ. ლებანიძე). ასეთ ფორმათა საფუძვლად შეიძლება ჩაითვალოს პოეტური ენის სპეციფიკურობა, სტილური თავისებურება (ამ ფორმაში უფრო ძლიერია სიგყვის ექსპრესიული მხარე):

ჩვენია იგი მომავალი უ-უ-დიდ-ეს-ი (გალაკგ., 363); მქონია ვანცა უ-უ-კვდაე-ეს-ი (მოსამე., 37); უ-უ-ძველ-ეს-ი ვარსკვლავი კრთოდა (კალანდ., 177; ასევე: გალაკგ., 236, 1928; ლებ., 231); გმადლობ, გამჭვდე რკინად უ-უ-რკინ-ეს-ი რკინის (ლებან. 108); პანგი შიშველ მონების, აზრი უ-უ-მალ-ეს-ი (კილ., 181).

როდინდელი წარმონაქმნია უძველესი გიჟის ფორმები? ამასთან დაკავშირებით სპეციალურ ლიგერაგურაში აღნიშნულია: 1) „შეიძლება ზოგჯერ უფროობითი ხარისხის ფორმას წინ დაერთოს კიდევ მეორე უ(უ-უ-დიდ-ეს-ი...), მაგრამ ეს არის ხელოვნური ფორმა. ასეთ უფროობითს გაძლიერებული ეწოდება“ [1(140)];

2) აქა-იქ გვხვდება უუ პრეფიქსით წარმოებული ხარისხის ხელოვნური ფორმები, უფრო ხშირად მ. ჯავახიშვილი ხმარობდა მას [23(51)].

ირკვევა, რომ ძველ ქართულს საანალიზო გიჟის წარმოება არ ახასიათებდა, იგი გვიანდელი წარმონაქმნი ჩანს. ჩვენი მასალების მიხედვით, XX საუკუნის I ნახევრის პოეზიაში თითო-ოროლა ნიმუში გამოჩნდა, შემდეგ კი თვალსაჩინო გახდა. დღეს კიდევ უფრო აშკარაა მისი პროდუქტიულობა.

§8. წარმომავლობის სახელები

წარმომავლობის აღსანიშნავად ქართულში გამოიყენება ელ, ურ, იურ, დელ, ეულ სუფიქსები, თუმცა უძველესი ქართულისათვის ოდენ პრეფიქსულ წარმოებას ვარაუდობენ. წარმომავლობის სახელთა მაწარმოებელი სუფიქსების ფუნქციასა და გენეზისს ლინგვისტიკაში ბევრი მკვლევარი შეეხო. ახლახან დაიბეჭდა ა. კიზირიას შრომა „წარმომავლობის სახელები თანამედროვე სალიგერაგურო ქართულში“ (იკე, XXIII, 1985წ.), სადაც დაწვრილებითაა წარმოდგენილი ამ აფიქსთა შესწავლის ისტორია, ყურადღებაა გამახვილებული თანამედროვე სალიგერაგურო ქართულში მათი გამოყენების შემთხვევებზე.

ელ გამოხატავს ადამიანთა სადაურობას, რაიმეს მიმდევრობას

ანდა პროფესიას:

ფორდს ეჯიბრება კუკილოვ-ელ-ი (მირცხ., 48); და ყანწ-ელ-ები გლოვობენ ჩიბის (ვაფრინდ., 199); მტკიცე ლენინ-ელ-ი (ნიშნ., 139); რკინიგზ-ელ-ის ხმაც ვაისმის ამაყად (სულაქ., 181); ერთმა მწყეძ-სმა შირაქ-ელ-მა (გაბაგ., 32); მამა მაღარო-ელ-ი (ჯღამ., 16).

ურ(ულ) სუფიქსს ახალ ქართულში რამდენიმე ფუნქცია აქვს. იგი გამოხატავს თვისებას, მასალას, მსგავსებას, ნივთის სადა-ურობას. ამათგან ძირითადია თვისების აღნიშვნა:

ბალი ბოგანიკ-ურ-ი (მაჭავ., 60); ჭაბუკ-ურ-ი ჭემმარიგება (ჩარკვ., 319); მე თვალს ვაყოლებ შენს ღამ-ურ კენესას (ვაფრინდ., 189); მზე ჩადიოდა წითლ-ურ-ად (ლეონ., 389); მე ერთი მქონდა... კაღ-ნიერება არწივებ-ურ-ი (ასათ., 393); გურ-ულ-ი ოდა, გურ-ულ-ი ფაცხა (გალაკტ., 284); ბავშვ-ურ-ი ასაკი (შალამ., 31); ხეესურ-ულ კაბას ჩავაცმევ (ჩარკვ., 40).

ეულ აღნიშნავს წარმომავლობას პირთაგან და ნათესაობითი ბრუნვის ფორმას ერთვის (ზოგჯერ ბრუნვის ნიშანი მოკვეცი-ლია):

იენეს ირონია მამის-ეულ-ი (ხარნ. 16); დაუღვიათ სახლი მამა-პაპ-ეულ-ი (ლებან., 164); ხაგი ბრუნავედა თამარის-ეულ-დროის დიდებით (ლეონ., 324); სიზმარ-ეულ გაძრებს ვხედავთ (ჩარკვ., 153).

როგორც მართებულადაა აღნიშნული, დღეს ეულ სუფიქსი იფართოებს მოქმედების არეს, იგი გვევლინება ახალი ფუნქციითაც — გამოხატავს ჯიშსაც, რომელიც სხვადასხვა სახის საგნებს აერთიანებს. მართლაც, თუ რომანტიკოსების თხზულებებში ეულ სუფიქსი წარმოდგენილი იყო ძველიდან მომდინარე სამიოდე სიტყვაში, XX საუკუნის (და განსაკუთრებით თანამედროვე) ქართულ პოეზიაში აშკარად იგრძნობა მისი სიხშირე (მოჭარბება) ბოსტნეული გიჟის ფორმებში:

უწყვია ბოსტნ-ეულ-ი და კვერცხები (ლეონ., 306); რა მარცელ-ეულ-ი, რა ხილი (ჭიჭ., 131); ბაღ-ეულ-ი, ბაღ-ეულ-ი გაზაფხულმა ააყვავა (წერ., 23); თევზ-ეულ-ი შემოაკლდათ (ლებან., 348); უნდა ნახოთ ხორც-ეულ-ი (ჩარკ., 62); მოღის გასაყიდი თონ-ეულ-ი, ხილ-ეულ-ი, ფართლ-ეულ-ი (ჭელ., 246); გყავ-ეულ-ი აცვიათ (ნიშნ., 238).

იურ (იულ) რთული მაწარმოებელია (ივ+ურ). იგი შემონახულია ძველი ქართულიდან მომდინარე სიტყვებში. ამდენად, იურ დღეს არაა პროდუქტიული აფიქსი:

ხმა მშობლ-იურ-ი⁴ მე დღეს მეღირსა (გაბ., 609); ზეც-იურ-ი თა-

ქანი (კრიშ., 285); იყო რაღაცა იმქვეყნი-იურ-ი (კალანდ., 48); მიწ-
იურ-ი საქმისათვის (ჭიჭ., 157); ძრწოდეთ კერპებო... ძალსო ც-იურ-
ნო (ქეჩიმ., 107); ვარდი ტყ-იურ-ი (ლებან., 98, 120, ასევე: ჭელ.,
388; კილას., 69).

დელ სუფიქსიც რთული წარმოშობისაა (დღ-ელ-ი). იგი გა-
მოიყენება დროის აღმნიშვნელ სიტყვებთან:

გუშინ-დელ-ი ნაწიმაზი მევონა (ცაგარელი, 411); როგორც თოვლი
მარშანდ-ელ-ი (ბერ., 44); უწინ-დელ-ი მეც მომწონდა (ჩიჭ., 318).

როგორც ვხედავთ, საანალიზო მასალებში წარმომავლობის
ყველა აფიქსი დადასტურდა მეტ-ნაკლები სიხშირით. ისინი ძირი-
თადად ძველი ქართულის მსგავსად ფუნქციონირებენ. გამონაკ-
ლისია მხოლოდ ბოსტნეული ტიპის წარმოება, რომელიც თანა-
მედროვე ქართულის დამახასიათებლად შეიძლება ჩაითვალოს.

წარმომავლობის სახელები წარმოების სხვა ჯგუფებთან შე-
დარებით ხელშესახები თავისებურებებით არ გვეძლევა. ზოგიერ-
თი შემთხვევა თითქოს ხელოვნურობის შთაბეჭდილებას გოვებს
(განსაკუთრებით საბავშვო პოეზიაში), მაგრამ მათი არსებობა
თანამედროვე ენაში მაინც რეალური ფაქტია და დამკვიდრების
შანსიც ექნებათ პოეტური სტილიზაციის წყალობით. მაგალითად:

დუმს ველი ვრც-ეულ-ი (კალანდ., 133); განა ნამყენები არ გი-
ნახავთ ბად-ელ-ებს (ბადის ბავშვებს - ე.ფ.); მთიბლ-ურ-ი
მთიბავების სიმღერაა (წერ., 21); კურდღლ-ურ-ი ჩაეაბარე ხუთ-
გეო (ჩარკვ., 73); ზევით კალო, ქვევით კალო, კალოებსა ძნ-ეულ-
ები (კერეს., 55); ვინ დაიგიროს ვრც-ეულ-ი მოძმე (კალანდ., 211);
ლებან-ეურ-ის ჯიმი ვაყლილა (ლებან., 116).

§9. აბსტრაქტული სახელები

აბსტრაქტული (ანუ განყენებული) სახელების საწარმოებლად
ქართულში გამოყენებულია ება, ობა სუფიქსები და სი-ე, სი-ო კონ-
ფიქსები.

ება და ობა აბსტრაქტულ სახელებში მიჩნეულია მასდარისაგან
მომდინარედ, კონფიქსებიდან ძირითადია სი-ე, ხოლო სი-ო მისი
ფონეტიკური ვარიანტია. ეს უკანასკნელი მოხმარებითაც შედა-
რებით იშვიათია.

ება და სი-ე ძირითადად აღიექტივის ფუძეებისაგან აწარმოებენ
განყენებულ ცნებას, ობა კი დაერთვის სუბსტანტივებს, მოქმე-

ლებითი გვარის მიძლეობათა ფუძეებს და წარმოქმნის გასაყენებელ ან კრებით სახელებს.

უბა ცბიურ-ება, ძლიერ-ება მაგ. ელობს (ირ. აბაშ., 14); ქე გამიღვიძა ბარდნის მშვენი-ება-მ (ლებან., 364); მზერით ბოროტ-ება-ს გაყინავ ხოლმე (კალანდ., 367); პატიოსნ-ება-ა გწამთ (ტაბ., 586).

ობა ღლე-ობ-ები, ძე-ობ-ები ხდება წარამარა (მაჭავ., 63); სიყვარულის თოვლ-ობა (ჩარკე., 30); ვარდფურცლ-ობ-ის დარია (კალანდ., 25); ლოთ-ობა ჩემი სტიქიაა (ტაბ., 521); გარეშე მაისურ მაის-ობისა არ უნდა (ლეონ., 201); მსურს მინდორ-ობა ირემზე მაშინ (ჩიქოვ., 503).

სი-ჟ სი-ბერ-ე-ში დაფასდა (ჩარკე., 39); ძვირად ღირს სი-ბრძნ-ე სი-ჭარმაგის (ხორან., 139); არ მოგწონს ეს სი-ძვირფას-ე (იუცხლ., 689); ეს სი-მარმაყ-ე-ს მივაწერო, თუ სი-ჩქარ-ე-ს (მირცხ., 15); აღარა მაქვს სი-ემხ-ე... ხალისი (გრიშ., 285).

სი-ო დედაენის სი-ტკბ-ო-ს შევიცნობთ (ლებან., 217).

ასეთი ორდინარული ფორმების დასახელება კიდევ შეიძლება, მაგრამ ამჯერად ჩვენთვის უფრო საინტერესოა პარალელური წარმოების ნიმუშები **ება // სი-ე, თბა // სი-ე** აფიქსებიანი:

ა) მშვენიერ-ება-ს და ცბიერ-ება-ს იერთებ (ჰელ., 119); ბიწიერ-ება - აღჩობს ქვეყანას (ნიშნ., 19); მწუხარ-ება-ს ინახავს ღამე (ნონემე., 28); მხიარულ-ება სუფევს ყველგანა (ჭანტ., 17);

ზღრ. რომ ავიესო სი-მშვენიერით (ხარან., 114); მე ვემალები ქვეყნის სი-ბიწ-ე-ს (ლეონ., 322); მენს ტუჩებზე სი-მწუხარ-ე-ა (აფხ., 625); თავი დაიხრჩო სი-მხიარულ-ე-მ (გრიშ., 347); მეტი სი-ცბიერ-ე, მეტი აფიორა (ნიშნ., 37);

ბ) ვიცი მძიმეა ეს გულწრფელ-ობა (ნიშნ., 136); არც ბრძნ-ობ-ით გამოირჩევა (ლებან., 273); იყო თბლ-ობა და შეუოდება (გალაკტ., 47); და ყვაილობის არის მრავლ-ობა (გალაკტ., 65).

ზღრ. ცა გვიცქერს სი-გულწრფელ-ე-თი (გალაკტ., 414); ხოტბაშია სი-ბრძნის გამო (მაჭავ., 35); სამანდარი გიროდა სი-ობლ-ე-ს (ლეონ., 269); სი-მრავლ-ე ჰქვია? (მაჭავ., 59).

პარალელური ფორმები უხვად დაიძებნება ერთი და იმავე ავტორის ნაწერში, ერთსა და იმავე ფრაზაშიც კი:

შენი ბალობის და სი-ყრმის მხარე.../ყრმ-ობ-ის სიზმრებში მიემართება (სულაკ., 76); ბუღის წიგნში ჩამეწერა თბლ-ობა და სი-ვაგლახ-ე (ჩიქოვ., 588); სადაც დახვდება სი-მშვიდ-ე და მშვენიერ-ება (ჩარკ., 271).

საანალიზო მასალაში დადასტურდა ამგვარი თავისებური წარმოების ნიმუშებიც:

მარადი გვიმ-ობა მენს სულს მოსწყინდა (გაფრინდ., 182); ოცნების ღამეში ლალ-ობა (გაფრინდ., 211); ჩემს სულში ავ-ობ-ით მძვინვა-

რეს (გალაკტიკა 113); განძი მომაქეს როგორც კეთილ-ობა (მირცხ.. 76); მოდის ყამირის ჯანსაღ-ობა ჯერ არსახული (თარიშ.. 179); გრძობათა სი-მაისი-ე-უ (გალაკტიკა 280); მხოლოდ სიმპარშია სი-უბრალო-ე (გალაკტიკა 315); დამჩემდა დარდი სი-გულმაიეწყ-ე (გალაკტიკა 385); ღროსტარება, სი-ამტებელ-ე ქორწილს როდი დას-ცილდება (ჭელ., 263).

პირველ შემთხვევაში გამოვლენილი პარალელური ფორმების საფუძვლად შეიძლება მივიჩნიოთ წარმოების ანალოგია, კერძოდ, ის ფაქტი, რომ ება და სი-ე ძირითადად თვისების ან ნიშნის გამომხატველი ზედსართავეების ფუძეებისაგან აწარმოებს განყენებულ ცნებებს, თორემ იურ სუფიქსიანი ზედსართავეებისაგან არ უნდა იყოს წარმოქმნილი სიმშენიერე, სიმწუხარე, სიცბიერე და მისთანანი.

რაც შეეხება ობა და სი-ე აფიქსების პარალელურ გამოყენებას, აქ ანალოგიური წარმოება არაა საგულვებელი, რამდენადაც ობა ძირითადად არსებით სახელთაგან აწარმოებს განყენებულ ცნებებს, სი-ე კი — ზედსართავეებისაგან. როცა ამ წესის გათვალისწინებით შევამოწმეთ საკვლევი ტექსტები, აღმოჩნდა, რომ გრძობა, მრავლობა, ლაღობა, კეთილობა, ჯანსაღობა... არ იყო მოსალოდნელი. საგანგებოდ გამოვითვალეთ, აგრეთვე, ზოგიერთი ამგვარი პარალელური ფორმის სტატისტიკა ხმარების სიხშირის მიხედვით. თანაფარდობა ასეთია: სიმარგოვე — 12, სიყმაწვილე — 16, სიყრმე — 19, სიჭაბუკე — 21. შდრ.: მარგობა — 8, ყმაწვილობა — 1, ყრმობა — 26, ჭაბუკობა — 1.

ახალ ქართულში აბსტრაქტულ სახელთა ყველა მაწარმოებელი ერთნაირი სიხშირით არ გამოიყენება: ება-თი ნაწარმოები სახელები უფრო მცირეა, ვიდრე ობა და სი-ე აფიქსებით წარმოქმნილი. ამ მხრივ თითქმის არ სხვაობს XIX საუკუნის I ნახევრისა და XX საუკუნის პოეზია. განსაკუთრებით თვალსაჩინოა აფიქსთა მონაცვლეობის შემთხვევები (ცბიერება—სიცბიერე გიპისა).

თანამედროვე ქართული პოეზიის ჩვენებით, სი-ე კონფიქსიანი წარმოებაა გაბაგონებული.

ძველ ქართულში სი-ე უფრო ხშირად გამოიყენებოდა. დღეს აქა-იქ მისი ფუნქციით შეიძლება შეგვხვდეს ება და ობა (შდრ. სიკობგავე—კობგაობა; სიმშენიერე—მშენიერება). ამგვარი წარმოება თანდათან იკაფავს გზას, თუმცა ასეთ შემთხვევაში ნორ-

მად მიჩნეულია სი-ე კონფიქსი.

შენიშვნა: საანალიზო გექსტების მიხედვით შევისწავლეო სხვა შინაარსობრივი ჯგუფებიც: მათი წარმოება არ ავლენს რაიმე სპეციფიკურ თავისებურებებს, ამიტომ საგანგებოდ მათზე აღარ შევჩერდებით. კვლევის შედეგებს გაითვალისწინებთ საკითხის საბოლოო ანალიზის დროს.

დასკვნა: ამრიგად, განვიხილეთ სახელთა დერივაცია თანამედროვე ქართული პოემის მიხედვით. ირკვევა, რომ სიგყვაწარმოების ძირითადი მოდელი ახალი ქართულისაა, მაგრამ თანვე ხელშესახებია ზოგიერთი თავისებური წარმოება და სადერივაციო აფიქსთა განსხვავებული ფუნქციონირებაც.

მრავალფეროვანი ვახდა მოფერება-ალერსის გამომხატველი აფიქსების ფორმა, ფუნქცია და გამოყენების სფერო (ამ მხრივ განსაკუთრებით გამოირჩევა საბავშვო პოემია).

გეოგრაფიულ სახელთა ჯგუფში შესამჩნევად გააქტიურდა თოვლეთი ტიპის ფორმები.

აბსტრაქტულ სახელთა ძირითად მაწარმოებლად დომინანტობს სი-ე კონფიქსი.

ძველ ქართულთან შედარებით დღეს ყურადღებას იქცევს უუდიდესი ტიპის წარმოების პროდუქტიულობა.

თანამედროვე ქართულის სიგყვაწარმოების ნეოლოგიზმად შეიძლება ჩაითვალოს ზოგიერთი კერძობითი მოვლენა; საგრძნობია ელა, უნა, უნა, იკო, იან, ეთ, ა, მე-ე, მო-ე, ობა, სი-ე, სა-ო, ნა-არ, ნარ აფიქსთა მოხმარების სფეროს გაფართოება.

სამოგალოდ, წარმოების მრავალფეროვნებით გამოირჩევა გ. ტაბიძის, გ. ლეონიძის, ა. კლანდაძის, ნ. კილასონიას, მ. ლებანიძის, მ. მრეველიშვილის, ნ. კერესელიძის, გ. ჭიჭინაძისა და სხვათა ქმნილებანი.

თანამედროვე (70-80-იანი წლების) ქართული პოემია გვეძლევა უფრო მეტი მრავალფეროვნებითა და წარმოების ახალი მოდელებით, ვიდრე XX საუკუნის I ნახევრისა. ეს უკანასკნელი კი, თავის მხრივ, დიდად არ განსხვავდება რომანტიკოსების ენი-საგან.

საანალიზო გექსტების მონაცემებით დაზუსტებას მოითხოვს ზოგიერთი ტერმინი.

გამოვლენილი თავისებურებანი ნაწილობრივ შეიძლება მოგვიჩვენებულ იყოს პოეტური სიგყვის სპეციფიკურობითა და მწერლობის ქანრის ხასიათით.

შემოკლებათა განმარტება

- აბაშქლ. — აბაშელი ალ., ქართული პოეზია, ტ. 12, 1982.
გ. აბაშ. — აბაშიძე გრ., რჩეული ლექსები, თბ., 1982.
ირ. აბაშ. — აბაშიძე ირ., რუსთაველის ნაკვალევზე, თბ., 1965.
ამის. — ამისულაშვილი ს., ქართული პოეზია, ტ. 15, თბ., 1984.
ამირეჯ. — ამირეჯიბი შ., ქართული პოეზია, ტ. 12, 1982.
ასათ. — ასათიანი ლ., ქართული პოეზია, ტ. 15, თბ., 1984.
აფხ. — აფხაიძე შ., ქართული პოეზია, ტ. 12, 1982.
ვალაკტ. — ვაბიძე ვ., რჩეული, თბ., 1982.
ვამსახ. — ვამსახურდია კ., ქართული პოეზია, ტ. 12, 1982.
ვაფრინდ. — ვაფრინდამეილი ე., ქართული პოეზია, ტ. 12, 1982.
ვაჩეჩ. — ვაჩეჩილაძე ნ., ქართული პოეზია, ტ. 12, 1982.
გრან. — გრანელი ტ., ქართული პოეზია, ტ. 4.
გრიშ. — გრიშაშვილი ი., ქართული პოეზია, ტ. 12, 1982.
გელოვ. — გელოვანი მ., ქართული პოეზია, ტ. 15, თბ., 1984.
თევზ. — თევზაძე ნ., ქართული პოეზია, ტ. 15, თბ. 1984.
იაშვ. — იაშვილი პ., ქართული პოეზია, ტ. 12, თბ., 1982.
კალანდ. — კალანდაძე ა., რჩეული, თბ., 1976.
კახ. — კახიძე მ., „ლიტ. საქართველო“, 1986, 3/VI.
კილას. — კილასონია ნ., ლექსები, თბ., 1979.
ლებან. — ლებანიძე მ., ერთგომეული, თბ., 1979.
ლეონ. — ლეონიძე გ., ქართული პოეზია, ტ. 15, თბ., 1984.
მაჭავ. — მაჭავარიანი მ., ლექსები, პოემა, თბ., 1983.
მგელ. — მგელაძე ს., ქართული პოეზია, ტ. 12, თბ., 1982.
მირცხ. — მირცხულავე ალ., ქართული პოეზია, ტ. 15, თბ., 1984.
მიწიშვ. — მიწიშვილი ნ., ქართული პოეზია, ტ. 12, თბ., 1982.
მოსაშვ. — მოსაშვილი ი., ქართული პოეზია, ტ. 14, თბ., 1984.
ნიშნ. — ნიშნიანიძე შ., ვადასახედი, თბ., 1977.
ნონეშვ. — ნონეშვილი ი., ქართული პოეზია, ტ. 15, თბ., 1984.
ეურ. — ეურული ე., ქართული პოეზია, ტ. 15, თბ., 1984.
სავინ. — სავინაშვილი ე., ქართული პოეზია, ტ. 15, თბ., 1984.
სამად. — სამადაშვილი ნ., ქართული პოეზია, ტ. 15, თბ., 1984.
საჯ. — საჯაია ალ., ქართული პოეზია, ტ. 15, თბ., 1984.

- სელაქ. -- სელაკაური ა., შემიოდგომის მზე, თბ., 1986.
 გაბ. — გაბიძე ტ., ქართული პოეზია, ტ. 12, თბ., 1982.
 ფამ. — ფაშალიშვილი ს., ქართული პოეზია, ტ. 12, თბ., 1982.
 ქუჩ. — ქუჩიშვილი გ., ქართული პოეზია, ტ. 12, თბ., 1982.
 მანშ. — მანშიაშვილი ს., ქართული პოეზია, ტ. 12, თბ., 1982
 შატბ. — შატბერაშვილი ვ., ქართული პოეზია, ტ. 15, თბ., 1984.
 ჩარკე. — ჩარკვიანი ჯ., რწმენის კედელი, თბ., 1983.
 ჩარკე(ა) — ჩარკვიანი ჯ., „მე და მე“, თბ., 1984.
 ჩიქოვ. — ჩიქოვანი ს., ქართული პოეზია, ტ. 14, თბ., 1984.
 ცეცხლ. — ცეცხლაძე გრ., ქართული პოეზია, ტ. 12, თბ., 1982.
 ჯაბუშ. — ჯაბუშანური გ., ქართული პოეზია, ტ. 15, თბ., 1984.
 ჭანტ. — ჭანტურია ტ., მწერლის წითელი წიგნი, თბ., 1985.
 ჭელ. — ჭელიძე ოთ., რჩეული, თბ., 1974.
 ხარან. — ხარანაული ბ., ლექსები, პოემები, თბ., 1984.

დამოწმებული ლიტერატურა

1. შანიძე ა. — ქართული ენის გრამატიკის საფუძვლები, თბ., 1973.
2. ბერიძე ე. — საგან სიგყვის ეტიმოლოგიისათვის: რუსთველოლ. კრებ., თბ., 1961.
3. შანიძე ა. — ძველი ქართული ენის გრამატიკა, თბ., 1976.
4. ტუსკია მ. — სახელთა წარმომქმნელი ზოგიერთი აფიქსის ფუნქციები და გავრცელებულობა თანამედროვე ქართულში: ქართული ენა და ლიტერატურა სკოლაში, 1969, № 1.
5. ფეიქრიშვილი ე. — სიგყვაწარმოება ქართველ რომანტიკოსთა თხზულებების მიხედვით (ხელნაწერი, 1984 წლის საკვლევითი თემა).
6. თოფურია ვ. — ქართველურ ენათა სიგყვაწარმოებიდან: შრომები, III, 1979.
7. ფეიქრიშვილი ე. — სიგყვაწარმოება თანამედროვე ქართული საბავშვო პოეზიის მიხედვით (ხელნაწერი, 1985 წლის საკვლევითი თემა).
8. პაპიძე ა. — ა სუფიქსის სიგყვაწარმოებითი ფუნქციები: ქელს, 1974, № 1.
9. ჩიქობავა არნ. - სახელის ფუძის უძველესი აგებულება ქართველურ ენებში, თბ., 1942.
10. ჯანაშია ს. — თუბალ, თაბალ, გიბარენი, იბერი: შრ., 1959.
11. კუბლაშვილი კლ. — ქვემოიმერული დიალექტი, თბ., 1985.

12. იმნაიშვილი ივ. - ქართული სალიტერატურო ენის ნორმალისაციის საკითხები: „ცისკარი“, 1971, № 1.
13. იმნაიშვილი ივ. — სახელთა ბრუნება და ბრუნეთა ფუნქციები ძველ ქართულში. თბ., 1957.
14. ცხადაძე ბ. — ოფან სუფიქსი ძველ ქართულში: ქართველურ ენათა სტრუქტურის საკითხები, V, 1985.
15. ჯაჯანიძე კ. — ოფან სუფიქსი ქართულში: საქ. სსრ პედინსტიტუტების შრ., ტ. II, თბ., 1975.
16. მარტიროსოვი არ. — სუფიქსებით წარმოქმნილ სახელთა ერთი ჯგუფი ძველ ქართულში: „მაცნე“, 1976, № 1.
17. ჯორბენაძე ბ. — ქართული ენის ფაკულტატიური გრამატიკის საკითხები, თბ., 1985.
18. ფოჩხუა ბ. — ქართული ენის ლექსიკოლოგია, თბ., 1974.
19. ღამბაშიძე რ. — პროფესიის აღმნიშვნელ ტერმინთა წარმოების მოგვიერთი საკითხი: ქსკს, VI, 1984.
20. ჩიქობავა არნ. — ქართული ენის ზოგადი ენათმეცნიერული დახასიათება: ქეგლ, I, 1950.
21. მელიქიშვილი დ. — იოანე პეტრიწის ფილოსოფიურ შრომათა ენა და სტილი, თბ., 1975.
22. მურაბიშვილი თ. — ოდნობითის ფორმათა ისტორიისათვის: საქ. მეცნ. აკად. მოამბე, ტ. 29, № 5, 1962.
23. მურაბიშვილი თ. — ხარისხი ქართველურ ენებში: თბილისის სახელმწიფო უნივერსიტეტის შრ., ტ. 67, 1957.

შენიშვნები

¹ სპეციალურ ლიტერატურაში მართებულადაა შენიშნული, რომ თანამედროვე ქართულში ა სუფიქსით ნაწარმოები კნინობითი სახელების სიმცირე უნდა აიხსნას კნინობითობის მაწარმოებელი სხვა უფრო გავრცელებული სუფიქსების (იკ, ილ, უნ, უკ) არსებობითა და სალიტერატურო ქართულის გენდენციით კნინობითობის აღწერითად წარმოებისაკენ [8(25)].

² ამასთან დაკავშირებით საინტერესოა ქვემოთმეორულის ჩვენება: იან სუფიქსმა აქ შეიძინა ქონების აღნიშვნის ახალი ფუნქცია, მაგრამ რიგ სახელთან შეინარჩუნა სიმრავლისა და წარმომავლობის გამოხატვის ოდინდელი ფუნქციები [11(94)].

¹ შლრ.: „არ მრქვა ეკლმა მიწიერი ბედნიერება (კალანდ. 10): არ მიწიერი გვირგვინისათვის“ (იქვე, 95).

² ფრთ-ოსან-ი დღეს ფრინველთა გვარეულობის აღმნიშვნელ გრადიკულ ცნებადაა დასკვიდრებული (შლრ. მანდილოსანი, ცხენოსანი...), ამდენად, ფროსანი სხვა შემთხვევაში ანალოგიურ წარმოებად შეიძლება ჩაითვალოს. იხ.: უცხო გალია უცხო ფროსნებით — მართლა ფროსანი დგანან ცხენები (ლებ. 317).

³ ასეთივეა საბავშვო პოეზიაში დადასტურებული ბაღოსნობა (მ. მრეელიძე).

⁶ შლრ.: „როცა პირში უკავია სუნოვანი გლარჯის მილი“ (გრიმ. 266).

⁷ შლრ.: იქვე: „თბილისის მთანი კლდიანი“.

⁸ შლრ. „ხუთასწლიანი დიდი ჭადარი“ (ტაბ. 597).

⁹ ტექსტებში წარმოჩენილი ორიოდ თავისებური ფორმა შეიძლება უფრო პოეტურ ნებელობად ჩაითვალოს, ვიდრე ახალ ენობრივ ფაქტად: უ-ნამდვილ-ო პორტრეტები (საგინ., 387); ბალღამით მხრჩოლავი უ-გზა-ურ-ი შენი მდინარენი (ლებან., 168); მაგრამ მაინც უ-უ-მომ-ო-დ ბედნიერი ვართ (ჩარკვ., 15); უ-ენებ-ო ვნებით მინდა ვწვაედე ვნებიან თვალებს (ტაბ., 484; ჭიჭ., 380).

¹⁰ ა. მანიძე ფშავთი ფორმას (რომელსაც ვაქას წერილიდან იმოწმებს) შეცდომად ან პოეტურ ლიუენციად მიიჩნევს [1(139)]. ჩვენს მაგალითშიც ფშავეთი რითმის აუცილებლობით ჩანს გამოწვეული.

¹¹ შლრ. თათრ-ეთ-ის ლომგული მუსა (ნიშნ., 61).

¹² შლრ.: იქვე: „მამ გაუმარჯოს იმგვარ სიცოცხლეს, სიცოცხლემე რომ უ-ტკბ-ო-ეს-ია“ (გვ. 289); აგრეთვე: „შედგა მუმარადი, რა უ-ტკბ-ო-ეს-ია“ (ლეონ., 179).

¹³ შლრ.: მო-ქლიაეისფრ-ო მისი თვალები (ჭელ., 80).

შლრ.: იქვე: უ-მალღ-ეს სიმღერებს მღეროდა (გვ. 183).

¹⁴ შლრ.: მშობლ-იურ-ი სიბყვის მაღლი გერჩიენა (ლეონ., 233; ასევე, ჩიქ., 562). საერთოდ გ. ლეონიძე ყოველთვის ამ ფორმას იყენებს.

სიტყვაწარმოება (სახელთა დერივაქია) თანამედროვე ქართულ პროზაში

შესრულებულია წლიურ საკვლევ თემად ქუთაისის
უნივერსიტეტის ქართული ენის კათედრაზე 1988 წელს.
წაკითხულია მოხსენებად უნივერსიტეტის სამეცნიერო
კონფერენციაზე 1989 წელს.

წარმოდგენილი ნაშრომი ერთი ნაწილია თემისა „სიტყვაწარ-
მოება (სახელთა დერივაქია) თანამედროვე სალიტერატურო ქარ-
თულში“.

გასულ წლებში ცალ-ცალკე შევისწავლეთ სახელთა დერივა-
ქია ქართულ პოეზიასა და საბავშვო პროზაში; ამჯერად საანა-
ლიზოდ გამოვიყენეთ თანამედროვე ქართული პროზის მასალები,
დაეატუფეთ წარმოქმნილი სახელები ფორმისა და შინაარსის
მიხედვით და გამოვყავით ამ ასპექტით წარმოჩენილი მთავარი
თავისებურებანი; კვლევის შედეგებს საჭიროების შემთხვევაში ვუ-
დარებდით როგორც პოეზიის, ისე საბავშვო პროზის მონაცემებს
და ვითვალისწინებდით შესაბამისი დასკვნების გამოტანისას.

და მაინც, რამდენადაც თემა გარდამავალია, ძირითადად წარ-
მოდგენილია საკითხის აღწერითი ანალიზი.

ჩვეულებრივ, წარმოქმნილ სახელებს აჯგუფებენ ფორმისა და
შინაარსის მიხედვით. აქამდე ჩვენც ამ პრინციპით ვიკვლევდით სა-
კითხს, მაგრამ, რადგანაც ქართულში სიტყვაწარმოების ძირითადი
საშუალებაა აფიქსები (პრეფიქსი, სუფიქსი, პრეფიქს-სუფიქსი), რომ-
ლებიც ფორმის მიხედვით თითქმის ერთნაირად გამოიყენება პრო-
ზასა და პოეზიაში, ამიტომ ამ საკითხზე აქ აღარ შევჩერდებით.

წარმოქმნილ სახელთა ჯგუფები შინაარსის მიხედვით

§1. კნინობითი სახელები

„კნინობითია სახელი, რომელიც გვიჩვენებს, რომ საგანი, რო-
მელსაც ის აღნიშნავს, ზომით ან სიდიდით ნაკლებია, ვიდრე ძი-
რეული სახელით აღნიშნული“ (ა. შანიძე).

შენიშვნა: კნინობითი სახელების ზოგადი თეორიული მიმოხილვა

უფრო დაწერილებით. შესაბამისი სპეციალური ლიტერატურის მითითებით ის. ზემოთ, „პოემიაში“ (ვკ. 8-10). ამჯერად საკითხზე მსჯელობას ვიწყებთ კონკრეტულად თანამედროვე პროზის მასალების მიხედვით.

თანამედროვე ქართულში ამკარაა საკვლევი ჯგუფის აფიქსთა ვარიანტულობა და გამოყენების სფეროს გაფართოება. განსაკუთრებით საინტერესო ჩვენებას იძლევა საბავშვო პოემია და პროზა, სადაც ა, აკ, ილ, ილო, იკო, იკონა, უნა, უნია, უკა, ელა, იკელა, იკა, უკელა, უკა, უკანა, ია, უჩა, ულა, ნია, ონია, ონიკო, უჭანა, იკანა აფიქსები წარმოადგენენ მოქმედ მორფოლოგიურ ელემენტებს [5(5-7), 6(4-5)].

ამჟამინდელ მასალებშიც არ შემცირებულა მაწარმოებელ აფიქსთა სახეები, თუმცა მათი მოხმარების სიხშირე აქ შედარებით ნაკლებია. მაგალითად:

იგი ჩამოჰგავდა მის დედოფალ-ა-ს (შენგ., 18); ქედებს სცვლიდა გორ-აკ-ები (გოთუა, 211); მის ქმარს სანდრ-იკა ჰქვია (ტიკარ., 50); ლიზ-იკო-ს ნაბიჯი უნდა გადაედგა (მელიქ., 12); ზურ-იკელა-ს საქმე არაა ეს (დუმბ., 16); თითქოს ვიძახი: შოთ-იელა უუ (კუხიან., 104); თქვენი სხირი იყოს ძმობ-ილ-ებო (გოთუა, 479); ლერ-იკონა ჩემზე უფროსია (მიძე., ურჩი, 95); ჩემმა მამ-უკელა-მ თავისით მიაღწია ამას (მამუჩიშვი., შენი დედ-უა გენაცვალოს (ს. ჭეიშვი., 29); ვაჟრ-უკან-ებმა შეისყიდეს ვენახი (ლეონ., 16); ამ წერილ-ალა ხეს ვიყავ მიყრდნობილი (ელიომ., 77); ბაბ-ულია, ნუ გეშინია (ელიომიშვი., 81); ყაჩაღ-ანა ძმებმა არ დაუყენეს არაფერი (ციციშვი., 188); უკუნეთში მარგოკინა ვიყავი (დოჩან., (2) 121); ყველა გლებ-უჭ-ებად მიაჩნდა (ციციშვი., 182); შოთ-ია ვარ გივორგამე (რ. ჭეიშვი., 316); ლერმზე დამაგრებულ კაც-უნა-ს მისწვდა (წოწკო-ლაური); აქ ჩიგ-უნელა უნდა დამიძახო (დოჩან., 464); რას გაიხარებს ჩემი ქმარ-იკუნა (ტიკარ., 49); სიდელრ-უნა, სიდელრ-უკინო, ასე ეფერებოდა სიძე (ტიკარ., 49); გადამლილი ცნობარ-წიგნ-უკა შორს ვასწია (რ. ჭეიშვი., 316); ადე, მამა, მამ-ილო, მამა-გულა (ლეონ., 22).

ჩამოთვლილი მაგალითებიდანაც საჩინო ხდება მაწარმოებელ აფიქსთა მრავალფეროვნება, მაგრამ ერთი მაინც ამკარაა: საბავშვო ნაწარმოებებში მათი გამოყენების რაოდენობრივი სიჭარბე უდავოდაა განსაზღვრული მწერლობის ქანრით. ბავშვებისათვის განკუთვნილ ლექსებსა თუ მოთხრობებში მათი ძირითადი ფუნქციაა მოფერება-ალერსის გამოხატვა. მართალია, თანამედროვე ქართული პროზის მასალებშიც საანალიზო აფიქსები მეტწილად

ამგვარად ფუნქციონირებენ, მაგრამ იშვიათად ისინი საგანს წარმოგიდგენენ შემცირებული ზოპით ანდა კიდევ აღნიშნავენ დაცინვა-დაძვირებასაც. ამ ეკანასკნელ შემთხვევაში ენის განვითარების საერთო ტენდენციის გვერდით ვერ გამოვრიცხავთ დიალექტების¹ ზეგავლენასა და მწერლის ინდივიდუალურ სტილსაც.

უხვი საილუსტრაციო მასალების ანალიზი ცხადყოფს, რომ თანამედროვე ქართულ პროზაში ე.წ. კნინობით სახელთა მაწარმოებელი აფიქსები მეტ-ნაკლები სიხშირით გამოიყენება. მაგალითად, ძველ ქართულში გაბაგონებული აკ (და მისგან მიღებული ა) დღეს ძალზე იშვიათად გვევლინება, გამონაკლისია მხოლოდ ნ. დუმბაძის თხზულებანი, სადაც ბეჟანა გიპის სახელების სიჭარბე შეპირობებული ჩანს გურული დიალექტის გავლენით.

სპეციალურ ლიგურატურაშიც მართებულადაა შენიშნული, რომ თანამედროვე ქართულში ა სუფიქსით ნაწარმოები კნინობითი სახელების სიმცირე უნდა აიხსნას კნინობითის მაწარმოებელი სხვა გავრცელებული სუფიქსების (იკ, ილ, უნ, უკ) არსებობით და სალიგურატურო ქართულის ტენდენციით კნინობითის აღწერითი წარმოებისაკენ [7,25].

საფიქრებელია, რომ, რამდენადაც აკ (>ა) სუფიქსისათვის ამოსავალი იყო საგნის შემცირებული ზომით წარმოდგენა (და ამისათვის ენამ შემდგომში აღწერით წარმოებასაც მიმართა), დროთა ვითარებაში ამ ა-მ ველარ შეითავსა (ვერ განვივითრა) ახალი ფუნქცია — მოფერება-აღერსის აღნიშვნა და დღემდე მხოლოდ თითო-ოროლა (გრადიციულად მომდინარე) ფორმებით მოაღწია ოდინდელი სემანტიკის შენარჩუნებით, მაშინ როცა ამ ჯგუფის მოგიერთმა აფიქსმა რამდენადმე იცვალა ფუნქცია.

როგორც ზემოთაც ითქვა, განსახილველ აფიქსთა ძირითადი ფუნქციაა მოფერება-აღერსის გამოხატვა, ამდენად მათს აღსანიშნავად გამოყენებული გრადიციული ტერმინი „კნინობითი“ (ა. შანიძე) ადეკვატურად ვერ ასახავს რეალურ ვითარებას, ამიტომ უფრო მართებული იქნება საყოველთაოდ დამკვიდრდეს ტერმინი „მოფერებით-კნინობითი“ (აღ. ლლონგი) ანდა „მოფერებით-შემცირებითი“².

§2. ყოლა-ქონების სახელები

ყოლა-ქონების სახელებს აწარმოებს სუფიქსები: იან, იერ, ოსან, ოვან, ედ, ა ამათგან ახალ ქართულში ძირითადია იან.

იან სუფიქსის გენეზისი და ფუნქციები სპეციალურ ლიგერაგურაში სხვადასხვაგვარადაა ახსნილი (იხ. „პოეზიაში“, გვ. 12-13 ლიგერაგურის მითითებით).

თანამედროვე ქართული პროზის მიხედვით თუ ვიმსჯელებთ, ცხადი ვახდება, რომ იან სუფიქსის ფუნქცია გამარტივდა, იგი ყოლა-ქონების სახელთა ძირითად მაწარმოებლად იქცა. მაგალითები:

ქალს მუქ-იან-ი თვალები ჰქონდა (ციციშვ., 30); კიკოლია ფათერა-იან-ი დარჩა (ს. ჭეიშვ., 15); რქაეარდ-იან-ი ირემი მშვენიერება იყო. (აბაშიძე, 25); ბალახ-იან მიწას ჩააწნა ხმა (რ. ჭეიშვ., 181); შარველ-იან-ების საქმესთან შენ რა ხელი გაქვსო (ფეტეველ., 69); თეთრხელთათმან-იან-ი პოლიციელები იღვწენ (მიშვ., ურჩი, 107); წერილ-იან-ში ფიჩხს ავროვებდა (მაგ.2).

იან კუთვნილება-წარმომავლობასაც აღნიშნავს შემდეგ ფორმებში:

დიდ-პატარ-იან-ად ეკანკალებდით (ს. ჭეიშვ., 157); აღარც ბაზარში დაუნახავს ქმრის-იან-ი (ს. ჭეიშვ., 124); მეზობლ-იან-თ მეწეენით მიწას დროზე ამუშაებდნენ (ციციშვ., 24); ვისაც რა გააჩნდა სათინო-ან-თა მოარბენინებდნენ (გოთუა, 342).

ამგვარი წარმოების ნიმუშები უფრო შესამჩნევია აღმოსავლეთ საქართველოდან გამოსულ მწერალთა (ი. ნონეშვილი, ნ. სამადაშვილი, ქ. ჭილაშვილი, რ. ინანიშვილი, მ. გელაშვილი, ქ. ხაჩიაშვილი...) ნაწერებში.

აღსანიშნავია ისიც, რომ იან დღეს ფართოდ არის გავრცელებული როგორც სალიგერაგურო ქართულში, ისე დიალექტებში. იგი „მონოპოლიისაკენ მიისწრაფვის. მას ეს ჯადოსნური ძალა მიანიჭა დიდმა შოთამ „ვეფხისტყაოსანში“ [12, 145].

ზოგიერთი მწერლის თხზულებაში იან სუფიქსის გამოყენება (გარდა თავისი ძირითადი გრამატიკული ფუნქციისა) ფრაზას ანიჭებს მეტ გამომსახველობითს ძალასა და ელფერს. ამ მხრივ განსაკუთრებით გამოირჩევა ლ. გოთუას პროზა:

აღექსანდრემ ბერი ჩათვალა ღმირ-იანი ყურადღებით (349); ხოსიტამ ვერ გაუძლო შავი თვალების საყვედურ-იან მშერას (130); მერე საჭირო იყო ბოდმ-იან-ი და პატივ-იანი სჯა-ბაასი (317).

იერ (იელ) ძველ ქართულში ყოლა-ქონების ძირითადი მა-

წარმოებელი იყო [13.434], ახალ სალიგერატურო ქართულში კი საგრძნობლად შექცირდა მისი მოხმარების სფერო: მისი ადგილი მეტწილად ოან-ისა დაიჭირა³ (ა. შანიძე). ამ მოსაზრებას ერთხელ კიდევ ადასტურებს ჩვენი საკვლევე მასალაც. იურ სუფიქსი აქ გამოყენებულია თითქმის მხოლოდ გრადიციულად მომდინარე ფორმებში (მშვენიერი, ძლიერი, გონიერი...), ამიტომ შესაბამის მაგალითებს აღარ ვასახელებთ, თუმცა აქვე უნდა შევნიშნოთ, რომ თანამედროვე ქართულ პოეზიაში აქა-იქ მაინც გამოვლინდა იურ სუფიქსიანი წარმოების ზოგიერთი თავისებური ფორმა, რაც პოეტური სიგყვის სპეციფიკურობით შეიძლება აიხსნას.

ოსან სუფიქსი ძველად უფრო ხშირად გამოიყენებოდა. მისი ძირითადი ფუნქცია იყო, აღნიშნა რისამე მაგარებლობა, მქონებლობა. ახალ ქართულში შედარებით შემცირდა მისი მოხმარების სფერო: ამ შინაარსის გადმოსაცემად მას მეტწილად ოან სუფიქსი ეკლის. ამიტომ იყო, რომ ოსან მე-19 საუკუნის I ნახევრის პოეზიაში (რომანტიკოსების ენაში) ძალზე იშვიათად გვხვდებოდა [3,6].

როგორც მიუთითებენ, თანამედროვე ქართულში ოსან სუფიქსი კვლავ იკაფავს გზას (ა. შანიძე). დღეს მის კომპეტენციაში შემავალ ფუნქციათა წრე უფრო გაიზარდა. იგი გამოხატავს ქონებას, აწარმოებს ხელობის სახელებს და აღნიშნავს მცენარეთა კრებულს [2,26]. დავიმოწმებთ რამდენიმე ნიმუშს ჩვენი საკვლევითი ტექსტებიდან:

ფეხები ფეხ-ოსან-ის ფრთებია (ელიოზიშვი., 93); შა-ოსან-ი ქალები წამოიშალნენ (მიშვი., ურჩი, 188); ხელ-ოსან-ებმაც მიაშელავათეს ფასები (გოთუა, 358); ჩლიქ-ოსან-ი პირუტყვიცა ჰყავდათ (ციციშვი., 199); ესტუმრნენ მოწინავე დამგ-ოსან-ს (მიშვი., 78); საუკეთესო მიზნ-ოსან-ები დაახოცინა (დოჩან., (2) 18); გერგეთელ თოფ-ოსან-ებს გვერდით ამოუდგა (გოთუა, 527); ზეწარმოხურული ფეხ-ოსან-ი აუადმყოფი დაინახა (რ. ჭვიშვი., 164).

როგორც ზემოთ მიუთითეთ, ოსან სუფიქსის ფუნქციონირება და მოხმარების სიხშირე ძველი და ახალი ქართულის მიხედვით განსხვავებული იყო. სხვაობა ამკარაა ჩვენს მასალებშიც (პოეზია, პროზა): თანამედროვე ქართული პოეზია (მ. ლებანიძე, ო. ჭელიძე, მ. მაჭავარიანი, მ. მრეველიშვილი) გამოირჩევა წარმოების მრავალფეროვნებითა და სიუხვით, საბავშვო პროზა კი, პირიქით,

ერთუფროვანია. თანამედროვე ქართულ პროზაში ოსან უფრო შესამჩნევია არა მარტო გრადიციულ კონტექსტებში, არამედ ზოგჯერ იგი დასტურდება ისეთ წინადადებებშიც, სადაც სასაუბრო ქართული ჩვეულებრივ ან-ს იყენებს. პოეზიაში ამგვარი წარმოების არსებობას ნაწილობრივ ვხსნიდით პოეტური ენის სპეციფიკურობით, მაგრამ ამჟამინდელი მასალების ჩვენება ცხადყოფს, რომ ოსან მე-20 საუკუნის II ნახევრის პოეზიასა და პროზაში ეკლავ იფართოებს სასიცოცხლო ძალას, პროლუქციულ აფიქსთა რიგში ექცევა:

შაწვეერ-ოსან-ი⁴ მესაპნე იქვე იღვა (მიშე., ურჩი, 144, რ. ჭეიშე., 95); მეორე ნაბლ-ოსან-ის ჩრდილიც ჩამოღვა (ვოთუა, 454); შესასვლელში იღვა თეთრ-ოსან-ი მნათე (მიშე., ლიგ. საქ., 1987); დაედევლით ველზე ამ რქ-ოსან-ს (იოს. (1), 24); არამკითხეს მედალ-ოსან თოფზე ვანიშნე (მეხრიშე., 19); თორემ დაკარგავდნენ ინტერესს შლაპ-ოსან-ისადმი (მიშე., ურჩი, 34).

აღსანიშნავია, რომ ხელობის ფუნქციით გამოყენებული ოსან სუფიქსი ან-ით არ იცვლება, სამაგიეროდ, მქონებლობის გამოხატვისას ხშირად იკავებს მის ადგილს ან სუფიქსი. მიუხედავად ამ საერთო ტენდენციისა, თვით თანამედროვე პროზაც არაა ერთგვაროვანი. მაგალითად, ოსან-ის ხმარება აშკარად მოჭარბებულია ლ. ვოთუას ისტორიულ რომანებში, რაც უნდა აიხსნას მწერლის ენის სტილით, ნაწარმოების ქანრით თანამედროვე პროზაიკოსებიდან ოსან-ს განსაკუთრებით ხშირად იყენებენ გ. ღოჩანაშვილი და რ. მიშველაძე. ან და ოსან სუფიქსიანი ფორმები ზოგჯერ ერთსა და იმავე წინადადებაშიც კი გვხვდება:

ჟილეტიანს შემოჰყვნენ თეთრპერანგ-ოსან-ჰალსტუხ-იან-ი თანამშრომლები (მიშე., „ლიგ. საქ.“, 1987); გვერდით ჩაპლინის შლაპ-ოსან-ი, ფართხუნა პალგო-იან-ი გოგო მოსდევდა (მიშე., ლიგ. საქ., 1986).

ზოგჯერ გვხვდება ოსან სუფიქსით ნაწარმოები აშკარა ხელოვნური ფორმები:

უხაროდა ბროლ-ოსან-ი ლაქვარდი (ლეონ., 48); მინებში შეჭრილიყო ვარაყ-ოსან-ი სხივები (ციციშე., 382); თმაცალხაზრვეულოსან-მა სული მოითქვა (მიშე., „ახკომი“).

ოგან სუფიქსის ფორმისა და ფუნქციის შესახებ ბევრმა მკვლევარმა გამოთქვა მოსაზრება (დაწვრ. იხ. „პოეზიაში“, გვ. 15, ლი-

ტერაგურის მითითებით).

როგორია ოგან სუფიქსის მოხმარების სიხშირე ახალ ქართულში?

მე-19 საუკუნის I ნახევრის პოეზიაში (რომანტიკოსების ენაში) ქონების სახელთა საწარმოებლად იან სუფიქსის გვერდით ოგანიც ხელშესახებად დასტურდება. ეს კი გვაეარაუდებინებს, რომ ძველი ქართულის სიტყვაწარმოების ზოგიერთი წესი ამ პერიოდისათვის ჯერ კიდევ ძალაშია.

საბავშვო პოეზიაში ოგან იშვიათია. მთლიანად ქართული პოეზია, მართალია, უფრო ხშირად აელენს მას, მაგრამ იგი მაინც ვერ ჩაითვლება ისეთ პროდუქტიულ მაწარმოებლად, როგორცაა იან სუფიქსი (აქ ზოგი ფორმა შეიძლება ჩაითვალოს პოეტურ ნებელობად).

ქართული პროზა (მათ შორის საბავშვოც) საკმაო სიხშირით წარმოაჩენს ოგან სუფიქსიან სახელებს:

ასე იარეს ფოთლ-ოვან-ში (ვახუშ., 20); ჰაერ-ოვან-ი ეკლით წაიყვანა გულქანმა (ს. ჭეიშ., 175; მიშვ., ურჩი, 107); მძლავრი წებ-ოვან-ი სურვილით შეივლენთდა (დოჩან., ორი მოთხრობა, 34); მრავალწლ-ოვან-ი სიცოცხლის დასრულება (აველ., 27); სახლს თალ-ოვან-ი კარები ჰქონდა (ციციშვ., 351); თაშნეურა თაფლ-ოვან-ი სიტყვის პაგრონი იყო (ლეონ., 71); ღეღამისი ღიდგვარ-ოვან-თა ჩამომავალი იყო (ჭეიშვ., 35).

ჩვენი მასალებით ცხადი ხდება, რომ შესამჩნევად ფართოვდება ოგან სუფიქსის მოქმედების სფერო, სასიცოცხლო ძალა. ამიტომაც, რომ იგი გამოიყენება არა მარტო გრადიციულად მომდინარე ფორმებში, არამედ ისეთ კონტექსტებშიც, სადაც ცოცხალი მეტყველება სხვა სუფიქსს წარმოაჩენს, ზოგი ფორმა კი ხელოვნურობის ელფერს გოვებს. მაგალითად:

რუმოს შავბეწე-ოვან-ი მარჯვენა თავქვეშ ამოეღო (მიშვ., „ლიტ. საქ.“, 1986)⁶; წითელი ხიშილალა...მრავალმარცველ-ოვან-ი... იყო (დოჩან., (2) 30)⁶; ეკლ-ოვან გოტებს ნაყოფი ესხა (დოჩან., (2) 57); ბალახ-ოვან ველზე გავიდა (ციციშვ., 224, დოჩან., (1) (25); არ მინახავს ასეთი პრასი. მსხვილები, ღიდრ-ოვან-ები (რ. ჭეიშვ., 100); უდაბნ-ოვან წყვილიაღში დაეხეტებოდა (დოჩან., (1) 449); ჩატვირთეს სამოსკოვო ფას-ოვან-ი საქონელი (გოთუა, 402); თედოს რუსული ნამცხვრები და ხორც-ოვან-ები მოართვეს (გოთუა, 191); განაცხადა ფერხორც-ოვან-მა ვექილმა (რ. ჭეიშვ., 57 390); ორნი ხატ-ოვან კარავს შეეფარნენ (გოთუა, 434); კარგია, ყოჩაღ, ფრი-

აღ-ოვან-ს ვიწერთ (დოჩან., (1), 452, 460); ძალიან კარგი, კარგ-ოვან-ს ვიწერთ (დოჩან., (1), 489); შენნაირმა ბეგუც-ოვან-მა მე-სიკოსებმა ბევრს მიაღწიეთ (დოჩან., (1), 452); დღეობის ასეთმა ფერად-ოვან-ებამ ფრთები შეასხა (ელიოზ., 88); ქალი იყო საკმა-ოლ ტან-ოვან-ი (რ. ჭვიშვ., 238); ვოგო ოქროსკბილ-ოვან-ს' მია-ჩერდა (რ. ჭვიშვ., 286); ვირთხა-კატ-ოვანი¹ სასახლე ახმაურდა (დოჩან., (1)501).

ოვან სუფიქსი ფონეტიკური ცვლილებითაც დადასტურდა: ფერ-ვან სახეს უხდებოდა შავი თმა (ს. ჭვიშვ., 176); ბებია მილოცავდა... თეთრფერვანი ქალისასას (იოს., (1)74). ფეროვანისაგან მომდინა-რე ფერვანი სამწერლობო ენაში უდავოდ იმერული დიალექტის გავლენის შედეგია.

ჩვენ მიერ აქამდე შესწავლილი მასალებიდან (პოეზია, პრო-ზა) ოვან სუფიქსი პროდუქტიული მაწარმოებელია გ. ტაბიძის, ლ. ვო-თუას, გ. ციციშვილის, ქ. ჭილაშვილის, გ. დოჩანაშვილის, რ. ჭვიშვი-ლის ნაწარმოებებში.

იან, ოსან, ოვან ქონებას აღნიშნავენ. სხვაობა მათ შორის ჩვე-ულებრივ სტილისტურია, მაგრამ მოგჯერ იგრძნობა მნიშვნელობის განსხვავებული ელფერი: მანდილიანი—მანდილოსანი, ფრთი-ანი—ფრთოსანი. ამგვარი ფორმებით გამოხატული მნიშვნელობები ახლოს დგანან ერთმანეთთან, მაგრამ სემანტიკური დამორების ტენდენცია იმითაც გამოიხატება, რომ ენაში მათი თავისუფალი მონაცვლეობა გამოირიცხება. ცვლილება უკვე სემანტიკური იქ-ნება და არა ოდენ სტილისტური, როგორც ეს ჩვეულებრივ ივა-რაუდება [16, 190-195].

ჩვენი მასალების მიხედვითაც შეიძლება ვიმსჯელოთ ამგვარ მონაცვლეობაზე. ფრთოსანი, ჩვეულებრივ, ფრინველთა გვარეუ-ლობის აღმნიშვნელ გრადიციულ ცნებადაა დამკვიდრებული. შე-საბამისი მაგალითებიც უხვადაა. მაგ.: ფრთოსან-ივით დაფრინაედა (ს. ჭვიშვ., 118); ფრთიანი ნიშნავს ფრთების მქონეს, მაგრამ არა ფრინველს: ბიჭვი ფრთ-იან რაშზე იჯდა (ს. ჭვიშვ. 87, სულაკ. 62).

მაგრამ ამგვარ კონტექსტში აქა-იქ ოსან სუფიქსიც გვხვდება, განსაკუთრებით ხშირად ო. იოსელიანის ნაწარმოებებში: აიჭრა ბეცაში ეს ფრთ-ოსან-ი რაში (იოს., (2)(68).

მოგჯერ ქონების სუფიქსთა მონაცვლეობა ავტორისეულ ნებელობად უნდა ჩაითვალოს. მაგ.: სორო ჰქონდა ლაბირინთ-

იან-ი, სართულ-ოვან-ი, დარბაზ-ოვან-ი (ინანიშე., 272).

საანალიზო ჯგუფის მაწარმოებლებიდან დღეს ყურადღებას იქცევს ა სუფიქსის ფუნქციური მრავალფეროვნება.

ბევლი ქართულის დონეზე სპეციალურ ლიტერატურაში ა არ მიაჩნიათ ქონების მაწარმოებლად და არც ასახელებენ [1,(52), 2(27)], მაგრამ ახალ სალიტერატურო ქართულში იგი საკმაოდ არის გავრცელებული, თანვე საჩინოა მისი ფუნქციების გაფართოების ტენდენციაც.

ახალი ქართულის მიხედვით სპეციალურადაა შესწავლილი ა-ს სიგყვაწარმოებითი ფუნქციები. ესენია: კნინობითის, ქონების, მსგავსების, დახასიათების, დაკონკრეტებისა და ზოგჯერ საგანთა დანიშნულების წარმოება. აქვე ნაგვარაუღევია, რომ ქონების, მსგავსებისა და დახასიათების აღმნიშვნელი ა სუფიქსის თავდაპირველი ფუნქცია იქნებოდა ქონების გამოხატვა და იგი ქონების სხვა სუფიქსებში (ი-ან, ოვ-ან, ო-სან) გამოყოფილი ან ელემენტის ხმოვანდართული ნაშთი შეიძლება იყოს. სწორედ ამ ან სუფიქსის ნაშთს უნდა წარმოადგენდეს ქერა გიპის სახელებში გამოყოფილი ა სუფიქსი [7,29]. მიუხედავად ასეთი ფუნქციური მრავალფეროვნებისა, მისთვის მაინც ძირითადია თვისების აღნიშვნა, რომლის შესაბამისად შექმნილია მცენარეთა, ფრინველთა, ცხოველთა... სახელები. ა სუფიქსის ესოდენი გავრცელების მიზეზად მიჩნეულია მეცნიერების ამა თუ იმ დარგში ტერმინოლოგიის შექმნის მოთხოვნილება [2,27].

თანამედროვე ქართულ პროზაში ა სუფიქსიანი სახელები (ზე-მოჩამოთვლილი ფუნქციებით) ძალიან ხშირად გამოიყენება:

მგელძაღვ-ა იყვებოდა (ს. ჭეიშე., 128); როგორია ეს რუსკახელ-ა (გოთუა, 347); მგელქალ-ა ყოველთვის დამშვიდებული იყო (ჩოხელი, 39); ეს კუდალ-ა კამეჩი სადღა გამონახა? (გოთუა, 368); მაინც ხაილ-ა (მყვირალა) სერგოსთან მირობოდნენ (ციციშე., 14); ნოდარა თავ-ა, გვეთამაშა ფეხბურთი (დუმბ., 386); დაიბადა დიდმუბლ-ა ბიჭი (ციციშე., 53).

საბავშვო პროზაში ა-თი ნაწარმოები სიგყვები მეტწილად ცხოველების ან ფრინველების საკუთარ სახელებად იყო გამოყენებული, ამჟამინდელ მასალებში კი იგი ქონების, მსგავსებისა და დახასიათების გამოხატველია.

ედ სუფიქსი ბევლ ქართულშივე შედარებით იშვიათად გა-

მოიყენებოდა. იგი სალიგერატურო ქართულის ძირითადი მასაზრდოებელი დიალექტიდან შემონაგანად მიაჩნიათ [7, 111]. სპეციალისტები თვლიან, რომ ახალ ქართულში იგი, როგორც აფიქსი, მკვდარია. შემორჩენილია თითქმის მხოლოდ ძველიდან მომდინარე სიტყვებში, თუმცა საგულისხმოა ისიც, რომ თანამედროვე ქართულში ედ-ის ფუნქცია კვლავ გამოიკვეთა ცნებების აღმნიშვნელ ტერმინებში.

ჩვენს მასალებშიც ედ იშვიათად დასტურდება. ისიც გრადიციულად მომდინარე ფორმებში (ყბედი, შარაფანდედი...), ამიტომ მაგალითებს აღარ ვასახელებთ.

ამრიგად, ქონების სახელთა მაწარმოებელი აფიქსების გამოყენებას დიაქრონიულ ასპექტში თუ განვიხილავთ, ცხადი გახდება, რომ ძველ ქართულში პროდუქტიული ოსან, ოგან, ედ ახალში (XIX სკ.). თანდათან კარგავენ წარმოების უნარს, იბლუდება მათი ფუნქციებიც. მაგრამ თანამედროვე სალიგერატურო ქართულში ისინი კვლავ იფართოებენ მოხმარების სფეროს. მეორე მხრივ, დღეს ყველაზე პროდუქტიულად ითვლება ოან და ა სუფიქსები, რომლებიც მეტწილად აღნიშნავენ თვისებას ან გამოყენებიან საკუთარ სახელთა წარმოსაქმნელად.

დაზუსტებას მოითხოვს საკვლევი ჯგუფის სახელთა გრადიციული ტერმინი ქონების სახელები.

§3. უქონლობის სახელები

უქონლობის სახელთა მაწარმოებლებია უო, უურ (უელ) კონფიქსები. ისინი ერთნაირი წარმომავლობის არიან, თუმცა ისტორიულად უფრო ძველია უურ, რომელიც დღეს ნაკლებპროდუქტიულია. სამაგიეროდ, უო ამჟამად ერთადერთია, როგორც ახალ სიტყვათა სადერივაციო აფიქსი (ა. შანიძე).

მართლა ეკვავადა უ-დოლ-ო-და, უ-სალამურ-ო-და, უ-დუდუკ-ო-და, უ-გარმონ-ო-და (ჩხეიძე, 46); უ-სამშობლ-ო-დ კაცი არა ხარ (დოჩან., (1) (47); სმენიანსაც და უ-სმენ-ო-საც ხუთი უწერია (რ. ჭეიშვი., 150); უ-წმინდ-ურ-ი სამი თვის მერე გათხოვდა (ტიკარაძე, 53); უ-წიგნ-ურ ქიმიკოსსაც არ აწყენს (დოჩან., (1), 341).

საკვლევი მასალებით ცხადი ხდება, რომ თანამედროვე ქართულ პროზაში უქონლობის სახელთა წარმოება თითქმის ერთფეროვანია¹⁰. აქ ძირითადად ფუნქციონირებს უო კონფიქსი,

რომლის მოქმედების სფერო ძველ ქართულთან შედარებით მნიშვნელოვნად გაფართოვდა.

§4. ხელობის სახელები

ხელობის ანუ მოსაქმეობის აღმნიშვნელი სახელების საწარმოებლად გამოიყენება მე-ე, მე-ურ (ულ), მო-ე, მო-არ, მო-არ კონფიქსები. ამათიგან ძირითადია მე-ე.

მე-ე საოცარი მე-სალამურ-ე იყო შალია (ლეონ., 80); მამაკაცი კი არა, მე-ბოსლ-ე ქალებიც გამოიყვანა (ჩოხელი, „განთიადი“, 39); მე-აეგომატ-ე-თა და მე-მარბაზნ-ე-თა ოცუულით მოედღვარ (ელინომ., 84); „მე-ენაგბად-ე-მ“ ჩვარი დააძრო (მიმე., ურჩი, 64); ეგეს მე-გაზეთ-ე-ების მოგონილი ტყუილია (ციციშვილ., 420, მიმე.); საღამოს მუშები და მე-ბაზრ-ე-ები ბრუნდებოდნენ (იოს., (1)68); სამღლეში ამოუვიდა მე-სტუმრ-ე-ნი. მათ მხლებელ-მესაჩუქრ-ე-ნი გამოჰყენენ (გოთუა, 317); ეს სიტყვა მე-ხორც-ეს ნიშნავს. მეხორცე, ყასაბი არის (რ. ჭეიშვილ., 448).

მო-არ(ალ): გორელ მო-მღერ-ლ-ებს ამოვიყვან (ციციშვილ., 388).

მე-ურ(ულ): საღ არის მე-ხიდ-ურ-ი (ლეონ., 234); კაცს მე-მღვა-ურ-ის მაისურა ეცვა (მიმე., ურჩი, 60).

მო-არ: მოხუცი მ-წიგნობ-არ-ი ეახლა (ციციშვილ., 74).

მო-ე საუკეთესო მო-ლეკურ-ე-ები ერთმანეთს ეჯიბრებოდნენ (ციციშვილ., 25); მო-თვალთვალ-ე-მ დაინახა (მიმე., ურჩი, 178); ბიკენტი მამას მო-ბიძამვილ-ე იყო (იოსელ., (1)141); თურმე ისიც მო-კრივე-ე გამსლარა (ჭეიშვილ., 93); გადაშუადლდა და მო-სამძიმრ-ე ხალხიც გამოჩნდა (რ. ჭეიშვილ., 189); მო-ლამაზ-ე გასათხოვრებიც ერია (გოთუა, 396).

ჩვენ მიერ შესწავლილი ტექსტებიდან ირკვევა, რომ მე-ურ ძალზე იშვიათად გამოიყენება, ერთგან ერთი და იგივე სიტყვა მე-ე // მე-ურ კონფიქსებითაც დადასტურდა:

მე-თოფ-ე-თა ასისთავი ამეგყველდა (გოთუა, 378).

მღრ.: ეგნატე თავისი მე-თოფ-ურ-ებით ბადრაგობდა (იქვე, 297).

თანამედროვე სამწერლო ენაში ამკარად ხელშესახებია მო-ე კონფიქსის გააქტიურება, მისი მოხმარების სფეროს გაფართოება. როგორც საუკეთესო ლიტერატურაში მიუთითებენ, ზოგჯერ მე-ე-სთან ფუნქციურად გამიჯნული არ ჩანს მორფემა მო-ე-ც. ისინი თითქმის თანაბრად წარმოქმნიან ხელობის აღმნიშვნელ სახელებს [18(114), 2((128), 19(185)]. მართლაც, სამწერლობო ენაში (პოეზია, პროზა) უხვად დასტურდება ამგვარი პარალელური ფორმებიც.

მაგალითად:

ლეთისო წამოიხტა და მო-გამ-ე-ებს შეუკრთა (მიმე., „ახ,კომი“).

მღრ. მე-გამ-ე-ებმაყ აღარ დააყოვნეს... (მიმე., ურჩი, 18).

ამგვარი მაგალითები მეტყველებს მო-ე და მე-ე კონფიქსთა ფუნქციურ იდენტურობაზე.

როგორც შენიშნავენ, მო-ე-ს ამოსავალი ფუნქცია უნდა ყოფილიყო კუთვნილებისა და მონაწილეობის აღნიშვნა. შემდეგში მისი ძირითადი ფუნქცია გახდა ხელობის სახელთა წარმოქმნა, მაგრამ თანამედროვე სალიგერატურო ქართულის ჩვენება გვაფიქრებინებს, რომ მო-ე და მე-ე კონფიქსებში შენარჩუნებულია ოდინდელი ფუნქციაც და ამიტომ ისინი ყოველთვის არ გამოხატავენ ხელობას, პროფესიას:

გადახედა მო-სადილ-ე პერსონალს (მიმე., ურჩი, 136); ანდრია მ ფოლადი უკეე მო-ამქრის თვალთ გასინჯა (გოთუა, 495); მამამისის მო-ჯანყ-ე სისხლი დულდა (ციციშე., 355); მე-ნაპირ-ე სოფელშიც ჩავიდნენ (გოთუა, 331); თაყა ვენახიანი... მე-კომლ-ე იყო (ლეონ., 93); მალე აუღო ალღო თანა-მე-ოთახ-ე-ს (მიმე., ურჩი, 271, 229); მო-თათბირ-ე-ებმა იწყეს გამოსელა (ციციშე., 338).

თანამედროვე ქართულში ხელობის სახელებად შესაბამისი აფიქსებიანი ფორმების გვერდით საკმაოდ ხშირად გამოიყენება ხელობის სემანტიკის აღმნიშვნელი სიტყვები: მეგალურგი, მკედელი, მსახიობი, მექანიკოსი, ექთანი... ამავე ფუნქციით გვხვდება უცხო აფიქსებიანი სახელებიც: არტილერისტი, სტენოგრაფისტი, მონტიორი, გასტროლიორი... თუმცა თანამედროვე პროზაიკოსების ნაწერებში ამ უკანასკნელი ჯგუფის სახელების ნაცვლად აფიქსური წარმოებაცაა გამოყენებული:

მე-სტენოგრაფ-ე ქალმა ისარგებლა ამით (რ. ჭეიშე., 53)¹¹; პალატაში იწვა მე-ელექტრონ-ე მამისთვალთ; მანტიორი კაცი... ძველი მე-ელექტრონ-ე ფეხზე იდგა (იქვე, 105); კავთისხევის მე-ტელერაფ-ე-მ შემატყობინა (იქვე, 430); ცირკის მე-გასტროლ-ე არტისტი (იქვე, 395).

ხელობის სახელთა წარმოება თანამედროვე ქართულ პროზაში მრავალფეროვნებით გვეძლევა. აქ განსაკუთრებით შესამჩნევია ახალი ფორმების გაჩენა სადერივაციო აფიქსების გამოყენებით, ნაცვლად გრადიციული აღწერითი წარმოებისა:

მო-მათრახ-ე ვაებატონები მანზარეთელები ყოფილან; მო-მიტინგ-ე-ებმა ტაში დაუკრეს (მიმე., ლიგ. საქ., 1987); სოფლის გავლენი-

ასმა მე-ეუროს-ქ-მ მოითხოვა (ლეონ., 196); ებილეო მე-ცხენ-ქ-ებს ხერვილთან უნდა კეკლოს (კობერ., 49); გროცია მე-გეჟურ-ქ-ასი ტყის მცველი ვაქრასდაეი კაცი აყო (ლეონ., 100); ძნელი აღმოჩნდა ამერიკელ მე-დიალოგ-ე-თაივის შესაკითხი გექსტის შემუშავება (მიშე., „ლიტ. საქ.“, 1988, 10 ივნისი); ეს ერთმა დიდმა მე-ქალაქ-ე-მ თქვა (დოჩან., ორი მოთხ., 55); მოგჯერ მე-ქანაშ-ვიდ-ე-მ შეიძლება ხელზედაც აკოსოს (დოჩან., (2)222); ქვეყნად არსებულ სილამამგეთა ყოველისმომცველი მე-სხვადასხვი-ე ქალბაგონი (დოჩან., (2) 53,63); წვეროსანი ცოტა ხანს მე-კროს-ვორდ-ე-ებთან გაჩერდა (რ. ჭეიშე., 97); მაინც თავაზიანად შეე-გებნენ ჯიქურ მე-სგუმრ-ეს (იქვე, 219); იღბლად მო-ბან-ეს (=ვინც ბანს აძლევს) ვალოდიას ხმაზე გადმოსელა არ გასჭირვებია (მიშე., ურჩი, 193); მესაათემ მე-სპორგლოგო-ე ინახულა (იქვე, 93);

ირკვევა, რომ ქართული სალიტერატურო ენის განვითარების მთელს მანძილზე მე-ე და მე-ურ კონფიქსების ფუნქცია და მოხმარება სხვადასხვაგვარი იყო. თავდაპირველად ისინი კლასიკატიკური ალმნიშენელი უნდა ყოფილიყვნენ [20(034)]. ვარაუდობენ აგრეთვე, რომ მე-ე კონფიქსის ფუნქციას გმნისაგან გასუბსტანტივებული მიმღეობის წარმოებაც წარმოადგენდა [21,119]. ხელობის გამოსატყის უნარი მათ მოგვიანებით შეიძინეს და, რადგანაც ეს ფუნქცია მათთვის არ იყო ერთადერთი, ენამ მოსაქმეობის აღნიშვნა ნაწილობრივ მაინც დააკისრა სხვა მნიშვნელობის აფიქსებსა და მიმღეობურ ფორმებს.

ჩვენ მიერ აქამდე შესწავლილი მასალების ანალიზით ირკვევა, რომ ხელობის სახელთა წარმოების მრავალფეროვნებით განსაკუთრებით გამოირჩევა თანამედროვე ქართული პროზა (გ. დოჩანაშვილი, რ. მიშველაძე, რ. ჭეიშვილი...), თითო-ორიოლა ამგვარი ნიმუში გამოვლინდა ქართულ პოეზიაშიც.

§5. დანიშნულების სახელები

დანიშნულების (ანუ განკუთვნილების) სახელებს აწარმოებს კონფიქსები: სა-ე, სა-ო, სა-ურ, სა-არ.

სა-ე-თი წარმოქმნილი სახელები მეტწილად არსებითებია, სა-ო-თი ნაწარმოები კი — მედსართაეები. ამ უკანასკნელს მეტი სასიცოცხლო ძალა აქვს (ა. შანიძე).

მზის სა-თვალ-ე გაიკეთა (დოჩან., (1) 329); სა-ეურნალ-ო მაგიდა იდგა (ციციშე., 57); სა-ლეკე-ო ასაკს მალე გადასცდებოდა (მიშე., ურჩი, 281); მე და გრიშა სა-მოთხრობ-ო ხალხი ვართ (დოჩან.,

(2).75): მკედელი დადიოდა სა-ქცხლ-ერ-ის ქნქით (შენგ., 28).
სა-მკლავ-ერ-ები ღლიავებში შოიგლო (ვოთუა, 364); კქერცხს იპა-
რაჟდა სა-ბუდ-რ-იდან (მიშე., ერჩი., 304).

ცხადი ხდება, რომ ძალიან ხშირად მოიხმარება სა-ო, მასზე ნაკლებია სა-ე, სხვა დანარჩენი კი იშვიათია. აქამდე შესწავლილ მასალებში (პოეზია, საბავშვო პროზა) შესამჩნევი რაოდენობით გვხვდებოდა სა-ე — სა-ურ და სა-ო — სა-ურ აფიქსთა ურთიერთმონაცვლეობის შემთხვევებიც (საკახეთურ-საკახეთო...) იქვე მიუთითებდით, რომ ასეთ პოზიციასი რომელიმე მათგანის შერჩევა-გამოყენება ზოგჯერ ავგორის წერის სტილითაც ჩანს შეპირობებული. ამგვარი პარალელური წარმოების ნიმუშები და სხვა თავისებური ფორმები ამჟამინდელ მასალებშიც გამოვლინდა აქა-
იქ:

- ა) მეფე ზარბაზანს ხეალ გამოიგანენ სა-ლითონ-ო-დან (ვოთუა, 480).
შდრ.: ეზოში იდგა ორი სა-ლითონ-ე ფარდული (ვოთუა, 496).
- ბ) თვალები ქჷონდა სა-ერუანგელ-ო (დოჩან., (2)52); იმათ სა-ქუჩი-
ალა-ო-დ სად ეცალათ (ფიროსმ.); ჩენთვისაც უცხო იყო სა-
მედალოსნ-ო ციებ-ცხელება (ცისკარიშე); ელვარე ხილნარი მისი
ოქროს სა-ბად-ურ-ი იყო (ლეონ., 49).

წნ. გეოგრაფიული სახელები

გეოგრაფიული სახელები სხვადასხვა გიპისა და სხვადასხვა წარმოშობისაა (ა. შანიძე), მაგრამ სიტყვაწარმოების თვალსაზრისით აქ საინტერესოა საკუთრივ სადერივაციო აფიქსების გამოყენების შემთხვევები.

საზოგადოდ, ამ გიპის სახელთა წარმოება თანამედროვე ქართულში არ გამოირჩევა განსაკუთრებული მრავალფეროვნებით. აქ მაწარმოებლებად ფუნქციონირებენ ეთ, ით, სა-ეთ, სა-ო აფიქსები მეგ-ნაკლები სიხშირით:

ალექსანდრე კახ-ეთ-ის ბელს განაგებდა (ვოთუა, 306); ქალიშვილს სა-ფრანგ-ეთ-იდან ჩამოყვანილ ჭინჭველებზე ესაუბრებოდა (ფეგე., 72); სა-ოსმალ-ო-ს მოკლე გზად სურდა კახეთი (ვოთუა, 321); ისინი ყალმუხ-ეთ-ის სტეპებში ცხოვრობდნენ (მელიქიძე, 33).

საანალიზო ტექსტებში დადასტურდა ეთ სუფიქსიან სახელთა ერთი ახალი სემანტიკური ჯგუფის მოჭარბება. ესაა წყლეთი გიპის სახელები.

საკუთარი ლიტერატურაში წყლული გიჟის სახელები ხელოვნურ ფორმადაა მიჩნეული (ა. შანიძე). შენიშნულია, აგრეთვე, რომ თოვლეთი და მისთანანი ეპირაგესად მხაგვრელი ლიტერატურის ენაში გვხვდება და საერთო გავრცელება ჯერ არ მოუპოვებია [2,28]. საანალიზო ფორმები (მკვდრეთი, ჯოჯოხეთი...) ძველი სალიტერატურო ენიდან მომდინარეობენ, ამათი ანალოგიური სულეთი, სმაჭამეთი... დაუკლია ხალხურ მეტყველებაში ან დადასტურებულია ქართულ კლასიკურ მწერლობაში (რუსთაველი, ვაჟა...).

ირკვევა, რომ ეს წარმოება ახალ ქართულში ყალიბდება, როგორც პროდუქტიული ენობრივი მოვლენა, რომელიც მეგად გავრცელდა მე-20 საუკუნიდან. თუ 50-იან წლებამდე ქართულ პოეზიაში ძველიდან მომდინარე ფორმების გვერდით თითო-ორთა ახალი ნიმუში (მზისეთი, ფარსკვლავეთი) მაინც გამოვლინდა, თანამედროვე ქართული პოეზია (განსაკუთრებით საბაეშვო) და პროზა უხვად წარმოაჩენს ამგვარ ფორმებს. დღეს ნებისმიერი სახელისაგან შეიძლება ვაწარმოთ ეს სუფიქსიანი გეოგრაფიული სახელი, რომელიც მოგჯერ სა პრეფიქსითაა გართულებული:

ვარსკვლავეთიდან ისმოდა ხმები (დოჩან., (2)211); რა ქორწილიც უნდა ყოფილიყო პარალ-ეთ-ში, თამადად პარმენ დეალი უნდა მჯდარიყო (დოჩან., (1)218); შორეულ ქალაქ დათე-ეთიდან ინკინური ჩამოვიდა (მიმე. ურჩი, 225); მთელი სა-ქალ-ეთის სახელით ულოცაუდა (ფეგვ. 85); მის პატარა სოფელ - კუთხეში, არაქსა და არაქს-ეთ-ში გლოვა გამოცხადდა (წულებისკ); არ მახსოვს ფარდები, ხალიჩები, და საერთოდ, ქსოვილ-ეთის გვარის შთამომავალი რა პატივში იყენენ (მამუჩიშვი); მოგზაურობის გეგმა ასეთია: წვიმარ-ეთი - გვა-პოსეიდონი-წვიმარ-ეთი (მამუჩიშვი); ის იყო სამარცხინოი სა-ძალ-ეთ-ისა (ჩხეიძე).

ამგვარი ნიმუშები ხშირადაა გამოყენებული ქ. ჭილაშვილის, არჩ. სულაკაურის, გ. ყანჩაველის, ლ. გოთუას, რ. მიშველაძის, გ. დოჩანაშვილისა და განსაკუთრებით ბოლო წლების „ლიტერატურულ საქართველოში“ დაბეჭდილ პროზაულ ტექსტებში. მიუხედავად ასეთი გავრცელებისა, საანალიზო გიჟის წარმოება ჯერჯერობით ისევ სამწიგნობრო ენის კუთვნილება უნდა იყოს.¹²

§7. ხარისხის სახელები

ხარისხის სახელი საგნის ნიშან-თვისებას წარმოგვიდგენს მეტი ან ნაკლები ოდენობით. ამის მიხედვით გამოყოფენ ხარისხის

ორ ფორმას: უფროობითსა და ოდნაობითს.

უფროობითი ხარისხის მაწარმოებელი აფიქსებია უ-ეს, ოდნაობითისა — მო-ო. უფროობითის ფორმები ძველი ქართულიდანვე მოყოლებული საკმაო სიხშირით გამოიყენება, ოდნაობითი საშუალ ქართულში ძალზე იშვიათი იყო, ახალში შედარებით მაგულობს, თანამედროვე სალიტერატურო (სამწერლობო ენაში) კი საგრძნობლად შესამჩნევია მო-ო-თი ნაწარმოები სახელების სიხვე.

უ-ეს უ-სათნო-ეს-ი დედების თვალებს შესცქეროდა (მიშე., ურჩი, 321); უ-განათლებულ-ეს-ი, უ-ლამაზ-ეს-ი, უ-პატიოსნ-ეს-ი ქალია ზინა (ტიკარაძე, 48); მე შევასწავლით უ-დიად-ეს-სა და უ-ნეგარ-ეს-ს (დოჩან., (1), 69); თითქოს უნატიფ-ეს, უ-ცისფერ-ეს ყვავილად ქცეულიყო (აბაშიძე).

მო-ო მო-მერ-ო სირჩა მოართევს (ს. ჭვიშე., 131); შორეული სილამაზით აღსაესეა სიგყვა „მო-იისფერ-ო“ (დოჩან., (2), 167); მო-ქანგისფერ-ო ფოთლებით შეჯაემნული მაგნოლია ელაედა (რ. ჭვიშე., 98).

ჩვენი მასალებიდან ხარისხის ორივე ფორმის დასახელება უხვად შეიძლება. განსაკუთრებით ხშირია ამგვარი წარმოების ნიმუშები გ. დოჩანაშვილის, რ. მიშველაძის, ჯ. ტიკარაძის, გ. ციციშვილის ნაწერებში. აქ თითქმის ერთნაირი რაოდენობითაა უფროობითისა და ოდნაობითის შემთხვევები.

აღსანიშნავია, რომ ზემოჩამოთვლილი ორდინალური ფორმების გვერდით ამ ბოლო ხანებში თავი იჩინა თავისებურმა წარმოებაამაც. ასეთებად შეიძლება დაეასახელოთ:

უუბასრესი მახვილიც ვერ გასჭრიდა (დოჩან., (1), 455); აი ვინ იყო ქორია, ჩვენი უუსასოესი მასპინძელი (ლეონ., 247); იმათი პროფესორი რომ მიაყურადებდა უუუუუუუშორეს ხმებსა, უუუუუუუშორეს შრეებში მოსისინე ხმებსა... იგივე სისისნა უუუუუუშორესსა, იგივე ბუყბუყსა უუუუუუშორესსა (ჩხეიძე)...; წვერმოშეებული მოსოციალისტო ელემენტებიც არეულან (რ. ჭვიშე., 473); დოქტორი ზონგლისურო ტემბრით მპასუხობს (ელიოზ., 78); აბა, თქვი რაიმე... ოღონდ მოიტალიურო სიგყვაო (დოჩან., 103); მოისმოდა მისი მონადღლიანო სუნთქვა (დოჩან., (2)210); მოთაგხედო ქცევა ჰქონდა ბიჭს (ციციშე., 145); წინ მოწითლოსავით სამხრეები მოჩანდა (ელიოზ., 75); სიგყვა პროზიდან წაიშოვტო ელემენტებმა შექმნეს სიგყვა „პროზაული“ (დოჩან., 5).

უფროობითი ხარისხის უუდიდესი ტიპის ფორმები ქართულ პროზასთან შედარებით უფრო მეტად თანამედროვე პოეზიაში

დადასტურდა. ესენი და სამწერლობო ენაში გამოვლენილი სხვა ფორმებიც „შშაასავით“, „მოწითალოსავით“, „სულ-სულ-სულ ტყუილი“, „მწარე-მწარე მუშტები“, „დიიდი“, „სუულ“, და მისთან. ეცილობლად აყენებენ ქართულში ხარისხის სახელთა წარმოების სხვაგვარი ანალიზისა და კვალიფიკაციის საკითხს, კერძოდ, ქათს მიმართებას აღმაგებითი ხარისხის ფორმებთან. ფეიქრობთ, ამ ასპექტით ამჟამინდელ მასალებთან ერთად ფასეული იქნება პრესის, პუბლიცისტიკისა და ნათარგმნი ლიტერატურის ვითარების გათვალისწინება.

საკითხის საფუძვლიანი შესწავლა მომავლის საქმედ გვესახება.

§8. აბსტრაქტული სახელები

აბსტრაქტული სახელების საწარმოებლად გამოყენებულია –ება, –ობა, სი-ე, სი-ო აფიქსები. ამათგან ძირითადია სი-ე, სი-ო კი მისი ფონეტიკური ვარიანტია (იგი მოხმარებითაც იმეიათია).

ება და სი-ე მეტწილად აღიქვითვის ფუძეებისაგან აწარმოებენ განყენებულ ცნებებს, ობა კი დაერთვის სუბსტანტივებს, მოქმედებითი გვარის მიმღობათა ფუძეებს და წარმოქმნის განყენებულ ან კრებით სახელებს.

ება მშვენიერ-ება-მ სიხარული უნდა მოგანიჭოს (იოს., 50); ბედნიერ-ება შორს აღარ იყო (სულაკ., 48); სახლი ივსებდა სურნელ-ებ-ით (ინან., 168).

ობა ჩემი მგლ-ობა რომ დამემტკიცებინა (ინან., 95); მე გეოლოგ-ობა-ს ვაპირებ (ლომ., 5); კარგი პიონერ-ობა თავდება კარგი ადამიან-ობ-ისა (დეედ., 54); მე ვიცოდე და ჩემმა რაშ-ობა-მამო (იოს., 60); ვაჟიან-ობა მოგვილოცა (ჭილ., 51); ზორო-ობა-ს ჩემულობდა (გელაშე., 19).

სი-ე მგლების სი-რუხ-ე-ში ხან ერთი თვალი გაბრწყინდებოდა (ინან., 134); მალე ქობი თოვლის სი-თეთრ-ე-ში გაუჩინარდა (ჭილ., 1, 84); სი-ჯანსაღ-ე შემოედინება ძარღვებში (ინან., 147).

სი-ო ყველაფერი ივსებოდა... სი-თბ-ო-თი (ინან., 166).

ასეთი ორდინალური ფორმები უხვადაა წარმოდგენილი საანალიზო გექსტებში. მაგრამ ამჯერად ჩვენთვის უფრო საინტერესოა პარალელური წარმოების ნიმუშები:

სი-ცელქ-ე-ს ვერ აუუკრძალავ ყმაწვილს (ჭილ., 1, 97); სი-ღარიბ-ის ბრალი იქნება (ყანჩ., 51); რომ სი-მხდალ-ე არ დამწამონ (გელოე., 7); ჩემს ცხოვრებაში სი-ბოროტ-ე არ ჩამიდენია (დეედ., 1986, № 8); აი, რა გვიყო სი-ზარმაც-ე-მ (სულაკ., 10); მას შევალიე

ჩემი სი-ყრმ-ე და ახალგაზრდობა (იოს., 24); ბიჭმა სი-მარტოე-ე იგრძნო (ტოფ., 51).

მღრ.: არჩილი ვერ იტანდა ძმის ცელქ-ობა-ს (იოს., 42); დღეს განსაკუთრებით შეაწუხა მარტო-ობა-მ (ტოფ., 51); ბებიას არ მოეწონა შეილიშვილის ზარბაყ-ობა (ჭილ., 18); ახლა დამიმტკიცე შენი ვეჟკაც-ობა (იოს., 75); არც წუწკ-ობა ჩაუდენია (ჭილ., 9).

დღეს ამგვარ პარალელურ ფორმებში განყენებული სემანტიკის გამოსახვაგად სი-ე კონფიქსიანი წარმოება გაცილებით ჭარბობს (ეს ტენდენცია ამჟამად იგრძნობა თანამედროვე პროზაშიც). უთუოდ ამაზე უნდა მეტყველებდეს ენაში არსებული თამაში—თამაშობა გიპის ფორმებიც:

ქეთინოს თამაში და მარტოობა მოსწყინდა (ხახუტ., 39); ვოგონებმა თამაში ხალისით დაიწყეს (ხახუტ., 74).

მღრ.: თამაშობით ვართულმა ბავშვმა გიშერას აღარ მიაქცია ყურადღება (ხახუტ., 8); „ძერაძერას“ თამაშობა უყვართ (ხახუტ., 72). ისევე დაიწყეს თამაშობა (ჭილ., 6).

კონტექსტის მიხედვით ზემოდასახელებული გიპის ფორმებში (თამაში—თამაშობა...) სიგყვათა სემანტიკა ერთნაირია, მაგრამ ჩანს, ენა ცდილობს თბა სუფიქსის დართვით უფრო გამოკვეთოს აბსტრაქტულობა და მსგავსი შინაარსის მზნური წარმოშობის ერთეულები უნიფორმაციის გზით წარმოების ერთნაირ ყალიბშიც მოაქციოს.

საანალიზო შინაარსობრივ ჯგუფში უნდა დასახელდეს თბა-ობანა გიპის ფორმებიც:

ობანა ასკინკილას ან თვალდახუტ-ობანა-ს ვითამაშებთ (სულაკ., 25); მაშინ თმის დაწიწკნ-ობანა ვითამაშოთ (სულაკ., 27); თამაშობენ დაჭერ-ობანა-ს, კუკუდამალ-ობანა-ს, ლახტ-ობანა-ს (ტოფ., 110); ბავშვები ომობანა-ს თამაშობენ (ხახუტ., 45); ვითამაშობდით სიყვარულ-ობანა-ს (ბერულ., 146).

ობა მოჯორ-ობია-ს თამაში გაახურეს (იოს., 38).

ასევე საინტერესოა:

ვითამაშობდით ქროჭამობას, ოთურმას (ინან., 280); ეზომი ბავშვები თვალსუტუნას თამაშობენ (ხახუტ., 74); მე უფრო ჩხორკელაობა მიტაცებდა (ჭილ., 1,14); ჩოკინას ჭამაფოცლოობაც არ უყვარს (ჭილაშვ., 81).

აბსტრაქტული სახელების წარმოების თვალსაზრისით, შედარებით უფრო მეტ თავისებურებებსა და ფორმობრივ-სემანტიკურ მრავალფეროვნებას ამჟღავნებს საბავშვო პროზა (რაც უნდა აიხსნას ამ ეპოქის სპეციფიკურობით).

შენიშვნა: საანალიზო ტექსტების მიხედვით შეეისწავლეთ წარმოქმნილ სახელთა სიკა ჯგუფების: წარმოშობის, წინაერთარების, მცენარეთა კრებულის, ბრუნვის ნიშნებით. თანდებულებით წარმოქმნილი და უცხოაფიქსებიანი სახელები, ორმაგი წარმოების შემთხვევები. ამ მასალათა ჩვენება არ გამოირჩევა განსაკუთრებული თავისებურებით, ამიგომ მათზე ამჯერად საგანგებოდ აღარ შევჩერდებით. კელევის შედეგებს გაეითვალისწინებთ საკითხის საბოლოო ანალიზის დროს.

დასკვნა: განვიხილეთ სახელთა დერივატია თანამედროვე ქართული პროზის მიხედვით. საკითხის შესწავლამ ცხადყო, რომ ენის ისტორიის სხვადასხვა მონაკვეთში ამა თუ იმ აფიქსის გამოქმედო სფერო სხვადასხვაგვარი იყო. მაგალითად, ძველ ქართულში გავრცელებული ზოგიერთი აფიქსის (ოსან, ოვან, ედ) სასიცოცხლო ძალა ახალში საგრძნობლად შესუსტდა, მაგრამ დღეს სამეცნიერო და ტექნიკური ლიტერატურის ენამ კვლავ აღადგინა ისინი სპეციალურ გერმინოლოგიაში და, ალბათ, ამათი ანალოგიით საჩინო ვახდა სამწიგნობრო ენაშიც. შესამჩნევია ისიც, რომ ძველად ნაკლებპროდუქტიულმა ზოგმა აფიქსმა თანამედროვე ქართულში მეტი გასაქანი ჰპოვა, სემანტიკურად ახლოს მდგომი აფიქსების ფუნქციაც შეითავსა.

მეორე მხრივ, თანამედროვე ქართულში სიგყვაწარმოება რომ ესოდენ პროდუქტიული ვახდა, ამაში წამყვანი როლი უდავოდ ეკუთვნის სამწიგნობრო ენას, სიგყვაკაზმულ მწერლობას, რომელიც წარმოადგენს სალიტერატურო ენის განვითარების საფუძველს. მართლაც, თანამედროვე ქართული პროზა საკმაოდ ხშირად გვაწვდის საინტერესო წარმოების ნიმუშებს, რომელიც შეიძლება ჩაითვალოს ენის საერთო განვითარების გენდენციის მაჩვენებლად და მწერლის სტილის ნიშანდობლიობადაც. მაგალითად, ვკითხულობთ ლ. გოთუას ნაწარმოებებს და ამკარად შევიგრძნობთ დარბაისლურ, ლაზათიან ქართულს, გამორჩეულს სიგყვაწარმოებისა და კომპოზიციის თვალსაზრისითაც (ამის შესახებ თვით მწერალიც მოხდენილად შენიშნავდა: „ბუნებრივად მახასიათებს ენათქმუნადობა, კომპოზიციები და ნეოლოგიზმები. მე კი არ ვქმნი, ისინი თავისთავად იღვრებიან. მე მათ ეცხრილავ“), გვხიბლავს გ. ლეონიძის „მუხლადი, ბედაური“ ქართული სიგყვა;

ქართული ენის მაღალთვისობრიობასა და ჩვენი ენის ლექსიკის აპოუწურავ საგანძურზე მიუთითებენ გ. დოჩანაშვილის, რ. ჭეიშვილის, რ. მიშველაძისა და სხვათა ნაწერებში გამოვლენილი მეტად საინტერესო და ორიგინალური წარმოების ნიმუშები.

საანალიზო ტექსტების მონაცემებით დაზუსტებას მოითხოვს ზოგიერთი ტერმინი.

შემოკლებათა განმარტება

აბაშ. — აბაშიძე მ., „ცისკარი“, 1986, №9.

ადეიშე. — ადეიშვილი ავთ., „ლიტ. საქართველო“, 1988, 12 აგვისტო.

ავალიშე. — ავალიშვილი მ., „ლიტ. საქართველო“, 1988, 8 ივლისი.

ბეჟან. — ბეჟანიშვილი გ., „ცისკარი“, 1986, №10.

გაბელ. — გაბელაია ა., „ლიტ. საქართველო“, 1988, 1 ივნისი.

გოთუა — გოთუა ლ., „გმირთა ვარამი“, 1, 1975.

დემეტრ. — დემეტრაშვილი ოთ., „ლიტ. საქართველო“, 1987, 20 თებერვალი.

დოჩან. (1) — დოჩანაშვილი გ., მოთხრობები, თბ., 1987.

დოჩან. (2) — დოჩანაშვილი გ., სამოსელი პირველი, თბ., 1980.

დოჩან. — (ორი მოთხრობა) — დოჩანაშვილი გ., ორი მოთხრობა, 1984.

დუმბ. — დუმბაძე ნ., თხზულებანი, I, 1988.

ელიომ. — ელიომიშვილი გ., „განთიადი“, 1988, №3.

იოსელ. (1) — იოსელიანი ო., ნოველები, 1984.

იოსელ. (2) — იოსელიანი ო., დაჩის ზღაპრები, 1977.

იოსელ. — იოსელიანი ო., „შავი და ცისფერი მდინარე“, 1984.

კობერ. — კობერიძე კ., „ლიტ. საქართველო“, 1987, 18 სექტემბერი.

კუხიან. — კუხიანიძე ზ., „განთიადი“, 1988, №2.

ლეონ. — ლეონიძე გ., „ნაგვრის ხე, 1982.

მამუჩიშე. — მამუჩიშვილი მ., „ლიტ. საქართველო“, 1988, 7 ოქტომბერი.

მელიქ. — მელიქიძე ი., „ცისკარი“, 1987, №1.

მეხრიშე. — მეხრიშვილი ჯ., „ცისკარი“, 1986, №9.

მიშე. — მიშველაძე რ., ნოველები, 1972.

მიშე. (ურჩი) — მიშველაძე რ., ურჩი, 1980.

მიშვ. „ლიტ. საქ.“ — მიშველაძე რ., „ლიტ. საქართველო“, 1986. 6 ივნისი, 1987. 4 დეკემბერი.

მიშვ. „ახკომი“ — მიშველაძე რ., „ახალგაზრდა კომუნისტი“, 1987. 22/VIII.

სულაკ. — სულაკაური ა., სალამურას თავგადასავალი, 1968.

ტიკარ. — ტიკარაძე ჯ., „ცისკარი“, 1987, № 1.

ფანჯიკ. — ფანჯიკიძე გ., თხზულებანი, ტ. III, 1987.

ფეტველ. — ფეტველაძე გ., „ცისკარი“, 1987, № 1.

ფიროსმან. — ფიროსმანიშვილი დ., „საქართველოს ქალი“, 1987, № 1.

შაგაიძე — შაგაიძე ნ., „ლიტ. საქართველო“, 1987, 30 იანვარი.

შენგელ. — შენგელია დ., სამი რომანი, თბ., 1974.

ჩოხელ. — ჩოხელი გ., „ცისკარი“, 1987, № 3.

ჩოხელ. — ჩოხელი გ., „განთიადი“, 1988, № 3.

ჩხეიძე — ჩხეიძე ოთ., „ლიტ. საქართველო“, 1987, 23 იანვარი.

ცისკარ. — ცისკარიშვილი ელ., „ახკომი“, 7 ივლისი.

ციციშვ. — ციციშვილი გ., „სძლიე სიხარბესა შენსა“, 1980.

წოწკოლ. — წოწკოლაური მ., „ლიტ. საქართველო“, 1988, 17 ივლისი.

წულეისკ. — წულეისკირი ნ., „ლიტ. საქართველო“, 1987, 21 აგვისტო.

რ. ჭეიშვ. — ჭეიშვილი რ., ვაიმე ჩემო ეენახო, 1987.

ს. ჭეიშვ. — ჭეიშვილი ს., სოფელში ბალი დამწიფდა, 1986.

დამოწმებული ლიტერატურა

1. შანიძე ა. — ძველი ქართული ენის გრამატიკა, თბ., 1976.
2. ტუსკია მ. — სახელთა წარმომქმნელი ზოგიერთი აფიქსის ფუნქციები და გავრცელებულობა თანამედროვე ქართულში: „ქართული ენა და ლიტერატურა სკოლაში“, 1969, № 1.
3. ფეიქრიშვილი ე. — სიტყვაწარმოება ქართველი რომანტიკოსების თხზულებების მიხედვით: ხელნაწერი, 1984.
4. თოფურიცა ვ. — ქართველურ ენათა სიტყვაწარმოებიდან: თხზ. ტ. III, 1979.

5. ფეიქრიშვილი ე. — სიგყვაწარმოება ქართული პოეზიის მისედეით. ხელნაწერი. 1986.
6. ფეიქრიშვილი ე. — სიგყვაწარმოება ქართული საბავშვო პროზის მიხედვით: ხელნაწერი. 1987.
7. პაპიძე ა. — ა სუფიქსის სიგყვაწარმოებითი ფუნქციები: „ქართული ენა და ლიტერატურა სკოლაში“, 1974, № 1.
8. ჩიქობავა არნ. — სახელის ფუძის უძველესი აგებულება ქართველურ ენებში, 1942.
9. შანიძე ა. — ქართული ენის გრამატიკის საფუძვლები, 1973.
10. ჯანაშია ს. — თუბალ, თაბალ, გიბარენი, იბერი: შრ. გ. III, 1959.
11. კუბლაშვილი კ. — ქვემოიმერული დიალექტი, თბ., 1985.
12. იმნაიშვილი ი. — ქართული სალიტერატურო ენის ნორმალიზაციის საკითხები: „ცისკარი“, 1971, № 1.
13. იმნაიშვილი ი. - სახელთა ბრუნება და ბრუნვათა ფუნქციები ძველ ქართულში, 1957წ.
14. ცხადაძე ბ. — -ოვან სუფიქსი ძველ ქართულში: ქართველურ ენათა სტრუქტურის საკითხები, 5, 1981.
15. ჯაჯანიძე პ. — -ოვან სუფიქსი ქართულში: პედინსტიტუტების შრ., გ. II, 1975.
16. ჯორბენაძე ბ. — ქართული ენის ფაკულტატიური გრამატიკის საკითხები, 1985.
17. მარტიროსოვი არ. სუფიქსებით წარმოქმნილ სახელთა ერთი ჯგუფი ძველ ქართულში: „მაცნე“, 1976, № 1.
18. ფოჩხუა ბ. - ქართული ენის ლექსიკოლოგია, 1974.
19. ლამბაშიძე რ. - პროფესიის აღმნიშვნელ ტერმინთა წარმოების მორფოლოგიური საკითხი: ქსკს, VI, 1984.
20. ჩიქობავა არნ. - ქართული ენის ზოგადი ენათმეცნიერული დახასიათება: ქეგლ, I, 1950.
21. მელიქიშვილი დ. - იოანე პეტრიწის ფილოსოფიურ შრომათა ენა და სტილი, 1975.

შენიშვნები

¹ დასავლურ დიალექტებში ამ ჯგუფის აფიქსებით (განსაკუთრებით ა-თი) ნაწარმოებ სახელებს დაცინვა-დამცირების ელფერიც დაჰკრავს (იხ. რ. მიშველაძის, ნ. ღუმბაძის, რ. ჭვიშვილის... პროზაში ფორმები:

სოსოია, მოთია, ლიბიკია და მისთანია).

² შლრ.: 11-5 კლასის სასკოლო სახელმძღვანელოში (ა. შანიძე, ი. იმნაიშვილი, ლ. კვაჭაძე) გამოყენებული ტერმინი „კინობით-ალერსობითი“. დღეს „კინობითი“ უფრო დამცირების გამოხატეულია, ვიდრე ოდინდელი მცირესი. სამწერლობო ენის მიხედვით ამ ჯგუფის მაწარმოებლები დაცინვის მნიშვნელობით ძალზე იშვიათია. ამის გამო საფიქრებელია, საერთოდ გამოვრიცხოთ „კინობითი“.

³ ქვემოთქველში საწინააღმდეგო პროცესზეც მიუთითებენ: „იერ მიისწრაფვის ჩაებას პროდუქტიულ წარმოებაში და იან-ის ადგილი დაიჭიროს, თუ ყველა შემთხვევაში არა, უმეტესწილად მაინც“ [11, 19-20].

⁴ შლრ.: ეს თეთრწვერიანი... ბერიკაციც ათვალიერებდა ქუჩას (ლოჩან., 1,17).

⁵ შლრ., „საკმაოდ მაღალგუმბათ-იან საყდარში... იღვა“ (გოთუა, 521).

⁶ შლრ.: „ბევრ ძველ გვარ-ოვან დიდკაცთათვის გოდუნოვი... მეჯინიბე იყო (გოთუა, 473).

⁷ შლრ იქვე: ჩაილაპარაკა ოქროსკბილებიანმა (გვ. 387, 288).

⁸ ამგვარ თავისებურ ფორმებს განსაკუთრებით ხშირად იყენებს გ. ლოჩანაშვილი (იხ. ლოჩან. (I): ჩანჩქეროვანი, ექესნაბიჯოვანი, ჯანყოვანი, გიშრისთვალოვანი, ქვეგექსტოვანი, ორთქლოვანი... შესამჩნევია იგი რ. კვიციანიშვილის პროზაშიც, პოეზიიდან: ს. ჩიქოვანის, მ. მაჭავარიანის, მ. ლებანიძის ენაში.

⁹ უნდა შევნიშნოთ, რომ ქონების აღმნიშვნელი ა მოგჯერ ერთსა და იმავე ფრაზაში იან-ის პარალელურადაც იხმარება: „ხისთავ-იანი ანუ ხისთავ-ა, ქვისთავ-იანი გინა ქვისთავ-ა (ი. ქვემერგელიძე, „ლიტ. საქ.“ 1988).

¹⁰ ამ მხრივ გამონაკლისად შეიძლება ჩაითვალოს ამგვარი ფორმების არსებობა:

შენ იცი, ჯაბაჯ, უ-თოფ-მარბაზნ-ო-დ აღარ ვარციერათ (გოთუა, 482).

უ-შემწვარხორც-ო-დ ნუ დაგეგოვებთ (ლოჩან., (1),495).

იყენენ ბიჭები, უ-შვილძე-ო ბიჭები (დემეტრიაშვილი).

უ-კვალ-უბილიკ-ო ფერდობიდან ჩამოდიოდა (ციციშვილ., 231).

უ-თმაწარბ-ო ამხანავს არ შეკამათებია (მიშ., ვურჩი, 87).

უ-იმკეპ-ო-დ ლაშა არასიმპათიური ჩანდა (მიშ., ურჩი, 310).

უ-იმლონ-ო-დ და უ-იმგონებ-ო-დ როგორ შებუღავდა შებმას (ლოჩან., (2)16).

სარაკოვი ჯერ უ-დიდციხ-ო ქალაქი იყო (გოთუა, 427).

ყველამ ჩახედა უ-თაეფურცელ-ო წიგნს (გოთუა, 299).

ამგვარი წარმოების ანალიზს სხვა მასალებთან ერთად წარმოვადგენთ შემდგომში.

¹¹ რ. ჭეიშვილის საანალიზო წიგნში ხაზგასმული სიტყვა სულ ასეთი ფორმით იხმარება.

¹² უკანასკნელი ხანის პროზაში გამოვლინდა ასეთი თავისებური ფორმებიც: სწორედ ამ ალალ-მართლობით აიგდეს იგიც ზემოთქმულ ის კიდევ მაღლითებს მოახსენებს ყველაფერს (კობერიძე); არიან ადამიანები, მეგსახელის გამომგონებლობისაკენ რომ უბიძგებენ ორგლოვებს (დოჩანაშ, (2)83); ჩრდილოელი ბიჭი იყო მსროლელი (ელიოზ., 80); ღამ-ღამ საეჭვო ლანდები უელიდნენ ორგლოვებს (გოთუა, 402).

სიტყვაწარმოება (სახელთა ღერივაცია)
თანამედროვე ქართული სამეცნიერო
ლიტერატურისა და პრესის ენის მიხედვით

შესრულებულია ქართული ენის კათედრაზე წლიურ საკვლევ თემად ორ ნაწილად:

1. სამეცნიერო ლიტერატურის ენის მიხედვით 1989 წელს (წაკითხულია მოხსენებად ქუთაისის პედინსტიტუტის 51-ე სამეცნიერო სესიაზე 1990 წლის 1 ივნისს (იხ. მუშაობის გეგმა, ქუთაისი, 1990 წლის 31 მაისი-1 ივნისი);

2. პრესის ენის მიხედვით 1990 წელს (წაკითხულია მოხსენებად ქუთაისის სახელმწიფო უნივერსიტეტის პროფესორ-მასწავლებელთა I სამეცნიერო კონფერენციაზე 1991 წლის 24 მაისს (იხ. მუშაობის გეგმა, თბილისი, ქუთაისი, 1991 წლის 23-24 მაისი).

შენიშვნა: რამდენადაც, ჩვენი მასალების მიხედვით, სახელთა წარმოების თვალსაზრისით თანამედროვე სამეცნიერო ლიტერატურისა და პრესის ენა მეტწილად ერთნაირ ვითარებას აჩვენებს, ამიგომ ზემოდასახელებული ორივე თემის მონაცემთა ანალიზს ერთად წარმოვადგენთ, თანვე გზა და გზა გამოვყოფთ თითოეული ქანრის მიხედვით გამოვლენილ განსხვავებულ (თავისებურ) ფორმასა და ფუნქციასაც.

ქ.ფ., 2008 წ.

წარმოდგენილი ნაშრომი არის ერთი ნაწილი თემისა „სიტყვაწარმოება (სახელთა ღერივაცია) თანამედროვე სალიტერატურო ქართულში“. ამჟამად საკითხი შევისწავლეთ სამეცნიერო ლიტერატურისა და პრესის ენის მიხედვით, გამოვყავით ამ ასპექტით წარმოჩენილი თავისებურებანი (მიღებული შედეგები საჭიროებისამებრ შევუდარეთ სამწერლობო ენის მონაცემებს), რის შედეგადაც მოვადად გამოიკვეთა სახელთა ღერივაციის ძირითადი მოდელები.

საანალიზოდ გამოვიყენეთ სამეცნიერო ლიტერატურა (ისგორიული, მათემატიკური, საბუნებისმეტყველო, ენათმეცნიერული ნაშრომები, სასკოლო სახელმძღვანელოები და თანამედროვე ქარ-

იულ ქურნალ-გაბყთებში მოთავსებული მასალები. შესაბამისად, ექვოლეთ „სამეცნიერო ლიტერატურის ენა“ და „პრესის ენა“.

რამდენადაც თქმა გარდამავალია, აქაც ძირითადად წარმოდგენილია საკითხის აღწერითი ანალიზი.

სიგყვაწარმოება ქართულში მრავალფეროვნებით გვეძლევა. ამის უმთავრესი მიზეზია ქართული ენის ბუნება — მისი გამომსახველობითი ძალის მრავალმხრიობა და, აქედან გამომდინარე, მაწარმოებელ აფიქსთა სიუხვე.

სამწერლობო ენის მასალებზე დაყრდნობით საკითხის შესწავლამ გამოავლინა სიგყვაწარმოების სპეციფიკურობანი არა მარტო სალიტერატურო ქართულის განვითარების საფეხურების მიხედვით, არამედ ქანრობრივადაც.

სპეციალურ ლიტერატურაში, ჩვეულებრივ, წარმოქმნილ სახელებს აჯგუფებენ ფორმისა და შინაარსის თვალსაზრისით. აქამდე ჩვენც ამ პრინციპით ვიკვლევდით საკითხს. გაირკვა, რომ როგორც პოეზიაში, ისე პროზაში გაბატონებულია, ძირითადია სუფიქსიანი და პრეფიქს-სუფიქსიანი წარმოება, შედარებით იშვიათია ოდენპრეფიქსიანი. საწარმოებელი აფიქსები საანალიზო მასალებში პოზიციის მიხედვით თითქმის ერთნაირ ვითარებას უჩვენებენ, სამაგიეროდ, მნიშვნელოვნად განსხვავდებიან ფუნქციონირების თვალსაზრისით, რაც, თავის მხრივ, ენაში ქმნის ნაირგვარ ყალიბებს.

ამჟამად ჩვენთვის საინტერესოა სიგყვაწარმოების შინაარსეული ჯგუფების ანალიზი და მათში წარმოჩენილი სპეციფიკურობანი.

წინასწარვე აღვნიშნავთ, რომ სამეცნიერო ლიტერატურის ენაში წარმოების მრავალფეროვნებით არ გვეძლევა ყველა შინაარსეული ჯგუფი, მაგალითად, უქონლობის, წარმომავლობის, მცენარეთა კრებულის, თანდებულითა და ბრუნვის ნიშნებით წარმოქმნილი და ა. შ.; დასტურდება თითქმის მხოლოდ გრადიციული ფორმები (ამიგომ მათზე საგანგებოდ აღარ შევჩერდებით). მეორე მხრივ, საინტერესოა წარმოების ნიმუშები გამოვლინდა ქონების, ხელობის, ხარისხის, აბსტრაქტული, გეოგრაფიული სახელების შემთხვევაში.

ამჟამინდელი მასალების საერთო ჩვენება ასეთია: მაწარმოებელ აფიქსთა სახეობა და მოხმარების სიხშირე, ჩვეულებრივ,

შეიძრობებულია მასალის ეანრობრივი ხასიათით. მაგალითად, ტექნიკურ ტერმინოლოგიაში სხვა მასალასთან შედარებით სიხშირით ჭარბობს სპეციფიკური მაწარმოებლები ედ, აკ, ა... აფიქსები, საბუნებისმეტყველო მეცნიერებაში — ეთ, ედ, ოვან, ოსან, ნაირი... ისტორიულში — უცხოაფიქსიანი ფორმები და ა.შ. მათში სიტყვაწარმოების ყალიბები თითქმის ერთფეროვანია, ამდენად, მაგალითები დამოწმებისას მხოლოდ თითო-ოროლა ნიმუშით არის წარმოდგენილი.

სამაგიეროდ, მრავალფეროვნებით წარმოჩნდა პრესისა და, აგრეთვე, ჰუმანიტარულ მეცნიერებათა მასალები, რომელთა მიხედვით გამოიკვეთა ამჟამინდელი კვლევის ძირითადი შედეგებიც.

წარმოქმნილ სახელთა ჯგუფები შინაარსის მიხედვით

§1. კნინობითი სახელები

კნინობით სახელთა ზოგადი თეორიული მიმოხილვა იხ. ზემოთ, „პოეზიაში“ სათანადო სპეციალური ლიტერატურის მითითებით ([1,51; 2,123; 3, 25, 4, 103; 5,4-7]).

აღსანიშნავია, რომ სამეცნიერო ლიტერატურისა და პრესის ენაში ე.წ. კნინობითობის ძირითადი მაწარმოებელი აფიქსები არ გამოირჩევა მრავალფეროვნებითა და მოხმარების სიხშირით. მართალია, ტექნიკურ ტერმინოლოგიაში აკ შესამჩნევია, მაგრამ საერთოდ მათი რიცხვი (სტაგისტიკა) მაინც მცირეა. მაგალითად: მაგრამ ლელ-იკო-ს დამშვიდება არ გინდოდა? (ა. ბაქ., 49); ღილ-აკ-ს მოძრაობაში მოჰყავს... (მათემატ., 63); ივი მიმართულია სხეულის ნაწილ-აკ-ების მოძრაობის საპირისპიროდ (ფიზიკა, 103); გყავდა საზარელი ბელადებიც და სასაცილო ბელად-უკ-ებიც (ახკომი, 1989, 13/VI); შემდეგში კი ასფალტნათხარ ქალაქ-უნა-დ იქცა (ქუთაისი, 1990, 24/V) სოსო-ია ქანაობს, ბახა-ია იფხორება (ლიტ. საქ., 1990, 22/VI); დედები ... აბაზანაში ფეხ-უც-ებს ჩაბანენ (ლიტ. საქ., 1985, 30, VIII).

რადგანაც თანამედროვე სამწერლობო ქართულში საანალიზო აფიქსთა ძირითადი ფუნქცია გახდა მოფერება-ალერსის აღნიშვნა და არა საგნის დამცირებით ან შემცირებული ზომით წარმოდგენა, ბუნებრივია, ჩვენს მასალებში მათი სიუხვე არც იყო

მოსალოდნელი.

საინგერესოა ტერმინის საკითხიც. სამწერლობო ენის მიხედვით ირკვევა, რომ განსახილველ აფიქსთა ძირითადი ფუნქციაა მოფერება-აღერსის გამოხატვა, ამ ჯგუფის მაწარმოებლები და-ცინვის მნიშვნელობით ძალზე იშვიათია. ამდენად, მათს აღსანიშნავად გამოყენებული გრადიციული ტერმინი „კინობითი“ (ა. შანიძე) მუსტად ვერ ასახავს რეალურ ვითარებას, ამიტომ უფრო მართებული იქნება საყოველთაოდ დამკვიდრდეს ტერმინი „მოფერებით-კინობითი“ (აღ. ღლონგი), ანდა „მოფერებით-შემცი-რებითი“ (საერთოდ გამოირიცხოს „კინობითი“).

§2. ყოლა-ქონების სახელები

ყოლა-ქონების სახელებს აწარმოებს სუფიქსები: იან, იერ, ოსან, ოვან, ედ, ა. ამათგან ახალ სალიტერატურო ქართულში ამ ფუნქცი-ით ძირითადია (ყველაზე გავრცელებულია) იან და ა სუფიქსები.

ამ აფიქსთა გენების სპეციალურ ლიტერატურაში სხვადასხვაგვარადაა ახსნილი. ამ საკითხს აქ აღარ შეეხებით (დაწერ. იხ. ზემოთ). ამჯერად წარმოვადგენთ ამჟამინდელი საანალიზო მასა-ლის კვლევის კონკრეტულ შედეგებს.

იან სუფიქსი. თანამედროვე ქართული სამწერლობო ენის მიხედვით, იან სუფიქსის ძირითადი ფუნქცია ყოლა-ქონების გა-მოხატვაა, მაგრამ იგი ზოგჯერ წარმომავლობაზეც მიუთითებს, ხან კიდევ მას უფრო ექსპრესიული ფუნქცია აკისრია, ვინემ გრა-მატიკული [6,17].

სამეცნიერო ლიტერატურისა და პრესის ენაშიც იან-ის ძირი-თადი ფუნქციაა ყოლა-ქონების აღნიშვნა:

მისი სამგომ-იან-ი კრებული მალე გამოვა („ცისკარი“, 1987, №7); თითის დაქნე-იან-მა მეთოდებმა ცუდი სამსახური გაუწია (კრი-ტიკა, №3); დედამისი გულანგელოზ-იან-ი ქალი იყო (ქართ. ფილ., 1990, 28/VIII); ამით დაეამთავერე სამწიგნ-იან-ი ნაშრომი (კრიტი-კა, 178).

იერ სუფიქსი ძველ ქართულში ყოლა-ქონების სახელთა ძი-რითადი მაწარმოებელი იყო [7, 434]. ახლა კი საგრძნობლად შემცირდა მისი მოხმარების სფერო. მისი ადგილი მეტწილად იან-მა დაიჭირა (ა. შანიძე), თუმცა ქვემოთმხრობაში საწინააღმდეგო პროცესზეც მიუთითებენ [8,19-20].

ჩვენი საკლესიო მასალებიც აღასტურებს იერ სუფიქსის არაპროდუქტიულობას. აქ იგი გამოყენებელია თითქმის მხოლოდ ტრადიციულად მოძღვნიარე ფორმებში:

ძეგობლების გონ-იერ რჩევას არ შიაქციეს ყურადღება (სოფლ. ცხოვრ., 17/IV, 1987); ახლა წიგნ-იერ-ი თაობაა საჭირო (კომუნისტი, 12/IX, 1989); მშვენი-იერ-ზე მშვენი-იერ-ი ბუნება გადაიშალა (თბილისი, 22/X, 1988).

ოსან სუფიქსი ძველად უფრო ხშირად გამოიყენებოდა; მისი ძირითადი ფუნქცია იყო, აღენიშნა რისიმე მაგარებლობა, მქონეობა. ახალ ქართულში შედარებით შემცირდა მისი გამოყენების შემთხვევები; ამ შინაარსის გადმოსაცემად მეტწილად იან სუფიქსი ცვლის. ამიგომ იყო, რომ იგი XIX საუკუნის I ნახევრის პოეზიაში (რომანტიკოსების ენაში) ძალზე იშვიათად გვხვდებოდა [5.6].

მიუთითებენ, რომ თანამედროვე ქართულში ოსან სუფიქსი კვლავ იკაფავს გზას. იგი გამოხატავს ქონებას, აწარმოებს ხელობის სახელებს და აღნიშნავს მცენარეთა კრებულს [3,25].

თანამედროვე ქართულ სამწერლობო ენაშიც ამკარაა ოსანის მოჭარბება XIX საუკუნის შესაბამის მასალებთან შედარებით. ეგვეე ითქმის პრესისა და სამეცნიერო ლიტერატურის შესახებაც (განსაკუთრებით სპეციალურ გერმინოლოგიაში):

პარკ-ოსან-ი მცენარეები ხარობს (ბუნება, მე-5 კლ., 48); ერთი ერი უფრო კულტურ-ოსან-ი ერისაგან ანბანს სესხულობს (8. სარჯე., 72); მათ შორის ერთი ყველაზე გიგულ-ოსან-ია (თბილისი, 1988, 17/II); გვიანდელი უნდა იყოს წვერ-ოსან-ი ქრისტეს ხატება (საბ. ხელოვნ., 1989, №3, გვ. 74); 80 მედალ-ოსან-ი უკვე გამოუშვეს სასწავლებლებმა (სახ. გან., 1986, 16/VII); გვირგვინ-ოსან-ი მეფის შთამომავალი ყოფილა (ახალი საქართე., 1990, 20/XI).

ოვან სუფიქსი ფუნქციის თვალსაზრისით არ ყოფილა ყოველთვის ერთნაირი: ძველ ქართულში იგი 1) მცენარის სახელზე დართული გამოხატავდა კრებითობას (სიმრავლეს); 2) აღნიშნავდა მქონეობას (ძირითადი ფუნქციაა) და 3) დაკისრებია საგნის ნიშნის ან თვისების ასახვა, რაც მის ძირითად ფუნქციებთან შედარებით გვიანდელი მოვლენა უნდა იყოს [8, 96-103].

ახალ ქართულში, მკვლევართა აზრით, ოვან არაა ქონების სახელთა პროდუქტიული მაწარმოებელი (ა. შანიძე). კრებითობის გამოხატვის ოდინდელი (ძირითადი) ფუნქცია მხოლოდ მცენარე-

ოა სახელებსა და გოპონიმებში შემოგვეჩაჩა, სხეა შემთხვევაჲსი
იგი დაკარგული ჩანს [8.101], თუმცა, სხეა მოსაზრებით, იგი ახალი
შენაძენი უნდა იყოს [9, 359].

როგორია დღეს ოგან სუფიქსის მოხმარების სიხშირე?

XIX საუკუნის I ნახევრის პოეზიაში ქონების სახელთა სა-
წარმოებლად ოან სუფიქსის გვერდით ოგან-იყ ხელშესახებად დას-
ტურდება. ეს კი გვაეარაუდებინებს, რომ ძველი ქართულის სიტყვა-
წარმოების ზოგიერთი წესი ამ პერიოდისათვის ჯერ კიდევ ძა-
ლაშია (განი მალ-ოგან-ი, ცა ნათლ-ოგან-ი; მრავალშტ-ოგან-ი),
რასაც პოეტური ენის სპეციფიკურობაც აძლიერებს უთუოდ.

თანამედროვე სამწერლობო ენაში (XIX საუკუნესთან შედა-
რებით) ოგან-ის მოქმედების სფერო აშკარად ფართოვდება. ამი-
გომბაა, რომ იგი გამოიყენება არა მარტო გრადიციულად მომდი-
ნარე ფორმებში, არამედ ისეთ კონტექსტებშიც, სადაც ცოცხალი
მეცყველება სხეა სუფიქსს წარმოაჩენს; გარდა ამისა, სპეცია-
ლურმა ტერმინოლოგიამაც უფრო გაააქტიურა მისი მოხმარება.

ვფიქრობთ, სამწერლობო ენაში ოგან-ის ასე ძალუმად წარ-
მოჩენა ხელს უწყობს მის ჩადგომას თანამედროვე სიტყვაწარ-
მოების პროდუქტიულ აფიქსთა რიგში.

სამეცნიერო ლიტერატურისა და პრესის ენაშიც ოგან საკმაო
სიხშირით დასტურდება:

„პიონერს“ ეულოცაე სამოცწლ-ოგან იუბილეს (პიონერი, 1986,
№ 1); გამყიდველს გადმოაღებინა ინგლისურენ-ოგან-ი ალბომი (კო-
მუნისტი, 1987, 4/1); მისი დამახასიათებელი შტრიხია კუთხ-ოგან-ი
ლიმილი (თბილისი, 1987, 10/1); თავსართ-ოგან-ი წარმოება ჭარბობს
ბოლოსართ-ოგანს (ა. ჩიქობ., ქეგლ, I, 031); ნაწლავის ლორწ-
ოგან გარსში ბევრია ლიმფური კვანძი (ანატომია, 131); ყველაფე-
რი ეს ნაკარნახევია გუმბათ-ოგან-ი არქიტექტურით (საბჭ. სელ.,
1989, № 3); ათასწლ-ოგან-ი ისტორია ამძიმებდა ციხეს (კრიტიკა,
1988, № 3).

შდრ: ავტორი თხუთმეტწლ-იან-ი კვლევის შემდეგ დარწმუნდა... (ახ.კო-
მი, 25/XI, 1989); მ თავსართ-იან-ი წარმოება აღიჭურვა... (ა. ჩი-
ქობ., ქეგლ, I, 031).

ა სუფიქსი ქონების მაწარმოებელ მორფემათაგან დღეს ყურად-
ლებას იქცევს ფუნქციური მრავალფეროვნებით.

ძველი ქართულის დონეზე სპეციალურ ლიტერატურაში ა არ
მიაჩნიათ ქონების მაწარმოებლად და არც ასახელებენ [1, 52; 3, 27].

მაგრამ ახალ ქართულში (განსაკუთრებით XX საუკუნის ენაში) იგი საკმაოდ გავრცელებულია, თანეე საჩინო ვახდა მისი ფუნქციების გაფაროების გენდენცია. ა სუფიქსის სიგყვაწარმოებითი ფუნქციებია: კინობითობის, ქონების, მსგავსების, დახასიათების, დაკონკრეტების და ზოგჯერ საგანთა დანიშნულების წარმოება. აქვე აღსანიშნავია, რომ ქონების, მსგავსებისა და დახასიათების აღმნიშვნელი ა სუფიქსის თავდაპირველი ფუნქცია იქნებოდა ქონების გამოხატვა და იგი ქონების აღმნიშვნელ სხვა სუფიქსებში (ი-ან, ოფ-ან, ო-სან) გამოყოფილი ან ელემენტის თანხმონადართული ნაშთი შეიძლება იყოს. სწორედ ამ ან სუფიქსის ნაშთს უნდა წარმოადგენდეს ბუზღუნა, ქერა, გიპის სახელებში გამოყოფილი ა სუფიქსი [10,29]. და მაინც მისთვის ძირითადია თვისების აღნიშვნა, რომლის შესაბამისად შექმნილია მცენარეთა, ფრინველთა, ცხოველთა... სახელები. ა სუფიქსის ესოდენი გავრცელების მიზეზად მიჩნეულია მეცნიერების ამა თუ იმ დარგში გერმინოლოგიის შექმნის მოთხოვნილებაც [3,27]. დავიმოწმებთ მხოლოდ თითო-ოროლა ნიმუშს:

შენა მუყელ-ა...კაი ალიყული... ხომ არ ვინდა? (ქუთაისი, 1990, 24/V); ეს გამოქვაბულია... უთვალაწვეთებ-ა (ქართული ფილმი, 1990, 29/VIII); მომენატრება გურამ რჩეულ-ა (რჩეულიშვილი) (ლიტ. საქ., 1988, 13/V); სოფიო მწვანეთვალებ-ა გოგო გამოდგა (საქ. ქალი, 1986, № 3).

უნდა შევნიშნოთ, რომ ა სუფიქსიანი სახელები ქართული სამეცნიერო ლიგერატურისა და პრესის ენაში არ გვევლინება ისეთი მრავალფეროვნებით, როგორც სამწერლობო ენაშია დადასტურებული.

ედ სუფიქსი ძველ ქართულშივე შედარებით იშვიათად ხმარებული აფიქსი იყო. იგი სალიგერატურო ენაში ქართულის ძირითადი და მასაზრდოებელი დიალექტიდან შემონატანად მიაჩნიათ. სპეციალისტების აზრით, ახალ ქართულში იგი, როგორც აფიქსი, მკვდარია. შემორჩენილია თითქმის მხოლოდ ძველიდან მომდინარე სიგყვებში (ა. შანიძე).

მართლაც, სამწერლობო ენაში ედ იხმარება მხოლოდ გრადიციულად მომდინარე ფორმებში. მაგრამ ისიც აშკარაა, რომ თანამედროვე ტექნიკური გერმინოლოგია ფართოდ იყენებს მას, შესაბამისად, პრესისა და სამეცნიერო ლიგერატურის ენაშიც

ხელშეახებად გვეძლევა იგი:

სამსკისი-ედ-ი სამი გვერდისაგან შედგება (მასუქი, იქ-9 კლ., 17); კოლას ქარხნის თაღ-ედ-ის კარი ელანდებოდა (ლიგ. საქ., 1990, 22/V6); პოემის პროზაული აწკარ-ედ-იუ შევისწავლე (კრიტიკა, 1983, №5); ლიბურთი უჯრ-ედ-ები იმლება (ანატომია, მე-9, 101); მლოცველთ თაყვანი სეეს ჩვილ-ედ-ის ღეთისმშობლის ხატს (ლიგ. საქ., 1988, I/IV).

გერმინოლოგიურ სიგყვაწარმოებაში ედ სუფიქსის გამოყენების სუერო და შესაბამისად ფუნქციები სპეციალურ ლიტერატურაში საგანგებოდაა შესწავლილი. გამოგანილია დასკვნა, რომ ედ სუფიქსის სემანტიკურმა ფუნქციამ გარკვეული ტრანსფორმაცია განიცადა. თუ იგი ისტორიულად მქონებლობას გამოხატავდა, გერმინოლოგიურ ლექსიკაში ახალი სიგყვის — ძირითადად არსებითი სახელის საწარმოებელ ენობრივ ინვენტარად იქცა. უთუოდ გაფართოვდა მისი მოხმარების სუეროც [11,37].

ამრიგად, ამჟამინდელ საანალიზო მასალაში ქონების სახელთა წარმოება გამოვლინდა მეგ-ნაკლები მრავალფეროვნებით. სამწერლობო ქართულის მსგავსად, აქაც ამკარაა იან, ოგან, ოსან სუფიქსების სიჭარბე. მათთვის ძირითად ფუნქციად კელავ რჩება მქონებლობის გამოხატვა. ამიგომაა, რომ ისინი ადვილად ცვლიან ერთმანეთს. თუმცა ასეთი სემანტიკური იდენტურობა ყოველთვის როდი გვაქვს: ფრთიანი გუთანი და ფრთოსანი მგალობელი... გარდა ამისა, ოგან, ოსან, ედ სუფიქსები დღეს რომ ესოდენ გააქტიურდა სამწერლობო ენაში სიგყვაწარმოების თვალსაზრისით, ამაში უდავოდ დიდი წილი უღევს სამეცნიერო ტექნიკურ ტემინოლოგიასა და პრესის ენას.

დამუსტებას მოითხოვს ამ ჯგუფის სახელთა გრადიციული გერმინი „ქონების სახელები“ (ა. მანიძე), რომლის პარალელურად იხმარება „ყოლა-ქონების სახელები“ (ალ. ღლონგი), „მქონეობის სახელები“ (ბ. ჯორბენაძე).

უფიქრობთ, ამათგან დამკვიდრდეს „ყოლა-ქონების სახელები“, რომელიც სასკოლო სახელმძღვანელოებშიცაა შეგანილი (იხ. ა. მანიძე, ი. იმნაიშვილი, ლ კვაჭაძე, ქართ ენა, VI, კლ., 1989).

§ 3. უქონლობის სახელები

უქონლობის სახელთა მაწარმოებელია უო, უ-ურ(ულ) კონფიქსები. ისინი ერთნაირი წარმომავლობისა არიან, მაგრამ ის-

ტორი ელად უფრო ძველია უ-ურ. რომელიც დღეს ნაკლებპრო-
დუქტიულია. სამაგიეროდ, უ-ო ამკაოსად ერთადერთია როგორც
ახალ სიგყვათა სადერიეაყო აფიქსი (ა. შანიძე).

მართლაც, უ-ო-თი წარმოქმნილი სახელები უხვად გვხვდება
თანამედროვე სალიტერატურო ქართულში (როგორც სამწერ-
ლობო, ისე სამეცნიერო ლიტერატურისა და პრესის ენაში). თანაც
წარმოება ერთგვაროვანია, ამიგომ მხოლოდ ორიოდ ნიმუშის
დასახელებით დავეკაყოფილდებით:

ვისწავლოთ საქმის ჩუმად, უ-გამუჟანდურ-ო-დ და უ-დაფნისგვირ-
გვის-ო-დ კეთება (კომუნისტი, 24/VI, 1990); უ-სამშობლ-ო კაცი სამშინი
ყოფილა (კრიტიკა, 1989, №5); ახლა უ-წიგნ-ურ-იე საკმარისად გვყავს
(სახ. გან. 7/7, 1988).

თუ სამწერლობო ენაში უქონლობის სახელთა ზოგიერთი თა-
ვისებური ფორმა (უწაზოდ ბედნიერი, უწაური მდინარენი...) მაინც
შეგვხვდა, რაც შეიძლება პოეტურ ნებელობად ჩაითვალოს, პრე-
სის ენა ასეთი რამისაგან თავისუფალია, წარმოება აქ ძირითა-
დად ერთფეროვანი და გრადიციულია.

§ 4. ხელობის სახელები

ხელობის ანუ მოსაქმეობის აღმნიშვნელი სახელების საწარ-
მოებლად გამოიყენება მე-ე, მე-ურ (ულ), მო-ე, მ-არ, მო-არ კონ-
ფიქსები. ამათგან ახალი ქართულისათვის ძირითადია მე-ე:

მე-ე პ. ინგოროყვას იცნობენ ეროვნული საქმის მე-უდაბნო-ე-დ
(თბილისი, 1988, 13/II); მე-თემ-ე-ები ცალკე სახლდებოდნენ (საქ.
ისტ., 25); ოჯახს არ ჰყოფნიდა მე-გელეგრაფის გროშები (განთი-
ადი, 1989, №1); მანაეის მე-ისტორიე' არის მოსწაულე (ახმოკი,
1989, 2/XI); რომ ადრე გამოართვან პალგო მე-გარდერობ-ე-ს (ა.
ბაქრ., 328); ფეოდალური ხანის მე-ქრონიკ-ე-ებსაც შემურდებოდა
(განთიადი, 1989); მელამ ერთ მე-შემ-ე-ს თოკი მოჰპარა (ქართ.
ენა, მე-4 კლ., 17); ჩამოყალიბდა „ჩაპოდნიკების“ ანალოგიით „მე-
დასაულეთ-ე-ები“ (სახ., ხელ., 1989, №4); მთა ქართველთა თავმე-
საფარიც იყო, ბელელიც, მე-განძ-ე-ც (ა. ბაქრ., 62); საქართველოს
მე-ლექს-ე-თა შორის გამოირჩევა (კრიტიკა, 1988, №3); მსხვერ-
პლისა და მე-მსხვერპლის გვერდიგვერდ დაეანება მეუძლებელია
(ქუთაისი, 28/VI, 1989); ერთ-ერთი მე-გამ-ე-ც თვითონ არ იყო?
(ლიტ. საქართ., 1987, 10/VII); ახლა ყველა გახდა... წარმატების მე-
გრფ-ე (ა. ბაქრ., 343); მე-მთვრალ-ე მამა-შვილი (1986, ქუთაისი,
16/1); კომუნისტმა მე-დღობ-ე-ს კი არ მიულოცა, არამედ... (კო-

მუნისტი, 2/VII, 1989); მიქელსკავატორ-ის დაეღა შევირდალ (ა. ბაქრ., 175); ამბაიე მე-სალამურ-ე ბიჭისა (კომუნისტი, 23/VI, 1989).
მო-წ მო-ნათესა-ე ოჯახები ერთად ცხოვრობდნენ (საქ. ისტ., 25); სოვრავი ბოროტობის მო-კავშირ-ე-ა (ა. ბაქრ., 374); მას მო-პირველ-ე პოეტის არც ერთი ნიმანი არ აკლია (თბილისი, 1988, 17/II); მო-რუსულ-ე რექტორი მკაცრად აფრთხილებს თანამშრომლებს (ლიტ. საქ., 1990, 11/V); ცდილობენ თავიდან მოიშორონ ცუდად მო-მეცადინ-ე მოზარდები (თბილისი, 1988, 24/IV); შარავგამე დაქრიან მო-ხალგურ-ე მანქანები (კომუნისტი, 1986, 24/XII); მო-მიგინგ-ე-ებ-ი ქალაქში არ შეუშვებს (ახკომი, 1989, 25/XI); ეს მო-ქართულ-ე ქალბატონები თავს არ გრძნობდნენ უცხოლ (კომუნისტი, 1988, 11/VI); საღერღელი აუშალა ეროვნული გრძნობით მო-საქეკულიანგ-ე პირებს (თბილისი, 1988, 17/II); სოფელს გადამენება არ უწერია, სანამ ერთი მო-ერთგულ-ე და მო-ჭირისუფლ-ე გლეხი დაკანკალებს (ახკომი, 1989, 15/VIII); შენი საქმისა შენ იცი, მე მო-ძალ-ე არა ვარ (კომუნისტი, 1989, 17/XII).

ხელობის სხვა მაწარმოებლიან მაგალითებს აღარ ვასახელებთ, რამდენადაც ისინი დადასტურებულია გრადიციული ნიმუშებით (მეზღვაური, მეზადური...), არ ამქლავებენ რაიმე სპეციფიკურობას და თითქმის არ განსხვავდებიან სამწერლობო ენის მონაცემებისაგან.

საანალიზო ჯგუფის სახელთა წარმოებაში დღეს ყურადღებას იქცევს მე-ე და მო-ე კონფიქსიანი სახელები არა მარტო მოხმარების სიხშირით, არამედ იმითაც, რომ ისინი გვევლინებიან არაგრადიციულ კონსტრუქციებშიც.

სპეციალურ ლიტერატურაში მიუთითებენ, რომ ზოგჯერ მე-ესთან ფუნქციურად გამიჯნული არ არის მორფემა მო-ე-ც. ისინი თითქმის თანაბრად წარმოქმნიან ხელობის აღმნიშვნელ სახელებს [13,114; 14,185].

წარმოდგენილი მასალებიც ცხადყოფენ, რომ სამეცნიერო ლიტერატურისა და პრესის ენაში (ისევე როგორც სამწერლობო ენაში) ამკარად ხელშესახებია მო-ე კონფიქსის გააქტიურება, მისი მოხმარების სფეროს გაფართოება. მართალია, სტატისტიკურად ჯერჯერობით კვლავ ჭარბობს მე-ე კონფიქსით ნაწარმოები ფორმები ხელობის სახელთა ჯგუფში, მაგრამ ისიც ამკარაა, რომ მო-ე-ც მტკიცედ იმკვიდრებს ადგილს საერთოდ მის გვერდით და ოდინდელ მე-ე აფიქსებიან ფორმებშიც კი, რაზღდაც მეტყველებს ასეთი პარალელური ნიმუშებიც:

გალაკტიონის მე-კაშის ფუნქცია რჩება (ქუთაისი. 1987. 12/VII);
მე-კაეშირ-ე-ებცი; მალე იპოვეს (კომუნისტი, 1988. 17/III).
შდრ.: კრიტიკოსი ცლილობს ისიც გაიხადოს მო-კაეშირ-ელ (სახ.
გან., 1989, 11/1).

როგორც შენიშნავენ, მო-ე-ს ამოსავეალი ფუნქცია უნდა ყოფი-
ლიყო კუთვნილებისა და მონაწილეობის აღნიშვნა. შემდეგში მისი
ძირითადი ფუნქცია გახდა ხელობის სახელთა წარმოქმნა [3, 28].
თანამედროვე სალიგერაგურო ქართულის (სამწერლობო, სამეც-
ნიერო და პრესის ენის) ჩვენება გვაფიქრებინებს, რომ მო-ე / /მე-უთი
ნაწარმოებ მოგიერთ სახელში ჯერ კიდევაა შენარჩუნებული ოდინ-
დელი ფუნქცია — კუთვნილება-მონაწილეობის აღნიშვნა და არა
ხელობა-მოსაქმეობისა:

თითო-ოროლა გამომგყვრალი მო-ნადიმ-ე დარჩენილა (ა. ბაქრ.,
291); მალე აულო ალლო თანა-მე-ოთხ-ე-ს (ლიგერ. საქ., 1988,
4/XII); აილეთ სიმალლე, ამხანაგო მე-სიმალლე-ე-ე?² (კომუნისტი,
1986, 4/XII).

თანამედროვე ქართულში ხელობის სახელეებად შესაბამისი
აფიქსებიანი ფორმების გვერდით საკმაოდ ხშირად გამოიყენება
სიგყეები, რომლებიც ხელობის სემანტიკას გამოხატავენ (მეტა-
ლოგო, მქედელი, მსახიობი, მექანიკოსი, ისტორიკოსი, ექთანო...) ამავე
ფუნქციით გვხვდება უცხოაფიქსებიანი სახელებიც (ალტილერიისტი,
სტენოგრაფისტი, ტელეგრაფისტი, მონტიორი, გასტროლოიორი). მაგ-
რამ თანამედროვე სამწერლობო ენაში ამ ჯგუფის სახელების
ნაცეღად აფიქსური წარმოებაცაა გამოყენებული ქართული
ყალიბით. მაგალითად: მეისტორიე, მეეელექტრონე, მეტელეგრაფე,
მეგასტროლე და ა.შ. თითქმის ასეთივე ვითარებაა სამეცნიერო
ლიგერაგურისა და პრესის ენაშიც. აქაც იგრძნობა, რომ ენა ცდი-
ლობს მეტი გასაქანი მისცეს მო-ე, მე-ე აფიქსებიან წარმოებას.
მექრონიკე, მეისტორიეს ანალოგიით ჩანს მიღებული მედლობე, მე-
სიმალლე, მესადილე და ა.შ.

ხელობის აღმნიშვნელ სახელთა ჯგუფში აერთიანებენ მიმ-
დლობისაგან ნაწარმოებ ფორმებსაც (იხ ზემოთ).

ირკვევა, რომ ქართული სალიგერაგურო ენის განვითარების
მთელს მანძილზე მე-ე, მე-ურ კონფიქსების ფუნქცია სხვადასხვაგ-
ვარი იყო. თავდაპირველად ისინი კლასკატეგორიას აღნიშნა-
დნენ [15,034]. ვარაუდობენ, აგრეთვე, რომ მე-ე აფიქსების ფუნ-

ქცია უნდა ყოფილიყო გმინისაგან გასეხსტანტიკული მიმღეობის წარმოება [16,119]. ხელობის გამოხატვის უნარი მათ მოგვიანებით შეიძინეს და, რადგანაც ეს უფუქცია მათთვის არ იყო ერთადერთი, ენამ ხელობის (მოსაქმეობის) აღნიშვნა ნაწილობრივ მაინც დააკისრა სხვა მნიშვნელობის აფიქსებსა და მიმღეობის ფორმებს.

საანალიზო ჯგუფის სახელთა ზოგადი ანალიზი საცნაურს ხდის, რომ მე-ე და ზო-ე კონფიქსიანი სახელების სემანტიკა ყოველთვის არაა ერთნაირი (ოღენ ხელობის გამომხატველნი), ამიტომ საჭიროა მოხდეს მათი სემანტიკური დიფერენციაცია და სათანადო კვალიფიკაცია სალიტერატურო ენის ნორმების შესაბამისად.

დასაზუსტებელია, ავრეთვე, ტერმინი „ხელობის სახელები“, რომლის პარალელურად სპეციალურ ლიტერატურაში იხმარება „მოსაქმეობის სახელები“ (აღ. ლლონტი).

§5. დანიშნულების სახელები

დანიშნულების სახელებს აწარმოებს კონფიქსები: სა-ე, სა-ო, სა-ურ, სა-არ. ამათგან ძირითადია სა-ე და სა-ო.

სა-ე აფიქსებით ნაწარმოები სახელები მეტწილად არსებითებია, სა-ო-თი კი — ზედსართავეები.

სა-ე სა-ციმბირ-ედ გამზადებული პატიმრები ვაჰყავთ (განთიადი, 1989, № 1); ურიგებდნენ ნაკვეთებს, სა-ბოსტნ-ე-ებს, სა-ბახჩ-ე-ებს (ა. ბაქრ., 56); სა-ყან-ე აღარ შეარჩინეს გლეხს (სოფლის ცხოვრება, 1989, 9/VI).

სა-ო იგი ადვილად აღწევს სა-მსახიობ-ო ოსტატობას (საბჭ. ხელ., 1989, № 4); რიგები გაიშარდა სა-გაზეთ-ო ჯიხურებთან (კრიტიკა, 1988, 3); თუმცა აქ სა-უარ-ო რა უნდა იყოს (კომუნისტი, 1988, 29/II); ჩვენ არ მივიღოდით სა-გაშუანდურ-ო-დ (ახალგაზრ. ივერ., 1990, 7/VIII); სა-სუბიექტ-ო მიმღეობა აწარმოებს... (ქართვ. ენ. სტრ., საკ., 521)); სა-მიწათმოქმედ-ო მეურნეობა ძლიერდებოდა (საქ. ისტ., 20).

ამეამინდელ საანალიზო მასალებში (ისევე როგორც თანამედროვე სამწერლობო ენაში) ძალიან ფართოდ მოიხმარება სა-ო კონფიქსი. პროდუქტიულობის თვალსაზრისით იგი აშკარად ჭარბობს სა-ე-საყ კი. როცა სამწერლობო ენაში შესაბამის მაგალითებზე ვმსჯელობდით და მივეუთითებდით მათს რიცხობრივ სიუხეზე, ამ ასპექტით დადასტურებულ ზოგიერთ თავისებურ ფორ-

მას უხსნიდით მხატვრული სიგყვის სპექციფიკურობითაც. სამეცნიერო ლიტერატურისა და პრესის ქნაშიც თითქმის ამგვარი ვითარებაა, ზოგი ფორმა აქაც ამკარად ხელოვნური ჩანს:

ჩვენითვის უცხო იყო სა-მედალონს-ო ციებ-ციხლება (ახკომი, 1988, 7/VII); ფილმის შექმნა სა-თვალ-ო მშვენიერება ქრება (ა. ბაქრ., 192); მისთვის გადაეცია თოვლის პაპას სა-თოვლისპაპ-ო კვერთხი (ახკომი, 1987, 10/1); ეს გადაიღეს ფოტო-სა-აგელი-ო-დ ვამოწყობილმა ყმაწვილებმა (ვანთიანი, 7); სა-ორიოდწუთ-ო საქმეზე... ვლაპარაკობ (ლიგ. საქ., 1987, 25/II); ვერიდოთ სა-მკურნალწამლ-ო სამუალებებით თვითმკურნალობას (თბილისი, 1989, 14/1); ჩემი შეკითხვა კვავს სა-ინგერვიუ-ო კითხვას (ქუთაისი, 1989, 1/II); სა-არაფრ-ო საუბარში მან გაიხსენა ყავა (თბილისი, 1988, 13/II); ჩემს სა-წინგზებლში თავი მოიყარა მრავალმა წიგნმა (წიგნ. სამყ., 1985, 24/VII); საგანგებოდ არ ჩამოფურენილვარ შესს სა-ესტონლ-ო-ში (ახკომი, 1990, 17/III); ხელოვნებაა სულის სა-მრდელი (ა. ბაქრ., 100).

საკვლევი მასალებით ირკვევა, რომ დანიშნულების სახელთა თავისებური ფორმები მეტწილად პრესის ენაზე მოდის, ზოგიერთ მათგანში კი სა-ო-ს გამოყენება არაორდინალურ კონსტრუქციებში შეპირობებული ჩანს თანამედროვე სამწერლობო ქართულში სა-ზოგადოდ სა-ო-ს პროდუქტიულობის საერთო გენდენციით.

წნ. გეოგრაფიული სახელები

სპეციალურ ლიტერატურაში გეოგრაფიულ სახელთა ჯგუფში აერთიანებენ სხვადასხვა გიპისა და სხვადასხვა წარმოშობის სახელებს (ა. შანიძე), მაგრამ სიგყვაწარმოების თვალსაზრისით საინგერესოა საკუთრივ გეოგრაფიულ სახელთა სადერივაციო აფიქსების გამოყენების შემთხვევები.

წინასწარვე შევნიშნავთ, რომ, საზოგადოდ, ამ გიპის სახელთა წარმოება თანამედროვე ქართულში არ გამოირჩევა განსაკუთრებული მრავალფეროვნებით. შესაბამისად, იგი ამჟამინდელ საანალიზო გექსტებშიც არ გვეძლევა მრავალფეროვნებით.

ეთ, ით, სა-ეთ, სა-ო აფიქსებიანი სახელები პრესის ენაშიც ძირითადად გრადიციული ნიმუშებითაა წარმოდგენილი (კახეთი, საქართველო, რუსეთი, საფრანგეთი, თურქეთი...). ამიგომ შესაბამის წინადადებებს აღარ ვასახელებთ. ამჟერადაც მხოლოდ საგანგებოდ გამოვეყოფთ წყლეთი გიპის ფორმებს, რომლებიც სამწერ-

ლობო ქნაშიც ხელშესახებად გამოვლინდა.

ირაკეცა. რომ ეს წარმოება ახალ ქართულში ყალიბდება როგორც პროლეტკიული ენობრივი მოვლენა, რომელმაც მეტი გავრცელება მოიპოვა XX საუკუნიდან. თუ 50-იან წლებამდე ქართულ პოეზიაში ძველი ქართულიდან გრადიციულად მომდინარე ფორმების გვერდით თითო-ოროლა ახალი ნიმუში (მზისეთი, ვარსკვლავეთი) მაინც გამოვლინდა, თანამედროვე ქართული პოეზია (განსაკუთრებით საბავშვო) და პროზა უხეად წარმოაჩინს ამგვარ ფორმებს. დღეს ნებისმიერი სახელისაგან შეიძლება ვაწარმოოთ ეს სუფიქსიანი გეოგრაფიული სახელი, რომელიც ზოგჯერ სა პრეფიქსითაა გართულებული (დათვეთი, ირგვლივეთი, საძაღლეთი, ქსოვილეთი...).

პრესისა და სამეცნიერო ლიგერატურის ენაში კი ასეთი ვითარებაა: სამეცნიერო ტერმინოლოგია ეთ-ს იყენებს ჩვეულებრივ გრადიციულ ფორმებში და ქსოვილეთის ტიპის ნიმუშები იშვიათია (გაშლილია კავკასიის მთიანეთი: საქართ. ისტ., 6; ოკეანეთი ეწოდება... კუნძულებს: გეოგრაფია, 8,109...), პრესაში კი, უკვე შესამჩნევია მათი მოჭარბება:

ქალაქი ჩოჩორ-ეთ-ი კატასტროფამდე მიიყვანა (ლიტ. საქ., 1987, 30/1); სა-გიე-ეთ-ში ათავსებენ ფიზიკოსებს (საბჭ. ხელოვნ., 1989, №4, 72); სტუმარი ეწვია ვარსკვლავ-ეთ-ის ქალაქს (კომუნისტი, 1989, 23/VI); წვიმამ მთისწინ-ეთ-ში თოვლის დნობა გამოიწვია (კომუნისტი, 1987, 10/III); დილაა. თოვს, ბავშვთა ყიყინს ამოუვსია სა-თოვლ-ეთ-ი (საქ. ქალი, 1986, №3); მოჩანს ჩემი აჭარის ცა, მანდარინ-ეთ-ი და ლიმონ-ეთ-ი (საქ. ქალი, 1990, №4); ბნელ-ეთ-ს სერაჟს ტყვიების ცეცხლი (ა. ბაქრ., 84); მოჩანს ლურჯი შორ-ეთ-ი (ა. ბაქრ., 84); იმ ადგილს, სადაც გოგონები მღეროდნენ, ხალხმა მათი ხსოვნის პატივსაცემად სა-მღერ-ეთ-ი დაარქვა (სოფ. ცხოვრ., 1990, 25/V); მინდა დავემშვიდობო სულ-ეთ-ში მიმავალ ბატონ გურამს (ახ. ივერიელი, 1990, 11/VIII); მერანმა დასტამბა ახალი რომანი „სა-მგლ-ეთ-ს რა გინდა...“ (წიგნ. სამყ., 1990, 11/XI); გამეთ „სოფლის ცხოვრებას“ დაეარქვათ მამულ-ეთ-ი... დაწვერთ მათზე, ვისაც ქალაქი შეჰყვარებია და თავისი მამულ-ეთ-ი სოფელი დაეწყებია (სოფლის ცხოვრ., 1990, 18/XI).

გემოდასახელებული მაგალითებიც ცხადყოფს, რომ წყლეთი ტიპის წარმოება თანამედროვე სალიტერატურო ქართულში გარკვეული ენობრივი ფაქტია, რომელიც თანდათან იფართოებს მოქმედების სფეროს და მკვიდრდება ცოცხალ მეტყველებაშიც (შდრ.,

§7. ხარისხის სახელები

ხარისხის სახელი საგნის ნიშან-თვისებას წარმოვედგენს მეტი ან ნაკლები ოდენობით. ამის მიხედვით გამოყოფენ ხარისხის ორ ფორმას: უფროობითსა და ოდნაობითს.

როგორც წესი, უფროობითი ხარისხი ეწარმოება ვითარებით ზედსართავ სახელს. ძველი ქართულიდან მოყოლებული, იგი საკმაოდ სიხშირით გამოიყენება როგორც სამწერლობო, ისე სამეცნიერო ლიგერაგურისა და პრესის ენაში, მაგრამ, საზოგადოდ, ამ ჯგუფის სახელთა წარმოება მაინც ერთფეროვანია:

მისი პოეზიის უ-მთავრ-ეს-ი საგანია სვედა (ჯ. ლვინჯ., 419); ეს იყო უ-თვალსაჩინო-ეს-ი გაკვეთილები (ბალაეარი, 89); ზამთარი უ-მკაცრ-ეს-ი გამომცდელია. დადგა უ-მძიმ-ეს-ი ღლები (ქუთაისი, 1988, 7/1); უ-ძველ-ეს-ი ხანის ადამიანის უ-მარტივ-ეს-ი იარაღი იყო ქვა (საქ. ისტ., 11); ეს უ-იშვიათ-ეს-ი ძველი სავალალო მღვთმარეობაშია (საბჭ. ხელოვნ., 8); ასე გამოვეუგანეთ განაჩენი უ-მშვენიერ-ეს-სა და უ-რთულ-ეს დარცს (ა. ბაქრ., 376); ჩვენს შექქმენით უ-ბრძენ-ეს-ი ანდაზა (თბილისი, 1989, 30/1).

მიუხედავად ამ ერთფეროვნებისა, უდიდესი, უძლიერესი, უნაზესი და მისთანათა გვერდით სამწერლობო ენაში დაიძებნა უუდიდესი ტიპის ფორმებიც.

ამ თვალსაზრისით საგანგებოდ ვამახვილებდით ყურადღებას სამეცნიერო ლიგერაგურისა და პრესის ენაზე, სადაც საანალიზო ტიპის ფორმები აქა-იქ მაინც გამოვლინდა:

ეკონომიკის რღვევამ ფულადი საშუალებების უუსწრაფესი ინფლაცია გამოიწვია (ვაზ. „ეკონომისტი“, 1990, 11/VI); დაადასტურა თავისი, როგორც დიპლომაგის, უუმაღლესი რანგი (ვაზ. „მამული“, 1990); ამ წუთას არ შემიძლია თუნდაც ორი სიკვყით უუდიდესი მადლობა არ ვადაუხხადო (ქუთაისი, 1989, 20/IV).

აქვე შევნიშნავთ, რომ თანამედროვე ქართულში ნიშან-თვისების მზარდი სემანტიკის (უფროობითი ხარისხის) გამოხატვის უნარი შეიძინეს მიმართებითმა ზედსართავმა სახელებმაც. საილუსტრაციოდ მაგალითები შესამჩნევად გამოვლინდა პრესისა და სამეცნიერო ლიგერაგურის ენაში. ამგვარი ნიმუშები ზოგ შემთხვევაში ერთობ ხელოვნურობის შთაბეჭდილებას გოვებს. მაგალითად:

ამით აიხსნება ის უ-გელისხმირ-ეს-ი გამოხმაურება (თბილისი, 1987, I VI); შექედლებელია მსოფლიოს ერთ-ერთ უ-გამოხნილ-ეს სენარისგს არ იყნობდეს (საბჭ. ხელოვნ., 78); იგი მიეკუთვნება უ-აქტუალურ-ეს საკითხთა რიგს (საბჭ. ხელ., 71); იგი იყო თავისი დროის ქართველ მოღვაწეთა უ-ნარჩევ-ეს-თავანი (ა. შანიძე, კომუნისტი, 1986, 9/VII); ეს იყო ჩემი უ-სანკუვარ-ეს-ი ოცნება (ქართ. ფილმი, 1990, 17/1); ქუთაისი უ-ქართულ-ეს-ი ქალაქია (ქუთაისი, 1990, №/VI); ყველა ეს ლექსი უ-გელწრფელ-ეს-ი გრძნობით არის გაჯერებული (ლიტ. საქ., 1990, 16/II).

საგულისხმოა ის ფაქტიც, რომ არც თუ იშვიათად უფროობითის სემანტიკა გაძლიერებულია მზნიშვლებით (უფრო, ძალიან, მეტად...) და ზე თანდებულიანი სიგყვით:

ესაა ყველაზე უძნელესი სიძნელე (საბჭ. ხელ., 1989, 41); მესხიშვილზე უკეთესი ქართველები იქნებიან? (საბჭ. ხელ., 1989, 79); უფრო უდიდესი გრძნობა გამოსჭვივის (თბილისი, 1988, 17/VI).

ან კიდევ:

ამ მართლაც შშვნიერზე შშვნიერმა ელენამ გადაარჩინა ხალხი (ახალგაზრდა იუერ., 1990, 5/VI); მიეცით ყოველდღე თუნდაც ყველაზე საუკეთესო (ა. ბაქრ., 29); აღამიანი ბუნების ღვიძლი შვილია... თანაც შშვნიერთა შორის უშშვნიერესი (ლიტ. საქ., 1990, 8/VI); დაერწმუნდი, რომ მშობლებს სურდათ უკეთესზე უკეთესი მასწავლებელი (ქუთაისი, 1990, 28/XV).

ზემოდასახელებული და, აგრეთვე, სამწერლობო ენის მასალებში დადასტურებული სხვა ფორმები (გრძელი, გრძელთა უგრძელესი რიგი; ასეთი მსახიობები ძალიან, ძალიან იშვიათად იბადებოდნენ (ა. ბაქრ.); სულ-სულ-სულ გყუილად დგანან: მ. ელიომ.; დიიიიდი- სუუულ- (გ. ღოჩ.) და მისთანანი ცხადყოფენ, რომ საჭიროა თანამედროვე სალიგერატურო ქართულის დონეზე მოხდეს ხარისხის სახელთა წარმოების ახლებური ანალიზი და კვალიფიკაცია.

საგულისხმოა ის გარემოებაც, რომ ქართულ სპეციალურ ლიტერატურაში და სალიგერატურო ენაშიც ზოგჯერ ნაცულად გერმინისა „უფროობითი“ იყენებენ „აღმაგებითს“ („ძალიან ხშირად მომიწევს საუბრისას აღმაგებითი ხარისხის ხმარება“; თბილისი, 1989, 7 იენისი).

თანამედროვე ქართულში ოდნაობითი ხარისხის ფორმები

მო-დიდ-ო გიპისა უფროობითთან შედარებითი ნაკლებად არის განვითარებული.

საანალიზო გექსტებზე დაკვირვება ცხადყოფს, რომ XIX საუკუნის I ნახევრის პოეზიაში (რომანტიკოსების თხზულებათა ენაში) ხარისხის ფორმათა წარმოება მხოლოდ უფროობითის ფორმებით იყო წარმოდგენილი, თუმცა არც ის გამოირჩეოდა სიხშირითა და მრავალფეროვნებით. XX საუკუნის სამწერლობო ენაში ოდნაობითის ფორმათა რაოდენობა შედარებით გაიზარდა, მაგრამ მაინც ჩამორჩებოდა უფროობითს. ამჟამინდელ მასალებშიც გამოვლინდა ოდნაობითის ფორმები:

მო-მწერლ-ო და მო-პოლიტიკან-ო ადამიანები... (კომუნისტი, 1988, 23/1); ერთმა მო-ეურნალისტ-ო ელემენტმა ქირქილი დაიწყო (კრიტიკა, 1981, № 5); ილანძლებიან ყველა დროის ნახევარმწერალეურნალისტები, მო-მწერლ-ო თანამდებობის პირნი, მო-ხელოვნებათმცოდნენი (ლიტ. საქ., 1987, 10/VII); მო-კარიერისტ-ო ადამიანები თვალეში შევციენებენ (სახ. განათ., 1989, 5/VII); ეურნალი არ მალაეს თავის მო-ფაშისტ-ო შრახეებს (ლიტ. საქ., 1990, 12/III); მო-ლიტერატურ-ო ჭაბუკთა წრეში ითქმოდა (ქართ. ენა. ლიტ. სკ., 1979, № 2, 106); მო-მალლ-ო ადგილებზე სახლდებოდნენ (საქ. ისტ., 20); საძროხეთის ქვეყნელი, კაცი მო-ვეგფერშალ-ო, კახელს... ღინის მოვლას ასწავლის (ლიტ. საქ., 200, VIX).

მოეურნალისტო გიპი გვიანდელი გაჩენილი ჩანს. იგი წარმოების გრამატიკული წესებით არ არის შეპირობებული, უფრო უნდა წარმოადგენდეს ავტორისეული ხელწერის შედეგს. ანალოგიურ კონტექსტში შეიძლება განვიხილოთ ასეთი ფორმებიც:

ბიერფასო, ვილოცაე ქალთა და წა-ქალ-ო გიპის დღესასწაულს (სახ. განათ., 1989, 29/IV); საოცარია, როგორ ზერელედ, „ქინკაცურად“ იქუევიან „წაყელქებულნი“ (ლიტ. საქ., 1989, 5 მაისი).

თანამედროვე პრესისა და სამეცნიერო ლიტერატურის ჩვენებაც ერთხელ კიდევ გახაზავს, რომ აუცილებელია ხარისხის სახელთა წარმოების საგანგებო ანალიზი მთლიანად სამწერლობო ქართულის დონეზე ფორმისა და სემანტიკის მიმართებათა გათვალისწინებით. ახლებურ კვალიფიკაციას მოითხოვს შესაბამისი აფიქსებიც.

§ 8. აბსტრაქტული სახელები

აბსტრაქტული სახელების საწარმოებლად გამოყენებულია ება, ობა სუფიქსები და სი-ფ, სი-ო კონფიქსები.

უბა: ამ გზით ამირანი ეზიარება ყოფიერ-ების სამი სკენელას: ქვესკნელის, გარესკნელის, ზესკნელის გამაერთიანებელი ცხოვრების ხის ნაყოფს (ლიგ. საქ., 1986, 23/V); ვანა ისტორიკოსს შეეძლო დისერტაცია მომარქსეის ან მოლენინ-ების გარეშე დაეწერა... (ქუთაისი, 1990, 12/VII); გამოდის, რომ მყუდროება არ ყოფილა მყარი (ა. ბაქრ., 216).

ობა: ლოთ-ობ-ის ანუ მემთვრალე-ობ-ის წინააღმდეგ (სახ. გან., 1985, 15/VIII); კვანტრიშვილმა თავი გლეხ-ობ-ითა და გაუნათლებლობ-ით იმართლა (ა. ბაქრ., 292); შეილებში ვხედავთ ჩვენივე ყრმ-ობ-ის მიულწვეულ მიზნებს (საქ. ქალი, 1989, №5); რომ შევადარე მისი ციცერონ-ობა (საბჭ. ხელ., 29); ეს ნიშნავდა ეროვნული მე-ობ-ის შენარჩუნებას (სირაძე, 11); მასაც ვეალებოდა მხატვრული აზრის გუშაგ-ობა (კრიტიკა, 3); დიდთოვლ-ობა-ა საქართველოში (ლიგ. საქ., 1989, 27/I).

სი-ე კონფიქსის გამოყენების შემთხვევები ამჟამინდელ მასალებშიც მოჭარბებულია (სამწერლობო ენის მსგავსად):

ალუდამ სულიერი სი-მამაციის მაქსიმუმი გამოავლინა (ა. ბაქრ., 155); ქალური სი-დარბაისლით გამოირჩეოდა (საბჭ. ხელ., 1989, №4); რაჭულ სი-დინჯ-ე-სა, სი-დარბაილ-ე-სა და სი-მანგ-ე-ზე რაჭულ წარმოდგენებით სარგებლობენ (ა. ბაქრ. 64); მასში მოჩანს სი-კერპ-ე-ცა და სი-მტკიც-ე-ც, სი-მარტოვის განცდა მორევი (ლიგ. საქართ., 1989, 27/I); ასეთი გავლენის სი-მწარ-ე იცოდა ხალხმა (ვ. ჭელ., 157); ამ სი-აეკაც-ე-მ ქვეყანა შეძრა (სოფლ. ცხოვრ., 1989, 4/VII); შესაძლოა ვინმეს საკუთარი პერსონის სი-პატარავის განცდა აწვალებს (საბჭ. ხელ., 65).

დღეს აბსტრაქტულ სახელთა მაწარმოებლად სი-ე კონფიქსის პროდუქტიულობის მიზეზი ისიცაა, რომ იგი ხშირად იქაც ვლინდება, სადაც გრადიციულად გამოიყენებოდა **ობა, უბა**. ამის გამოა, რომ თავს იჩენს პარალელური წარმოების ნიმუშები ერთსა და იმავე წინადადებაშიც კი:

გაცნობიერებული აქვთ გრადიციების მთელი სი-მშვენიერ-ე (ლიგ. საქ., 1989, 23/VI); მაგრამ მისმა სი-ვერაგ-ე-მ არ გაჭრა (ა. ბაქრ., 143); ვგრძნობდი მის სი-მარტოვ-ე-ს (ლიგ. საქართ. 1989, 23/VI); ნოე ჟორდანიას მისი გონების სი-დიალის... სილამაზით შეიყვარა ხალხმა (თბილისი, 1989, 14/VIII).

შდრ: მშვენიერ-ების განცდა ძლიერია მასში (ახკომი, 1987, 14/III);

ეკრაგ-ობა აღრევე გამოამქლავინა (კომუნისტი, 1986, 12/VII); ღა-
ვისრელე წივნი „მარტო-ობ-ის ქალბაგონი“ (კრისტიკა, 1988, № 3);
სიკედლიმა ცხადად წარმოგვიდგინა ნოე ეორდანიას ბუქბერა-
ზობა და მისი კაცობის დიად-ობა (თბილისი, 1989, 14/VII).

ება//სი-ე, ობა//სი-ე აფიქსების პარალელური გამოყენება
და, ავრეთვე, საერთოდ ამ აფიქსთა მოხმარების შემთხვევების
გამოწვლილვითი ანალიზი (სამწერლობო, სამეცნიერო ლიტერა-
ტურისა და პრესის ენის მიხედვით) გვაფიქრებინებს: შშეწნიე-
რება—სიმშეწნიერე გიპის სახელებში აფიქსთა მონაცვლეობის სა-
ფუძველი ჩანს ანალოგია, კერძოდ, ის ფაქტი, რომ ება და სი-ე
ძირითადად თვისების ან ნიშნის გამომხატველი ზედსართავეების
ფუძეებისაგან აწარმოებს განყენებულ ცნებებს, თორემ იერ სუ-
ფიქსიანი ზედსართავეებისაგან არ უნდა იყოს წარმოქმნილი სიმ-
შეწნიერე, სიცბიერე და მისთანანი.

რაც შეეხება ობა და სი-ე აფიქსების პარალელურ გამოყენებას,
აქ ზემოაღნიშნული ფორმობრივ-სემანტიკური ანალოგია არაა
საგულეებელი, რადგან ობა ძირითადად არსებითი სახელებისა-
გან აწარმოებს განყენებულ ცნებებს, სი-ე კი — ზედსართავეებისაგან.
ამ შემთხვევებში მთავარი ფაქტორი იქნება სი-ე-ს საერთო მო-
ჭარბების გენდენცია, რაც თანამედროვე ქართულში ხელშესახები
მოვლენაა. სწორედ ამ გენდენციის შედეგი ჩანს ისეთი ფორმები,
სადაც სი-ე საერთოდ არაა მოსალოდნელი:

სიგარეტი ყველგან მოვითხოვე სი-თავმდაბლით (ქუთაისი, 1989,
7/1); მავანს [ეს] სი-თავხედ-ე მოხვლია ჭკუაში (კრიტიკა, 1985,
№ 5).

ამკამინდელი მასალებიც ცხადყოფს, რომ თანამედროვე ქარ-
თულში აბსტრაქტულ სახელთა მაწარმოებელი აფიქსების გა-
მოყენება არც თუ იშვიათად დამწერის სტილითა და წერის მანე-
რით არის შეპირობებული:

მარტოობა და სიბერე უდარაჯებს მიმის (ა. ბაქრ. 379); ბევრი
ფანგამიაა ჩაქსოვილი თემატურ დილაობებში, რომლებსაც აწყობენ
ალმბრდელები (კომუნისტი, 1986, 15/VII); გეიმი ბავშვთა დილაობაზე
(სოფლის ცხოვრება, 1987, 2/VI); სოგრატი ბოროტობის მოკაემი-
რეა (ა. ბაქრ., 374); ეს წარმოდგენას ანიჭებს მთლიანობასა და
კულტურობას (ა. ბაქრ., 339).

როგორც ირკვევა, თანამედროვე ქართული სალიტერატურო ენის მონაცემებზე დაყრდნობით აბსტრაქტულ სახელითა წარმოება გამოირჩევა ფორმათა სიჭრელითა და წარმოების ნაირგვარობით, რომელთაგან ზოგი ვერ თავსდება ახალი ქართულისათვის დამახასიათებელ სიტყვაწარმოების ყალიბში, ამიტომ საჭიროა ვათვალისწინებულ იქნეს დიალექტების ჩვენებაც, რომ საბოლოოდ დადგინდეს სახელთა დერივაციის ძირითადი მოდელი, მისი საფუძველი და განვითარების საერთო ტენდენცია.

დასაზუსტებელია, აგრეთვე, გერმინი „აბსტრაქტული“, რომლის პარალელურად სპეციალურ ლიტერატურაში იხმარება სიტყვა „განყენებული“ (ალ. ლლონგი).

§9. წარმოების ზოგიერთი თავისებურება

გარდა ზემოვანხილული სემანტიკური ჯგუფებისა, წარმოქმნილი სახელი შეიძლება იყოს აგრეთვე წარმომავლობის, წინავითარების, მცენარეთა კრებულის, ბრუნვის ნიშნებითა და თანდებულებით ნაწარმოები, უცხოაფიქსიანი და ორმაგი წარმოებისა.

მართალია, თანამედროვე ქართული პრესის მასალებში აღნიშნული ჯგუფების ნიმუშები მეგ-ნაკლები სისშირით დაიძებნა, მაგრამ ისინი აქ არ გამოირჩევიან ისეთი მრავალფეროვნებით, როგორც სამწერლობო ენაშია, ამიტომ მათზე ამჯერად საგანგებოდ აღარ შევჩერდებით. კვლევის შედეგებს ვავითვალისწინებთ საკითხის საბოლოო ანალიზის დროს.

როგორც გამონაკლისი, წარმოვადგენთ ორიოდ შემთხვევას:

1) ძველი ქართულიდან მომდინარეობს ფორმები **დროშოინი**, **მხედროინი** და **მისთანანი**, სადაც გამოყენებულია იონ სუფიქსი. ამგვარი წარმოება არაპროდუქტიულია და დღეს ძირითადად დასტურდება ოდინდელ გრადიციულ ფორმებში. თუმცა ამ ბოლო წლებში აქა-იქ იონ-ით იწარმოება ასეთი ფორმებიც:

21-ე საუკუნეში... მიწიონების (ამ მიწაზე მცხოვრებლების — ე.წ.)

წინაშე ახალი პრობლემები წამოიჭრება; ამით ემზადება დღეს კაცობრიობა უცხოპლანეტოინთან ურთიერთობისათვის; კოსმოსშიც თავისუფალი მიწიონები უნდა დასახლდნენ (მამული, 1990, № 1, ა. ბაქრაძე).

2) დღეს შესაძენეად იკიდებს ფეხს **ობია** / **ობანა** აფიქსებით

ნაწარმოები ფორმები, რომლებიც დადასტურდა როგორც სამ-
წერლობო, ისე საქმეცნიერო ლიტერატურისა და პრესის ენაში:

არავითარი თუბილიანობა არაა საჭირო (კომუნისტი, 1990, 24/VI);
არა, არ გვინდა ომობანას თამაში (ახალგ. ივერ., 1990, 22/V);
ქალაქში მსხოვრებლებს რა წერილობას ასტყდომიათ (ახკომი,
1990, 17/III); ასლა გაცვლობია რომ შემოვიდა მოღამი, მაშინ ვა-
მიშეეს (ლიტ. საქ., 1990, 19/X); ყველა პოლიტიკური წაჯექ-ჯუჯექობა
მე მაწევბოდა კისერზე (თბილისი, 1990, 2-/I); ამ დასკვნებით
ისარგებლეს ოხრანკისტებმა (სახ. გან., 1990, I/III); პარტიულმა გან-
ცალკეებამ და „უწმოდ რა იმღერეთას“ სენმა დალუპა საქართვე-
ლო (კომუნისტი, 1989, 11/X); დათოსობას უფრო ვცოცხლობდით
(ქუთაისი, 1990, 8/XI); მართლა ნახა თუ არა ვინმემ რომელიმე
თუფშელი (მფრინავი თუფშის ქვეყნისა - ე. ფ.) (მამული, 1990, № 1,
ა. ბაქრაძე).

დასკვნა: თანამედროვე ქართული პრესისა და სამეცნიერო
ლიტერატურის მასალების მიხედვით სახელთა დერივაციის საერ-
თო მოდელი ძირითადად ემთხვევა სამწერლობო ენის ვითარებას
(ეს უკანასკნელი ხშირად წარმოადგენს პრესის ენაში წარმოჩე-
ნილ თავისებურებათა საფუძველს). მეორე მხრივ, სამეცნიერო
ტექნიკურმა ტერმინოლოგიამ კვლავ გამოაცოცხლა ისეთი აფიქ-
სები, რომლებიც ახალ ქართულში ნაკლებად გამოიყენებოდა (ოფან,
ოსან, ედ).

საინგერესოა აგრეთვე ხარისხის სახელთა წარმოების დღე-
ვანდელი ჩვენება. კერძოდ, შესამჩნევად გაფართოვდა ოდნობითის
გამოვლენის შემთხვევები ისეთ კონსტრუქციაშიც, სადაც არ იყო
მოსალოდნელი ახალი ქართული ენის ნორმათა მიხედვით (მომ-
წერლო, მოყურნალისტო, მოპოლიტიკანო...). ფორმათა სხვა-
დასხვაობით გვეძლევა უფროობითი ხარისხიც. დღეს ხარისხის
სახელთა წარმოება იმდენად მრავალფეროვანია და სემანტიკუ-
რადაც სპეციფიკური, რომ იგი უდავოდ მოითხოვს საგანგებო
ანალიზსა და ახლებურ კვალიფიკაციას.

ხელობის სახელთა საწარმოებელი მე-ე, მო-ე კონფიქსები თა-
ნამედროვე სალიტერატურო ქართულში განსაკუთრებული პრო-
დუქტიულობით გამოირჩევა.

აბსტრაქტულ სახელთა დერივაციაც არაა ერთგვაროვანი, გან-

საკუთრებით ხელშეწყობები ფაქტია სი-ე კონფიქსის მოხმარების სფეროს გაფართოება.

საანალიზო მასალა

გ ა ზ ე თ ე ბ ი

ახალგაზრდა კომუნისტი
ახალგაზრდა ივერიელი
თბილისი
კომუნისტი.
ახალი საქართველო
სახალხო განათლება
ლიტერატურული საქართველო
წიგნის სამყარო
ქუთაისი
სოფლის ცხოვრება
მამული
ქართული ფილმი

ჟ უ რ ნ ა ლ ე ბ ი

ბალავარი, 1988, № 1
ქართული ენა და ლიტერატურა სკოლაში
ცისკარი, 1987 წლის 5 ნომერი
მნათობი, 1988 წლის ნომრები
განთიადი, 1989, № 1
საბჭოთა ხელოვნება, 1989 № 4
კრიტიკა, 1988, № 3, 1986, № 5.
საქართველოს ქალი
დროშა
პიონერი
ნაკადული

წ ი გ ნ ე ბ ი

საქართველოს ისტორია (მე-8—მე-9 კლასის სახელმძღვ., 1988).
მათემატიკა (მე-9 კლასის სახელმძღვ., 1987).
ბუნება (მე-5 კლასის სახელმძღვ., 1989).
ანატომია, ფიზიოლოგია (მე-9 კლასის სახელმძღვ. 1989).
ფიზიკა (მე-9 კლასის სახელმძღვ., 1988).
საქართველოს ეკონომიკური გეოგრაფია (მე-8 კლასის სახელმძღვ. 1987).
ბაქრაძე ა., კინო, თეატრი, 1989.
გაჩეჩილაძე ო — ქართული ენა, 1985.

ლესიჭილია ჯ. — პოეტიკური ესერგია, 1986.

ჭელიძე ე. — ქართლის ცხოვრების ქრონიკები, 1973.

სირაძე რ. — ქართული აგიოგრაფია, 1987.

ჯორბენაძე ბ. — შინის სმოვანპრეფიქსული წარმოება ქართულში, 1983

ჯორბენაძე ბ. — ქართული ენის ფაქულტატიური გრამატიკის საკითხები, 1985.

ქართველურ ენათა სტრუქტურის საკითხები, 5, 1981.

ინგოროყვა პ. — აკაკი წერეთლის ცხოვრება და შემოქმედება: აკაკი წერეთლის თხზულებანი, რჩეული (მსოფლიო ლიტერატურის ბიბლიოთეკა, 1980): ჩიქობავა არნ — ქართული ენის ზოგადი ენათმეცნიერული დახასიათება: ქართული ენის განმარგებითი ლექსიკონი, I, 1950.

სარჯველაძე მ. — ქართული სალიტერატურო ენის ისტორიის შესავალი, 1984.

პატარიძე რ. — ქართული ასომთავრული, 1980.

საბჭოთა სახელმწიფოსა და სამართლის საფუძვლები (მე-8—მე-9 კლ. სახელმძღვ., 1988).

ქართული საბჭოთა ენციკლოპედია.

დამოწმებული ლიტერატურა

1. შანიძე ა., ძველი ქართული ენის გრამატიკა, თბ., 19786.
2. შანიძე ა., ქართული ენის გრამატიკის საფუძვლები, თბ., 1973.
3. ტუსკია მ., სახელთა წარმომქმნელი ზოგიერთი აფიქსის ფუნქციები და გავრცელებულობა თანამედროვე ქართულში: ქართული ენა და ლიტერატურა სკოლაში, 1969, № 1.
4. თოფურია ვ., ქართველურ ენათა სიგყვაწარმოებიდან: შრ., ტ. III, 1979.
5. ფეიქრიშვილი ე., სიგყვაწარმოება ქართველი რომანტიკოსების თხზულებათა მიხედვით (ხელნაწერი, 1984).
6. ფეიქრიშვილი ე., სიგყვაწარმოება თანამედროვე ქართული პროზის მიხედვით (ხელნაწერი, 1988).
7. იმნაიშვილი ი., სახელთა ბრუნება და ბრუნვითა ფუნქციები ძველ ქართულში, თბ., 1957.
8. ცხადაძე ბ., -ოვან სუფიქსი ძველ ქართულში: ქართველურ ენათა სტრუქტურის საკითხები, V, 1981.
9. ჯაჯანიძე პ., -ოვან სუფიქსი ქართულში: საქართველოს პედინსტიტუტების შრომები, ტ. II, 1975.
10. პაპიძე ა., ა სუფიქსის სიგყვაწარმოებითი ფუნქციები: ქართული ენა და ლიტერატურა სკოლაში, 1974, № 1.
11. ჯიბუტი ი., მქონებლობის ერთი აფიქსის შესახებ გერმინოლოგიურ სიგყვაწარმოებაში: ქსკს, VIII, 1988.
12. ლლონტი ალ., ქართული ლექსიკოლოგიის საფუძვლები, თბ., 1971.
13. ფოჩხუა ბ., ქართული ენის ლექსიკოლოგია, თბ., 1974.
14. ლამბაშიძე რ., პროფესიის აღმნიშვნელ გერმინთა წარმოების ზოგიერთი

საკითხი ქართულში: ქს, VI. თბ., 1984.

15. ნიქობაია არს. ქართული ენის ზოგადი ენათმეცნიერული დახასიათება. ქველ, I. 1950.

16. მელიქიშვილი ლ. იოანე პეტრიწის ფილოსოფიურ შრომათა ენა და სტილი. თბ., 1975.

17. შურაბიშვილი თ., ოღნაობითის ფორმათა ისტორიისათვის: საქ. მეცნ. აკად. მოამბე, ტ. 29, № 5, 1962.

18. ჭუმბურიძე ნ., ყოლა-ქონების აღმნიშვნელი რთული სუფიქსები ქართულში: იკე, XXIX, 1990.

შენიშვნები

¹ სავაგეთო წერილის სათაურია „მანაის მესტორიე“.

² სავაგეთო წერილის სათაურია „როგორ არის საქმე მესიმაღლევ?“

ხარისხის ფორმათა წარმოება თანამედროვე სალიტერატურო მართულსა და დიალექტებში

შესრულებულია წლიურ საკვლევ თეზად ქართული ენის კაოდრაზე 1991 წელს. სხვადასხვა დროს ნაწილ-ნაწილ წაკითხულია მოხსენებად სამეცნიერო კონფერენციებზე (ზოგი მათგანი კიდევ დაიბეჭდა).

1 ხარისხის ფორმათა შესწავლის ისტორია

ზედსართავი სახელის ხარისხის საკითხი ქართულ ლინგვისტიკაში ყოველთვის იყო ერთ-ერთი აქტუალური პრობლემა. მასზე მსჯელობდნენ მონოგრაფიებში, აგრეთვე ცალკეული მწერლის ენისა ან დიალექტის შესწავლასთან დაკავშირებით.

გრადიციული განმარტებით, ხარისხი გამოხატავს საგნის ნიშან-თვისებას მეტი ან ნაკლები ოდენობით. ამდენად, ხარისხი ეწარმოება ვითარებით ზედსართავ სახელებს. როგორც წესი, მიმართებით ზედსართავ სახელებში ხარისხის ფორმები არ განირჩევა (გამონაკლისია მხოლოდ რამდენიმე მიმართებითი სახელი: გონიერი, ღონიერი, ძლიერი...).

ახალ ქართულში გამოყოფენ ხარისხის ორ ფორმას: უფროობითსა და ოდნაობითს. მათთვის ამოსავალია ძირეული ფორმა — დადებითი (ა. შანიძე, თ. ზურაბიშვილი, ლ. კვაჭაძე...).

სამოგადოდ, ზედსართავი სახელისათვის დამახასიათებელია შედარების ხარისხები¹. გაირჩევა დადებითი, შედარებითი და აღმატებითი².

შედარებითი ხარისხი უჩვენებს ობიექტის რაიმე თვისებას დადებითთან შედარებით უფრო მეტ ხარისხში; აღმატებითი — იმაზე მეტს, ვიდრე ყველა დანარჩენ ობიექტთან (იხ. Лингвистический словарь, Москва, 1990, стр. 492); ე.ი. აღმატებითი ხარისხი გამოხატავს რაიმე თვისების ყველაზე მაღალ დონეს.

ზოგიერთ ენაში (ბერძნულში, ლათინურში, რუსულსა და სხვა თანამედროვე ევროპულ ენებში) დადებითი ხარისხის საპირისპიროდ მზარდი ხარისხის ორ-ორი ფორმა არსებობს: შედარებითი (კომპარატივი) და აღმატებითი (სუპერლატივი). ქართულში კი

(არაბულის მსგავსად) მზარდი ხარისხის აღსანიშნავად გამოიყენება მხოლოდ ერთი ფორმა — უფროობითი.

უფროობითი ხარისხი

უფროობითი ხარისხი საგნის ნიშანს უფრო მეტი ოდენობით გამოხატავს, ვიდრე დადებითი. მისი მაწარმოებელია უეს კონფიქსი (ძველ ქართულში: უ - ჭს (<ჭუ-ჭს <ხუ-ჭს).

ქართულ გრამატიკულ ლიგერატურაში მზარდი ხარისხის ფორმათა პირველი თეორიული კვალიფიკაცია მოცემულია ანტონ ბრუელის გრამატიკაში, თუმცა, როგორც გემოთ აღინიშნა, ამგვარ ფორმათა სემანტიკურ დიფერენციაციას პირველად ვხვდებით საბას ლექსიკონში, სადაც უცხადესი მზარდი ხარისხის პირველი საფეხურია, უუცხადესი — მეორე, ე.ი. ხარისხის სემანტიკა დიფერენცირებულია სათანადო ფორმებით.

ანტონის აზრით, გედსართავი სახელი შეიძლება იყოს დადებითი, შედარებითი („მსგავსებითი//შემსგავსებითი“) და აღმატებითი („უაღრესობითი//გესთაობითი“) ხარისხისა: კეთილი, უკეთილესი, უუკეთილესი.

მაშასადამე, ანტონის გრამატიკაშიც მზარდი ხარისხი ორსაფეხურიანია; აღმატებითი ხარისხი სათანადოდ გაფორმებული მორფოლოგიური ოდენობაა, რომელიც შეიძლება იმ დროის ცოცხალ მეტყველებაში რეალურადაც არსებობდა. ანტონმა საბას ლექსიკონში ფიქსირებული ფორმა (უუდიდესი) დაახასიათა როგორც ენობრივი მოვლენა, მისცა გრამატიკული კვალიფიკაცია და უუეს კონფიქსი მოაქცია სადერივაციო აფიქსთა შემადგენლობაში. აქვე შევნიშნავთ, რომ ანტონის გრამატიკის მეორე რედაქციაში აღმატებითის მაწარმოებლად დასახელებულია უუეს კონფიქსი უუეს-ის გვერდით.

საგულისხმოა ისიც, რომ ორივე რედაქციაში აღმატებითი სემანტიკისათვის მხედველობაშია მიღებული ხარისხის აღწერითი წარმოება: მეცნიერი-უმეცნიერესი-ყოფლად მეცნიერი.

ჩვენთვის საინტერესო ფორმებზე (უუდიდესი) ანტონი მსჯელობს სხვაგანაც — სახელის ფუძესთან დაკავშირებით. მისი განმარტებით, სახელის ფუძე შეიძლება იყოს მარტივი და ნაწარმოები.

წარმოქმნილ სახელთა მეორე ჯგუფს შეაღვენს აღმატებითი სახელები. მაწარმოებლებია პრეფიქსები: უ, უუ და სუფიქსი ეს. მაგალითად, უაღრესი, უუაღრესი. ეს აფიქსები შეიძლება მოსპობისა და დაძვირების მიზნით ვიხმართ: მცირე, უმცირესი, უუმცირესი¹.

უუდიდესი ტიპის სახელთა სემანტიკის ნათელსაყოფად განვიხილავთ ტერმინებს: „ნამყო უსრულესი“ და „ნამყო უუსრულესი“.

ანგონის გრამატიკაში დასახელებულია ოთხი ნამყო: ნამყო უსრული, ნამყო სრული, ნამყო უსრულესი და ნამყო უუსრულესი. ანგონის განმარტებით, „ნამყო უსრულესი ჰქვია ამ დროს იმიგომ, რომ ამგვარი გმნა აღნიშნავს მოქმედისა და ვნებულის არა მარტო დასრულებულსა და შემოსაზღვრულ მოქმედებასა და ვნებას, არამედ დასრულების შემდეგ მომხდარ ნამყო დროსაც (შემიყუარებინეს, შეყუარებულ ვარ...).

ნამყო უუსრულესი ჰქვია ამ დროს იმიგომ, რომ აღნიშნავს მოქმედისა და ვნებულის არა მარტო შესრულებულ და შემოსაზღვრულ მოქმედებასა და ვნებას, არამედ შემოსაზღვრის შემდეგ გასულ ბევრ დროსაც (შემეყუარა, შეყუარებულ ვიყავი)“.

მსჯელობიდან ნათელია, რომ, ანგონის ვაგებით, უსრულესი შედარებითი ხარისხია, უუსრულესი — აღმატებითი.

ანგონიდან მოყოლებული ძველი გრამატიკოსები ძირითადად ასახელებდნენ ხარისხის სამ ფორმას და მეტ-ნაკლები სხვაობით იმეორებდნენ ანგონისეულ კვალიფიკაციას. მაგალითად, სოლომონ დოდაშვილის ამრით, „მედმესრული სახელი განიყოფის სამთა მება ხარისხთა: დადებითსა, შეთანასწორებითსა და აღმატებითსა მება.

დადებითი ხარისხი აღნიშნავს ვითარებასა ანუ თვისებასა საგნისასა მარტივად, შეუსწორებლად სხვსთან. მაგალითად: გონიერი, ძლიერი და სხუანი.

შეთანასწორებითი ხარისხი აჩუქნებს უპირატესობასა ანუ უდარესობასა ერთისა საგნისასა წინაშე სხუათა საცნაურსა თვისებასა შინა და დაესხმის დადებითსა ხარისხსა თავად უ და ბოლოდ ეს-ი. მაგ: უ-გონიერ-ეს-ი, უ-ძლიერ-ეს-ი და სხუანი.

აღმატებითი ხარისხი აჩუქნებს აღმატებულობასა ერთისა საგნისასა საცნაურსა თვისებასა შინა ყოველთა სხუათა მება და

დაესხმის შეთანასწორებითსა ხარისხსა კეალაღცა უ ანუ გმნი-
ზედანი ესე: ყოვლაჲ ფრიაჲ, მრავლაჲ. მაგალითად: უე-გონიერ-ეს-ი
ანუ ფრიალ გონიერი, უუ-ძლიერ-ეს-ი ანუ ყოვლად ძლიერი“⁵.

პლატონ იოსელიანიც გამოყოფს ხარისხის სამ ფორმას: და-
დებითს (გრძელი), შეთანასწორებითს (უგრძესი), აღმატებითს. „აღ-
მატებითი ხარისხი ზედშესრულისა სახელისა შეიქმნების...ოდეს
დასაწყისისა ასოთა შეთანასწორებითისა ხარისხისა მიეცემის მარ-
ცუალი უუ. მაგ., უუგანათლებულესი“⁶.

დავით ჩუბინაშვილის „ქართულ გრამატიკაში“ ნიშან-თვისების
მზარდი ხარისხი ორსაფეხურიანია: „შედარებითი (უძლიერესი) და
აღმატებითი (ყოვლად ძლიერი)“⁷.

სილოვან ზუნდაძის გრამატიკაში (1911) ხარისხის ფორმები ასეა
წარმოდგენილი: 1) დაწყებითი (მაღალი), 2) შედარებითი (უმაღლე-
სი ანუ უფრო მაღალი), 3) აღმატებითი (ფრიალ მაღალი), „შედა-
რების ხარისხები მეგრულათაც ისე გამოითქმის, როგორც ქარ-
თულათ (ქართული სუფიქსის ეს-ის მაგიერ მეგრულშია აშ):ჭი-
ჭე(პაგარა)— უ-ჭიჭ-აშ-ი (უპაგარესი, უფრო პაგარა), ქართულში
აღმატებითი ხარისხი განსაკუთრებული ფომითაც გამოითქმის (უუ-
მაღლესი), მეგრულსა და სვანურში კი ამგვარი ფორმა არ მოი-
პოვება“⁸.

როგორც ვხედავთ, ძველი გრამატიკოსებისათვის მზარდი
ხარისხი ორსაფეხურიანია, ქართულში არსებობს აღმატებითი
ხარისხი როგორც ენობრივი ფაქტი, რომელიც იწარმოება აღწე-
რითად და ორგანულად (უუ-ეს კონფიქსით).

მოგვიანებით ა. შანიძემ ზედსართავი სახელის ხარისხის ფორ-
მად მიიჩნია ოდენ ორგანული წარმოება, რომელიც ჩათვალა
გრამატიკულ კატეგორიად და განიხილა მორფოლოგიაში. მეცნი-
ერის აზრით, მოგიერთ ენას დადებითი ხარისხის საპირისპიროდ
მეტი თვისების აღსანიშნავად მოუპოვება ორ-ორი ფორმა, რო-
მელთაგან ერთს შედარებითს ეძახიან, მეორეს - აღმატებითს.
ქართულში ასეთი დიფერენციაცია არ არის; ქართულს მოუპო-
ვება მხოლოდ ერთი ფორმა, რომელიც საგნის ნიშანს მეტი ოდე-
ნობით გამოხატავს, ვიდრე დადებითი. ეს არის უფროობითის ფორ-
მა“.

ზედსართავი სახელის ხარისხის ფორმათა წარმოება ქართვე-

ლერი ენების მიხედვითი მონოგრაფიულადაა შესწავლილი თ. ზ. კრაბიშვილის ნაშრომში „ხარისხი ქართველურ ენებში“, სადაც ერთხელ კიდევ არის დასაბუთებული ა. შანიძის ზემოაღნიშნული თეალსაზრისის მართებულობა და მითითებულია, რომ „ხარისხის ორი - აღწერითი და ორგანული წარმოებიდან აღწერითი წარმოება და მისი სხვადასხვაგვარი სტილისტური სამუალება (ფრიად მაღალი, უღმობელზე უღმობელი, ცხელ-ცხელი...), რომლებიც მეტი ოდენობის მხოლოდ შინაარსობრივი გადმომცემია, ხარისხის ფორმებად ვერ ჩაითვლება“¹⁰. თუმცა მკვლევარი იძულებულია იქვე შენიშნოს, რომ სადავო აღწერითი წარმოება ახალ ქართულსა და თანამედროვე ქართველურ ენებში მეტ გავრცელებას პოულობს.

თ. ბურაბიშვილის დასკვნით, ქართველურ ენებში გამოყოფილია მზარდი ხარისხის შემდეგი ფორმები: ქართულში — უფროობითი (უ-ეს უდიდესი), მეგრულში — უფროობითი და თანაბრობითი (უ-აჲ უ-დიდ-აჲ; მა-ა: მა-მანგარ-ა), სვანურში — უფროობითი და აღმაგებითი (ხო-ჲ ხოფმირ-ა = „უფრო მრავალი“; მა-ჲ მა-ფმირ-ე „ყველაზე უმრავლესი“).

ქართველურ ენებში ხარისხის წარმოების წესი ერთნაირია. სახელლობრ, სამივე ენაში ხარისხი იწარმოება აფიქსების დახმარებით. ამ მხრივ ხარისხის წარმოება ცალკე ღვას სხვა ენებთან შედარებით¹¹.

მამასადამე, ღღეს ქართული ენის გრამატიკის გრადიციულ სახელმძღვანელოებში მზარდი ხარისხი ერთსაფეხურიანია — ერთადერთ ფორმად მიჩნეულია უ-ეს კონფიქსიანი უფროობითი; აღწერითი წარმოება ხარისხის ფორმა არ არის. თუმცა ღღეს სპეციალურ ლიტერატურაში არაერთგზის იქნა შენიშნული ქართულში მზარდი ხარისხის გამოხატვის თავისებურებანი და მისი ორი საფეხურის (შედარებითისა და აღმაგებითის) არსებობაც. შესაბამისად, ამ საკითხთან დაკავშირებით გამოიკვეთა რამდენიმე თეალსაზრისი, რომლებიც მოკლედ ასე შეიძლება ჩამოვაცალიბოთ:

1) ქართულში არის მზარდი ხარისხის მხოლოდ ერთი ფორმა — უფროობითი, რომლის მაწარმოებელია უ-ეს კონფიქსი (ა. შანიძე, თ. ბურაბიშვილი, ლ. კვაჭაძე, ალ. ღღონგი, ა. კიზირია¹²...)

2) ქართულში უფროობითის მარტივი (ორგანული) წარმოება

კიკე აღარ არსებობს (გამონაკლისია: უკეთესი, უმჯობესი, უარესი). უეს-ით ნაწარმოებმა ფომებმა შეიძინეს აღმაგებითი ხარისხის მნიშვნელობა (რ. ბირკაძე)¹³.

3) უეს აფიქსებით ნაწარმოები ზედსართავი გამოხატავს როგორც უფროობითს (შედარებითს), ისე აღმაგებით ხარისხებს (გ. ახელედიანი, ბ. რუდენკო, არნ. ჩიქობავა, გ. გოლეთიანი, კ. ლერნერი...)¹⁴

4) უეს კონფიქსი აწარმოებს აღმაგებითი ხარისხის ფორმებს (ქეგლ., არნ. ჩიქობავა, ბ. ჯორბენაძე...).

აქვე შევნიშნავთ, რომ დასახელებულ მკვლევართა ნაშრომების მიხედვით, ქართულში ხარისხის გამოსახატავად დასამუშავებად მიჩნეული როგორც ორგანული, ისე აღწერითი წარმოება შედარებითი და აღმაგებითის სემანტიკით. მაგალითად, გ. გოლეთიანის აზრით, ქართულში შედარებითი ხარისხი იწარმოება სინთეზურად (უეს კონფიქსით) და ანალიზურად (უფრო სიტყვის მიმაგებით; შესადარებელი საგანი დვას მიცემითში ზე თანდებულთ: „ამ სახლზე უფრო მაღალი“); აღმაგებითი ხარისხი კი გამოხატავს ზედსართავი სახელის ყველაზე მაღალ ხარისხს. იგი იწარმოება სინთეზური უეს-ით. აგრეთვე გამოიხატება კონსტრუქციით „ეს იყო უბედნიერესი წუთი მის ცხოვრებაში“. აღმაგებითი ხარისხის სპეციალური ფორმის უქონლობის გამო ქართულ ენაში შეიქმნა ხელოვნური უუდიდესი გიპის წარმოება, რომელიც ძველ გრამატიკულ ლიტერატურაში ჩათვლილია აღმაგებით ხარისხად. მართალია, ეს ხელოვნური ფორმა ფართოდ ეერ გავრცელდა, მაგრამ მაინც იგი შეიძლება შევცხვდეს მხატვრულ ლიტერატურაში¹⁵.

ქართული ენის კილოთა მონაცემების მიხედვითაც, სპეციალისტები საგანგებოდ მსჯელობენ მზარდი ხარისხის ორი ფორმის შესახებ და მათი არსებობაც რეალურად არის ჩათვლილი. მაგალითად, „ჯავახურში ხარისხის წარმოება აღწერითია... სხვა სახელთან შედარებისას ურთავენ ზე თანდებულს და უფრო მზნობედას: ყველაზე ძლიერი, უფრო ლამაზი... აღმაგებითი ხარისხის მაწარმოებლად ხმარობენ სიტყვებს: მეტათ ძიელ / / ძრიენ / / ძრიელ / / ძიენ, კაი, წიფ წიფ „კაი ლამაზი დოდოფალი“, „ძიელ ღრმა გბა“¹⁶.

ჯ. ნოღაიდიელის დაკვირვებით, „აჭარულში მზარდი ხარისხის

ორი ფორმაა: უფროობითი (რომელიც იწარმოება უ-ეს კონფიქსით (უწაფესი). ამათ გვერდით უფრო ხშირია აღწერიითი ფორმებიც ზე თანდებულის ან უმფრო, უფრო, უმფო მჭინბედის გამოყენებით: კაცზე მაღალი) და აღმატებითი, რომლის გაცებას იძლევა გაორკეცებული გედსართაეი სახელი, ოღონდ პირველი სიგყვა ზე თანდებულიანია: დიდზე დიდი (=ყველაზე დიდი)¹⁷.

ინგილოურში შედარებითი ხარისხის წარმოებისას შესადაორებელი სახელი დაისმის ნათესაობით ბრუნვაში, რომელიც, ჩვეულებრივ, რთულდება გან თანდებულთ (იმიზგანი პატარა=მასზე პატარა). აღმატებითი ხარისხიც აღწერითად იწარმოება (გამოიყენება ლაფ ძლიერ, ძალიან: „ლაფ(ძლიერ) კაქსთან ქალს ვითხოვნი“; დიად / დიას, მართლაგან= „ძლიერ დანამდეილებით“ ფორმები)¹⁸.

თუმურში აღმატებითი ხარისხის ფორმებს აწარმოებს ოდ სუფიქსი: „კარგა ოდ წიგნი=ყველაზე კარგი წიგნი“¹⁹.

გემოთქმულს თუ მოკლედ შეეჯამებთ, იმ დასკვნამდე მივალთ, რომ (მეცნიერთა ერთი ნაწილის აზრითაც) ქართულში მზარდი ხარისხის სემანტიკის გამოხატვა ერთსაფეხურიანი ფორმით არ ხერხდება, ამის გამო ენა თავისუფლად მიმართავს როგორც ორგანულ, ისე აღწერით წარმოებას და ეს უკანასკნელი ევროპული ენების მსგავსად გრამატიკულ საშუალებადაა ქცეული.

უ-ეს კონფიქსის გენეზისისა და ფუნქციის საკითხი

გრადიციული გრამატიკის მიხედვით, უ-ეს კონფიქსი არის უფროობითი ხარისხის მაწარმოებელი.

ა. შანიძის აზრით, უ პრეფიქსი იგივე ოდენობაა, რაც სასხვისო ქცევის უ. ძველ ქართულში ამ უ-ს წინ უძლოდა ხ(ჰ), რომელიც III ირიბობიექტური პირის ნიშანი იყო მზნაშიც და სახელშიც. შესაბამისად უნდა გვექონოდა I და II პირის ფორმები: მიკუთჰსი (ჩემზე კარგი), გიკუთჰსი (შენზე კარგი), ხუკუთჰსი (მასზე კარგი). შემდეგში მიკუთჰს, გიკუთჰს ფორმები დაკარგულა და კენგად დარჩენილ ჰუკუთჰს დაუკარგავს პირიანობის გაცება. იგი გამხდარა ხარისხის შინაარსის გაღმომცემი პირიანობის ვარემუ. ამ ასექ-

გით სამიცე ქართველურ ენაში ერთნაირი კითხარებაა.

სუფიქსი ეს მომდინარეობს შს ფორმანგისაგან. იგი იმლება ე+დს ნაწილებად. სადაც ე არის ხარისხის მაწარმოებელი, დს კი — ნათესაობითი ბრუნვის ნიშანი. ე პირველადი იყო და სრულიად საკმარისი, რომ პრეფიქსთან ერთად მოეცა ხარისხის ფორმა: ჰ-უ-მჯობ-ე. ამგვარი ნიმუშები უხედაა დადასტურებული „ვეფხისტყაოსანში“ (უამე, უმართლე, უნათლე...)²⁰. გარდა ამისა, ძველ ქართულში ე-ს პარალელურად ო-ც ივარაუდება: ხუფრო-დს, უტკბო-დს.

ნათესაობითი ბრუნვის ნიშნის დს არსებობა ხარისხის სახელებთან ცხადყოფს, რომ უფროობითი ხარისხის ფორმები არსებითად ნაგენეტივარი სახელებია. ამ ფაქტს ისიც ადასტურებს, რომ სვანურში მოიპოვება ე-ს შესაგყვისი მაწარმოებელი ა(ხ-ო-შ-ა), დს-ისა კი — არა²¹.

მაშასადამე, ქართველური ენების მიხედვით, ხარისხის ნიშნებია:

ქართულში — უ-ეს (←ე+დს)

მეგრულში — უ-აშ (←ა+იშ. ეს უკანასკნელი ნათესაობითი ბრუნვის ნიშანია)

სვანურში — ხო-ა, მა-ე (აღმაგებითისა).

სამივე ქართველურ ენაში უფროობითის სუფიქსია ე და ა (ე.ი. ე არის ხარისხის პირველადი ნიშანი, ნათესაობითი ბრუნვის ნიშანი მერეა დართული).

თ. ზურაბიშვილი სარწმუნოდ მიიჩნევს ზემოაღნიშნულ კვალიფიკაციას უფროობითის პრეფიქსების ერთნაირი წარმომავლობის შესახებ ქართველურ ენებში. კერძოდ: თანხმოვნითი ელემენტი (ხ, ჰ) ობიექტის მესამე პირზე მიუთითებს, ხოლო ხმოვნითი — სასხვისო ქცევის ნიშანს უკავშირდება. მაგრამ, მეორე მხრივ, ქართველურ ენათა განვითარების დღევანდელ საფეხურზე და ძველ ქართულშიც ხარისხის ფორმები უდავოდ სახელთა კატეგორიას მიეკუთვნება²².

გ. მაჭავარიანის დაკვირვებითაც, ისტორიულად შედარებით ხარისხი ქართველურ ენებში ზმნური წარმოშობისა უნდა იყოს²³.

ი. იშაიშვილი არ გამორიცხავს უფროობითის ზმნურ წარმომავლობას, მაგრამ იქვე დასძენს, რომ უფრო მოგვიანებით უფ-

როობითი ხარისხი წყვეტს კაცობის ჩინასთან. სცილდება მას და ნელ-ნელა იძენს სახელის ნიშნებს - ბრუნვასა და სახელის ბრუნვაში მართვის უნარს. ე.ი. ხარისხის სახელი ახლა ნაძღვრულად სახელია²⁴.

ტრადიციული გრამატიკის მიხედვით, უეს კონფიქსის ფუნქციაა უფროობითი ხარისხის გამოხატვა. მაგრამ, როგორც აღინიშნა, მზარდი ხარისხის სემანტიკა დღეს ამკარად ორსაფეხურიანია. ამდენად, უეს კონფიქსის ფუნქციაც სხვადასხვაგვარი ჩანს.

ქეგლ-ში, სადაც გერმინი „უფროობითი“ საერთოდ არაა შეტანილი, აღნიშნულია, რომ უეს აწარმოებს აღმატებით ხარისხს; ბ. ჯორბენაძე: „უ პრეფიქსი ე- და ეს სუფიქსებთან აწარმოებს აღმატებითს ფორმებს: უხნე, ულამაზესი“²⁵; არნ. ჩიქობავა: „ქართულ ენას ახასიათებს... ხარისხის წარმოება უ პრეფიქსისა და ეს სუფიქსის საშუალებით. ამასთან მას ხან შედარებითის მნიშვნელობა აქვს და ხან — აღმატებითისა“²⁶; ქეთევან და არჩილ დათიკაშვილები: „უეს — შედარებითი და აღმატებითი ხარისხის სართები: უეს аффикси сравнительней степени (მასზე უმაღლესი...) и превосходной степени (უმაღლესი высочайший მწვერვალი) наивысший“²⁷. გ. ახვლედიანის, ბ. რუდენკოსა და გ. გოლუთიანის თვალსაზრისითაც უეს-მა შეიძლება გამოხატოს შედარებითი და აღმატებითი ხარისხი.

დასასრულ დავიმოწმებთ კ. ლერნერის საგულისხმო დაკვირვებას: „ქეგლ-ში უეს კონფიქსიანი სიტყვები, რომელთა რიცხვი 87-ს უდრის, სხვადასხვაგვარი სემანტიკური ნიუანსებით არის განმარტებული. ამ თვალსაზრისით ისინი შეიძლება დავყოთ 3 ჯგუფად:

1) იგულისხმება აღმატებითი ხარისხი, რადგან ახსნილია „მეტისმეტად“ ან „ყველაზე“ სიტყვების მეშვეობით: უბრძენესი (=ყველაზე მეტად ბრძენი, მეტისმეტად ჭკვიანი).

2) ახლავს ორნაირი განმარტება, რითაც გარჩეულია შედარებითი და აღმატებითი ხარისხი: უმწარესი - 1. მეტისმეტად, ყველაზე მწარე; 2) უფრო მწარე.

3) მესამე ჯგუფის სახელებში მხოლოდ შედარებითის მნიშვნელობაა ნაგულისხმევი: უმტკიცესი=უფრო მტკიცე²⁸.

ტერმინის საკიოხი

როგორც გემოთ აღინიშნა, ქართულშიც (ევროპული ენების მსგავსად) მზარდი ხარისხის სემანტიკა გულისხმობს დადებითზე მეტი ნიშან-თვისების სხვადასხვა დონეს, რომელიც გადმოიციემა როგორც ორგანული, ისე აღწერითი საშუალებებით. შესაბამისად, ძველ გრამატიკებში მზარდი ხარისხი დიფერენცირებული იყო ორ საფეხურად⁹.

უფრო მოგვიანებით ა. შანიძემ ქართულისათვის დამახასიათებლად მიიჩნია მზარდი ხარისხის მხოლოდ ერთადერთი ფორმა — ორგანული წარმოების უფროობითი, რომელსაც უნდა გადმოეცა ნიშან-თვისების განსხვავებული სემანტიკა. მანვე დაამკვიდრა ტერმინი „უფროობითი“, რომლისთვისაც ამოსავალია „უფრო“ გმნიშვდა. მაგრამ ფაქტობრივად დღეს „უფროობითში“ იგულისხმება ხან შედარებითისა და ხან აღმაგებითის სემანტიკა, ხან კიდევ მას ერთდროულად მიაწერენ ორივე მათგანის მნიშვნელობას. ყოველივე ამას ბუნებრივად მოჰყვა ტერმინალური აღრევა: დღეს ლინგვისტიკაში გამოყენებულია ტერმინები: „უფროობითი“, „შედარებითი“ და „აღმაგებითი“, თუმცა მათი ფუნქციონირების სფერო არაა გამიჯნული (დაზუსტებულ-დაკონკრეტებული).

ძველ გრამატიკებში მზარდი ხარისხის სემანტიკური ნიუანსების გამოხატვა შედარებით ადვილი იყო სათანადო ორსაფეხურიანი წარმოებით, შესაბამისად, გვხვდებოდა ტემინები „შედარებითი“ და „აღმაგებითი“. თანამედროვე საენათმეცნიერო ნაშრომებში ძირითადია გრადიციული „უფროობითი“, პარალელურად „შედარებითი“ და „აღმაგებითი“ დასტურდება. მაგალითად:

ქველ-ში, სადაც სიგყვა-ტერმინი „უფროობითი“ საერთოდ არაა შეტანილი, ვკითხულობთ: „აღმაგებითი ხარისხი — ლინგვ. გელსართავის ფორმა, რომელიც აღნიშნავს რაიმე თვისების ყველაზე მაღალ დონეს. მაგ. ულამაზესი (მღრ. ლამაზი)... უ თავსართი ეს ბოლოსართთან ერთად აწარმოებს აღმაგებით ხარისხს“ (ქველ. I).

ბ. ჯორბენაძის ნაშრომებში უფროობითის პარალელურად გამოყენებულია „აღმაგებითი“ (უ პრეფიქსი ე და ეს სუფიქსებთან აწარმოებს აღმაგებითის (ხაზი ჩვენია — ე ფ.) ფორმებს: უხნე, ულამაზესი...)¹⁰.

არნ. ჩიქობავას განმარტებით. ქართულ ენას ახასიათებს... ხარისხის წარმოება უპრეფიქსისა და ეს სუფიქსის საშუალებით. ამასთან მას ხან შედარებითი მნიშვნელობა აქვს და ხან — აღმატებითისა (ხაზი ჩვენია — ე. ფ.)¹.

ქეთევან და არჩილ დათიკაშვილების „ქართულ-რუსულ ლექსიკონში (ტ. III)“ მითითებულია, რომ უეს არის შედარებითი და აღმატებითი ხარისხის სართები.

„უფროობითის“ გვერდით (ზოგჯერ მის ნაცვლადაც) „აღმატებითს“ იყენებენ აგრეთვე სხვა სპეციალისტებიც (ვ. გოლეთიანი, კ. ლერნერი...)

სპეციალური ლიგერაგურის დამოწმების გარეშეც დღეს არა-ლინგვისტებისათვისაც ცნება „აღმატებითი“ არ უდრის გრადიციულ „უფროობითს“. იგი მკითხველისათვის (მსმენელისათვის) უფროობითზე მეტი სემანტიკური დატვირთვის მაგარებელია და ეს სრულიადაც არ არის შემთხვევითი ან ხელოვნურად შექმნილი. პირიქით, ამკარაა, რომ ენა ბუნებრივად ახდენს სემანტიკურ დიფერენციაციას გამოხატვის სათანადო საშუალებებით. ნათქვამის საუკეთესო დასტურია გემოდასახელებული ფრაზები: „მე ძალიან ხშირად მომიწევს საუბრისას აღმატებითი ხარისხის ხმარება“; „დათო იყო უნიჭიერესი. აქ მეორე უღაჟაჟაგე, რომ აღმატებითში მეთქვა“ და ა.შ.

მამასადამე, თანამედროვე ლინგვისტიკაში დასაზუსტებელია მზარდი ხარისხის აღმნიშვნელი გერმინებიც, ისევე როგორც თვით ხარისხის გამომხატველი ფორმები. მაგრამ ერთი რამ მაინც ამკარაა: გრადიციული უფროობითის სემანტიკა არ გულისხმობს ხარისხის ყველაზე მაღალ ღონეს, იგი სავნის ნიშანს გამოხატავს დადებითთან შედარებით მეტი ოდენობით, ე.ი. დადებითზე უფრო მეტია (უფრო გზნიშედაც ხომ რადაცაზე მეტობას გულისხმობს)².

აქედან გამომდინარე, ქართული გერმინი „უფროობითი“ იმავე სემანტიკისაა, რაც არის ევროპული ენების შედარებითი. ამიტომაა, რომ საანალიზო გერმინი ვერ მოიცავს მზარდი ხარისხის ყველა შინაარსობრივ ნიუანსს და ვიშველიებთ გერმინ „აღმატებითს“.

მამასადამე, თანამედროვე ქართულ გრამატიკულ ლიგერაგურაში გრადიციული გერმინის „უფროობითის“ გვერდით „აღმა-

ტეზისით“ მკვიდრდება, თუმცა მათი ზუსტი ლიფერენცირება -- ფუნქციური სფეროს შექოფარველა ჯერჯერობით ლინგვისტიკაში არ მომხდარა. შეიძლება ითქვას, რომ ინდივიდები უფრო ახდენენ მათს გამიჯვნას მეტყველების პროცესში საჭიროებისამებრ. ისიც ცხადია, ტერმინი თავისთავად (უსაფუძვლოდ) არ წარმოიქმნება, ენაში შესაბამისი მოვლენა რომ არ არსებობდეს.

ოდნაობითი ხარისხი

ოდნაობითი ხარისხი საგნის ნიშან-თვისებას აღნიშნავს დადებითთან შედარებით ნაკლები ოდენობით. ა. შანიძის აზრით, მიმართება უფროობითი ფორმისა დადებითისადმი ისეთი არ არის, როგორც ოდნაობითისა იმავე დადებითისადმი: საგნის ნიშან-თვისებას უფროობითი გამოხატავს მეტი ოდენობით განუსაზღვრელად, ოდნაობითი კი — ნაკლები ოდენობით, მაგრამ ერთგვარი განსაზღვრით: მიახლოებით, ოდნავე (სახელწოდება „ოდნაობითი“ სწორედ ამის მიხედვით არის დარქმეული).

ოდნაობითი, როგორც გრამატიკული ფორმა, არა აქვს შენიშნული და გამოყოფილი ანგონ კათალიკოსს, მაგრამ მომდევნო ხანის გრამატიკოსები უკვე მსჯელობენ მოდიფიკაციის ფორმებზე. ისინი განასხვავებდნენ ოდნაობითის აღწერითსა და ორგანულ წარმოებებს. მაგალითად: ცოტა პატარა — მომცრო (დ. ჩუბინაშვილი)³; იმასაც მიუთითებდნენ, რომ, „თუ საგანს რომელიმე თვისება სისრულით არ დაემისების, არამედ ნაკლულის, ოდნავე შესამჩნევის ზემოთ, მაშინ დებულების (დადებითს — ე. ფ.) ემატება თავსართი შო (ან წა) და დაბოლოება ეცვლება ო-ზედ: მომქაეო, წაწითლო“ (პ. კვიციანიძე).

თ. ეორდანი, მ. ჯანაშვილი, ი. ყიფშიძეც ქართველური ენების მონაცემთა გათვალისწინებით ცალკე გამოყოფდნენ ოდნაობითის ფორმებს.

თ. ეორდანი ამ გიჟის სახელებს ნაკლულეანებითს უწოდებს, ხოლო მ. ჯანაშვილი მათ სხვა ქართველურ ენათა მიხედვითაც აანალიზებს და წერს: „თვისების ნაწილს, სიმცირეს გვიჩვენებს თავსართი შო“.

ზედსართავი სახელის ხარისხის ფორმები, მათ შორის ოდ-

ნაობითი. შესწავლილია აგრეთვე ა. შანიძის „ქართული ენის გრამატიკის საფუძვლებში“, თ. ზურაბიშვილის ნაშრომებში. სხვა სპეციალისტთა გამოკვლევებში.

აღნიშნულია ისიც, რომ სამივე ქართველური ენისათვის დამახასიათებელია ოდნაობითის ფორმები, რომლებიც ფერის აღმნიშვნელ სიტყვებთან იშვიათად, მაგრამ მაინც დასტურდება ძველი ქართულის ძეგლებშიც. მიუხედავად იმისა, რომ სამწერლობო ენასა და ლიტერატურაში მოდიოდ გიპის ფორმების არსებობა რეალური ფაქტია, მაინც სამეცნიერო ლიტერატურაში ოდნაობითის, როგორც ხარისხის ფორმის, საკითხი ეჭვის ქვეშ დადგა. რადგან მას არ გააჩნია შესაღარებელი ობიექტი მიცემითში ან ნათესაობითში დასმული სახელის სახით. ვარდა ამისა, ოდნაობითი ვერ გადმოსცემს საგნის თვისებათა ისეთ შეფარდებას, რაც დამახასიათებელია შედარებითი ხარისხისათვის. იგი არ ეწარმოება ყველა ვითარებით ზედსართავ სახელს, ძირითადად მხოლოდ ფერისა და სიდიდის აღმნიშვნელ სახელებთან გვხვდება³⁴.

თ. ზურაბიშვილის დაკვირვებით, ოდნაობითი რომ არ არის ხარისხის დამოუკიდებელი ფორმა, ამაზე უნდა მეტყველებდეს სვანურის ერთი ასეთი ვითარება: სვანურში ოდნაობის, ცოცხალი მნიშვნელობის გამოსახატავად მოიპოვება არ სუფიქსით ნაწარმოები სხვა ფორმებიც. ისინი იწარმოება ყველა ზედსართავისაგან და უფრო გავრცელებულია, ვიდრე მ //მე პრეფიქსიანი სახელები. ეს ნიშნავს, რომ მე-ე კონფიქსიანი წარმოებას თავდაპირველად არ უნდა ჰქონოდა ოდნაობის გამოხატვის ფუნქცია.

გ. როგაეას აზრით, ე.წ. ოდნაობითის ფორმები სხვა რიგის წარმოება უნდა იყოს, მას არაფერი აქვს საერთო ხარისხის წარმოებასთან.

მამასაღამე, გემოთქმულის მიხედვით, ოდნაობითის ფორმა არ უნდა ჩაითვალოს ზედსართავი სახელის დამოუკიდებელ ხარისხად.

მეორე თვალსაზრისით დასაბუთებულია, რომ ოდნაობითი უთუოდ წარმოადგენს ხარისხის ფორმას, რამდენადაც იგი გამოხატავს საგნის ნიშან-თვისების გარკვეულ რაოდენობრივ შეფარდებას დადებით ფორმებთან შედარებით³⁵.

ოდნაობითი ხარისხის მო და წა თავსართები მიჩნეულია ზმნის-წინებისაგან მომდინარედ (ა. შანიძე, თ. ზურაბიშვილი, ი. იმნაიშ-

ვილი. ბ. ჯორბენაძე...), ამ შემთხვევაში მხოლოდ და წა პრეფიქსთა გენეზისური ერთობის საფუძვლად მიჩნეულია ის ფაქტი, რომ მხოლოდ და წა, როგორც ზმნისწინები, ერთ-ერთი ფუნქციით გამოხატავენ მოქმედების ოდნაობას, გერელობის გაგებას, მოქმედების მოახლოებითობას. მაგალითად: მოისუსტებს, მომკვამლება, წაიგირებს, წაისაუზმებს და ა.შ. ამ ასპექტით ფასეულია აჭარულის ჩვენებაც, სადაც მხოლოდ და წა თავსართების სემანტიკით ფუნქციონირებს და ზმნისწინი (დაყვითლო).

ი. იმნაიშვილის ვარაუდით, მხოლოდ თავსართი გენეზისურად უნდა უკავშირდებოდეს ზმნის პირიან ფორმებს, კერძოდ, უნდა წარმოადგენდეს I ობ. პირის მნიშვნისა და ქცევის ი პრეფიქსის შერწყმას. ი ბავისმიერი ბგერების მეზობლობაში შეიძლებოდა ქცეულიყო ო-დ. მეორე მხრით, შეიძლება რაიმე ურთიერთობა არსებობდეს მო-ე-სა და ხელობის მე-ე-ს შორის³⁶.

თ სუფიქსი იგივე ოდენობაა, რაც ძველი ქართულის ე: მოდიდე>მოდიდო. მოდიდე გიჰის წარმოება ამჟამად დაკარგულია აჭარულში.

ქართველური ენების მონაცემებზე დაყრდნობით ვარაუდობენ, რომ მოწითლო გიჰის სახელები უნდა მომდინარეობდეს სტატიკური წითის ნასახელარი ზმნების მიმდევობისაგან (მდრ.: წითს>მოწითანე>მოწითანო)³⁷. აღსანიშნავია, რომ ამ ვარაუდის სასარგებლოდ მეტყველებს ამჟამად არსებული წაწითლო გიჰის ფორმები.

შენიშვნები

¹ ესაა გრამატიკული კატეგორია, რომელიც გამოხატავს ხარისხის დონეს, რაც ახასიათებს მოცემულ საგანსა თუ მოქმედებას.

² ზოგიერთ ენაში არის მხოლოდ ორი ხარისხი: დადებითი და რელატივი, რომელიც ითავსებს შედარებითი და აღმატებითი ხარისხების მნიშვნელობას.

³ დაწერ. იხ. ე. ბაბუნაშვილი, ანგონ I და ქართული გრამატიკის საკითხები, თბ., 1970, გვ. 113.

⁴ ე. ბაბუნაშვილი, დასახ. ნაშრომი, გვ. 142.

⁵ ს. დოდაშვილი, ქართული გრამატიკა, 1930, გვ. 5.

⁶ პლ. იოსელიანი, ქართული გრამატიკა, 1863, გვ. 34.

⁷ დ. ჩუბინაშვილი, ქართული ლრამატიკა, 1867, გვ. 37.

⁸ ს. ხუნდაძე, დასახ. ნაშრ., გვ. 214-215.

⁹ ა. შანიძე, დასახ. ნაშრ., გვ. 140.

¹⁰ თ. ზურაბიშვილი, ხარისხი ქართიელურ ენებში. გვ. 129-163

¹¹ იქვე, გვ. 148.

¹² ა. შანიძე, დასახ. ნაშრ., გვ. 142; თ. ზურაბიშვილი, დასახ. ნაშრ., გვ. 139; ლ. კვაჭაძე, ქართული ენა, ნაწ. I, 1981. გვ. 171-172; ალ. ლლონტი, ქართული ლექსიკოლოგიის საფუძვლები, თბ., 1971. გვ. 109-110. ანტ. კობიაძე, ქართული ენა, 1969, გვ. 152.

¹³ Биркадзе Р.Г., Имена прилагательные. их функций и вырожение в русском языке сравнительно с грузинском, Автореферат (АКД). 1964. ст. 10.

¹⁴ Г. Ахвледиани, Учебник-грамматика русского языка т. 1958. стр. 98; Руденко Б., грамматика грузинского языка. М.Л., 1940. стр. 51; Чикобава Арн., Грузинский язык, 1967; Голетиани Г., Сопоставительная грамматика русского и грузинского языков II. Морфология. 1970, ст. 95-97.

¹⁵ გ. გოლეუანი, დასახ. ნაშრ., გვ. 97.

¹⁶ გ. ბერიძე, ჯაფახური კილო, თბ., 1988, გვ. 83.

¹⁷ ჯ. ნოზაძე, ნარკვევები და ჩანაწერები, II, 1972, გვ. 73.

¹⁸ გრ. იმნაიშვილი, ქართლური დიალექტი, I, 1974, გვ. 95.

¹⁹ ბ. ჯორბენაძე, მ. კობიაძე, მ. ბერიძე, ქართული ენის მორფემების... ლექსიკონი, თბ., 1988, გვ. 346.

²⁰ ამგვარი წარმოება დღესაცაა შემონახული გემომერულში („კეკელაზე უხნე არი დედი“ (ძოწ., 58); შენ ჩემზე უმაღლე ხარ (იქვე), ჩემი სხალი უსხოა შენ სხალზე (იქვე, 124) (იხ. დაწერ. ქ. ძოწენიძე, დასახ. ნაშრომი). ანალოგიური წარმოება გამოვლენილია რაჭულშიც, უფრო სპორადულად — ლეჩხუმურში, იმერეთის მოსამღერე ქართლის სოფლებში. ამ უკანასკნელ დიალექტში ეს მოვლენა მიჩნეულია გემომერულის გავლენის შედეგად (გრ. იმნაიშვილი, ქართლური დიალექტი, I, 360; შ. ძიძიგური, ძიებანი დიალექტოლოგიიდან...)

²¹ დასახელებული ნაშრ., გვ. 141 (ა. შანიძე).

²² თ. ზურაბიშვილი, დასახ. ნაშრ.

²³ გ. მაჭავარიანი, შედარებითი ხარისხის ფორმათა გენეზისისათვის ქართულურ ენებში, თსუ, ტ. 71, გვ. 107.

²⁴ ი. იმნაიშვილი, ქართული ენის ისტორიული ქრესტომათია, ტ. I, თბ., 1970, გვ.

²⁵ ბ. ჯორბენაძე, ც. კვანტალიანი, მ. ბერიძე, დასახ. ნაშრ., გვ. 382.

²⁶ А. Чикобава, Грузинский язык. 1967.

²⁷ ქეთევან და არჩილ დათიკაშვილები, ქართულ-რუსული ლექსიკონი, ტ. III, 1967.

²⁸ კ. ლურსაგა, აღმატებითი ხარისხის ჩამოყალიბება ქართულში: თანამედროვე მოგადი ენათმეცნიერების საკითხები, V, 1980, გვ. 95.

²⁹ ამის შესახებ უფრო დაწერ. იხ. ზემოთ.

³⁰ ბ. ჯორბენაძე, ც. კვანტალიანი, მ. ბერიძე, დასახ. ნაშრ., გვ. 382.

³¹ Арн. Чикобава, Грузинский язык, 1967.

³² იხ. ა. შანიძის მსჯელობა: „შედარების დროს გამოსავლად აღებული ფორმა (წარმოქმნის თვალსაზრისით ძირეული) მიჩნეულია დადებით ხარისხად („შევი“), რომელთანაც შედარებით მასზე მეტი ოდენობის გამომხატველი ფორმა იქნება უფროობითი („უშევის“): ქართული ენის გრამატიკის საფუძვლები, თბ., 1973, გვ. 140.

³² დ. ჩუბინაშვილი ამასთან დაკავშირებით წერდა: „გადიდებისა და მკაცრებისათვის იხმარებიან სიტყვანი უფრო ცოცხ. ან თავს დაესმის მარტივია ხარისხს მარცვლი მო უფრო დიდი ან მოდიდო“.

³³ ი. ზურაბიშვილი, დასახ. ნაშრ., გვ. 136-137. გ. როგავა, ზედსართავი სახელის თანაბრობითი ხარისხის გაქვევებული ფორმები ქართულში: იკე, IX-X, 1957, გვ. 99-110.

³⁴ ა. შანიძე, თხზ., ტ. III, 1980, გვ. 141; ი. იშაიშვილი, სახელთა ბრუნება და ბრუნებათა ფუნქციები ძველ ქართულში, 1957, გვ. 137; ლ. კვაჭაძე, ქართული ენის მორფოლოგია, გვ. 171-173.

³⁵ ი. იშაიშვილი, დასახ. ნაშრ., 45.

³⁶ თ. ზურაბიშვილი, დასახ. ნაშრ., გვ. 136-137. ეკ. ოსიძის დაკვირვებითაც, მიმღობათა საწარმოებლად მო-ე აფიქსთა გამოყენება სწორედ სტატიკური მზნებისთვისაა დამახასიათებელი: წითს ის — მოწითნე, თამამობს — მოთამამე.

2. ოდნაობითის სემანტიკის გამონახვის საშუალებანი თანამედროვე ქართულში

წაკითხულია მოხსენებად XII რესპუბლიკურ დი-
ალექტოლოგიურ სამეცნიერო სესიაზე 1991 წლის 22
ნოემბერს (იხ. მუშაობის გეგმა და მოხსენებათა თე-
ზისები, თბილისი, 1991 წლის 21-23 ნოემბერი).

ტრადიციული გრამატიკების მიხედვით, ქართულში ოდნაობითი არის ხარისხის დამოუკიდებელი სახე. იგი საგნის ნიშან-თვისებას გამოხატავს დადებითთან შედარებით ნაკლები ოდენობით და იწარმოება მო-ო კონფიქსით (მო-დიდ-ო, მო-მადლ-ო...). ხარისხის ეს ფორმები დამახასიათებელია ვითარებითი ზედსართავი სახელებისათვის.

თანამედროვე სამწერლობო ენასა და დიალექტებში საანა-
ლიზო გიპის ორდინალური ფორმები ხელშესახებადაა გამოვლენილი, თუმცა საერთოდ მათი გამოყენების შემთხვევები უფროობითთან შედარებით მაინც ნაკლებია.

მართალია, მო-ო-თი წარმოქმნილი ოდნაობითის ფორმები დღეს ქართულში რეალური ფაქტია, მაგრამ ისიც აშკარაა, რომ საზოგადოდ ოდნაობითობის სემანტიკა უფრო მრავალფეროვანია და ვერ თავსდება ოდენ მოდიდო გიპის წარმოების ყალიბში. ოდა-

ნობითობის — მიახლოების სემანტიკა სცილდება ზედსართავი სახელის სფეროს. რამდენადაც იგი რეალიზდება სხვადასხვა მეტყველების ნაწილითა და განსხვავებული მორფო-სემანტიკური საშუალებებით.

1. ოდნობითის სემანტიკის გამოხატვის ძირითადი საშუალებაა მო-ო მორფემა, რომელიც დაერთვის არა ყველა ვითარებით ზედსართავს, არამედ ფერის, ფორმის, თვისების (სულიერი განწყობილებისა და გონებრივი შესაძლებლობის) აღმნიშვნელ ზედსართავ სახელებს:

ა) ქროდა მო-ლიბრ-ო ქარი (კალანდ., 39); მზერა მო-ლაქვარდ-ო (ჭელ., 301); მო-მწვან-ო, მო-მურმუხტ-ო მტკვარი მოედინებოდა (ციც., 36); დიდი თვალები მო-ლურჯ-ო-დ უღვივოდა (დოჩან., 24); მო-შავ-ო ღრუბლები გადაეკრა ცას (დიალ., მესხ., 480).

ბ) მო-მალღ-ო ადგილზე სახლდებოდნენ (საქ. ისტ., 20); მო-გრძ-ო და მო-მრგვალ-ო ცური ჰქონდა (იმნ., მარტ., კახ., 52); ქალი მო-მცრ-ო განისა იყო (იქვე, 21); უფრო მო-სხ-ო წნელს ეარჩევდით (დიალ. ქართ., 320)...

გ) ვით მო-ხულიგნ-ო თავხედი ბიჭი (კალანდ., 235); ათასში ერთი მასავით მო-მარ-მაყ-ო ვლები თუ მიუგანდა მარცვალს (ლიტ. საქ., 1985, 27/XII); იგიც მო-სულელ-ო სიგყევს ამბობდა (დოჩან., 73); მო-თავხედ-ო ქცევა ჰქონდა ბიჭს (ციც., 145); მო-ურჩ-ო — ოდნავ ურჩი (ჯაჯ., გურ.)...

მო-ო კონფიქსის დართვისას, როგორც წესი, შეიძლება სახელის ფუძეში მოხდეს ცვლილება — ამოვარდეს ფუძისეული ხმოვანი ან მარცვალი; თუმცა ზოგჯერ იგივე სიგყვა შეუკუმშავი ფორმითაც გამოვლინდება:

მოციფრო ცვარი ბზინავდა (ჩიქ., 107); შეხედა ლურჯ, მოლი-ლისფრო თვალებს (ხაჩ; 10) ენგურაჯზა იზამს მოწითლო მიწა (დიალ., აჭარ., 412)...

შდრ., მოთაფლისფერო სახე მაძების (ცეცხლ., 683).

2. თანამედროვე სამწერლობო მასალებით ირკვევა, რომ ოდნობის, მიახლოების, მიმსგავსების სემანტიკის გამოსახატავად მო-ო დაერთვის მიმართებით ზედსართავებსა და არსებით სახელებსაც. ამგვარი ფორმები შესამჩნევად იფართოებს მოქმედების არეს პრესისა და პუბლიცისტიკის ენაში:

მოისმიოდა მისი მონაღვლიანო სუნთქვა (დოჩან., 210); თქვი მოიტალიურო სიგყვა (დოჩან., 103); დიქტორი მოინგლისურო გემბრით მპასუხობს (განთიადი, 1988, №9); მომწერლო და მოპოლიტიკანო ადამი-

ასიები (კომუნისტი, 1988, 23/1); მაშინ ერიომა მოყურნადისტო ელქ-მენგმა ქირქილი დაიწყო (კრიტიკა, 1986, № 5); მეგად ილასძლებიან ნახევიარმწერალეკრნალისტები, მომწერლო პირსი, მოხელოვნება-მკოდნენი (ლიგ. საქ., 1987, 10/VII); თვალეში შეგეციკინებენ მოკარეირისტო აღამიანქები (სახ. გან., 1989, 5/VII); ერიომა მოლიტერატურო კაქმა უთხრა აკაკის (გამსახ., 261); ახლაც მოცენტრისტო, მონტრეფორნტო ელემენტები ახალ ჭორებს აერეკლებენ (თბილისი, 1991, 15/1); მობოგო ქალი (ინან., 19).

3. ოდნობითობა შეიძლება გადმოიყეს (მო-ო-ს პარალელურად) წა-ო აფიქსითაც: წათეთრო, წაყვითალო... წათეთრო გიპის ფორმები ენაში ახალი გაჩენილი ჩანს მოთეთრო-ს ანალოგიით, სადაც მო გავებულ იქნა გმნისწინად და მას დაუპირისპირდა წა გმნისწინი (თ. ბურაბიშვილი). წათეთრო გიპის წარმოება არ დადსტურდა ძველი ქართული ენის ლექსიკონებში, არც საბას „სიგყვის კონაში“. არაა იგი წარმოდგენილი ი. ჭავჭავაძისა და ა. წერეთლის თხზულებათა სიმფონია ლექსიკონებში. მაგრამ მე-19 საუკუნის მეორე ნახევრის ცოცხალ მეტყველებაში მათი არსებობა უკვე სავარაუდებელია, რამდენადაც ამ პერიოდის გრამატიკულ ლიტერატურაში (პ. კვიციანიძე) იგი უკვე კვალიფიცირებულია.

ენაში შედარებით ახალი გაჩენილი საანალიზო წარმოება დღეს ამკარად იმკვიდრებს ადგილს სამწერლობო ენასა და ზეპირ მეტყველებაშიც:

წაკუთხოვნო მომცრო ასომთავრულით (ილ. აბულაძე); ძვირფასო, ვილოცავთ ქალთა და წაქალო გიპის დღესასწაულს (სახ., გან., 1989, 24/IV) წაყვითლო სახე (ქართ., დიალ. 418); სიგყვა პროზიდან წაბოგო ელემენტებმა შექმნეს სიგყვა „პროზაული“ (დოჩან., 5); წაწითო - მოწითალო (კაიშ., მთიულ.)...

4. საგნის ნიშან-თვისების მიახლოებითი სემანტიკა შეიძლება გამოიხატოს აღწერითი წარმოებითაც:

ა) ფუძის გაორმაგებით: შავ-შავი=მოშავო, მაღალ-მაღალი=მომალლო [1,143]; პატ-პატარა, ცოტ-ცოტარა [2,125];

ბ) ზედსართავის დადებითის ფორმაზე ოდნავ გმნიზედის დამატებით: ოდნავ მაღალი, ოდნავ დიდი (ასეთი ფორმები ენაში ფართოდ არის გამოყენებული);

გ) კონტამინირებული წარმოებით — მო-ო კონფიქსიან ფორმას ერთვის ოდნავ გმნიზედა ან ვით თანდებული:

ოდნავ მოცისფრო ფერის... ფარდავია (განთიადი, 1988, № 3, 75);

ოდნავ მოგრძო ცხვირი (დიალ. იქერ., 407); ოდნავ მომცრო და მოთეთრო იყო (დორ., 49). მოწითლოსავით სამხრეებია, უფრო არ ირჩევა მკაფიოდ (განთიადი, 1988, N-3).

5. ოდნაობითის სემანტიკა გადმოცემულია აგრეთვე შე, მო, წა, მი გმნისწინებით გმნებსა და ნაგმნარ სახელებში: შეწითლდება, შეღვინდება, შეთხელებული... პორბილდება, მოილამამბებს, მოსუსტებული... წაიგირებს, წათეთრებული... მინაზდება, მიჩლუნგებული...

ამგვარ ფორმებში უფრო გამოკვეთილია მოქმედების, ნიშანთვისების ოდნაობის გაცება, რის გამოც ასეთი წარმოება თანამედროვე ქართულში პროლექტიულ და პრაქტიკულად გამოსაყენებელ ენობრივ მოვლენად მკვიდრდება.

6. დღეს ოდნაობითის შინაარსით გამოყენებულია შშმასავით გიპის ფორმებიც. ვით თანდებული, როგორც წესი, დაერთვის სახელს და აღნიშნავს მსგავსებას, გმნებში კი ასრულებს სადერიეაციო აფიქსის ფუნქციას და გამოხატავს ოდნაობას, ორჭოფობას, მოქმედების პროცესის მისუსტებას.

საანალიზო გიპის ფორმები სულხან-საბას ლექსიკონშიცაა დამოწმებული, ძალზე აქტიურად იჩენს თავს თანამედროვე ცოცხალ მეტყველებაში (და მისი გაელენით — სამწერლობო ენაშიც). იგი შეიძლება დაერთოს არა მხოლოდ გრძნობა-აღქმის გმნებს, არამედ ყველა გმნას [7,97-98]. ჩვენი მასალების მიხედვით, შშმასავით ფორმები უფრო დამახასიათებელი ჩანს დასავლური დიალექტებისათვის:

შესაღამოვდა. აგრილდასავით (ჭეიშე., 158); ავადმყოფს ჩაეძინასავით (იქვე, 84); მიმკურნალეს, მოფეჯობინდისავით (იქვე, 100); ნააქიმარი ქალი მოფეჯობინდასავით (ლიგ. საქ., 1990, 12/1); კი, ქე გოცანისავით (ქუთაისი, 1989, 5/VI); უხერხულად გრძნობდა თავს, მოუბოდიშასავით (ლიგ. საქ., 1988, 1/XI); მგონი ქალი შეშშვიდდასავით (ქუთაისი, 1981, 19/II); აქ საკმაოდ გრძლად წაიჭვლასავით, რათა ავტორისეული ორი ა არ დაკარგულიყო (დევედ., 114)–

7. ოდნაობითის სემანტიკის გამოხატვა კიდევ უფრო მეტი მრავალფეროვნებით გვეძლევა ქართული ენის დიალექტებში. ამ მხრივ განსაკუთრებით საინტერესოა აჭარულის, რაჭულისა და ხევსურულის ჩვენება.

აჭარულ კილოში

ა) ძალაშია ძველი ქართულის მო-ე კონფიქსი, რომლის დართვა ფუძეში იწვევს მნიშვნელოვან ცვლილებებს: მოცხე<მოცხელო, მოსქე<მოსქელო...

ბ) მო-ო და წა-ო მორფემების პარალელურად ამავე ფუნქციით ვეხედება და-ო-ც, რომელიც ვადმოსცემს საგნის ნიშან-თვისებას (ფერს, გემოს, სიდიდეს) მცირე ოდენობით, ნაკლები ინტენსივობით: დაშავო, დათეთრო, დამცრო-

გ) დასტურდება ორმაგი წარმოებაც: მოდამცრო.

ნ. სურმავას დაკვირვებით, მართალია, და თავსართიანი ოდნობითის ფორმები დამახასიათებელია მერისის ხეობის მეტყველებისათვის, მაგრამ აქა-იქ იგი სხვაგანაც გამოვლინდება, რაც, თავის მხრივ, გახაზავს ამგვარი წარმოების პოვნეირებას საერთოდ აჭარულ კილოში [8,21].

რ ა ჭ უ ლ შ ი ოდნობითის ფორმებს ფერთა სახელებისაგან აწარმოებს აგრეთვე ონა სუფიქსი: თეთრონაი (მოთეთრო, თეთრი ფერის საქონელი), შავრონაი (მოშავო, შავი ფერის საქონელი)... სადაც ოდნობითობასთან შეხამებულია მიმსგავსების, მსგავსების ფუნქცია [9,439].

ხ ე გ ს უ რ უ ლ შ ი ოდნობითი ხარისხის ძირითადი მაწარმოებელია ონა: თეთრონა, შავონა, ლეგონა [10,74]. ამათ გვერდით დადასტურებულია წაა (წა-წითლონ-ა), წაო (წა-წითვანო), მაა (მა-წითლონ-ა) აფიქსებით ნაწარმოები ფორმები. უკანასკნელი გიპის წარმოება ხევსურულისათვის მიჩნეულია გვიანდელ, მეორეულ მოვლენად, რომელიც გამოწვეული უნდა იყოს სალიტერატურო ენის გაელენით და სიმცირის ინტენსივობის გაძლიერების მიზნით [11,63-64].

ამრიგად, სამწერლობო ქართულსა და დიალექტებში ოდნობითის სემანტიკა გამოიხატება მრავალფეროვანი ენობრივი საშუალებებით, წარმოების განსხვავებული ყალიბებით:

- 1) მო-ო კონფიქსით (მოდიდო, მოკარიერისგო...);
- 2) წა-ო მორფემით (წაწითლო, წაპოეგო...);
- 3) წა-ფით კონსტრუქციით (წათეთროსავით);
- 4) ვით თანდებულებიანი ზმნით (მშიასავით);
5. შე, წა, ზი, მო ზმნისწინებით ზმნასა და ნაზმნარ სახელებთან (წავისადილოთ, შეთეთრებული...);

6. აღწერილი ფორმებით (ოდნავ ძაღალი... ოდნავ მოძალლო...);
7. დაო კონფიქსით (დათეთრო...);
8. შერეული წარმოებით (მოდამცრო...);
9. ონა სუფიქსითა და მაა, წაა, წაო კონფიქსებით (თეთრონა... მაწითლონა...)

ირკვევა, რომ ყველა ზემოდასახელებული ფორმისათვის საერთოა ოდნაობის, მიახლოება-მიმსგავსების სემანტიკა, რაც გადმოიცემა სხვადასხვა ენობრივი სამუალებით, სხვადასხვა ყალიბით. ისიც ამკარაა, რომ დღეს ამ სემანტიკისათვის გრადიციული ოდნაობითი ხარისხის მოო კონფიქსიანი ფორმების გვერდით უფრო აქტიურად მკვიდრდება მათივე აღწერილი თუ კონტამინაციური წარმოებას სამწერლობო ენასა და განსაკუთრებით დიალექტებში, ზეპირ მეტყველებაში.

გარდა ამისა, თუ იმასაც გავითვალისწინებთ, რომ ჯერ კიდევ ძველ ქართულშივე არსებობდა მოთუთო გიპის ფორმები („ბზინვა ბზინვარე მოთუთოჲ“: ილ. აბულაძე), ცოგა მოგვიანებით კი სულხან-საბა თავის ლექსიკონში სპეციალურად მსჯელობს ჩვენთვის საინტერესო მომცრო გიპის ფორმათა სემანტიკაზე („მომყო—მცირედ მქავე; მომწაროჲ არს მცირე რამ გემო სიმწარისა ჰქონდეს; მომცრო—უპაგარაესი და უდიდესი სამუალი“...), ცხადი ხდება, რომ ოდნაობითი ხარისხისა და ოდნაობითის სემანტიკის საკითხი კელავ მოითხოვს საგანგებო შესწავლას. კერძოდ, აქ ჩვენთვის ზოგადად საინტერესოა:

1) ოდნაობითი ხარისხი, მოდიდო გიპის ფორმებით გამოხატული, თავისი ბუნებით (ასახარისხებულ ობიექტთან მიმართებაში) არის თუ არა გრამატიკული კატეგორია (ისიც ოდენ ახალი ქართულისათვის დამახასიათებელი);

2) ოდნაობითის, მიახლოების სემანტიკის მქონე, მრავალფეროვანი ენობრივი სამუალებებით რეალიზებული, ლექსიკური ერთეულების ადგილი ლინგვისტიკაში და მათი კვალიფიკაცია.

დამოწმებული ლიტერატურა

1. ფოჩხვა ბ., ქართული ენის ლექსიკოლოგია, თბ., 1974.
2. ძოწენიძე ქ., ზემოიშერული კილოკაეი, თბ., 1973

3. შანსძე ა., ქართული ენის გრამატიკის საფუძვლები. თბ., 1973.
4. ჰერაბიძეილი თ., ოდნობითის ფორმათა ისტორიისათვის ქართველურ ენებში: მეცნ. აკად. მოამბე, ტ. 29, № 5, 1960.
5. ყორღანაშვილი ე., გმნასა და სახელთან ხარისხის წარმოების საკითხისათვის: ქართ. ენა, ლიტ. სკოლაში, 1972, № 4.
6. ჯორბენაძე ბ., კვასტალიანი ც., ბერიძე მ., ქართული ენის მორფემებისა და მოდალური ელემენტების ლექსიკონი, თბ., 1988.
7. ჯაფარიძე შ., ვით თაისდებულის ხმარებისათვის გმნასთან ქართულში: ქესი, ტ. III, 1963.
8. სურმავა ნ., სიტყვაწარმოების ზოგიერთი თავისებურება აჭარულში: აჭარულის დარგობლივი ლექსიკა, ბათუმი, 1986.
9. ჯორბენაძე ბ., ქართული ენის დიალექტოლოგია, თბ., 1989.
10. ჭინჭარაული ა., ხევსურულის თავისებურებანი, თბ., 1960.
11. გეიდაური ნ., ოდნობითი ხარისხის ორგანული წარმოებისათვის ფერთა აღმნიშვნელ უითარებით გელსართავებში ხევსურული დიალექტის მიხედვით: დიალექტოლოგიური კრებული, თბ., 1987.

3. უუდიდესი ტიპის სახელთა ისტორიისათვის

წაკითხულია მოხსენებად ქუთაისის დიალექტოლოგიის სა-
მეცნიერო კვლევითი ინსტიტუტის სიმპოზიუმზე 1999 წლის
4 მაისს.

ქართულ ლინგვისტიკაში ზედსართავი სახელის ხარისხის ფორმათა წარმოება ერთ-ერთი რთული საკითხია. ა. შანიძის მიხედვით, ღღეს ნიშან-თვისების მზარდი ხარისხი გადმოიყვება მხოლოდ ერთი ფორმით — უ-ეს კონფიქსიანი უფროობით, რომელიც ფაქტობრივად გულისხმობს როგორც უფროობითის, ისე აღმაგებითის სემანტიკას.

ამის გამოა, რომ ლინგვისტიკაში კი ულამაზესი ტიპის წარ-
მოებას ხან უფროობითს უწოდებენ და ხან — აღმაგებითს.

სხვა ენების მსგავსად, ქართულშიც ბუნებრივად დაისმის მზარდი ხარისხის ორი საფეხურის დიფერენცირებისა და, კერძოდ, აღმა-
გებითის გამოყოფის საკითხი.

მართლაც, სამეცნიერო ლიტერატურაში არაერთგზის გამო-
ითქვა გრადიციულისაგან განსხვავებული მოსაზრება, რომლის მიხედვით, ქართულშიც ივარაუდება აღმაგებითი ხარისხის არ-
სებობა. სწორედ ამ პრობლემას უკავშირდება წარმოდგენილი ნაშრომი, სადაც განხილული იქნება უუდიდესი ტიპის სახელთა ისტორია და გამოყენების შემთხვევები.

გრადიციული შეხედულებით, ქართულისათვის დამახასია-
თებლადაა მიჩნეული ზედსართავი სახელის მზარდი ხარისხის მხოლოდ ერთი ფორმა — უფროობითი. ესაა უ-ეს კონფიქსით გაფორმებული სინთეზური წარმოება უდიდესი ტიპისა (ა. შანიძე).

აღწერითი წარმოება არ ითვლება ხარისხის გრამატიკულ ფორ-
მად, მაგრამ ძველი და ახალი ქართულის წერილობითი წყაროები, თანამედროვე სალიტერატურო ქართულისა და დიალექტების ჩე-
ნება საცნაურს ხდის, რომ ნიშან-თვისების მზარდი ხარისხის სე-
მანტიკის გამოხატვა ვერ თავსდება ოღენ სინთეზური უფროობითის ფარგლებში და ძველთაგანვე მოყოლებული საკმაოდ ხშირად რე-
ალიზდება აღწერითი და კონგამინაციური წარმოებითაც.

აღწერითი წარმოების შემთხვევაში გამოიყენება სიგყვები: ფრი-

ად, ძალიან. მეტად... ზოგჯერ ამ მიზნით მიემართავეი ფუძის გა-
ორკეცებასაც ან კიდევ ზე თანდებუდიან სიგყეებს: ძალიან მლა-
ლი, ყველაზე მაღალი, მაღალ-მაღალი, მძიმეზე მძიმე. ანალოგიუ-
რი სემანტიკური დატვირთვა აქვს აგრეთვე ენაში ფართოდ დაძ-
კვიდრებულ ზედიდი ტიპის ფორმებსაც. ერთი შეხედვით, ასეთ
აღწერითს ფორმებს აერთიანებს დადებითზე მეტი ნიშან-თეი-
სების გამოხატვა, მაგრამ ისინიც არ არიან აბსოლუტურად ერ-
თნაირი ხარისხის მქონენი. მაგ., თუ ყველაზე დიდი მიუთითებს
გარკვეულ ზღვარზე, მეტად დიდი ან ზე დიდი არ აკონკრეტებს
ხარისხის დონეს და ა.შ.

ამგვარი სემანტიკური ნიუანსების ბედმიწევნითი სიზუსტისათვის
ჩანს შექმნილი კონტამინაციური ფორმებიც (უ-ეს+აღწერითი სა-
შუალება): უფრო უდიდესი, ყველაზე უძნელესი, ძალიან უღარიბესი...

კიდევ მეტიც: რამდენადაც ნიშან-თვისების მზარდი ხარისხის
სემანტიკური ფარგლები განუსაზღვრელია, ენა არ ექცევა დადგე-
ნილი ნორმების ფარგლებში და კვლავ ეძიებს გამოხატვის ახალ-
ახალ საშუალებებს. მაგალითად, ზოგჯერ ნიშან-თვისების აღმა-
ტებისათვის უფროობითის სინთემურ წარმოებას აორკეცებს: ულა-
მაზესზე ულაძაზესი, უდიდესზე უდიდესი... ეს უკანასკნელნი გა-
მოხატავენ არა დადებითთან უბრალო შედარებას, მეტ ნიშანს,
არამედ უფროობითზე მეტს, როგორც ამის შესახებ სამართლია-
ნად მიუთითებდა ზ. ფოჩუა (ქართული ენის ლექსიკოლოგია, გვ. 142)

სწორედ ამგვარი ბეაღმატებული სემანტიკის მაგარებელია უდი-
დესი ტიპის ფორმებიც, რომლებიც სამწერლობო ენაში თავს იჩენს
ჯერ კიდევ XVII-XVIII საუკუნეებიდან და ხელშესახებად გვეძ-
ლევა თანამედროვე პოეზიაში, პროზაში, პუბლიცისტიკასა და პრე-
სის ენაში. ამჯერად დავიმოწმებთ რამდენიმე ნიმუშს:

ძველისძველი ქრონიკების უუძველესი ვარიანტები აღმოაჩინა
(მიხ. ჯავახიშვილი); მოვისმენთ უუწამებულესი კაცის მხურვალე
სიგყვას (პ. კაკაბაძე); ვადავალ და ვადმოვალ უუცისფერეს ხილს
(ლიგ. საქ., 1988, 26/II); დობინმა უუთავაზიანესი მოპატივების
ბარათი მიართვა (უ. თეკერი, თარგმანი, 1963); უუზორეს მანძილს
გაივლიდა (ანა კალანდაძე); უუძლიერესო მეფე, მშვიდობა და
ღვთის წყალობის ნათელი! (მ. თამარაშვილი, თარგმანი).
საფიჩხიაზე წამოჭიმა შავმა სამყარომ რაღაც უუსაშუველო,

უზარმაზარი სახლები (ქუთაისის დიალექტოლოგიური კვლევითი ინსტიტუტის მასალები); (ამ გიპის მაგალითები იხ. აგრეთვე წიგნის სხვადასხვა ნაწილში).

წერილობითი ძეგლებით ირკვევა, რომ უუდიდესი გიპის წარმოება პირველად თავს იჩენს სულხან-საბას ლექსიკონში.' აქ ფიქსირებული უუცხადესი და მისი. რომ არაა მზარდი ხარისხის ერთადერთი ფორმა, ეს კარგად ჩანს საბასეული განმარტებიდან:

ცხადი — არა სიბმრივ,

უცხადესი — უფროსად ცხადი.

უუცხადესი — სრულიად ცხადი.

ამკარაა, რომ საბასთვის უცხადესი პირველი საფეხურია, უუცხადესი — მეორე. ე.ი. მზარდი ხარისხის ორი საფეხური დიფერენცირებულია.

ვფიქრობთ, სწორედ საბას ხელეწიფებოდა ლექსიკონის შედგენისას შეეგრძნო სიტყვის შინაარსობრივი ნიუანსის აბსოლუტური სიბუსტე, რისთვისაც, ჩანს, კიდევ შემოიგანა უდიდესის გვერდით აღმატებული სემანტიკის გამოსახატავად ორმაგი უ პრეფიქსით გაფორმებული წარმოება, რომელიც უფრო ზედმიწევნით მისადაგებოდა სათქმელის რეალურ სემანტიკას, თანაც ფორმობრივად უპირისპირდებოდა ომონიმურ უ-ეს კონფიქსიან წარმოებას.

მეორე მხრივ, საანალიზო ფორმათა წარმოქმნა-დამკვიდრებაში შეიძლება გარკვეული წილი ედოს ძველ წერილობითს ძეგლებში დადასტურებულ უუბესი, უუბდურესი და მისთანათა ბგერწერასაც.

მამასადამე, საბას ლექსიკონის მიხედვით, უუდიდესი გიპის წარმოების ფუნქცია მზარდი ხარისხის მეორე საფეხურის აღნიშვნა უნდა იყოს.

ანტონის გრამატიკაში შედარებით სრულადაა წარმოდგენილი ჩვენთვის საინტერესო სახელთა სემანტიკურ-მორფოლოგიური კვალიფიკაცია. ავტორის აზრით, ზედსართავი სახელი შეიძლება იყოს: დადებითი, შედარებითი და აღმატებითი (უაღრესობითი): სრული, უსრულესი, უუსრულესი. აღმატებითი ხარისხი სათანადოდ გაფორმებული მორფოლოგიური ოდენობაა. მის მაწარმოებლად მიჩნეულია უუ-ეს კონფიქსი. თუმცა ამავე სემანტიკისათვის გამოყენებულია ადწერთი (ყოვლად სრული) და უსრულესი გიპის წარმოებაც.

კ. ლერნერის დაკვირვებით, ჯერ კიდევ ძველ ქართულშივე უნდა ჩასახულიყო უფროობითის ფორმების ფარგლებში მზარდი ხარისხის ორი საფეხურის სემანტიკური დაპირისპირება-გამიჯვნა, რის შედეგადაც გამოიკვეთა აღმატებითი ხარისხის საფეხური. ეს პროცესი ახალ ქართულში უფრო გაფართოვდა, რასაც უთუოდ ხელს შეუწყობდა სხვა ენათა გავლენაც (კ. ლერნერი, აღმატებითი ხარისხის ჩამოყალიბება ქართულში: თანამედროვე ზოგადი ენათმეცნიერების საკითხები, V, 1980, გვ. 88-102).

არ არის გამორიცხული, რომ სულხან-საბა თუ ანგონი, (როგორც ცალკეული ბილინგვი), ალბათ, გარკვეულად მაინც ვერ ასცდებოდნენ იმ ენათა გავლენას, სადაც ენობრივი ნორმაა მზარდი ხარისხის ორივე ფორმა (შედარებითი და აღმატებითი) და ამ ასპექტით „საკუთარი ენის უკმარისობა“ გამოხატეს საგანგებო აფიქსით, რამდენადაც, ალბათ, იგი უფრო ეგუებოდა ქართული ენის წარმოების ორგანულ ბუნებას. ე.ი. XVII-XVIII საუკუნეებში ამკარად ხდება ნიშან-თვისების ორივე საფეხურის მორფოლოგიზაცია.

უკუდიდესი გიპის სახელთა ისტორიისათვის მეტად ფასეულია აგრეთვე მისი ხელშესახებად გამოვლენა ილიას, ივანე და მიხეილ ჯავახიშვილების, ვალაკტონის, კ. გამსახურდიას, ანა კალანდაძისა და სხვათა ნაწერებში. ეს ფაქტი არ უნდა იყოს შემთხვევითი.

მაგალითად, ნიშანდობლივია, რომ ილია — დიდი ერისკაცი, რომელსაც გამუდმებული პოლემიკა ჰქონდა ქვეყნის საჭირობოროტო საკითხებზე, სწორედ პუბლიცისტურ წერილებში იყენებს აღმატებითი სემანტიკისათვის უფრო მარჯვე წარმოებას — გრადიციული უდიდესი გიპის ფორმებთან შედარებით მეტი. გამომსახველობითი ძალის მქონე უკუდიდესს ამ ასპექტით საინტერესოდ გვეჩვენება აგრეთვე ივ. ჯავახიშვილის სამეცნიერო ნაშრომებსა და პირადს წერილებში დადასტურებული საანალიზო ფორმები.

ცნობილია, რომ ლინგვისტიკაში ზოგიერთ ენობრივ ერთეულს მიიჩნევენ მხოლოდ წიგნური მეტყველებისათვის დამახასიათებლად და მას სხვაგვარ კვალიფიკაციას აძლევენ. მაგრამ ერთი და იმავე პიროვნების სხვადასხვა ხასიათის ნაშრომებში გამოყენებული წარმოება, ალბათ, არ უნდა ჩაითვალოს ოდენ წიგნური მეტყველებისათვის დამახასიათებელ ხელოვნურ, თანაც უფუნქციო ფორმებად და, შესაბამისად, სალიტერატურო ენისათვის მი-

ელებლად. მაგალითად, მეცნიერი ერთ-ერთი პირადს წერილში აღნიშნავს: „თქვენი მოხსენებანი... სწორედ ჩვენი უუწმინდესი გრძნობების გამანადგურებელ იარაღად მიაჩნიათ“. აქ ამკარაა, რომ ავტორი სიგყვას უ პრეფიქსის დამატებით საგანგებოდ გვირთავს აღმატებითი სემანტიკით, რადგან, ჩანს, ოდენ უუწმინდესი მისთვის უფრო ნაკლები ხარისხისაა, ვინემ უუწმინდესი.

დღეს ამ წარმოებასთან დაკავშირებით ერთი გენდენციაც გამოიკვეთა: ავტორი გამოყენებულ ორმაგ უ პრეფიქსიან ფორმას თავადვე უკეთებს კომენტარს და მიუთითებს მის საგანგებო ფუნქციურ დაგვირთვაზე. მაგ., მწერალი ო. იოსელიანი ერთ-ერთ საგანგებო სტატიასში წერდა: „ამ წუთას არ შემიძლია, თუნდაც ორი სიგყვით უუდიდესი (ორი უუ ვინმეს კორექტურული შეცდომა არ ეგონოს) მაღლობა არ გადაუხადო ჩვენს ქართულ ებრაელს...“ (გაზ. „ქუთაისი“, 1989, 20 აპრილი). ამკარაა, რომ უდიდესი ვერ გამოხატავს ისეთ მაღლიერებას, რასაც მწერალი გრძნობს. ანალოგიურია ფრაზები: „დათო იყო უნიჭიერესი. აქ მეორე უ დავამატე, რომ აღმატებითში მეთქვა“ (1992 წლის 27 მაისის დილის რადიოგადაცემა); „ძალიან ხშირად მომიწევს საუბრისას აღმატებითი ხარისხის ხმარება“ („გაზ. „თბილისი“, 1989, 7 ივნისი) და ა.შ.

საკვლევ ფორმათა ბეაღმატებული ღონის ამკარა მაჩვენებელია ასეთი კონტექსტი: „ქალს ერთ დროს თანაბრად ხიბლავდა ველიც, მთებიც, ზღვაც, ზღვაში ჩაცვივნილი კელაპკარებიც: ლურჯი, ლურჯზე ლურჯი (უუელურჯესი) მთებიც და მთვარეც; მაღლობა იმ მშობელს, ერთი ძალიან სუსტი (უუუსუსტესი) წვერი მაინც რომ ააცილა ქართულის სპეციალისტთა რიგებს“ (რ. დევდარიანი, ვინ არის საღირა, გვ. 18).

როგორც ვხედავთ, ავტორი აღმატებითი სემანტიკის გამო-სახატავად იყენებს არა გრადიციულ უფროობითს, არამედ აღწერითს წარმოებას (ლურჯზე ლურჯი, ძალიან სუსტი), რომელიც მისთვის უფროობითზე მეტი სემანტიკური ძალის მქონეა და, რომ ეს ასეა, იქვე მიუთითა ფრჩხილებში ჩასმით, გამოიყენა უუუსუსტესი და უუელურჯესი წარმოება.

მართალია, ერთობ გადაჭარბებულად მოჩანს ოთ. ჩხეიძის ნაწერებში გამოვლენილი 3,5,7-ჯერ განმეორებული უ პრეფიქსიანი ფორმები, მაგრამ, ცხადია, მათი პოენიერება უთუოდ შეპი-

რობებულა განსხვავებული სემანტიკური დატვირთვით.

როგორც ჩანს, ერთი მხრით, ჯერ სულხან-საბასა და ანტონის, შემდეგ ილიას, ჯაფახიშვილების, ვალაკიონისა და სხვათა გავლენით და, მეორე მხრით, ენის განვითარების შინაგანი ბუნებისა და შესაბამისად საგანგებო სემანტიკური დატვირთვის მეოხებით, საკვლევი გიპის წარმოება დღეს წერითს მეტყველებაში გრადიციულად არსებობს, მისი ფუნქციონირების სფერო არ შემცირებულა. ასეთი წარმოება დადასტურდა დიალექტურ ტექსტებშიც (იხ. მაგალითები ქვემოთ), თუმცა არა იმ სისშირით, როგორც მოსალოდნელი იყო, რადგან ჩამწერი „გრამატიკოსები“ თავად არ (ვერ) მოახდენდნენ ასეთი „უმართებულ“ ფორმების ფიქსაციას წერილობით.

ანალოგიური ვითარება უნდა გვექონდეს სხვა შემთხვევაშიც. მაგალითად, ცოცხალი მეტყველებისათვის ბუნებრივია *ძაალიან*, *დიიდი*, *აააშხელა*, *სუუუულ...* და მისთნ., რომლებსაც საჭიროებისამებრ გამოვთქვამთ სათანადო ინტონაციით, მაგრამ წერილობით მაინც ერთი ხმოვნით გამოვსახავთ. მხოლოდ პოეტი ან მწერალი უფრო ახერხებს საკუთარ ნაწერში სტილიზაციისა თუ სემანტიკური ნიუანსის სიმუხტის დაცვას, რამდენადაც გრამატიკული წესების მიმართ იგი შედარებით თავისუფლებას ავლენს. ამის საუკეთესო დასტურია *გ. დოჩანაშვილის*, *რ. მიშველაძის*, *რ. ქვიშვილისა* და სხვათა პროზა, სადაც გამოყენებულ *ძაალიან*, *მაააღალი* როთომ, *სუულ...* *მეეეე?* და მისთანებში ხმოვნის გაორკეცებას აკისრია საგანგებო ფუნქცია — სიგყვის გამომსახველობითი ძალის (სემანტიკის) გაძლიერება.

ან კიდევ: დღეს გრამატიკული ნორმების მიხედვით, მიუღებელია ასეთი კონსტრუქცია: „*ფინც არ უნდა იყოს, კანონის წინაშე ეალდებულია ყველამ აგოს პასუხი*“. მაგრამ ცოცხალ მეტყველებაში იგი დღეს გაბატონებული და თითქმის ერთადერთია უარნაწილაკო წარმოებასთან შედარებით, შესაბამისად, ხელშესახებადაა თავჩენილი სამწერლობო ენაშიც.

როგორც ვხედავთ, საანალიზო წარმოება თანამედროვე ქართულში რეალური ფაქტია, მაგრამ ამ ფორმებს სამეცნიერო ლიტერატურაში სხვადასხვაგვარი შეფასება ეძლევა.

ძველი გრამატიკოსების მიხედვით, *უუდიდესი* გიპი აღმატებითი

ხარისხია. ე.ი. უუეს კონფიქსი ბედსართაი სახელის მზარდი ხარისხის ბედა საფეხურის მაწარმოებელია.

ა. შანიძის აზრით კი, „ქართულში საგნის ბეგი ნიშან-თივისების გამოხატვის მხოლოდ ერთი ფორმაა — უფროობითი (უდიდესი), მართალია, შეიძლება უფროობითი ხარისხის ფორმას წინ დაერთოს კიდევ მეორე უ (უუდიდესი), მაგრამ ეს არის ხელოვნური ფორმა“. ასეთ უფროობითს გაძლიერებული ეწოდება“ (ქართული ენის გრამატიკის საფუძვლები, 140).

მას შემდეგ მოყოლებული ცალკეულ სამეცნიერო ნაშრომებში დასახელებულია ამგვარი ფორმები, მაგრამ მიჩნეულია ხელოვნურ წარმოებად, რომელიც სალიგერაგურო ენამ არ მიიღო, ამდენად, უმართებულოა. თუმცა საგულისხმოა ისიც, რომ ზოგიერთი მკვლევარი (კ. ლერნერი, გ. გოლეთიანი...) ქართულში აღმატებით ხარისხზე მსჯელობისას ჩვენთვის საინტერესო ფორმებსაც იმოწმებს.

უნდა შევნიშნოთ, რომ გაძლიერებული უფროობითი, როგორც ა. შანიძე მართებულად უწოდებს, თავისთავად მეტყველებს ამ ფორმათა განსხვავებულ ფუნქციაზე. უფროობითის გაძლიერება იგივე აღმატებაა, სემანტიკის ყველაზე მაღალი დონეა. ამიგომაა, რომ უუდიდესი გიჟის წარმოება ქართველისათვის აღარ საჭიროებს დამატებით აღწერით საშუალებებს და არსად არაა ძალიან უუდიდესი, ყველაზე უუდიდესი ან უუდიდესზე უუდიდესი... მაშინ როცა გრადიციული უფროობითის შემთხვევაში ჩვეულებრივია ძალიან ულამაზესი, ყველაზე ულამაზესი, ულამაზესზე ულამაზესი და მისთანანი.

ამრიგად, საანალიზო ფორმათა ისგორია და გამოყენების შემთხვევები ცხადყოფს, რომ ქართული ენა სრულიად ბუნებრივად ახდენს მზარდი ხარისხის ორივე საფეხურის სემანტიკურ დიფერენციაციას სინთეზური წარმოებით. აქედან გამომდინარე, აუცილებელია ეს პროცესიც ვაფორმდეს გრამატიკულად და მოხდეს რეალურად არსებული აღმატებითი ხარისხის მორფოლოგიზაცია.

შენიშნა: ეს საკითხი (თემისების სახით) დაბეჭდილი იყო სიმპოზიუმის მასალებში (იხ. ქუთაისური საუბრები — VI, 1999 წელი, 3-5 მაისი).

შენიშვნები

¹ მართალია, ძველი ქართული ენის ლექსიკონებში დადასტურებულია ფორმები: უგუქურესი, უბედურესი, უკხვესი, უქძურესი და ა.შ., მაგრამ მაიმი ხარისხის მაწარმოებელია მხოლოდ პირველი უ.

² საკულისხმოა, რომ უფრო ადრე ს. ხუნდაძე შენიშნა: „ქართულში აღმატებითი ხარისხი განსაკუთრებული ფორმითაც გამოიქმის. ესენია: უულმესი, უუმალესი... ისინი მწიგნობრულია, მეთხზულია და არა ხალხური. ხალხში ეს ფორმა არ იხმარება“.

--

4. ნიშან-თვისების მზარდი სემანტიკის გავრცელების საშუალებანი თანამედროვე ქართულში და ალმაგებითი ხარისხის საკითხი

დაიქტილია გელათის მეცნიერებათა აკადემიის ჟურნალ-ში (თბილისი, 2003 წელი, №6).

ზოგად ლინგვისტიკაში სავნის ნიშან-თვისების განსხვავებული დონე გამოიხატება შედარების ხარისხებით. როგორც წესი, ევროპულ ენებში არსებობს სინთეზურ-ანალიზური საშუალებებით გადმოცემული მზარდი ხარისხის ორი ფორმა: შედარებითი და აღმატებითი, ქართულ ლინგვისტიკაში კი, გრადიციული გავებით, მზარდი სემანტიკა ერთსაფეხურიანია, ერთადერთ მართებულ გრამატიკულ ფორმად მიჩნეულია ორგანული წარმოების უფროობითი უდიდესი გიპისა (ა. შანიძე). თუმცა ამკარაა, რომ იგი ვერ ასახავს ენის რეალურ ვითარებას, რამდენადაც არ შეუძლია ნიშან-თვისების განსხვავებული დონეების ჩვენება — მზარდი სემანტიკის ბუსტი დიფერენცირება, როგორც ეს ევროპული ენების ორსაფეხურიანი სისტემითაა შესაძლებელი. ამის გამოა, რომ ქართული ენის უფროობითი იგულისხმება ხან შედარებითი და ხან აღმატებითი, ხან კიდევ — ორივე ერთად...

და მაინც, განსხვავებული სემანტიკისათვის ენა ფორმასაც განსხვავებულს იყენებს, რაც ბუნებრივად მოითხოვს შესაბამის ლინგვისტურ კვალიფიკაციას. გამომდინარე აქედან, აუცილებელი ხდება, გამოიკვეთოს თანამედროვე ქართულში ხარისხის სახელთა წარმოების ძირითადი მოდელები და მისი განვითარების საერთო ტენდენცია; დაზუსტდეს ხარისხის გრამატიკულ ფორმათა რაოდენობა; შესაბამისად მოხდეს მზარდი სემანტიკის ორსაფეხურიანი დიფერენცირება და აღმატებითი ხარისხის მორფოლოგიური გაფორმება.

საკითხის ნათელსაყოფად, პირველ ყოვლისა, გამოწველილ-ვით უნდა იქნეს გამოვლენილი და შესწავლილი თანამედროვე ქართულში მზარდი სემანტიკის გამოხატვის საშუალებანი, რომლებიც დღეს სამწერლობო ენისა და ცოცხალი მეცყველების მიხედ-ვით საკმაო მრავალფეროვნებით გვეძლევა (მსჯელობისას

ვეყრდნობით მწერლობის სხვადასხვა ეანრიდან, დიალექტური ტექსტებიდან მოძიებულ უხე საილუსტრაციო მასალას, ვითვალისწინებთ აგრეთვე ძველი და საშუალო ქართულის მონაცემებსაც. ამჯერად მხოლოდ თითო-ორი მაგალითს ვიმოწმებთ).

1) გრადიციული შეხედულებით, ქართულში მზარდი ხარისხი ეწარმოება ვითარებით ზედსართავ სახელებს და მისი გამოხატვის ძირითადი საშუალებაა სინთემური წარმოების უფროობითი, რომელიც დამახასიათებელია როგორც ძველი, ისე თანამედროვე ქართულისათვის:

რა-გ-მე უნათლეს არს მზისა (ძე. აღთქმა); იგი მაგლი უდიდეს არს (შუმ. წამ.); ნუ ამრუდებ უმართლესსა (ვეფხისტყა.); უცხადესი - უფროსად ცხადი (საბა); უეთილესი - ფრიად კეთილი (ანგონ I); უმრავლესი და უმწვენიერესი უძღვის (რუსუღ.); ეს იყო უძველესი ადამიანის უსარტიფესი იარაღი (საქ. ისტორ.); უთორესი, ულურჯესი ნიადვარმხეფი გადმოსჩქეფდა (გ. ლეონ.); შეგასწავლით თამამთა შორის უდიდესსა და უნეტარესს (გ. ლოჩან.); გოგოა ულაპაზესი (დიალ. რაჭ.)...

საგულისხმოა, რომ უ-ეს კონფიქსიანი ორგანული წარმოება ნიშანდობლივი ხდება მიმართებითი ზედსართავისთვისაც (მდრ. I, 140). მართალია, ამგვარი ფორმა ბოგ შემთხვევაში ერთობ ხელოვნური მოჩანს, მაგრამ დღევანდელ ქართულში მათი ფართოდ დამკვიდრების გენდენცია ამკარად იგრძნობა:

ი. ყიფშიძე იყო ივ. ჯაფარიშვილის უსაიმედოესი თანამდგომი (კ. დანელია); იგი იყო თავისი დროის ქართველ მოღვაწეთა უნარჩვესთაგანი (ა. შანიძე); ქუთაისი უქართულესი ქალაქია („ქუთაისი“, 1990); გამიხსნა გული უფრთხულესი (ა. კალანდ.); საქართველო უაეტროტეტულესი ქვეყანა იყო („კომუნისტი“, 1989)...

2) ძველი და ახალი ქართულის წერილობითი წყაროები, თანამედროვე სალიგერატურო ქართულისა და დიალექტების ჩვენება საცნაურს ხდის, რომ ნიშან-თვისების მზარდი სემანტიკა ვერ თავსდება ოდენ სინთემური უფროობითის ფარგლებში და ძველთაგანვე მოყოლებული (მდრ. თ. ბურაბიშვილი), საკმაოდ ხშირად დაჩნდება აღწერითი წარმოებითაც. ასეთ შემთხვევაში გამოიყენება სიკვებები: ფრიად, მეტად, ძალიან, უფრო; ბოგჯერ ამ

მიზნით მიემართაეთ ფუძის გაორკეუებას ან კიდევე ზე თანდებულიან სიგყვას:

ყოვლად ძლიერსა ღმერთისა (მუშ. წამ.); გამოჩნდა ნაიე მეკობრე; დროშითა მეტად გრძელითა (ვეფხისტყა.); მინდორი იყო ძალიან დიდი (რუსუდან.); ქალი უფრო ლამაზი ერქვნა (კ. გამსახ.); შწარე-შწარე მუშტები ურტყა (გ. ლოჩან.); ჯერ კიდევე მძიმეზე მძიმე ატმოსფეროა („ლიტ. საქ.“, 1989); შინაარსი გამოხატულია ყველაზე უფრო მიწილ-ველი ფორმით („კრიტიკა“); რუსთაველის ნათქმომები ძალიანზე ძალიან კარგი იყო (ღიალექტ., მოხეური)...

სემანტიკის მიხედვით საანალიზო ფორმათა გვერდით უნდა დავასახელოთ ენაში ფართოდ დამკვიდრებული ზე დიდი ტიპის წარმოება: „ზე პრეფიქსი მორფემოიდი დაერთვის არსებით ან მედსართავ სახელს და გამოხატავს ატმატებითობას, უაღრესობას (ხაზი ჩვენია—ქ. ფ.): ზე კაცი, ზე ბუნებრივი (2,173).

აღწერითი წარმოება კიდევე უფრო მრავალფეროვნებით გვეძლევა კილოებში. შეიძლება ითქვას, რომ ამგვარი ყალიბით მზარდი ხარისხის მოჭარბებული გამოხატვა საერთოღიალექტური მოვლენაა. მაგალითად, შესაძარებელ ობიექტზე მეტის გამოსახატავად სახელის გან თანდებულიანი ნათესაობითი გამოიყენება ზემო იმერულში („თინასგან ნუნუ უმფრო მიყვარს“; ქ. ძოწინიძე); გურულში („გამეიგანენ კაისგან კაი ვახშამი: ღიალექტოლ. 1); ინგილოურში („იძისგანი პატარა“ = მასზე პატარა: გ. იმნაიშვილი) და ა.შ. მსგავსი ნიმუშები უხეად დასტურდება „ვეფხისტყაოსანში“, მომდევნო ხანის ძეგლებშიც.

3) თანამედროვე ქართულის ზეპირსა თუ წერითს მეტყველებებაში ნიშან-თვისების მზარდი სემანტიკის გამოხატვის საშუალებად ამკარად გამოიკეთა სიგყვაში ფუძისეული თუ თავიკიდური ხმოვნის განმეორება, ორმაგი პრეფიქსაცია:

ა) ღიიღი, მააღალი. მააგარი... („ეს ღიიღი რომანტიკული ღუელი გახლდათ“ (გ. ლოჩან.).

ჩანს, ასეთ კონტექსტებში მწერალი მზარდი სემანტიკის გამოსახატავად იყენებს უფრო მარტივ საშუალებას. ღიიღი-ც ხომ სემანტიკურად იგივეა, რაც ძალიან ღიიღი, მეტად ღიიღი...

ბ) „ქართლის უზარმაზარი მწვანე ხავერდი დამუქდა“ (მიხ. ჯავახ.);

გ) უ-გაუგებელი (=გაუგებარი), უ-დოუწერელი... „ჩემი მეტყობილობით, როგორც რუმ უგუუნათლებელი, უსტაულებელი ვარ მე, მარა ასე უნდა იყოს მაგის სახელი“ (ღიალექტოლ., 1).

4) მართალია, გემოგანხილულ აღწერითს ფორმებს აერთიანებს დადებითზე მეტი ნიშან-თვისების გამოხატვა, მაგრამ ისინიც არ არიან აბსოლუტურად ერთნაირი ხარისხის მქონენი. თუ ყველაზე დიდი მიუთითებს გარკვეულ მღვარზე, მეტად დიდი ან ზედიდი არ აკონკრეტებს ხარისხის ღონეს. ამის გამოა, რომ მზარდი სემანტიკური ნიუანსების ზედმიწევნითი სიზუსტისათვის ენაში შექმნილა კონგამინაციური ფორმები, სადაც უეს კონფიქსიანი სინთეზური წარმოება გართულებულია სემანტიკურად მეტის აღმნიშვნელი მზნებლებით, ბე თანდებულებიანი სიგყვებით. სათანადო ნიმუშები უხვად არის დადასტურებული როგორც თანამედროვე, ისე ძველ წერილობითს ძეგლებში, დიალექტურ ტექსტებში: მცხეთოს... იყო უძირე ძმათა მისთა (მეფ. ცხოვრ.); ჩვენება ყოვლისა უტურფესისა (ვეფხისტყა.); ყველა ჩემსა უხონვენ იყო (საბა); ძველთ უძველესი არს ესე წესი (გ. ორბელ.); უფრო უდიდესი გრძნობა გამოსკვივის („თბილისი“, 1988); დგას გრძელი, გრძელთა უგრძელესი რიგი (ა. ბაქრ.); იმაზე უმწვენიურესი არაეინ იყო (დიალექტ., I); ვიყავი ძალიან უღარბესი (მარგ., იმნაიმ., კახური)...

5) რამდენადაც ნიშან-თვისების მზარდი ხარისხის სემანტიკური სფერო მეტად ვრცელია, ენა ვერ თავსდება დადგენილი ნორმის ფარგლებში და კელაე ეძიებს გამოსხატვის ახალ-ახალ საშუალებებს. მაგალითად, ნიშან-თვისების აღმატებისათვის ზოგჯერ უფროობითი ხარისხის ფორმა გაორკეცებულია, სადაც პირველი ფუძე ზე თანდებულებიანია:

ქალი უმწვენიურესზე უმწვენიურესი ქმნილება იყო (ლიგ. საქ., 1990); უკეთესზე უკეთესის რჩევაში გაუთხოვრები რჩებიან (რ. ჭეიშვი.); ქალი უღამაზესზე უღამაზესია (თარგმ. სტენდ. „წითელი და შავი“)...

ამკარაა, რომ კონგამინირებული გამოთქმები (უფრო უდიდესი, უდიდესზე უდიდესი ტიპისა) გამოხატავენ დადებითთან არა უბრალო შედარებას (მეგ ნიშანს), არამედ უფროობითზე მეტს, საგანგებოდ აღმატებას, როგორც ამის შესახებ სამართლიანად მიუთითებდა ბ. ფოჩხუა.

6) ნიშან-თვისების ზეაღმატებული სემანტიკის მაგარებელია უუდიდესი ტიპის ფორმებიც, რომლებიც სამწერლობო ენაში თავს იჩენს ჯერ კიდევ მე-17 საუკუნიდან და გავრცელებულია თანამედროვე ქართულშიც. სათანადო ნიმუშების დამოწმება უხვად შეიძლება მწერლობის ყველა ქანრიდან. ამ მხრივ განსაკუთრებით

ფასეულია აგრეთვე თანამედროვე პრესისა და დიალექტიკის ჩვენება. ამჯერად დაეასახელებთ მხოლოდ რამდენიმე მაგალითს:

ჟუცხადოესი - სრულიად ცხადი (საბა); ჟუსრულები (ანტონ პირველი); მთავრობის ჟუწმინდესი მოვალეობა (ილია); ქართველი გომების ჟუძველეს რწმენად (ივ. ჯაფარიძე); მსოფლიოში ჟუძვირესი მდინარის პირას (კ. გამსახ.); ჟუდიდესი და ჟუსაზრულები სიყალბეა (მ. ჯაფარიძე); ჟუნაზესი პოემა (გალაკტი); ამან ჟუსწრაფესი ინფლაცია გამოიწვია (გამ. „ეკონომისტი“); ჟუძიძესი ვეება ხელი (გ. დოჩან.); მიაყურადებდა ჟუწმირეს ხმებსა (ო. ჩხეიძე); მთავარზე მთავარი, ჟუძთავრესი ვაეიწყდება (გამ. „მთავარი“, 2002); დეიდამ ჟუწმირელებსი სადილების კეთება იყოდა (ქუთ. დიალ. სამეც. კვლ. ინსტ. მასალები); დელობა ჟუდიდესი ბედნიერებაა (იქვე...).

მასალებით ირკვევა, რომ დღეს ჟუძველესი გიჟის წარმოება ხელშესახები ენობრივი ფაქტია და მისი ესოდენი მოჭარბების საფუძველი ამგვარ ფორმათა ძლიერ ექსპრესიულობაში უნდა ვეძიოთ.

მამასადამე, თანამედროვე ქართულში ზედსართავი სახელის მზარდი ხარისხი გამოიხატება მრავალფეროვანი მორფო-სემანტიკური საშუალებებით. შესაბამისად, გამოყენებულია წარმოების განსხვავებული მოდელები (ორგანული, აღწერიითი, კონტრასტული), რაც, თავის მხრივ, ერთხელ კიდევ გახაზავს ქართულში ნიშან-თვისების მზარდი ხარისხის ერთსაფეხურიანი სისტემის უკმარისობას და ენის გენდენციას — სხვადასხვა გზით მანევრირებას მზარდი სემანტიკის ზუსტი დიფერენცირება აღმატებითის შემოტანით.

ქართულ ლინგვისტიკაში ზედსართავი სახელის ხარისხის ფორმათა შესახებ მეცნიერულ მსჯელობას პირველად ეხედებით ანტონ კათალიკოსის გრამატიკაში, თუმცა ამ საკითხის სემანტიკური ანალიზი უფრო ადრეა წარმოდგენილი სულხან-საბა ორბელიანის ლექსიკონში.

სულხან-საბა -- უდიდესი მოაზროვნე, მრავალმხრივად განსწავლული პოლიგლოტი — ყველაზე მეტად ლექსიკონის შედგენისას შეივრძნობდა სიტყვის შინაარსობრივი ნიუანსის აბსოლუტური სიზუსტის საჭიროებას და სხვადასხვა სემანტიკის გამოხატველი ერთი ფორმის (უდიდესის) ხელახალი მორფოლოგიზების აუცილებლობას, რამდენადაც უეს კონფიქსიანი ფორმა რეალუ-

რად ვერ განასხვავებდა ნიშან-თვისების შედარებითსა და აღმატებითს სემანტიკას. ამ მიზნით სწორედ მას ხელეწიფებოდა აღმატებითი შინაარსისათვის აღწერითის გვერდით შეექმნა ახალი — ორგანული უუეს კონფიქსიანი წარმოება, რომელიც უფრო ზედმიწევნით მიესადაგებოდა სათქმელის სემანტიკას და ფორმობრივადაც უპირისპირდებოდა ომონიმურ უდიდესი ტიპის წარმოებას. ამ პროცესში სხვა ენათა გაელენის გარდა გარკვეული წილი უთუოდ უნდა ედოს ქართული ენის ბუნებას — ძეგი გასაქანი მისცეს ორგანულ წარმოებას (მდრ. კაუზატივის წარმოება ქართულსა და ევროპულ ენებში; ზეპირ მეტყველებაში ნაცვლად რთული ფინ და ფინ-ისა გზას იკაფავს მარტივი ფინები...).

მაშასადამე, საბასათვის აშკარა გამხდარა ზედსართავის მზარდი ნიშან-თვისების ორსაფეხურიანი სისტემის ფორმობრივი გარჩევის აუცილებლობა და კიდევ მოუხდენია იგი. ლექსიკონში წარმოდგენილი სიტყვა-სტატიების სემანტიკური ანალიზით იკვეთება ხარისხის სამი ფორმა: დადებითი (ცხადი=არა სიმბრივი), შედარებითი (უცხადესი=უფროსად ცხადი), აღმატებითი (უუცხადესი=სრულიად ცხადი).

ანგონის გრამატიკის მიხედვით, ზედსართავი შეიძლება იყოს დადებითი, მსგავსებითი//შემსგავსებითი (შედარებითი — ე. ფ.) და უადრესობითი//ზესთაობითი (აღმატებითი — ე. ფ.): კეთილი, უკეთილესი, უუკეთილესი. მზარდი ხარისხი აქაც ორსაფეხურიანია. აღმატებითი სათანადოდ გაფორმებული მორფოლოგიური ოდენობაა. ამის გამოა, რომ აღწერითი ფორმების პარალელურად უუეს კონფიქსიც მოექცა სადერივაციო აფიქსთა შემადგენლობაში.

შეიძლება ვიფიქროთ, რომ სულხან-საბა თუ ანგონი გარკვეულად ვერ ასცდებოდნენ იმ ენათა გაელენას, სადაც მზარდი ხარისხის ორივე ფორმა ენობრივი ნორმაა და ამ ასპექტით „საკუთარი ენის უკმარისობა“ გამოხატავს საგანგებო საშუალებებით, მოახდინეს მზარდი სემანტიკის ორივე საფეხურის მორფოლოგიზება: უდიდესი (შედარ.), უუდიდესი//ყოვლად დიდი (აღმატ.).

ანგონიდან მოყოლებული სხვა ძველი გრამატიკოსებიც (ს. დოდაშვილი, პ. იოსელიანი, დ. ჩუბინაშვილი, ს. ხუნდაძე და სხვ.) აღმატებითს ასახელებენ ხარისხის დამოუკიდებელ ფორმად და მეტ-ნაკლებად იმეორებენ ანგონისეულ კვალიფიკაციას: შედა-

რებითი მეგწილად უეს კონფიქსით გამოიხატება, აღმაგებითი კი — უუეს-ითა და აღწერითი წარმოებით. ამკარაა, რომ ამ შემთხვევაში სემანტიკური სიზუსტე განსაზღვრავს გრამატიკულ ფორმათა რაოდენობას და ორგანული წარმოების გვერდით მორფოლოგიურ საშუალებად აღწერითი გამოდის.

ყოფა მოგვიანებით ა. შანიძე იძლევა ქართულში ხარისხის წარმოების სრულიად განსხვავებულ კვალიფიკაციას. მეცნიერის აზრით, „ზოგიერთ ენაში... დადებითი ხარისხის საპირისპიროდ მეტი თვისების აღსანიშნავად მოიპოვება ორ-ორი ფორმა, რომელთაგანაც ერთს შედარებით... ეძახიან, მეორეს კი აღმაგებითს... ქართულში ასეთი დიფერენცია არ არის... ქართულს მოეპოვება მხოლოდ ერთი ფორმა, რომელიც საგნის ნიშანს მეტი ოდენობით გამოხატავს, ვიდრე დადებითი. ეს არის უფროობითი... ფორმა“ (1,140) უეს კონფიქსით ნაწარმოები.

სწორედ ეს თვალსაზრისი დაედო საფუძვლად თანამედროვე ქართულის გრადიციულ გრამატიკებს, მაგრამ სპეციალურ ლიტერატურაში ამ საკითხთან დაკავშირებით გამოთქმულია განსხვავებული მოსაზრებანიც. კერძოდ: ქართულში არსებობს მზარდი ხარისხის ორსაფეხურიანი სისტემა; ხარისხის ფორმად შეიძლება ჩაითვალოს როგორც ორგანული, ისე აღწერითი წარმოება; უეს კონფიქსით ნაწარმოები ზედსართავი გამოხატავს როგორც უფროობითს (შედარებითს), ისე აღმაგებითს ხარისხებს (ბ. რუდენკო, ვ. ახვლედიანი, არნ. ჩიქობავა, გ. ვოლეთიანი, კ. ლერნერი, ქეთევან და არჩილ დათიკაშვილები, ბ. ჯორბენაძე...).

მკვლევრები მზარდი ხარისხის ორი ფორმის შესახებ მსჯელობენ ქართული დიალექტების მიხედვითაც. მაგალითად, აჭარულში მზარდი ხარისხის ორი ფორმაა: უფროობითი (უშავესი) და აღმაგებითი (კაცზე მაღალი, ყველაზე დიდი...) (3, 73); ჯავახურში ხარისხის წარმოება აღწერითია. სხვა სახელთან შედარებისას ურთავენ ზე თანდებულს და უფრო გმნიზებას: ყველაზე ძლიერი, უფრო ლამაზი. აღმაგებითი ხარისხის მაწარმოებლად იყენებენ სიტყვებს: მეტათ, ძიელ (4,83); თუშურში აღმაგებითი ხარისხის ფორმებს აწარმოებს ოდ სუფიქსი: კარვა ოდ წიგნი=ყველაზე კარგი წიგნი (2, 346) და ა.შ.

როგორც ეხედავთ, სამეცნიერო ლიტერატურაში ხარისხის ფორ-

მათა რაოდენობის მხრივ აზრთა სხვადასხვაობაა, მაგრამ ერთი მაინც ცხაღზე უცხადესია: თანამედროვე ქართულში ნიშან-თვისების მზარდი ხარისხი ორსაფეხურიანია, რომ აღმატებითის სემანტიკა ფორმობრივ დამოუკიდებელია, რომ ღღეს აშკარაა ხარისხის ასპექტით გერმინოლოგიური აღრევაყ.

გრადიციული გერმინი „უფროობითი“ არის მზარდი ხარისხის ზოგადი სემანტიკის გამომხატველი. მისთვის ამოსაეალია უფრო ზმნიშელა. შესაბამისად, იგი საგნის ნიშან-თვისებას უნლა გვიჩვენებღეს დაღებითთან შეღარებით მეგი ოღენობით. სიზუსტისათვის დაღიმოწმებთ ა. შანიძის მსჯელობას: „შეღარების ღროს გამოსაველად აღებული ფორმა (წარმოქმნის თეალსაზრისით ძირეული) მიჩნეულია დაღებით ხარისხად („შაღი“), რომელთანაც შეღარებით მასზე მეგი ოღენობის გამომხატველი ფორმა იქნება უფროობითი („უშავესი“)“. ე.ი. დაღებითთან შეღარებით უფროობითის მეგობა არ კონკრეტღება, ზოგადია, მაშინ როცა უშავესის გვერღით ენაში არსებული ფორმები: მეგისმეგად შაღი, ყველაზე შაღი, შაღზე უშავესი, უუშავესი... ახღენენ ამ მეგობის ღიფერენცირებას და გამობატავენ საგანგებო აღმატებას“.

როგორც აღინიშნა, თანამედროვე ღინგვისტიკაში გრადიციული უფროობითი გულისხმობს ხან შეღარებითის და ხან აღმატებითის სემანტიკას. მაგალითად, ქეგლ-ში უეს კონფიქსიანი სახელები, კ. ლერნერის დაკვირვებით, განმარტებულია სხვადასხვაგვარად: 1) იგულისხმება აღმატებითი ხარისხი, რადგან ახსნიღია „მეგისმეგად“ ან „ყველაზე“ სიტყვების მეშვეობით: უბრძენსი-ყველაზე ბრძენი, მეგისმეგად ჭკეიანი; 2) ახლავს ორნაირი განმარტება, რითაც გარჩეულია შეღარებითი და აღმატებითი ხარისხი: უმწარესი — 1. უფრო მწარე, 2. მეგისმეგად, ყველაზე მწარე; 3) ნაგულისხმეღია მხოლოდ შეღარებითის მნიშვნელობა: უმტკიცესი — უფრო მტკიცე.

იღია აბულაძის ძეღი ქართული ენის ლექსიკონში უეს-ით ნაწარმოები სიტყვები მეტწილად განმარტებულია დაღებითზე უფრო ზმნიშელის დამატებით...

საგულისხმოა, რომ ქეგლ-ში გერმინი „უფროობითი“ არაა შეტანიღი, სამაგეეროდ განმარტებულია აღმატებითი — „შეღსართავის ფორმა, რომელიც აღნიშნავს რაიმე თვისების ყველაზე

მაღალ ღონეს. მაგ.: ულაჩაბესი (მღრ. ლამაზი). უ თაქსართი ეს ბოლოსართთან ერთად აწარმოებს აღმაგებით ხარისხს“ (ქეგლ. I).

ამის გაშვით, რომ სპეციალურ ლიტერატურაში მზარდი ხარისხის გამოსახატავად ერთმანეთის პარალელურად გამოიყენება ტერმინები: „უფროობითი“, „შედარებითი“, „აღმაგებითი“, თუმცა ხშირ შემთხვევაში მათი ფუნქციონირების სფერო არაა დაზუსტებული. კიდევ მეტიც: თანამედროვე ქართულში ცნება „უფროობითი“ (უეს კონფიქსიანი ფორმა) არალინგვისტებისთვისაც კი ვერ ასახავს სრულყოფილად მზარდი ხარისხის სემანტიკურ ნიუანსებს, არ გულისხმობს ნიშან-თვისების ყველაზე მაღალ ღონეს, ამიგომ აუცილებლობით შემოაქვთ ტერმინი „აღმაგებითი“, რომელიც ამ შემთხვევაში მათთვის გრადიციულ უფროობითზე მეტი სემანტიკური დაგვირთვის მქონეა. ჩვენს მსჯელობას ადასტურებს თანამედროვე წერითსა თუ ბეპირ მეტყველებაში არც თუ იშვიათად გამოყენებული ასეთი ფრაზები: „მე ძალიან ხშირად მომიწევს საუბრისას აღმაგებითი ხარისხის ხმარება“ (გაბ. „თბილისი“, 1989); „მთაში სიმკაცრე და გულუბრყვილობა აღმაგებით ხარისხშია აყვანილი“ (გაბ. „ჩვენი მწერლობა“, 2001, 15-25 ივნ.) და ა.შ.

მამასადაბე, ენამ მზარდი ხარისხის სემანტიკური ნიუანსების, კერძოდ კი აღმაგებითის შინაარსის გადმოსაყვამად გამოიყენა სხვადასხვა მორფოსემანტიკური საშუალება და ამ ენობრივ პროცესს ბუნებრივად მოჰყვა სათანადო ტერმინის „აღმაგებითის“ დამკვიდრება. შესაბამისად, ქართულ გრამატიკულ ლიტერატურაში „უფროობითის“ გვერდით გამოიყენება „აღმაგებითიც“, მეტიც: ზოგ ნაშრომში „აღმაგებითი“ მთლიანად ცელის „უფროობითს“ (იხ.: ა. ჩიქობავა, გ. მაჭავარიანი, ბ. ჯორბენაძე...).

აღმაგებითი ხარისხი ქართულში ღღეს რეალური ფაქტია და კიდევ უნდა გამოიყოს მზარდი ხარისხის მეორე საფეხურად, გაფორმდეს ლინგვისტურადაც (როგორც ეს ძველ გრამატიკებში იყო), რითაც შეივსება ხარისხის წარმოების პარადიგმა და მოხდება შედარებით-აღმაგებითის გრამატიკება სხვა ენათა მსგავსად. ამ დაშვებას, თავის მხრივ, აძლიერებს სვანურ-მეგრულის ვითარება: სვანურში არის უფროობითი (ხო-ა: ხოფშირა = უფრო მრავალი) და აღმაგებითი (მა-ჟ: მაფშირე = ყველაზე უმრავლესი); მეგრულში კი = უფროობითი და თანაბრობითი.

ქართულში აღმაგებითის (როგორც ხარისხის დამოუკიდებელი საფეხურის) რეალურად არსებობის საუკეთესო დასტურია უუდიდესი გიჟის ფორმებიც. მართალია, ა. შანიძემ ისინი ჩათვალა ხელოვნურ და უმართებულო წარმოებად (და ამასვე იმეორებდა შემდგომში ბოგი სხვა მკელევარიც), მაგრამ იმასაც ვერ უარეყოფთ, რომ სულხან-საბას, ანგონ პირველის პერიოდისა და შემდგომი ხანის სამწერლობო ენაში საანალიზო ფორმები აღმაგებითი ხარისხია და აღწერთი წარმოების პარალელურად მისი ძორ-ფოლოგიზება ხორციელდებოდა გრადიციულ უეს კონფიქსზე უ პრეფიქსის დამატებით; სათანადო კვალიფიკაცია ეძლეოდა ძველ გრამატიკებშიც.

ილია ჭავჭავაძის, ივანე და მიხეილ ჯავახიშვილების, გალაკტიონის, კ. გამსახურდიას, გ. ლეონიძის, ა. კალანდაძის, გ. დოჩანაშვილის, ო. ჩხეიძისა და სხვათა ნაწერებში უუდიდესი გიჟის სახელთა გამოვლენა სრულიადაც არ უნდა იყოს შემთხვევითი. პირიქით, ამგვარ ფორმათა შემოგანას უთუოდ განაპირობებს დიდ მწერალთა ენობრივი ალლო, სიგყვის სემანტიკის ემოციური საფუძველი, რაც, თავის მხრივ, უნდა ადასტურებდეს ცოცხალ მეტყველებაში მათი არსებობის რეალურ შესაძლებლობას და გახაზავდეს მათს ფუნქციურ ღირებულებას, ენაში მათი დამკვიდრების ბუნებრიობას.

მართალია, საანალიზო ფორმების თავდაპირველი რეალური არსებობა მტკიცდება წერილობითი გზით და ამდენად მიჩნეულია ხელოვნურ ფორმებად, მაგრამ ისიც ხომ ცხადია, რომ სამწერლობო ენაში თავჩენილი „ხელოვნური“ ფორმა, თუ არ გამომდინარეობს ენის ბუნებიდან, ღრთოთა ვითარებაში უეჭველად დაიკარგება. ჩვენს შემთხვევაში კი პირიქით მოხდა: გრამატიკოსების მიერ თუნდაც ხელოვნურად შექმნილი (მაგრამ აუცილებლობით გამოწვეული) უუდიდესი გიჟის ფორმები უფრო და უფრო შესამჩნევად იმკვიდრებს ადგილს თანამედროვე ქართულშიც. სიგყვაკაზმული მწერლობა, სამეცნიერო ლიტერატურა, პრესა... თითქმის თანაბარი სიხშირით აელენს საანალიზო ფორმებს, რომლებიც გაძლიერებული სემანტიკის აღსანიშნავად დასტურდება თანამედროვე ტექნიკურ დონეზე ჩაწერილ დიალექტურ ტექსტებშიც (იხ. ქუთ. დიალექტ. საძეცნ. კვლეე. ინსტიტუტის მასალები). ასე

რომ, უუდიდესი გიჟის წარმოება დამახასიათებელია როგორც სამწერლობო, ისე ცოცხალი მეტყველებისთვისაც, გამოძინარეობს ენის ბუნებიდან.

ამ წარმოებასთან დაკავშირებით ერთი გენდენციაც გამოიკვეთა. ანგორი ორმაგ უ პრეფიქსიან ფორმას თავადვე უკეთებს კომპენგარს და მიუთითებს მის საგანგებო ფუნქციურ დაგვირთვაზე. მაგალითად, მწერალი ო. იოსელიანი ერთ საგაბეთო სგაგიაში წერდა: „ამ წუთას არ შემიძლია, თუნდაც ორი სიტყვით უუდიდესი (ორი უუ ვინმეს კორექტურული შეცდომა არ ეგონოს) მაღლობა არ გადაუხებლო ჩვენს ქართველ ებრაელს“ (გაზ. „ქუთაისი“, 1989, 20/IV). ამკარაა, რომ უდიდესი ვერ გამოხატავს ისეთ მაღლიერებას, რასაც მწერალი გრძნობს. ან კიდევ: „დათო იყო უუნიჭიერესი... აქ მეორე უ დავამატე, რომ აღმაგებითში მეთქვა“ (1992 წლის 27 მასი, დილის რადიოგადაცემა).

საკელეე ფორმათა ბეაღმაგებული დონის ამკარა მაჩვენებელია ასეთი კონტექსტებიც: „მთავარზე მთავარი, უუუმთავრესი მავიწყდება“ (გაზ. „მთავარი“, 2002, №5); „მაღლობა იმ მშობელს, ერთი ძალიან სუსტი (უუუსუსტესი) წვერიც რომ ააცილა [მათ] რიგებს“ (რ. დეედარ.) და ა.შ.

უუდიდესი გიჟის წარმოება, ა. შანიძის აზრით, გაძლიერებითი (ინგენსიური) უფროობითია. მეცნიერის ამგვარი შეფასება თავისთავად მეტყველებს უუდიდესისა და უუუდიდესის განსხვავებულ სემანტიკასა და ფუნქციაზეც. ჩანს, ეს გაძლიერება მოითხოვდა ადამიანის ცნობიერებაში მზარდი ხარისხის ორი საფეხურის გამიჯვნამ, ნიშან-თვისების უფრო ბედმიწვენითი სიზუსტით დიფერენციაციის აუცილებლობამ არა მხოლოდ აღწერითი, არამედ უფრო მარტივი ორგანული წარმოებითაც. უფროობითის გაძლიერება იგივე აღმაგებაა, მზარდი სემანტიკის ყველაზე მაღალი საფეხურია. ამიტომაც, რომ ქართველისათვის უუდიდესი დამატებით აღარ საჭიროებს აღწერით-გასაძლიერებელ სამუალებებს და არ გვხვდება ძალიან უუდიდესი, ყველაზე უუდიდესი, უუდიდესზე უუდიდესი, მაშინ როცა ტრადიციული უფროობითის შემთხვევაში ჩვეულებრივია ძალიან უღარიბესი, უღამამზესზე უღამამზესი და მისო.

საუკუნეთა მანძილზე უუდიდესი გიჟის წარმოების სიცოცხლისუნარიანობა უდავოს ხდის მის საგანგებო გრამატიკულ ფუნქცი-

ასაკ, რომელიც ფორმობრივად დაკავშირებულია უ პრეფიქსთან (უ პრეფიქსით სემანტიკა გაძლიერებულია სხვა შემთხვევებშიც: უზომოდ ბედნიერი, უზარმაზარი, უგუნათლებელი, უგუეგებელი და ა.შ.).

მაშასადამე, ენის რეალური ვითარებიდან გამომდინარე, სასურველია, ქართულ ლინგვისტიკაშიც მოხდეს მზარდი ხარისხის ორსაფეხურიანი სისტემის გაფორმება მორფო-სემანტიკური საშუალებებით (ორგანული და ალწერითი წარმოების გზით). ასეთ ვითარებაში, პირველ ყოვლისა, ამოსავალი უნდა იყოს სემანტიკა, სიგყვის ემოციური მუხტი. შესაძლებელია, პირველ საფეხურს ეწოდოს შედარებითი ან გრადიციული უფროობითი: უფრო დიდი, მასზე დიდი, ძალიან დიდი, დიდ-დიდი, უდიდესი...

მეორე საფეხურად გამოიყოს აღმატებითი: ყველაზე დიდი (//უდიდესი), მეტისმეტად დიდი (//უდიდესი), უდიდესზე უდიდესი, უუდიდესი...

დამოწმებული ლიტერატურა

1. ა. შანიძე, ქართული ენის გრამატიკის საფუძვლები, თბილისი, 1973.
2. ბ. ჯორბენაძე, მ. კობაიძე, მ. ბერიძე, ქართული ენის მორფემებისა და მოდალური ნაწილაკების ლექსიკონი, თბილისი, 1988.
3. ჯ. ნოლაიძელი, ნარკვევები და ჩანაწერები, II, 1972.
4. გ. ბერიძე, ჯავახური კილო, თბილისი, 1988.
5. თ. მურაბიშვილი, ხარისხი ქართველურ ენებში: თბილისის სახელმწიფო უნივერსიტეტის შრომები, ტ. 67, 1957.

მკონაოზის (ყოლა-ქონების) სახელთა წარმოება და აფიქსთა ფუნქციები თანამედროვე ქართულში

შესრულებულია წლიურ საკვლევი თემად ქართული ენის კათედრაზე 1992 წელს

თანამედროვე სალიტერატურო ქართულსა და დიალექტებში სიტყვაწარმოება მრავალფეროვნებით გვეძლევა. სიტყვის სემანტიკური სხვადასხვაობა ბუნებრივად მოითხოვს მაწარმოებელ აფიქსთა სიუხვეს, ახალი მორფემის გაჩენასაც კი.

ტრადიციულ გრამატიკებში წარმოქმნილ სახელთა ერთ-ერთ მინაარსობრივ ჯგუფად გამოიყოფა ყოლა-ქონების სახელები, რომელთაც აწარმოებს სუფიქსები: იან, იერ, ოსან, ოფან, ედ, ა.

იან სუფიქსის გენეზისი მრავალი ლინგვისტის მსჯელობის საგანი გახდა. მისი წარმომავლობა სხვადასხვაგვარადაა ახსნილი.^{1, 2, 3}

იან-ის თავდაპირველ ფუნქციად დასახელებულია ვინმესაგან წარმომავლობის აღნიშვნა, საიდანაც შემდეგ უნდა განვითარებულიყო გაგება კუთვნილებისა და ვისიმე მიმღევრობისა⁴. გარდა ამისა, იან სუფიქსის პირვანდელ და უძველეს ფუნქციად მიიჩნევენ კრებითობის, მრავლობითობის გამოხატვასაც⁵.

რა ფუნქციის მაგარებელია იან სუფიქსი ახალ ქართულში?

აღნიშნულია, რომ ამქამად იან ყოლა-ქონების გამოხატველია⁶. სხვა მოსაზრების მიხედვით, დღევანდელ ქართულში იან სუფიქსის ერთადერთი ფუნქციაა ქონების სახელთა წარმოება, ხოლო მიმღევრობის, წარმომავლობისა და კუთვნილების ფუნქციები უკვე გამქრალია⁷. ამასთან დაკავშირებით საინტერესოა ქვემოთმხროვის ჩვენება: იან სუფიქსმა აქაც შეიძინა ქონების აღნიშვნის ახალი ფუნქცია, მაგრამ ზოგ სახელთან შეინარჩუნა სიმრავლისა და წარმომავლობის გამოხატვის ოდინდელი ფუნქციები⁸.

მართლაც, თანამედროვე ქართული სამწერლობო ენისა და დიალექტების მიხედვით თუ ვიმსჯელებთ, ცხადი ხდება, რომ იან სუფიქსის ძირითადი ფუნქციაა ყოლა-ქონების გამოხატვა, მოგჯერ იგი მიუთითებს წარმომავლობაზეც, ხან კიდევ აკისრია უფრო

ექპრესიული ფუნქცია, ვინემ გრამატიკული⁹.

იან სუფიქსი აღნიშნავს:

ა) ყოლა-ქონებას:

ეს მებაღე საღმ-იან-ი კაცია (მაყ. მრეელ., 62); ნანას უმღერდა წალკოგს ჩრდილ-იან-ს (ლ. ასათ., 393); ბალახ-იან მიწას ჩააწნა ხმა (რ. ჭეიშ., 181); უპირველესად უნდა იყოს ადამიანი და მერე ქრისტ-იან-ი, მაჰმად-იან-ი (ა. ბაქრ. 331); ამით დაეამთავრე სამ-წიგნ-იან-ი ნაშრომი (კრიტიკა, 178); ფულურო-იან-ი ხე იცის (ლი-ალ., გურ., 421); ჩვენ ცოგ-იან-ები ვართ, თქვენ კი ბევრ-იან-ები (ცოგა გვაქესო) (ფეიქრ., მესხ., 88)...

ბ) მიმღევრობასა და კუთვნილება-წარმომავლობას:

თოთიკა-ან-თ ქალო, მელანო (მ. მაჰაე., 86); ვაჩნაძ-იან-თ გურფა ქალო (ი. ნონეშვი., 5); ამათი გეარეულობის მეტსახელებია: ნეკრი-ჭამ-იან-ნი, მგელციჭამ-იან-ნი, დაბრძანდ-იან-ი, ვირისთავე-იან-ი (რ. ინან., 203); წაყლენ ორი მაყარი დედოფლ-იან-თი ამ ნეფ-იან-თ ახორში (დონდ., მესხ., 350); ჭეჭელა-ან-თ უბანში დასახლებულან ჭეჭელაშვილები (გრ. იმნ., ქართლ.)...

იან სუფიქსი ბემოაღნიშნული (გეარეულობის, წარმომავლობის) ფუნქციით მეტწილად დასტურდება აღმოსავლურ კილოებში და, შესაბამისად, ამ კუთხიდან გამოსულ მწერალთა ნაწერებში (რ. ინანიშვილი, მ. გელაშვილი, ი. ნონეშვილი, ქ. ჭილაშვილი, ქ. ხაჩი-აშვილი, ნ. სამადაშვილი...).

გ) იან სუფიქსი ფრამას ანიჭებს მეტ გამომსახველობითს ძალასა და ელფერს (ყოლა-ქონებაზე არ მიუთითებს), სტილისტური დანიშნულება აქვს:

თითის დაქვიანება მეთოდებმა ცუდი სამსახური გაუწია (კრიტიკა, № 3); ალექსანდრემ ბერი ჩაათვალიერა ღიმილიანი ყურადღებით (ლ. გოთ., 349); დედამისი გულანგელოზიანი ქალი იყო (ქართ. ფილმი, 1990, 28/VIII); მერე საჭირო იყო ბოდიშისი და პატივითი სჯა-ბაასი (ლ. გოთ., 317); მიაბარებ გკივილს სისხლით ნაყურისს (ნ. კილას., 7); ის თვალია, ნაგერის თვალი გულთა ნატვრისათა (გ. შაგბ., 190); და პარტახები უძოფრიანო... ვადაიხდიან (გ. ლეონ., 244); და აყივ-ლებს წმინდანისს აია სოფია (მიწიშვი., 759, 741).

ჩვენ მიერ შესწავლილი მასალებითაც ერთხელ კიდეც დადასტურდა, რომ იან ღღეს ფართოდ არის გავრცელებული როგორც სამწერლობო ქართულში, ისე დიალექტებში. იგი „მონოპოლიისაკენ მიისწრაფვის. მას ეს ჯადოსნური ძალა მიანიჭა დიდმა შოთამ „ვეფხისტყაოსანში“¹⁰.

იან სუფიქსი დაერთვის როგორც თანხმობანფუძიან, ისე ხმოვანფუძიან სახელებს და ზოგჯერ ფუძეში იწვევს ცვლილებას (იკუმშება ან იკვეცება ხმოვანი): გყე—გყიანი, კოკა—კოკიანი. მეორე მხრივ, ზოგჯერ ფუძის ბოლოკიდური ხმოვანი (ა) არ იკვეცება, მაშინ ქონების სუფიქსად იხმარება ან: კობა—კობაანი, ოთარა—ოთარაანი. ვ. თოფურიას აზრით, ამ წესის მიხედვით იწარმოება აა-ზე დასრულებული სახელებიც, რომელთაც ბოლო ა ეკვეცება და ან სუფიქსი დაერთვის: ჳია—ჳი-ან-ი... არშია—არში-ან-ი, სერია—სერი-ან-ი, ფუნქცია—ფუნქცი-ან-ი... „არაა სწორი, როცა ცდილობენ წერონ და დაამკვიდრონ ფორმები ორი ი-თ: ორსერიანი, ორსექციანი... უკანასკნელი ფორმები (ორი ი-ნით) უნდა აღიკვეთოს“.

ქართულ დიალექტებში იან სუფიქსის ი ხმოვანი იკარგება ობე გათავებულ ფუძეებთანაც. ამგვარი ნიმუში დადასტურდა კახურშიც, თუმცა ასეთ პოზიციამი კახური იან სუფიქსს სრული სახითაც ინარჩუნებს:

სტეფანეს ბიჭი კაი ზროანი ბოვშია, მაღალი (ქ. ფეიქრ., მესხ., 45); ფულუროანი ხეები, არ ვარგია ებოში (ქ. ფეიქრ., მესხ.); წითელ ნაკაქოანი სიმინდი ეთესა (მარტ., იმნ., კახ., 128); ორკილოანი ვირა მოიგანა (ქ. ფეიქრ., მესხ.).

დასავლურ კილოებში იან სუფიქიანი სახელი ზოგჯერ კარგავს ვითარებითი ბრუნვის ნიშნის დ თანხმობანს:

გყვიან-წაშლიან შიდ შევიდა (დიალ. მ. იმერ., 446); გაჩთა ქალი ტანსაცმლიანა (ჯაჯ., გურ., 21); თავის ბოშანა შეიყვანა (დიალ., რაჭ., 512).

რაჭულ კილოში იან სუფიქსიანი სახელის ამგვარი ფორმებიც იხმარება:

„ჩვენი საჭმელებია: ყველუანი, ნადულუანი, ლობუანი“ (დიალ. რაჭ. 540)

მღრ.: „ლობანსაც ვეძახით“ (დიალ., რაჭ. 504).

ლობუანი გიპის წარმოება დიალექტებიდან რაჭულში გამოვლინდა. აქ იგი გაცილებით ჭარბობს იან სუფიქსიან ფორმებს.

ოსან სუფიქსი ძველ ქართულში უფრო ხშირად გამოიყენებოდა. მისი ძირითადი ფუნქცია იყო, აღენიშნა რისიმე მქონეობა, მაგარიებლობა. ახალ ქართულში შედარებით შემცირდა მისი მოხმარების სფერო, რადგან მქონეობის შინაარსის გადმოსაცემად მას მეტწილად ცვლის იან სუფიქსი.

სამეცნიერო ლიგერატურაში მითითებულია, რომ თანამედროვე ქართულში ოსან სუფიქსი კელაჲ იკაფაჲს გზას. მართლაც, დღეს მისი ფუნქციური დაგვირთვა უფრო მრავალფეროვანი ხდება: გამოხატავს მქონეობას, აწარმოებს ხელობის სახელებს და აღნიშნავს მცენარეთა კრებულს.

ა) მქონეობა: ილიმება ხუთოსანი (მ. მაჭაჲ, 345); საქართველოს მკერდი ორდენოსანი (გ. გაბ., 326); ხარ დედოფალი გვორგინოსანი (ს. შანშ., 123); გვიანდელი უნდა იყოს წვეროსანი ქრისტეს ხატება (საბჭ. ხელ., 1989, № 3, გვ. 74); 80 მედალოსანი გამოუშვეს სასწაულებლებმა (სახ. განათლ., 16/VII, 1986).

ბ) ხელობა: მწერდა ახალბედა კაღმოსანი (ე. ჭელ., 294); მშვიდლოსანი დაერქმევა (ტ. ჭანტ., 26); ესტუმრნენ მოწინაჲე დაზგოსანს (რ. მიშე., 78); საუკეთესო მიზნოსნები დაახოცინა (გ. ღოჩ.(2), 18).

თანამედროვე სამწერლობო ქართულში ერთგვაროვანი არ არის ოსან სუფიქსის მოხმარების სიხშირე. მაგალითად, თუ საბავშვო პოეზიასა და პროზაში ოსან გრადიციულ სიტყვებში გვხვდება, ქართული პროზა და პოეზია უფრო მრავალფეროვანია ამ მხრივ. ზოგჯერ ოსან გამოიყენება იმ წინადადებებშიც, სადაც სასაუბრო ქართული ჩვეულებრივ იან-ს მიმართავს:

კეპლებს ვამსგავსებ ქალებს ჭოღოსანს (ე. ჭელ., 81); აღარ უნდა გაგვაყნო ეს წინდოსანი მეფისწული? (ო. ჭილაძ., 43); შესასვლელში იღვა თოროთოსანი მნათე (რ. მიშე., ლიტ. საქ. 1987); თორემ დაკარგავდნენ ინგერესს შლაბოსნისადმი (რ. მიშე., 34).

მაგალითებით ირკვევა, რომ მ. ლებანიძის, ო. ჭილაძის, მ. მაჭაჲვარიანის, მაყე. მრეველიშვილის, გ. ღოჩანაშვილის, რ. მიშველაძისა და სხვათა ნაწერებში ოსან შესამჩნევად პროლუქტიული ჩანს. აღსანიშნავია ისიც, რომ ოსან სუფიქსი, ხელობის ფუნქციით გამოიყენებული, იან-ით არ იცვლება. სამაგიეროდ, მქონებლობის გამოხატვისას ხშირად იკავებს მის ადგილს იან სუფიქსი. იან და ოსან სუფიქსიანი ფორმები ზოგჯერ ერთსა და იმავე წინადადებაშიც კი გვხვდება:

მემოკიენენ თორობრანგოსან-პალსტუხიანი თანამშრომლები (ლიტ. საქ., 1987).

შდრ. ჩაპლინის შლაბოსანი, ფართხუნი პალტოიანი გოგო მისდევდა (იქვე).

ზოგჯერ გვხვდება ოსან სუფიქსით ნაწარმოები ამკარა ხელოვნური ფორმებიც:

უხაროდა ბროლოსანი ლავეარდი (გ. ლეონ., 48); მინებში შეკრი-
ლიყო ვარაყოსანი სხიეები (გ. ციც., 382); თმაცალხაზრვეულოსანმა სუ-
ლი მოითქია (რ. მიშე., „ახკომი“); ზეწარმოხერული ფეხოსანი
აეადმყოფი დაინახა (რ. ჭეიშე., 164); დაჭრილმა მისი წიგნოსანი
ბიჭი ახსენა (ვით., 111); რომელთა შორის ერთი ყველაზე ტიტუ-
ლოსანია („თბილისი“, 1988, 17/II).

თანამედროვე სამწერლობო ენაში ოსან სუფიქსი რომ ესოდენ
ხელშესახებია, ამას უდავოდ იმანაც შეუწყო ხელი, რომ დღეს
სამეცნიერო-ტექნიკურმა ტერმინოლოგიამ შესამჩნევად გაააქტი-
ურა იგი:

დაევედით ველზე ამ რქოსანს (ო. იოს., (1), 24); ბარკოსანი მცენარეები
ხარობს (ბუნება, V კლ., 48); ჩლიქოსანი პირუტყვიც პყავდათ (გ.
ციციშე., 499); ნაოსანი პყეება ამბებს (მ. ლებან., 17); მძლეოსანი
ჭიანჭველა (გ. წერეთ., 28); ფლოქოსანი ცხოველი (რ. ინან., 201).

დღევანდელ სალიტერატურო ქართულსა და დიალექტებში
ძალიან ხშირია ერთი და იმავე სიტყვის შემდეგი პარალელუ-
რი ფორმები:

სველდებიან ფროსნები (მ. ლებან., 659); ფროსანი მიჰქრის (გ. ჭიჭ., 155).

შდრ.: ბიჭი ფროსან რაშზე იჯდა (ს. ჭეიშე., 8).

ჩანს, რომ ენამ ამ სიტყვის სემანტიკური სხვადასხვაობისათ-
ვის გამოიყენა ორი ფორმა. როგორც წესი, ფროსანი ფრინველ-
თა გვარეულობის აღმნიშვნელი ბოგადი ცნებაა, ფროსანი კი ჰქვია მას,
რასაც ფრთები აქვს, მაგრამ არა ფრინველია (მაგალითად, უცხო
გალია უცხო ფროსნებით — მართლა ფროსანი დგანან ცხენები (მ.
ლებან., 317). ამასთან დაკავშირებით სამეცნიერო ლიტერატურა-
ში აღნიშნულია, რომ ამ ფორმათა თავისუფალი მონაცვლეობა
გამოირიცხება. ცელილება სემანტიკური იქნება და არა ოდენ სტი-
ლისტური, როგორც ეს ჩვეულებრივ ივარაუდება. და, თუ მაინც
დაჩნდება ამგვარი (არამოსალოდნელი) ფორმები, იგი პოეტურ
ნებელობად უნდა ჩაითვალოს (ბ. ჯორბენაძე).

სწორედ ასეთი კვალიფიკაცია უნდა მიეცეს ჩვენს საანალიზო
მასალებში გამოვლენილ შემდეგ ფორმებს:

ნელი ნაბიჯით მოგვიასლოდა ჩოხოსანი კაცი (დილა, 1989, №5).

შდრ.: შაგჩოხიანი ვაეებო, კრილობა ხომ არ შეგხსნიათ (ლ. ასათ., 33);

კაცმა თვალი მოარიდა მანდილოსანს (ქ. ჭილაშ., (1), 11).

შდრ.: შაგმანდილიანი ქალი მოადგა და გამოსძახა (ქ. ჭილაშე., 58);

წვეროსანი ქრისტეს ხატება... გვიანდელია (საბჭ. ხელ., 1989, №3, გვ.
74).

შდრ.: ეს თეორწვერთან... ბერიკაცი ათეალსერებდა ქუჩას (გ. ლოჩან.);
ვახუნებულა ყველა კაბოსანი (მ. მაჭავე., 39).

შდრ.: შაგაბანი ქალები მოჰყებოდნენ კუბოს (ახალგ. ივერ., 1992.
18/V).

ოგან სუფიქსი მქონეობის სახელთა უძველესი მაწარმოებელია. მისი ფორმობრივ-სემანტიკური მხარე ბევრჯერ იქცა მსჯელობის საგნად ქართულ ლინგვისტიკაში.

შედგენილობით ოგან რთულია: ოგან, სადაც ოგ თემის ნიშანი-
ა, ან კრებითობის (მრავლობითობის) გამომხატველი (ნ. მარი, ს.
ჯანაშია, ვ. თოფურია, არ. მარტიროსოვი, ივ. ქაქთარაძე). ზოგი
მეცნიერი მას ასეც შლის: ოგ-ან, სადაც ოგ თემატური სუფიქსია,
ა უნდა იყოს მასდარის მაწარმოებელი ან მააბსტრაქტირებული
აფიქსი, ნ კი კრებითობის (სიმრავლის) გამომხატველი, რაც
სახელებშიც გვაქვს მრავლობითი რიცხვის ნიშნად¹².

ფუნქციის თვალსაზრისითაც არ ყოფილა ოგან სუფიქსი ყოველ-
თვის ერთნაირი: ძველ ქართულში იგი 1) მცენარის სახელზე დარ-
თული გამოხატავდა კრებითობას, 2) აღნიშნავდა მქონეობას (ძირ-
თადი ფუნქციაა), 3) დაჰკისრებდა საგნის ნიშნის ან თვისების ასახვას,
რაც მის ძირითად ფუნქციებთან შედარებით გვიანდელ მოვლენ-
ად მიაჩნათ¹³.

ა. შანიძის დაკვირვებით, ახალ ქართულში ოგან არაა ქონების
სახელთა პროდუქტიული მაწარმოებელი. კრებითობის გამოხატ-
ვის ოდინდელი ფუნქცია მხოლოდ მცენარეთა სახელებსა და გო-
პონიმებში შემოგვენახა; სხვა შემთხვევაში იგი დაკარგული ჩანს¹⁴.
თუმცა სხვა მოსაზრებით, კრებითობის ფუნქცია ახალი შენაძენი
უნდა იყოს¹⁵.

როგორია ოგან სუფიქსის მოხმარების სიხშირე ახალ ქარ-
თულში?

XIX საუკუნის I ნახევრის პოეზიაში (რომანტიკოსების
ნაწარმოებებში) მქონეობის სახელთა საწარმოებლად ოგან სუფიქ-
სის გვერდით ოგან-იც ხელშესახებად დასტურდება. ეს კი გვაეა-
რაულებინებს, რომ ძველი და საშუალო ქართულის სიგყვაწარ-
მოების წესი ამ ასპექტით ჯერ კიდევ ძალაშია (განი მალოვანი:
ა. ჭავჭავაძე, 11; ცა ნათლოვანი: გრ. ორბ., 47; მრავალშტოვანი, 3
აეროვანი: ბარათ., 130...), რასაც უთუოდ აძლიერებს პოეტური

ენის სპეციფიკურობაც.

თანამედროვე სალიგერატურო ქართულში ოგან სუფიქსი, მართალია, მოხმარების სიხშირით იან-ის გვერდით ვერ დადგება, მაგრამ მაინც გაძნელებულია მისი მიჩნევა არაპროდუქტიულ მანარმოებლად. სამწერლობო, სამეცნიერო და პრესის ენის ჩვენება საცნაურს ხდის, რომ ოგან სუფიქსის მოქმედების სფერო შესამჩნევად ფართოვდება (ძლიერდება მისი სასიცოცხლო ძალა). განსაკუთრებით საინტერესოა ამ ასპექტით გერმინოლოგიური ლექსიკა. ამიგომაა, რომ იგი გამოიყენება არა მარტო გრადიციულად მომდინარე და, საერთოდ, ორდინალურ ფორმებში, არამედ ისეთ კონტექსტებშიც, სადაც ცოცხალი მეტყველება სხვა აუფიქს წარმოაჩენს. ზოგი ფორმა კი ამკარა ხელოვნურობის ელფერს გოვებს.

ოგან სუფიქსი, ჩვეულებრივ, დაერთვის არსებით სახელს, აწარმოებს მედსართავს და აღნიშნავს რაიმე ნიშან-თვისების მქონობას:

ეს ნაკარნახეია გუმბათოვანი არქიტექტურით (საბჭ. ხელ., 1989, № 3); ტაძარი გუმბათოვანი (გრ. აბამ., 57); სურნელოვანი თობობას ქსელი (გ. ტაბ., 157); ეამი მარად შუოთი და ძლოვანი (მირცხ., 60); პ აუროვანი ეტლით წაიყვანა გულქანმა (ს. ჭვიმ., 175); სახლს თალოვანი კარები ქქონდა (გ. ციციშვილ., 351); ნაწლაეის ლორწოვან გარსში ... (ანატომია, 1989, გვ. 131); ბალახოვან-ყვავილოვანი ტყენი (ჯ. ჩარკ., 177); რეზოს შაბუწოვანი მარჯვენა თავქვემ ამოელ (რ. მიშვი., 121); არ მინახავს ასეთი პრასი: მსხვილები, დიდროვანები (რ. ჭვიმ., 100).

რადგან ოგან სუფიქსისათვის ძირითადია მქონეობის გამოხატვა, ამიგომ ადვილად შეიძლება იგი შეიცვალოს იან სუფიქსით. შესაბამისად, სამწერლობო ენაში არც თუ იშვიათად გვხვდება ერთი და იმავე სიტყვის ოგან/ /იან სუფიქსიანი ფორმები:

გონება დატვირთული ყოფილა ათასწლოვანი ისტორიით (კრიტიკა, 1989, № 3).

შდრ: თხუთმეტწლიანი კვლევის შემდეგ დარწმუნდა (ახკომი, 1989, 25/XI);

თავსართოვანი წარმოება ჭარბობს ბოლოსართოვანს (არნ. ჩიქობ., ქეგლ. I, 031).

შდრ: მ თავსართიანი წარმოება აღიჭურვა... (არნ. ჩიქობაეა, იქვე);

სად ნაპირია კლდოვანი (გ. ტაბ., 340).

შდრ: თბილისის მთაწინი კლდანი (გ. ტაბ., იქვე).

ყოველ ოქრობილოვანს მიაჩერდა (რ. ჭეიშვი., 286).

შდრ: ჩაილაპარაკა ოქროსბილებიანსა (რ. ჭეიშვი., 387).

ქართულ დიალექტებშიც გამოიყენება ოვან სუფიქსი, ოღონდ აქ იგი მეტწილად ფონეტიკურად სახეცვლილია:

შუათანა უმფრო ფერვანა (ნიქ., აჭარ., 137); სორცვანა დედამისით (მ. ნიქ., აჭარ., 137); ჯერამ ჩემი უფროსვანები არ გამითხოვია (დიალ., გურ., 429); ამფართვანი გარეები ქონდა სიმიდას (დიალ., ქვ. იმერ., 480); კაცი ხნევანი იყო (დიალ., ლეჩხ., 488); კაი ოჯახი ქონდაყენ. სახელვანე (დიალ., ქვ. იმერ., 468).

ჩვენ მიერ შესწავლილი მასალებიდან ოვან სუფიქსი საკმაოდ ხშირადაა თავჩენილი გ. გაბიძის, მ. ლებანიძის, მ. მაჭავარიანის, ლ. ვოთუას, ს. ჩიქოვანის, გ. ციციშვილის, ქ. ჭილაშვილის, გ. დოჩანაშვილის, რ. ჭეიშვილის, რ. მიშველაძისა და სხვათა ნაწერებში. ზოგჯერ ოვან სუფიქსის გამოყენება შეიძლება აიხსნას მხოლოდ მწერლის სტილური თავისებურებით:

კარგი, ყოჩაღ, ფრიადოვანს ვიწერთ (გ. დოჩან., 452); ძალიან კარგი, კარგოვანს ვიწერთ (გ. დოჩან., 489); შენაირმა ტუტუკოვანმა მუსიკოსებმა ბევრს მიაღწიეს (გ. დოჩან., 452); ვიროსაკატოვანი სასახლე ახმაურდა (გ. დოჩან., 501); ისწავლეთ წელიწადის დროთა ფერადოვანი ერთგულება (გ. დოჩან., 252).

შდრ: „ხელთა ვიპყრია ნორჩი სოსანი, /ივია შენი ძლევის სკიპტრა-ფერადოსანი“ (ს. შანშ., 123); მთები ორთქლოვანი ახალშობილივით (მ. მაჭავარ., 219); ცისფროვანი უმანკობა (გ. ცეცხლ., 720); წიწაკოვანი გვალვები იყო აფრიკაში (გ. დოჩან., 1989, ქართ. ფილმ.).

საანალიზო ფორმებში ოვან სუფიქსი ფორმათსაწარმოებელი საშუალება უფროა, ვიდრე მქონეობის ფუნქციისა.

ედ სუფიქსი ძველ ქართულში მოქმედი ფორმანტი იყო. იგი დაერთოდა არსებით სახელს და გამოხატავდა მქონებლობას (მნიშვნელობით ეგოლებოდა იან-ს).

საზოგადოდ, ედ სუფიქსი ძველი და ახალი ქართულის დონეზე არ გამოირჩევა მოხმარების სიხშირითა და სემანტიკის (გამოყენების სფეროს) მრავალფეროვნებით. ამ ფაქტის შესახებ მიუთითებდა ა. შანიძე ჯერ კიდევ 1930 წლის „ქართულ გრამატიკაში“: ედ სუფიქსი, რომელიც მნიშვნელობით იერ-ს უახლოვდება, სულ რამდენიმე სიტყვაში იხმარება (ქარელი, თეალელი, კუთხელი, უკრელი, მუხლელი). მოგვიანებით ა. შანიძე კვლავ (შედარებით ერცლად) შეეხო ედ სუფიქსს, დაასახელა რამდენიმე ახალი ნიმუ-

მი (ჯუარედი, ხატედი, ფესუელი, შარავენდელი) და შენიშნა, რომ ახალ ქართულში ეს სუფიქსი საზოგადოდ მკედარია, თუმცა არის მისი გაცოცხლების ცდაც¹⁶.

სამეცნიერო ლიტერატურაში ედ სუფიქსის გამოყენების შემთხვევები დადასტურებულია არა მარტო არსებით სახელებში, არამედ სხვა მეტყველების ნაწილებთანაც (მიმღებობებში, გედსართავეებში, რიცხვით სახელებში¹⁷): მორბედი (რბის გმნისაგან), მოქმედი (იქმს გმნისაგან), მგოელი (მგოებიანი), ფესუელი (ფესვიანი: გედსართავეი სახ.), ყბედი (ყბებიანი) და ა.შ.

არნ. ჩიქობავას აზრით, ედ სუფიქსი გემოდასახელებულ მაგალითებში იან-ის მაგიერობას ეწევა. საგულისხმოა ისიც, რომ მეცნიერი ედ სუფიქსს გენეგურად უკავშირებდა წილობით რიცხვით სახელებში (მეათედი) სუფიქსურ ელემენტს, უფრო მოგვიანებით კი — ადგილის საწარმოებელ ეთ სუფიქსს და მნიშვნელობით უთანაბრებდა იან, ოგან სუფიქსებს¹⁸.

სულხან-საბა ორბელიანის ლექსიკონში სიგყვათა განმარტებისას ედ გამოყენებულია იან-ის მსგავსად (გოლფასად). მაგრამ სპეციალურ ლიტერატურაში ეს ფაქტი მიჩნეულია წმინდა მწიგნობრულ მოვლენად, რადგან არნ. ჩიქობავა აზრით, საბას დროსაც ედ არაპროდუქტიული სუფიქსი იყო.

ედ სუფიქსის შესახებ საინტერესო თვალსაზრისი აქვს გამოთქმული არ. მარტიროსოვს: „ძველ ქართულში ედ არ არის მკედარი სუფიქსი, მაგრამ მსგავსი ფუნქციის მქონე სხვა სუფიქსებთან შედარებით იგი სპორადულად იხმარება, ზოგ სახელში კი გაქევავებული სახით გვევლინება. ედ სალიტერატურო ქართულში შემონატანი ჩანს ქართულის ძირითადი და მასაზრდოებელი დიალექტიდან. იგი ერთ-ერთი უძველესი სუფიქსთაგანია. მისი სიძველის მანიშნებელია ისიც, რომ გენეგურად და თავდაპირველი მნიშვნელობითაც ედ შეიძლება მივიჩნიოთ ადგილის სახელთა საწარმოებელი ეთ სუფიქსის“¹⁹ ამოსავალ სახეობად: გბეთი=გბიანი ადგილი“.

სამეცნიერო ლიტერატურაში აღნიშნულია, აგრეთვე, რომ ედ სუფიქსი ძალიან იშვიათად დასტურდება ქართული ენის დიალექტებში, არ ღაეროვის იგი უცხო ენიდან მომდინარე ფუძეებსაც და წარმოქმნილი სახელების ხელახალი მაწარმოებლის როლშიც ვერ

გვევლინება²⁰.

ელ სუფიქსის გამოყენების შემთხვევები შესწავლილია გერმინოლოგიურ სიტყვაწარმოებაშიც. აღნიშნულია, რომ: 1) გერმინოლოგიაში ელ სუფიქსი შედარებით მეტი ინტენსივობით ხასიათდება; 2) ელ სუფიქსს ყოველთვის არა აქვს მქონებლობის ფუნქცია და იგი სახელის კატეგორიის სიტყვათა საწარმოებლად იხმარება (ჩონჩხედი, თანავარკვლაველი, განელი, გრძელი, წრელი) და არა ზედსართავეებისა; 3) ქიმიის გერმინოლოგიაში ელ სუფიქსს სხვადასხვა მარილების ერთი ჯგუფის საკლასიფიკაციო ნიშნის გამოხატვის ფუნქცია აქვს დაკისრებული.

გერმინოლოგიური მასალის ანალიზით ცხადი ხდება, რომ ელ სუფიქსის სემანტიკურმა ფუნქციამ გარკვეული გრანსფორმაცია განიცადა. თუ ისტორიულად იგი მქონებლობას გამოხატავდა, გერმინოლოგიურ ლექსიკაში ახალი სიტყვის — ძირითადად არსებითი სახელის საწარმოებელ ენობრივ ინვენტარად იქცა. უთუოდ გაფართოვდა მისი ხმარების სფერო, თუმცა გარკვეული შეზღუდულობა, რომელიც მას თავიდანვე ახლდა, დღევანდელ გერმინოლოგიურ პრაქტიკაშიც საგრძნობია²¹.

მამასადამე, სამეცნიერო ლიტერატურის ზოგადი მიმოხილვიდანაც კი ირკვევა, რომ ელ სუფიქსი 1) ისტორიულად ძველი სუფიქსია, ძველს ძეგლებში სპორადულად იხმარებოდა; 2) მქონებლობის გამომხატველია; 3) ფართოდაა გამოყენებული სულხან-საბას ლექსიკონში; 4) ელ-ის გამოყენება წმინდა მწიგნობრული მოვლენაა (რამდენადაც არ გვხვდება დიალექტებში); 5) მხოლოდ საკუთრივ ქართულ ძირებთან იხმარება; 6) გერმინოლოგიურ ლექსიკაში ელ სუფიქსის სემანტიკურმა ფუნქციამ გრანსფორმაცია განიცადა — აქ იგი ძირითადად იქცა არსებითი სახელის საწარმოებელ ენობრივ ინვენტარად, შედარებით გაფართოვდა მისი მოხმარების სფერო.

ჩვენ მიერ შესწავლილი მასალებით ელ-ის გავრცელებისა და ფუნქციონირების რეალური სურათი ასეთია: ქართველ რომანტიკოსთა ნაწერებში ელ სუფიქსი დადასტურდა მხოლოდ სიტყვაში შარავანდედი („მე უნდა მას მოვასხა შარავანდედი“: ბარათ., 99). თუმცა ეს სიტყვა პარალელურად აფიქსის გარეშეცაა წარმოდგენილი („შარავანდ მფენი“, ალ. ჭავჭავ., 25; „ვითარცა მდელი მშის

შარავანდზე“, გრ. ორბ., 91).

თანამედროვე სამწერლობო ქართულში ედ სუფიქსიანი სახელები სიგყაწარმოების პროცესში შედარებით უფრო აქტიურად ერთეებიან, რასაც ხელს უნდა აწყობდეს ტერმინოლოგიური ლექსიკის საერთო გენდენცია. მაგალითად:

არ ვარ იყოლე ყბედი (გ. ტაბ., 36); ფიცხლად შეიხსნება ცისკარედი (ნ. კილას., 15); ხუწლედებში გაეიზარდე (ნ. კილას., 189); თან წასაყოლი აბოლებული კაბარედი (კილას., 92); ევ მისი ყვაილებია, ყვაილედეზად შეკრული (მ. გელაშ., 35); მლოცველთ თაყვანი სიეს ჩვილედი ლეთისმშობლის ხატს („ლიგ. საქ.“, 1988, 1 აპრ.); კოლიას ქარხნის თადეღის მბრუნაეი კარი ელანდებოდა (ლიგ. საქ.“, 1990, 22/VI); პოემის პროზაული ჰქარედოც შევისწაელე („კრიტიკა“, 1989, №5).

სამწერლობო ენიდან ამგვარი მაგალითების დასახელება კიდევ შეიძლება, მაგრამ ფაქტია, რომ მხატვრულ ლიტერატურაში ედ სუფიქსი მაინც ნაკლებპროდუქტიულია, ვიდრე სამეცნიერო ტერმინოლოგიაში, სადაც ედ-ი ძირითადი ფორმატწარმოების საშუალებაა მქონებლობის ფუნქციის აღუნიშნავად. საანალიზო ფორმებშიც ედ-ის მქონებლობის ფუნქცია თითქმის არ ჩანს.

ედ რომ დღეს ასეთ შემთხვევებში მქონეობის შინაარსისაგან დაცლილია, ამაზე ნათლად მეტყველებს ორმაგი წარმოება: უკრედ-ოვან-ი (უკრედებიანი). აქ ედ-ის სემანტიკა სრულიად დარღვილია და საჭირო გახდა მისი ხელახალი გაფორმება მქონეობის სუფიქსით.

ედ სუფიქსის ამგვარი სემანტიკური ცვალებადობიდან გამომდინარე, სამეცნიერო ლიტერატურაში შენიშნულია, რომ ედ ზოგჯერ ფუნქციურად ახლოს დგას ვითარებითი ბრუნვის ად ნიშანთან (თვალ-ად-ი, ტან-ად-ი...), როცა იგი სიგყაწარმოებითი დანიშნულებითაა გამოყენებული²².

ჩვენი დაკვირვებითაც, ქართულ დიალექტებში ედ სუფიქსი თითქმის არ გვხვდება. „ქართულ დიალექტოლოგიაში“ მქონეობის ედ სუფიქსის ერთი მაგალითია დამოწმებული მხოლოდ რაჭულში და იქვეა მითითებული მის იშვიათობაზე²³.

იერ (იელ) სუფიქსი ძველ ქართულში ყოლა-ქონების ძირითადი მაწარმოებელი იყო²⁴, ახალ სალიტერატურო ენაში კი საგრძნობლად შემცირდა მისი მოხმარების სფერო მისი ადგილი მეტ-

წილად იან-მა დაიჭირა (ა. შანიძე).

იერ, როგორც წესი, რაიმე შინაგანი ნიშან-თვისების, შინაგანი პოტენციის მქონელობას გამოხატავს, რითაც განსხვავდება მქონელობისვე იან სუფიქსისაგან (ბ. ჯორბენაძე).

საკუციალურ ლიტერატურაში აღნიშნულია, რომ იერ, იან, ოვან, ოსან რთული სუფიქსებია (ი-ერ, ი-ან, ოვ-ან, ო-სან), რომელთა პირველი ნაწილი წარმოშობით ბრუნვის ნიშანს უნდა წარმოადგენდეს და ამავე დროს, როგორც ჩანს, სიტყვაწარმოებითი ფუნქციაც უნდა ჰქონოდა. შემდგომში, როცა მათ დაკარგეს თავიანთი ფუნქცია, ამა თუ იმ შინაარსის გადმოსაყვამად დაზუსტება დასჭირდა დამატებითი ერ, ან სუფიქსებით, რომლებიც, თავის მხრივ, ასევე დამოუკიდებელი სახით არსებობდნენ²⁵.

თანამედროვე ქართულ პოეზიაში, პროზაში, პრესისა თუ პუბლიციტიკის ენაში იერ სუფიქსი არ გამოირჩევა არც მოხმარების სიხშირითა და არც ფორმობრივი თავისებურებით, ძირითადად გვხვდება გრადიციულად მომდინარე ფორმებში:

შვენიერზე შვენიერი ვრემი (გ. ჭანტურ., 37); ივრძნობა მისი ძლიერი სუნთქვა (ა. სულაკ., 38); ზორციელი ცხოვრების შემდეგ (მ. ლებან., 264).

მიუხედავად წარმოების ერთფეროვნებისა, აქა-იქ მაინც დაჩნდება იერ სუფიქსიანი ისეთი ფორმები, რაც შეიძლება ჩაითვალოს პოეტურ ნებელობად, მქონეობისაგან სრულად განსხვავებული ელფერის გამომხატველად:

სულს კი მარადის სურს ციფრება (გ. გაბ., 213, 116); კელავ გავხსნი ციფრს, თუ შენ ეს გინდა (ა. კალანდ., 228); და აპა გიმღერ, ქართლის ქალო, სულო შვიფრო! / მაფხულის პირად წმინდანებით მარად ციფრო... (ს. შანშ., 129); ჯაბნიდა მიქასტა მნათობსა და ღამიერს (მ. მაჭავ., 49).

როგორც აღინიშნა, იერ ყოველთვის არ მიუთითებს კონკრეტული საგნის მქონეობაზე. ჩანს, ამით ენამ ზოგ შემთხვევაში ერთგვარი ფორმობრივ-სემანტიკური დიფერენციაც კი მოახდინა, გამიჯნა იან-ისა და იერ-ის გამოყენების სფერო. მაგალითად, წინადადებებში:

ჩამოგვხედეთ მიწიერებს²⁶ (ა. თევზ., 228); ჩემი სალაპიო წიგნიერ და უწიგნურ ჯიგრებს (მ. ლებან., 209).

მიწიერი არ ნიშნავს „მიწიანს“, წიგნიერი — „წიგნიანს“. აქ შინაგანი ნიშან-თვისებაა გამოხატული და არა მქონეობა. საგუ-

ლისხმობა ისიც, რომ უქონლობის (უარყოფის) შემოხვევაში ამ გიჟის სახელების წარმოების ყალიბი ერთნაირი არაა: წიგნიანი — უ-წიგნ-ო. შდრ., წიგნიერი — უ-წიგნ-ურ-ი.²⁷

სხვაგვარი ვითარებაა ქართულ დიალექტებში. ირკვევა, რომ ცოცხალ მეტყველებაში ხელშესახებია იფრ-ის მოხმარების სიხშირე და პროდუქტიულობა, გამოკვეთილია მისი ფუნქციონირების გაფართოების ტენდენცია²⁸. ამ ასპექტით განსაკუთრებით საინტერესოა იმერულის ჩვენება (ქ. ძოწენიძე, კ. კუბლაშვილი).

ჩვენ მიერ შემოწმებულ დიალექტოლოგიურ ტექსტებშიც საკმარის რაოდენობით დაიძებნა იფრ სუფიქსიანი ფორმები (რომლებიც ბოგჯერ გვხვდება ფონეტიკური სახესხვაობითაც):

უმცროსი არის ნიჭიერი ახალგაზრდა (ნოლ., აჭარ., 139); არც მე დამიძინია წესიერათ (მარტ., იმნ., კახ., 22); ვაეაშელი იყო ღონიერი დეველეთი (დიალ. რაჭ., 533); იყო საცოდავი შშიერი ქალი (გურ., ჯაჯ., 7); ძრიფ ჭკვიანი იყო (ბერ. ჯაეახ., 223, 222); მე ძრიან მონადირე ვიყავი (მარტ., კახ. 136); თანაც ძიფ უკვირთ (დიალ., ჯაეახ., 346; ბერ., ჯაეახ., 223, 225); მოიღალა ძიულა ბიჭი (ძიძ., მესხ., 101); იმის შემდეგ ის კაცი ძიუნა ყაჩაღობდა (მარტ., კახ., 86); ერთი კაცი ძან კრივანგი კაცი იყო (დიალ., ჯაეახ., 345); ძრიელ დაჩაგრული იყენენ (დიალ., ჯაეახ., 353); ეს ჩემზე ძალუანი ყოფილა (დიალ., აჭარ., 407) (ძალუანი=ძლიერი).

სპეციალურ ლიტერატურაში აღნიშნულია, რომ იერ ელემენტი ბოგიერთ ფუძესთან იან, ელ მაწარმოებელთა მაგიერობას ეწევა, ანდა ისეთი ფუძისაგან აწარმოებს ახალი მნიშვნელობის სიტყვას, რაც სალიტერატურო ქართულსა და სხვა დიალექტში უცხოა:

ჩემზე ჭკვიერი კაცი თუ იქნება (ნოლ., ნიე., აჭარ., 138) მკვლევარი იქვე, სქოლიოში, მიუთითებს, რომ ჭკვიერი შესაძლებელია მიღებულია ნიჭიერის ანალოგიით (იხ. ნიე., აჭარ., 138).

შდრ. გადაიხადეს შვენიერი ქორწილი (ნოლ., აჭარ., 137); იმ წუთში შვენიარი სუფრა ვაშალა (დიალ., კახ., 193); დარჩა კაცი შშიარი (მარტ., იმნ. კახ., 78); უნდა დაიწვას წესიერათ (გ. იმნ., ქართლ., 29); წესიერათ არ სწერებენ (ფეიქ., მესხ.; 28); ორი ძმა ჭკუერი იყო. ი ჭკუერებმა უთხრენ სულელს (დიალ., ქვ. იმერ., 476); ჭკუერი მამა (დიალ., ქვ. იმერ., 473); აგიც ჭკუიანური უკითხავსო (ჯაჯ., გურ., 22); ჩემზე ჭკვიერი კაცი თუ იქნება (ნოლ., აჭარ., 19); ქვემოიძერულში ტვინიერი ფორმაც დასტურდება (ძოწენიძე).

ა სუფიქსი ახალ ქართულში მქონეობის სახელთა ერთ-ერთი პროდუქტიული მაწარმოებელია. ძველი ქართულის ღონებზე ა არ

შიაჩნით ქონების მაწარმოებლად და არც ასახელებენ მას²⁹. მაგრამ ახალსა და განსაკუთრებით თანამედროვე ქართულში იგი საკმაოდ გავრცელებულია, ამასთან ამკარაა მისი ფუნქციების გაფართოების ტენდენცია.

ახალ ქართულში ა-ს სიტყვაწარმოებითი ფუნქციებია: კნობითობის, ქონების, მსგავსების, დახასიათების, დაკონკრეტების და მოგჯერ დანიშნულების წარმოება³⁰. აქვე ნაგარაუღევია, რომ ქონების, მსგავსებისა და დახასიათების აღმნიშვნელი ა სუფიქსის თავდაპირველი ფუნქცია იქნებოდა ქონების გამოხატვა და იგი ქონების სხვა სუფიქსებში (ი-ან, ოგ-ან, ოს-ან) გამოყოფილი ან ელემენტის ხმოვანდართული ნაშთი შეიძლება იყოს. სწორედ ამ ან სუფიქსის ნაშთს უნდა წარმოადგენდეს ქერა გიპის სახელების ბოლოკიდური ა. დღეს მისთვის ძირითადია თვისების აღნიშვნა, რომლის შესაბამისად შექმნილია მცენარეთა, ფრინველთა, ცხოველთა სახელები. ა სუფიქსის ესოდენი გავრცელების მიზეზად მიჩნეულია მეცნიერების ამა თუ იმ დარგში გერმინოლოგიის შექმნის მოთხოვნილება³¹.

ა სუფიქსი სამწერლობო ქართულში ფუნქციური მრავალფეროვნებით გვეძლევა.

1) გამოხატავს მქონეობას, უპირატესად გვხვდება კომპოზიტებთან:

შავტარა დანით დაიკელება (მ. ლებან., 185); შემოიგანეს ასფურცულა ქადა (ა. სულაკ., 76); დაიბადა დიდშუბლა ბიჭი (გ. ციციშვი., 53); მენა მუცულა... კაი ალიყული ხომ არ ვინდა? („ქუთაისი“, 1990, 24/V); სოფიო შწანთფალება გოგო გამოდგა („საქ. ქალი“, 1986, №3); ჰკოცნის უღვაშას ქოსა (მ. ნიშნ., 36).

2) ა სუფიქსიან სახელებს მსგავსების სემანტიკა გააჩნით: ლაღისფერა, ქარვისფერა დულს (ს. მანშ., 152); მგელქალა ყოველთვის დამშვიდებული იყო (გ. ჩოხ., 39); მერცხალა შეილიშვილი ესტუმრა (მ. გელაშვი., 3); გამოაჩინა ნაფოტა კბილები (ქ. ჭილაშვი., 63); ნოდარა თაფა, გვეთამამა ბურთი (ნ. დუმბ., 386).

3) ა-თა ნაწარმოები სიტყვები ძალიან ხშირად მცენარეების, ცხოველების, ფრინველების... სახელებად ან ადამიანის მეტსახელადაა გამოყენებული:

ჩემი ლურჯა წყნარად იდგა (მ. მრევლ., 37); დრუბელა სოკოა (ვ. ჯღამ., 9); ცოლი ეძახდა მუცულას (გ. ჭანტ., 99); მომენატრება გურამ რჩეულა (რჩეულიშვილი) (ლიტ. საქ., 1989, 13/V); მომღე-

რალთა გუნდი „ათკაცა“ მეცადინეობას იწყებს (რ. ჭეიშვი., 57); მამას პროფესორა შეეპარქეთ (გ. გოგი., 41); გაიყანით მუცელღმერთა თლომაური (გ. ლეონ., 98); გოდორა ერქვა იმ ლამამ ძროხას (ხ. ბერულ., 135).

ქართულ დიალექტებშიც საკმაო რაოდენობით დაიძებნა ა სუფიქსით ნაწარმოები სახელები, რომელთა უმეტესობა მსგავსებას აღნიშნავს და საკუთარ სახელადაა ქცეული:

ლაყვარდად მარგო მის გყეში და გირის (ნოლ. აჭარ., 109); მაგარი რო იყო ის კაცი, კვლეა დაარქვეს (გრ. იმ., ქართლ., 1); იმას უძახიან შაფთუნგას (ფეიქრ., მესხ., 82); გველკაცას წუელიაო (დიალგურ., 431).

როცა ა სუფიქსიანი სახელი გამჭვირვალედ მიუთითებს მქონეობაზე, მაშინ იგი ადვილად შეიძლება შეიცვალოს იან სუფიქსით. ამიტომაც, რომ ზოგჯერ ერთმანეთის გვერდით ერთსა და იმავე წინადადებაშიც კი გამოიყენება იან და ა მქონეობის ფუნქციით:

ხისთავიანი ანუ ხისთავა/ქვისთავიანი ვინა ქვისთავა (ი. ქემერგ., „ლიგ. საქ.“, 1988, 19/7); გულო ისევ ისეთი მახსოვდა — თვალღებლაყვარდა და ბლისფერტყობიანი (ს. ჭეიშვი., 47).

ტერმინის საკითხი. სამეცნიერო ლიგერატურაში საანალიზო აფიქსების ფუნქციური და სემანტიკური მრავალფეროვნებიდან გამომდინარე ირკვევა, რომ მათთვის ძირითადია არა მარგო კონკრეტული საგნის ქონა-არქონა; ყოლა-უყოლობა, არამედ საერთოდ რაიმეს (მათ შორის ნიშან-თვისების) მქონეობაზე მითითება. ამდენად, საანალიზო ფორმებისათვის უფრო შესაბამისი ტერმინად მიგვაჩნია „მქონეობის სახელები“.

დასკვნა. თანამედროვე სამწერლობო ქართულისა და დიალექტების მონაცემებზე დაყრდნობით, სამეცნიერო ლიგერატურისა და პრესის ენის გათვალისწინებით დიაქრონიულ ასპექტში წარმოვადგინეთ მქონეობის აფიქსთა ფორმობრივი და ფუნქციური ცვალებადობის ხაზი.

იან დღეს ყველაზე პროდუქტიული აფიქსია როგორც სალიგერატურო ქართულში, ისე დიალექტებში. მიუხედავად ფუნქციური ნიუანსების სხვადასხვაობისა, მისთვის მაინც ძირითადია მქონ-

ნეობის გამოხატვა. ვარდა ამისა, მიუთითებს მიმდევრობასა და კუთვნილება-წარმომავლობაზეც, ზოგჯერ კი აკისრია ოდენ სტილისტურ-გამომსახველობითი ფუნქციაც (სამწიგნიანი ნაშრომი, ვაჩნაძიანთ ქალი, ქრისტიანი; ღიმილიანი ყურადღება...).

ოჯან, ოსან პროდუქტიულობით გამოირჩეოდა ძველ ქართულში. ახალში ისინი თანდათან კარგავენ წარმოების უნარს, იზღუდება მათი ფუნქციებიც, მაგრამ თანამედროვე სალიტერატურო ქართულში კვლავ გააქტიურდა მათი სასიცოცხლო ძალა, რასაც განსაკუთრებით შეუწყო ხელი სამეცნიერო გერმინოლოგიამ. აღსანიშნავია ისიც, რომ დღეს თვალსაჩინოა ოჯან და ოსან სუფიქსების აღჭურვა ახალი სემანტიკური ნიუანსებით. ოან-ისაგან განსხვავებით, ისინი მეტწილად მიუთითებენ რაიმე ნიშან-თვისების მქონეობაზე და არა კონკრეტული საგნის მქონეობაზე (ხუთოსანი, მშვილდოსანი, წიგნოსანი, პარკოსანი, ფრთოსანი (//ფრთიანი), ჩოხოსანი (//ჩოხიანი); გუმბათოვანი, უჯრედოვანი, კლდოვანი(//კლდიანი), ფერადოვანი, გუგუცოვანი, ფერვანი, დიდვრიანი...).

ედ სუფიქსი ძველიდან მოყოლებული თანამედროვე ქართულამდე სპორადულად იხმარებოდა მქონეობის ფუნქციით. მაგრამ დღეს სამეცნიერო გერმინოლოგიამ ახალი ძალა მიანიჭა, როგორც სპეციალურ ფორმათსაწარმოებელ სამუალებას (ცისკარედი, ყვავილედი, ჩვილედი, განედი, სამკუთხედი, უჯრედოვანი...).

იერ ძველ ქართულში ყოლა-ქონების (მქონეობის) ძირითადი მაწარმოებელი იყო, ახალში საგრძნობლად შემცირდა მისი მოხმარების სფერო, თუმცა დღეს დიალექტებში მაინც ჯერ კიდევაა ხელშესახები იერ-ის პროდუქტიულობა, მისი ფუნქციონირების გაფართოების ტენდენცია.

ა სუფიქსმა ახალსა და თანამედროვე ქართულში მქონეობის გამოხატვის სემანტიკაც შეიძინა (შავგარა, დიდშუბლა, ნაფოცა (კბილები), ლურჯა (ცხენი), ღრუბელა (სოკო), ხისთავა (//ხისთავიანი)...).

დღეს საანალიზო აფიქსები გამოიყენება სხვადასხვა ფუნქციით, რომელთაგან ზოგი უძველესია და ძირითადი, ზოგი კი დევ — ახალი შენაძენი, ფაკულტატიური. რამდენადაც ფაკულტატიური მოვლენა ხელოვნური კი არ არის, არამედ გამომდინარეობს ენის შინაგანი ბუნებიდან, ამდენად შეიძლება ვივარაუდოთ, რომ ამჟამად

ფაკულტატიურად მიჩნეული სემანტიკური ნიუანსი დროთა ვითარებაში ძირითად ფუნქციად იქცევა.

შენიშვნები

¹ არნ. ჩიქობავა, სახელის ფუძის უძველესი აგებულება ქართველურ ენებში, თბ., 1942, გვ. 89.

² ა. შანიძე, ძველი ქართული ენის გრამატიკა, თბ., 1978, გვ. 52.

³ ს. ჯანაშია, თუბალ, თაბალ, გიბარენი, იბერი: შრ., ტ. III, თბ., 1959.

⁴ ა. შანიძე, ქართული ენის გრამატიკის საფუძვლები, თბ., 1973, გვ. 122.

⁵ ს. ჯანაშია, დასახ. ნაშრომი, გვ. 347.

⁶ ა. შანიძე, ქართული ენის გრამატიკის საფუძვლები, გვ. 123.

⁷ მ. ტუსკია, სახელთა წარმომქმნელი ზოგიერთი აფიქსის ფუნქციები და გაერსელებულობა თანამედროვე ქართულში: ქართ. ენა და ლიტ. სკ., 1969, № 1, გვ. 25.

⁸ კ. კულაშვილი, ქეემოიმერული დიალექტი, თბ., 1985, გვ. 94.

⁹ ე. ფეიქრიშვილი, სიგყვაწარმოება თანამედროვე ქართული პროზის მიხედვით (ხელნაწერი), 1988. გვ. 17.

¹⁰ ი. იმნაიშვილი, ქართული სალიტერატურო ენის ნორმალიზაციის საკითხები: „ცისკარი“, 1971, № 1, გვ. 145.

¹¹ ე. თოფურია, ქართული ენა და მართლწერის ზოგიერთი საკითხი, თბ., 1965, გვ. 69.

¹² ბ. ცხადაძე, ოფან სუფიქსი ძველ ქართულში: ქესს, V, 1981, გვ. 101.

¹³ იქვე, გვ. 96-103.

¹⁴ იქვე, გვ. 101.

¹⁵ პ. ჯაჯანიძე, ოფან სუფიქსი ძველ ქართულში: საქ. პედ. ინსტიტუტების შრ. კრ. II, 1975, გვ. 359.

¹⁶ ა. შანიძე, ქართული ენის გრამატიკის საფუძვლები, თბ., 1973, გვ. 125.

¹⁷ ა. ჩიქობავა, სახელის ფუძის უძველესი აგებულება

ქარიველურ ენებში, თბ., 1942, გვ. 97-99.

¹⁵ ა. ჩიქობავა, ადგილის სახელთა წარმოების ტიპები და მათი ისტორიული ურთიერთობა ქართულში: იკე, XIX, 1974, გვ. 70.

¹⁶ არ. მარტიროსოვი, სუფიქსებით წარმოქმნილი სახელების ერთი ჯგუფი ძველ ქართულში: მაყნე, 1976, №1, გვ. 111-112.

²⁰ მ. ტუსკია, სახელთა აფიქსური წარმოება ახალ სალიტ. ქართულსა და დიალექტებში: საკანდ. დისერტ., 1975, გვ. 48.

²¹ ი. ჯიბუგი, მქონებლობის ერთი აფიქსის შესახებ გერმინოლოგიურ სიგყვაწარმოებაში: ქსკს, VIII, 1988, გვ. 122-123.

²² ბ. ჯორბენაძე, მ. კობაიძე, მ. ბერიძე, ქართული ენის მორფემებისა და მოდალური ელემენტების ლექსიკონი, თბ., 1988, გვ. 130.

²³ იხ. ბ. ჯორბენაძე, ქართული დიალექტოლოგია, თბ., 1989, გვ. 438.

²⁴ ი. იმნაიშვილი, სახელთა ბრუნება და ბრუნებათა ფუნქციები ძველ ქართულში, თბ., 1957, გვ. 434.

²⁵ ნ. ჭუმბურიძე, ყოლა-ქონების აღმნიშვნელი რთული სუფიქსები ქართულში: იკე, XXIX, გვ. 65.

²⁶ შდრ. „არ მრქვა გულმა მიწიური ბედნიერება“ (ა. კალანდ. 10); „არ მიწიური გვირგვინისათვის“ (იქვე, 95).

²⁷ თუმცა ამგვარი მიმართება ბოლომდე დაცული არაა: მიწიანი — უ-მიწ-ო. მაგრამ მიწიერს უ-ო ცირკუმფიქსიანი უარყოფითი ფორმა არ ეწარმოება.

²⁸ იხ. ბ. ჯორბენაძე, ქართული დიალექტოლოგია, თბ., 1989.

²⁹ ა. შანიძე, ძველი ქართული ენის გრამატიკა, გვ. 52; მ. ტუსკია, დასახ. ნაშრ., გვ. 27.

³⁰ ა. პაპიძე, ა სუფიქსის სიგყვაწარმოებითი ფუნქციები: ქელს, 1974, №1, გვ. 29.

მოსაქმეობის სახელთა წარმოების
წოგადი თავისებურებანი თანამედროვე
სალიტერატურო ქართულსა და ღიალექსებში

წაკითხულია მოხსენებად ქუთაისის სახელმწიფო
უნივერსიტეტში პროფესორ-მასწავლებელთა II სამეც-
ნიერო კონფერენციაზე 1993 წლის 28 მაისს (იხ. მუ-
შაობის გეგმა და მოხსენებათა თემისები. 1993წ., 27-28
მაისი).

თ ე ზ ი ს ე ბ ი

თანამედროვე ქართულში მოსაქმეობის (ხელობის) სახელთა
წარმოება მრავალფეროვნებით გვეძლევა, რაც შეპირობებულია
სადერივაციო აფიქსთა სიუხვითა და მათი ფუნქციური სხვა-
დასხვაობით.

დღეს მოსაქმეობის შინაარსის გამოსახაგავედ გამოიყენება
მე-ე, მე-ურ, მო-ე, მ-ე, მ-არ, მ-არა, მო-არე, მ-ულ, მ; უსხოური წარ-
მოშობის დარ, ერ, იორ, ჩი, ისტ... აფიქსები და ცალკეული სიტყვები
(დაცურავეთ შეტიფეებად (ო. ჭელიძე); მერგოლოურებთან ერთად
იხილავდა საკითხს (ჩიქოვანი); სადმე მოჯამაგირედ დავდებო
(კახური); განთქმული მოჭადრაკე იყო (გამ. თბილისი, 1989); ფარ-
ნავაში იყო მხედარი და მწიგნობარი (ა. სულაკაური); მწყემსი, მა-
რანჩი (=მარანში) (ინგილოური); მეტალოურ სილოროვის ოჯახი (ნ.
გელაშვილი)...)

ამათგან ყველაზე პროლუქტიულია მე-ე კონფიქსიანი წარმოება,
თუმცა თანამედროვე ქართულში შესამჩნევი ვახდა მო-ე-ს გააქ-
ტიურებაც.

მე-ურ მორფემა ძველად უფრო ხშირად გამოიყენებოდა, ახალ
ქართულში თანდათან იმღუღებოდა მისი მოხმარების სფერო და
ძირითადად შემოგერჩა გრადიციულად მომდინარე რამდენიმე
სიტყვაში. თუმცა სამწერლობო ენისაგან განსხვავებით ღიალექ-
ტებში იგი კვლავ ინარჩუნებს ახალ-ახალი ფორმების წარმოების
უნარს (მემბოესური კაცი; მეგოდრულეები; მეწლეური ხე...).

ძველი ქართულიდან მოყოლებული ნიშანდობლივია საანა-
ლიზო ჯგუფის აფიქსთა ურთიერთმონაცვლეობის შემთხვევები:

მეთოფე / მეოოფური / მეთოფოსნე; მებაღე / მებაღური / მებაღური; მეტაჟე / მოტაჟე; მემიგინგე / მომიგინგე; მეისტორიე / ისტორიკოსი; მეგელეგრაფე / გელეგრაფისტი...

საგულისხმოა, რომ ზოგჯერ ამგვარი მონაცულობა იძლევა განსხეეებულ მნიშენელობას. მაგალითად: მეფალე—ეალის გამეეეე, მოფალე—ეალის ამლეე; მეისტორიე ზოგადად უნდა გულისხმობდეს ისტორიული ფაქტების აღმწერს (მემატიანეს); ისტორიკოსი კი კონკრეტული პროფესიაა.

წერილობითი ძეგლები ცხადყოფენ, რომ საკვლევი აფიქსების თავდაპირველი ფუნქცია იყო მოსაქმეობის სახელთა გამოხატევა (ასე არიან ისინი ევალიფიცირებული ანგონის გრამატიკაშიც), მაგრამ იმ პერიოდის გექსტებშიეე გამოვლინდა ბეერი ისეთი მაგალითი, სადაც ამკარად გამორიცხულია ოდინდელი სემანტიკა (მაგ, მეგანძე / მეგანძური= საუნჯის, განძის მოყვარული: ილ. აბულაძე).

საგულისხმოა, რომ ძეველ ქართულშიეე თავჩენილი ეს მოეეენა (ენობრივი ტენდენცია) კიდეე უფრო ხელშესახეხად გამოიკვეთა და გააქტიურდა თანამედროეე ქართულში, განსაკუთრებით დიალექტებში. შესაბამისად ჩვენთვის საინგერესო აფიქსები გამოხატევენ: მოსაქმეობას — ხელობას (მეპური), პროფესიას (ისტორიკოსი) კუთვნილუბა—მონაწილუბას (მოდარბაზე =დარბაზის წეერი; მოსამძიმრე ხალხი...), ვინმეს ან რაიმეს დამახასიათებელ თვისეებს (მეშფოთე=ამრევი; მემთერალე; მეკიცხარი დამეინაეი); დანიშნულებას (მესუფრე=თამადა (ჯაეახ.); მეკურლეინე თამადა (მესხ.), მოუთითებენ კონკრეტულ მომენტურ ფაქტზე, მოქმედების შესრულებასზე და ა.შ.

ამ გიპის მაგალითები ერთხელ კიდეე ხაზგასმით ცხადყოფენ, რომ საანალიზო აფიქსებისათვის ნიშანდობლივია არა კონკრეტულად აღამიანის, არამედ საერთოდ თვისეების აღნიშვნა. ამ აფიქსების ფუნქციებთან დაკავშირებით საინგერესოა ერთი თავისებურეეეა, კერძოდ: მე-ე, მო-ე, მე-ურ (ულ) მორფემები, როგორც წესი, აღნიშნევენ მხოლოდ აღამიანთა საქმიანობას ან მის დამახასიათებელ თვისეებებს, მაგრამ ზოგჯერ ეს მაწარმოებლები დაერთეიან არააღამიანთა მსაზღვრეეებსაც. ამგვარი მაგალითები მეტწილად დიალექტებშია დადასტურებული, თითო-ოროლა ნიმუში სამწერლობო ენაშიც დაიძებნა.

მეკვერცხე ქათამი = კვერცხის მღებელი (ნ. სურმაია, აჭარული).
მეკვერცხე ძაღლი = კვერცხის მჭამელი (ქ. ფეიქრიშვილი, მესხური).

მეყანე საქონელი = რომელსაც ჩვევად აქვს ყანაში შეპარვა (ნ. სურმაია).

მეკვერცხული ქათამი = ბევრი კვერცხის მღებელი.

მერძეული საქონელი = მეწველი საქონელი.

მენაყოფე მიწა, მეგაზაფხულე მწერი, მეწლე/მეწლეური ხე...

ფორმობრიე-სემანტიკურად საინტერესოა აგრეთვე საანალიზო ტექსტებში დადასტურებული ასეთი ნიმუშები: მედაუსწრებლედ სტუდენტი, მეკოლორდინაციე გმნა (არნ. ჩიქობაია); დაეინახე თანამეოთახე უცხოელი (რ. მიშველაძე); მოგჯერ შეპანაშვიდემ შეიძლება ხელზეც აკოცოს (გ. დოჩანაშვილი); „კომუნისგმა“ შედღობეს კი არ მიულოცა, არამედ... (კომუნისტი, 1989); თავაზიანად შეეგებნენ ჯიქურ მესტუმრეს (სტუმარს) (რ. ჭეიშვილი); ერთმა დიდმა მექაღალდემ (=მწერალი, სწავლული) თქვა (გ. დოჩანაშვილი); კაცი პური-სა და სიმინდის მონაყიდე=გამყიდველი იყო (ლიგ. საქართველო).

თუ თვალს გავადევნებთ მოსაქმეობის სახელთა წარმოებასა და აფიქსთა ფუნქციონირებას სამწერლობო ენის განვითარების ეტაპებისა თუ მწერლობის ქანრების მიხედვით და გავითვალისწინებთ აგრეთვე თანამედროვე დიალექტების ჩვენებასაც, აღმოჩნდება, რომ XIX საუკუნემდე ხელობის სახელთა წარმოება იყო მაინც ერთფეროვანი — აფიქსური. მაგრამ XX საუკუნიდან ქართულში გრადიციული წარმოების პარალელურად ფართოდ მკვიდრდება უცხო ენებიდან ნასესხები მქონეობის სემანტიკის ლექსიკური ერთეულები (უცხოური აფიქსებით გაფორმებული); გარდა ამისა, ხელობის ფუნქცია იგვირთეს მიმღობებმა და სხვა ცალკეულმა სიტყვებმაც. ამის გამო ჩამოყალიბდა სიტყვაწარმოების განსხვავებული ტიპები: მე-ბალ-ე, მე-ურმ-ე...

მღრ.: მალაროელი—მემალაროე, რგოლის ხელმძღვანელი—მერგოლური; ბოქსიორი—მებოქსე; ნიჩბოსანი—მენიჩბე; დახლიდარი—მედახლე; მუსიკოსი—მემუსიკე; ისტორიკოსი—მეისტორიე და ა.შ.

მოსაქმეობის სახელთა წარმოების ესოდენი მრავალფეროვნების საფუძველი პირველ რიგში უნდა იყოს საზოგადოებრივ ცხოვრებაში მომხდარი ცვლილებები. კერძოდ: ქვეყანაში დამ-

კვიდრებულმა სიახლეებმა ბუნებრივად მოითხოვა ენაში ახალი სიტყვებისა თუ წარმოების ახალ-ახალი სტრუქტურული მოდელების შექმნა. ამ პროცესში ენის განვითარების შინაგანი კანონზომიერების გარდა გარკვეული წილი უთუოდ უღევს უცხო ენათა გავლენასაც.

ღირსსაყენობია ისიც, რომ XX საუკუნის შუახანებში ხელობის სახელთა გრადიციული აფიქსური წარმოების გვერდით მოჭარბებული იყო განსხვავებული გიპის წარმოება (განსაკუთრებით პრესისა თუ პუბლიცისტიკის ენაში). მომდევნო პერიოდის (70-80-იანი წლების) სამწერლობო ქართულში კვლავ გააქტიურდა მე-ე, მო-ე აფიქსებიანი ორგანული წარმოება.

გრადიციულ გრამატიკაში საანალიზო სადერივაციო ჯგუფის აღსანიშნავად დამკვიდრებულია ტერმინი „ხელობის სახელები“, რომელიც გულისხმობს ადამიანის ხელობას, პროფესიას, მოსაქმეობას. მაგრამ აშკარაა, რომ ეს ტერმინი ვერ მოიცავს ზემოაღნიშნულ მრავალფეროვან სემანტიკას. ამიტომაც სამეცნიერო ლიტერატურაში პარალელურად გაჩნდა სხვა ახალი ტერმინები: მოსაქმეობის სახელები, პროფესიის სახელები, ხელობა-მოსაქმეობის, მოსაქმეობა-პროფესიის სახელები.

ჩვენ მიერ შესწავლილი მასალების მიხედვით უფრო მართებულად მიგვაჩნია ტერმინი „მოსაქმეობის სახელები“, რადგან ეს უკანასკნელი ზოგადად გულისხმობს როგორც კონკრეტულ ხელობა-პროფესიას, ისე პიროვნების ყოველგვარ საქმიანობას (მოქმედებას) დროის მიუხედავად — მუდმივსა თუ შემთხვევითს, რომელიმე კონკრეტულ სიტუაციასთან დაკავშირებულს.

მე-1 კონფიქსის ფუნქციური დატვირთვა და ბავრ(კვლევულობა თანამედროვე სალიტერატურო ქართულსა და დიალექტებში

წაკითხულია მოხსენებად რესპუბლიკურ
დიალექტოლოგიურ სამეცნიერო სესიაზე 1993 წლის 28
ოქტომბერს (იხ. მუშაობის გეგმა და მოხსენებათა
თეზისები, ბათუმი, 1993 წელი, 28-29 ოქტომბერი).

თ ე ზ ი ს ე ბ ი

მე-1 კონფიქსი პროდუქტიული მაწარმოებელია. სპეციალური ლიტერატურის მიხედვით, მისთვის ძირითადია ხელობის სახელთა წარმოება. მაგრამ თანამედროვე სამწერლობო ქართულსა და დიალექტებში ამ აფიქსის ფუნქციური სფერო უფრო ფართოა — მოსაქმეობის (ხელობის, პროფესიის) გარდა იგი გამოხატავს:

1) თანამონაწილეობას (მეკავშირე, მენადიმე, თანამეოთახე, მეკოორდინატე (ზმნა)...);

2) ვინმეს დამახასიათებელ თვისებას (მეგანძე განძის=მოყვარული, მეშურნე=შურიანი, მეშოთე, მემთვრალე, მეგტერე...);

3) კუთვნილებას (მეკარვე=კარვის პატრონი, მეანაბრე=ანაბრის პატრონი...);

4) დანიშნულებას (მედილოგე, მესუფრე-მეპურმარილე =თამადა...);

5) მიუთითებს კონკრეტულ სიტუაციაში მოქმედების ჩამდენზე ანდა ასახელებს მას, ვისაც მოქმედება მიეწერება (მეწამწამე=თვალის ჩამკერელი (ძე. ქ), მეპანაშვიდე=პანაშვიდზე მიმსელები, მეტამე=ტამის დამკერელი, მედღეობე=ვისი დღეობაცაა...).

6) დიალექტებში, სამწერლობო ქართულისაგან განსხვავებით, დაერთვის არაადაქიანთა სახელებსაც და წარმოაჩენს მათს ნიშან-თვისებას (მეყანე საქონელი=რომელსაც ჩვევად აქვს ყანაში შეპარვა (აჭარ.), მეკვერცხე ძალი=კვერცხის მჭამელი (მესხ.), მენაყოფე მიწა, მეწლე=მეწლეური ხე (იმერ)...).

მე-1 კონფიქსის ფუნქციის ამგვარი სემანტიკური სხვადასხვაობის

საფუძველი უნდა იყოს მ პრეფიქსის თაედაპირველი ფუნქცია — ადამიანის კლასის აღნიშვნა. როცა ქართულში მოიშალა გრამატიკული კლასი, მ პრეფიქსმა (სხედასხეავგვარად გახმოვანებულმა და სათანადო სუფიქსით გართულებულმა) შეიძინა სადერიეაციო ფუნქცია, დაერთო ადამიანთა სახელებს და გამოხაგა პიროვნების მოსაქმეობა, დამახასიათებელი თვისება, კეთენილება და ა.შ. შესაბამისად, ენაში ძველთაგანვე ხელშესახებად წარმოჩნდა მ პრეფიქსით გაფორმებული ერთნაირი სემანტიკის რამდენიმე სტრუქტურული ტიპი (მენაბდე, მოქანდაკე, მებღვაური, მწიგნობარი...), კიდეე მეტიც: ზოგიერთ ლექსიკურ ერთეულს (განსაკუთრებით ცოცხალ მეტყველებაში) მოეპოვება პარალელური ფორმები: მეთევზე—მეთევზური; მეთოფე—მეთოფური—მეთოფოსნე; მეჭიდავე—მოჭიდავე, მოჭიდარი; მეთავე—მეთაური, მთათავე, მთათური; მეტაშე—მოტაშე; მეკალმე—მოკალმე; მემიტინვე—მომიტინვე... თუმცა, ზოგ შემთხვევაში ენა ცდილა ამგვარ პარალელურ ფორმებში გარკვეულად მაინც მოეხდინა სემანტიკური დიფერენციაცია (მეეალე=გამსესხებელი, შდრ. მოვალე ვალის ამლები (ქეგლ, V), დროთა განმავლობაში უნდა მომხდარიყო ამ პროცესის უფრო გაღრმავება.

თუ XIX საუკუნემდე, სამოგადოდ, დერიეაცია და, კერძოდ, საკელევი სემანტიკური ჯგუფის სახელთა წარმოება შედარებით ერთფეროვანი (აფიქსური) იყო, XIX და, განსაკუთრებით, XX საუკუნის დასაწყისიდან სამოგადოებრივი ცხოვრების სიახლეებმა ბუნებრივად მოითხოვა ენაში წარმოების ახალ-ახალი მოდელების შექმნა, რის შედეგადაც გრადიციული სინთეზური ყალიბის გვერდით ფართოდ მკვიდრდება აღწერთი ფორმები, უცხოური აფიქსებით გაფორმებული ნასესხები სიტყვები, უაფიქსო ლექსემები და ა.შ. (მემფორაღე—ღოთი, მემტერე—მტერი, მემფოთე—შფოთის მოყვარული, მერგოღე—რგოლის ხელმძღვანელი— ისტორიკოსი, ტელეგრაფისტი, კალატონი, მეტალურგი...), შესაბამისად, თავს იჩენს პარალელური ფორმები: მემუსიკე—მუსიკოსი, მეტრაქტორე—ტრაქტორისტი, მედახლე—დახლიდარი, მეცხენე—ცხენოსანი და მისთანანი. ამ დროისათვის ხელშესახებად შეიზღუდა ქართული ენისათვის დამახასიათებელი მე-ე კონფიქსიანი წარმოება პარალელური ფორმების ზეგაელენით.

თანამედროვე (70-80-იანი წლების) სამწერლობო ქართულში

ენის განვითარების შინაგანი კანონის ძალით კვლავ გამოიკვეთა მუე შორეუბის ხელახალი გააქტიურების გენდენცია და უპირატესობა იმავე სემანტიკის მქონე სხვა ტიპის მოდელთან შედარებით (მესტენოგრაფე, მეელექტრონე, მეტელეგრაფე, მეგასტროლე, მესურათე, მემისტორიე, მექაღალდე, მეკროსვორდე, მესხენე, მესპორტლოტოე, მემთერალე, მემუსიკე, მეკალმე, მემშვილდე...).

ალერსობით-კინობითი სახელები თანამედროვე ქართულში

შესრულებულია წლიურ საკვლევ თემად ქართული ენის კათედრაზე 1999 წელს. სხვადასხვა დროს ნაწილ-ნაწილ წაკითხულია მოსხენებად სამეცნიერო კონფერენციებზე. ზოგი მათგანი დაიბეჭდა მოგვიანებით.

1. ალერსობით-კინობითი სახელების შესწავლის ისტორიისათვის

დაბეჭდილია კრებულში „ქართული მემკვიდრეობა“, IX, ქუთაისი, 2005წ.

გრადიციულ ქართულ გრამატიკებში დერივაციის ერთ-ერთ შინაარსობლივ ჯგუფად მიჩნეულია ე.წ. კინობითი სახელები. მათი ცალკე გამოყოფა სათავეს იღებს ანტონ კათალიკოსის გრამატიკიდან, სადაც კინობითის მაწარმოებლებად დასახელებულია აკი//კი, ავი//ვი, ალი (მარცვალ-აკი, გუშ-ავი, ცია-ალი...) (ე. ბაბუნაშვილი, 1970, გვ. 113). მას შემდეგ საანალიზო ჯგუფის სახელები ქართულ ლინგვისტიკაში განიხილებოდა მეტ-ნაკლები სისრულით.

ა. შანიძის განმარტებით, „კინობითია სახელი, რომელიც გვიჩვენებს, რომ საგანი, რომელსაც ის აღნიშნავს, ზომით ან სიდიდით ნაკლებია, ვიდრე ძირეული სახელით აღნიშნული“ (ა. შანიძე, 1973, გვ. 120).

ა. შანიძეს ძველი ქართულისათვის კინობით სახელთა მაწარმოებლად მიაჩნია ერთადერთი სუფიქსი აკ (სახლ-აკ-ი, კინ-აკ-ი...); იქვე შენიშნავს, რომ აკ დაბოლოებიან სახელებს ადრევე დასწყებით კ-ს მოკვეცა, რის შედეგად მაწარმოებლად დარჩა ა და ასეთი სახელები გადავიდა ხმოვანზე ფუძეგათავებულთა რიგებში (ქალა) (ა. შანიძე, 1976, გვ. 51).

უფრო მოგვიანებით, ძველი ქართულის სხვა ტექსტებზე დაყრდნობით, ზ. სარჯველაძემ საანალიზო ჯგუფის მაწარმოებლად

გამოყო რამდენიმე მორფემოიდი: აკ (მცირეა,კი), ა (ქალაჯ, კა-
ცაჯ...) (მისივე დაკვირვებით, ა სუფიქსი დასტურდება IX საუკუნი-
დან — ფ ფ), უკ (ძერძუკი), უც (კეკლუცი), უნა (საკუთარ სახელებში
თაგუნა), ოა (მხალაო ფუძეში), აკაა (მოკლეაქაჯ), უკაა (უბადრუ-
ქაჯ): თანვე მიუთითა, რომ ძველ ქართულ წერილობითს ძვე-
ლებში კნინობითი სახელები მეტად იშვიათია (გ. სარჯველაძე, 1997,
გვ. 182).

ახალ ქართულში, ა. შანიძის აზრით, კნინობით სახელთა წარ-
მოება არ გამოირჩევა მრავალფეროვნებით. მეტიც: სალიგერა-
ტურო ქართულმა დღეს კნინობითის ფორმები არსებითად და-
კარგა (იგულისხმება საგნის შემცირებული ზომით წარმოდგენა
— ე. ფ.)... შეიძლება ისინი ნაშთის სახით კიდეც არიან შემორჩე-
ნილი, მაგრამ მათი კნინობითობის დადგენა ჭირს საპირისპირო
ფორმათა უქონლობის გამო. გარდა ამისა, კნინობითობის ოდინ-
დელი ფუნქცია შეიძლება გამოიხატოს აღწერითადაც: პატარა წიგნი
(შდრ. წიგნაკი) (ა. შანიძე, 1973, გვ. 122).

მაგრამ, მეორე მხრივ, რამდენადაც ახალ ქართულში ე.წ. კნი-
ნობითი სახელების სემანტიკა ძველთან შედარებით ამკარად გამ-
რავალფეროვნდა და, შესაბამისად, გერმინი „კნინობითი“ უფრო
ფართო ცნებად იქცა, ა. შანიძე „ქართული ენის გრამატიკის სა-
ფუძვლებში“ ამ ჯგუფის მაწარმოებლად ასახელებს ა, აკ, უკ, უნა,
ილ, ოა სუფიქსებს. სათანადო მაგალითების დამოწმებით აღნიშ-
ნავს, რომ კნინობითობის ფორმა შეიძლება გამოყენებულ იქნეს,
ერთი მხრივ, ალერსის გამოსახაგაევად (ალერსობითი სახელები)
და, მეორე მხრივ, დამცირების მიზნით (დამცირებითი სახელები).

ფაქტობრივად ამ საკითხში ა. შანიძის მსჯელობას ეყრდნობა
ალ. ლლონტი. იგი სიგყვაწარმოების ანალიზისას განიხილავს ჩვენ-
თვის საინტერესო ჯგუფსაც და იძლევა ასეთ განმარტებას: „მო-
ფერებით-კნინობითი პქვია ისეთ წარმოქმნილ სიტყვებს, რომ-
ლებიც თავიანთი ძირეული ფორმით გადმოცემულ საგანს დამცი-
რებით ან მოფერებით აღნიშნავენ“... ძირეული დედა სიტყვისაგან
მიღებულია მოფერებითი საალერსო ფორმა დედილო,ხოლო კა-
ცისგან — დამცირებითი ფორმა კაცუნა. მათს მაწარმოებლად იხმა-
რება ილ, იკ / იკო, უკა უნა, ა სუფიქსები (ალ. ლლონტი, 1971, გვ. 115).

გ. თოფურაის აზრით, საკუთარ სახელთა და მისგან წარმოქ-

მნილ გვართა შესწავლა შესაძლებლობას იძლევა კინობითის მეტი ნიშნები გამოვყოთ, ვიდრე ეს სამეცნიერო ლიგერაგურაშია ნაჩვენები. ეს სუფიქსებია: **ოკ, ულ, ან, ინ, იტ, უტ, უხ, უჭ, იჩ, უჩ** — და ამათი შეერთებით წარმომდგარი: **ოკი-ნა, უკ-ელა, უტ-უნა** და სხვა. აღსანიშნავია, რომ მარტივი თუ რთული აფიქსების აბსოლუტური უმრავლესობა სრულდება **ა** ელემენტით (ვ. თოფურია, 1979, გვ. 109).

ბ. ფოჩხუა კინობითის სემანტიკურ ჯგუფში აერთიანებს იმ სიგყვებს, რომლებიც ბოლოვდებიან შემდეგი სუფიქსებით: **ა, აკ, იკ, უკ, ან, ინ, უნ, ატ, იტ, უტ, ოტ, ალ, ილ, ელ, ულ, უჭ, უც, უჩ** და სხვ., ამ მორფემებს ხშირად დართული აქვთ ისევე კინობითის **ა**.

საილუსტრაციოდ მოხმობილი ნიმუშები უმრავლეს შემთხვევაში მართლაც მცირე მოცულობის საგნებს აღნიშნავენ. მაგალითად, **ჯორაკა** (პაგარა ჯორი), **წიპლიკა** (ძალიან პაგარა), **ჩიჩქიკა** (სიმიინდის პაგარა გარო), **ჭიპლიკა** (განმორჩილი ადამიანი) და **ა.შ.** საგულისხმოა, რომ ამასთან დაკავშირებით მკვლევარი მართებულად მიუთითებს: ჩამოთვლილი აფიქსებიანი სახელები სემანტიკურად ერთგვაროვანი მაინც არ არის. თვით კინობითობის შინაარსი იძლევა საფუძველს — მცირე მოცულობის საგნებს მოფერება-აღერსის ელფერი მიხედვით, ზოგჯერ კიდევ — დამყირებითი-სა. რა თქმა უნდა, გვხვდება მათ შორის ემოციური ელფერის მიხედვით ნეიგრალური სიგყვებიც: **წიგნაკი** (პაგარა წიგნი), **ურაგა** (პაგარა ურო), **პარკუჭი** (პაგარა პარკი).

ბ. ფოჩხუა კინობით სახელთა სემანტიკურ ჯგუფს მიაკუთვნებს ბევრ ისეთ განსაზღვრებით კომპოზიტსაც, სადაც პირველ ნაწილად ხელ გამოდის: **ხელწალდი, ხელჩანთა, ხელეჩო...** (პაგარა წალდი, პაგარა ჩანთა, პაგარა ეჩო...), ზოგიერთ ამათგანს კინობითობის **ა** სუფიქსიც ერთვის: **ხელთოფა** (თოფი), **ხელცულა** (ხელცული) და **ა.შ.** (**ბ. ფოჩხუა**, 1974, გვ. 135-137).

სამეცნიერო ლიგერაგურაში აგრეთვე აღნიშნულია, რომ თანამედროვე ქართულში **ა** სუფიქსით ნაწარმოები კინობითი სახელების სიმცირე უნდა აიხსნას კინობითობის მაწარმოებელი სხვა გავრცელებული სუფიქსების (**იკ, ილ, უნ, უკ**) არსებობითა და სალიგერაგურო ქართულის გენდენციით კინობითობის აღწერითად წარმოებისაკენ (**მ. ტუსკია**, 1969, გვ. 25).

საანალიზო ჯგუფის სახელთა წარმოების ესა თუ ის საკითხი განხილულია ცალკეულ დიალექტოლოგიურ ნაშრომებსა თუ მონოგრაფიებში; თითოეულ მორფემოიდზე დაწვრილებითაა მსჯელობა ბ. ჯორბენაძის, ც. კვანტალიანისა და მ. ბერიძის „ქართული ენის მორფემებისა და მოდალური ელემენტების ლექსიკონში“ (თბ., 1988).

თანამედროვე სამწერლობო ენისა და გეპირი მეტყველების მიხედვით ჩვენ გამოწველილვით შევისწავლეთ საკვლევი ჯგუფის სახელთა წარმოება და ფუნქციები. გამოვლინდა საგულისხმო თავისებურებანი (მათ შესახებ საუბარი გვექნება სხვა სტაგიაში). ამჯერად მხოლოდ მოგადად შევნიშნავთ:

თანამედროვე ქართულში ე.წ. კნინობითი სახელები ფორმობრივ-ფუნქციურად მეტად მრავალფეროვანია. თუ ძველი ქართულის დონეზე ამ ჯგუფის მაწარმოებელ აფიქსთა რიცხვი ერთ ათეულსაც ვერ აღწევდა, დღეს მათი რაოდენობა 100-ს აჭარბებს. გარდა ამისა, თუკი საანალიზო აფიქსების თავდაპირველი და ერთადერთი ფუნქცია იყო საგნის შემცირებული ზომით წარმოდგენა, ახლა ამ აფიქსებით სახელებმა შეიძლება შეიძინონ მოფერება-ალერსის, დაცინვა-დამცირების, ირონიული თუ ფამილარული ელფერის, მსგავსება-ნიშან-თვისებაზე მითითების სემანტიკა; გარდა ამისა, ისინი საგანს წარმოგვიდგენენ შემცირებული ზომით, აწარმოებენ საკუთარ სახელებს, ზოგჯერ კიდევ გამოდიან ნეიგრალური შინაარსის გამომხატველ საშუალებად.

აფიქსთა ფუნქციები და პროლუქტიულობა განსხვავებულია არა მხოლოდ სამწერლობო ენისა და დიალექტების, არამედ თვით მწერლობის ქანრებისა და კილოების მიხედვითაც.

გერმინის საკითხი

საკვლევი ჯგუფის სახელთა აღსანიშნავად დღეს სამეცნიერო ლიტერატურაში იხმარება რამდენიმე გერმინი, რომელთა შორის გრადიციულია „კნინობითი“. იგი მომდინარეობს ანგონ კათალიკოსის გრამატიკიდან.

გერმინ „კნინობითისათვის“ ამოსავალია ზედსართავი სახელი „კნინი“. ძველ ქართულში „კნინ“ გმნიზებაა, ნიშნავს „მცირედ-

ლა“, „მცირეს“. მისგანაა მიღებული ნაწილაკი „კინინ-ლა“ (=თითქმის) და ზედსართავე სახელი „კინინი“ (=ცოგა, მცირე); აქედან აკის საშუალებით ნაწარმოებია „კინინაკი“ (=უმცირესი), ხოლო „კინინკინი“ ნიშნავს „ცოგ-ცოგას“ (ილ. აბულაძე, 1973, გვ. 200).

ზემოთქმულის მიხედვით, კინინობითად იწოდება ის სახელი, რომელიც საგანს შემცირებული ზომით წარმოგვიდგენს. ასეთი სემანტიკისაა გერმინი „კინინობითი“ ძველი და ნაწილობრივ ახალი ქართულის დონეზე ა. შანიძის გაგებითაც. თუმცა ახალი სალიგურაგურო ქართულის ვითარების გათვალისწინებით მეცნიერი მართებულად შენიშნავდა, რომ ა, აკ, ია, უნია, ილ, უკ აფიქსებით გამოხატული კინინობითის ფორმები ენაში არსებითად შემცირდა; გარდა ამისა, ამავე აფიქსებით შეიძლება გადმოიყეს მოფერება-ალერსი და დაცინვა-დამცირება.

და მაინც სამეცნიერო ლიგურაგურაში ამ ჯგუფის აღმნიშვნელ ზოგად გერმინად კელავ რჩებოდა „კინინობითი“.

თანამედროვე სამწერლობო ენასა და ზეპირმეტყველებაში საანალიზო აფიქსები მეტწილად გამოიყენება მოფერება-ალერსის გამოსახატავად; ასევე, აღნიშნავენ დაცინვა-დამცირებას და უფრო ნაკლებად საგანს წარმოგვიდგენენ შემცირებული ზომით.

აქედან გამომდინარე, ცხადია, ოდინდელი გერმინი „კინინობითი“ დღეს ადეკვატურად ვერ ასახავს რეალურ ვითარებას. ვერ წარმოაჩენს ამ ჯგუფის აფიქსების ძირითად ფუნქციას, ამიგომ სამეცნიერო ლიგურაგურაში უფრო მოგვიანებით გამოყენებულ იქნა გერმინები: „მოფერებით-კინინობითი“ (ალ. ლლონგი), „კინინობით-საალერსო“ (ბ. ჯორბენაძე), „კინინობით-ალერსობითი“ (ზ. სარჯველაძე). ეს უკანასკნელია შეგანილი V კლასის ქართული ენის სახელმძღვანელოში (ავტორები: ა. შანიძე, ი. იმნაიშვილი, ლ. კვაჭაძე).

მართალია, ეს გერმინებიც ზედმიწევნითი სიზუსტით ვერ მოიცავენ განსახილველ აფიქსთა სემანტიკურ ნიუანსებს (და ეს ბუნებრივიცაა), მაგრამ ამკარად უპირატესნი ჩანან ოდენ „კინინობითთან“ შედარებით.

როგორც ცნობილია, ნებისმიერი გერმინის სახელდებისას ყოველთვის არ ხერხდება ერთდროულად იქნეს გათვალისწინებული მასში ნაგულისხმევი ყველა ფუნქცია. ასეთ დროს ამოსავალი ხდება ერთ-ერთი მათგანი — ძირითადი, ყველაზე გავრცე-

ლებული (ან მოგჯერ რამდენიმე, მაგრამ არა ყველა).

ჩვენს შემთხვევაში ამ პრინციპის მიხედვით და თანაბმედროვე ქართულში საკვლევი ჯგუფის აფიქსთა ფუნქციებიდან გამომდინარე, უფრო მართებული იქნება „კნინობითის“ ნაცვლად დამკვიდრდეს „ალერსობითი“ ან „მოფერებით-ალერსობითი“ (დაემყარება ერთ — ძირითად ფუნქციას).

მაგრამ, მეორე მხრით, გერმინის სახელდებისას უპრიანია ანგარიში გაეწიოს აფიქსთა ფუნქციის ისტორიასაც. მაშინ უფრო ბუსტი იქნება „ალერსობით-კნინობითი“: კომპოზიციის პირველი ნაწილი გახაზავს ძირითად ფუნქციას, მეორე (კნინობითი) კი დღევანდელი გაგებით გარკვეულად ითავებს როგორც ოდინდელ ფუნქციას (საგნის შემცირებული მდომით წარმოდგენა), ისე დაცინვა-დამცირების სემანტიკასაც, რადგან თანამედროვე მეცყველებაში „კნინი“, „დაკნინებული“... უფრო უარყოფითი მუხგის მქონეა — აღიქმება დაკნინება-„დამცირების“ შინაარსით.

მაშასადამე, ჩვენი აზრით, სასურველია საანალიზო ჯგუფის სახელად სპეციალურ ლიტერატურაში დამკვიდრდეს გერმინი „ალერსობით-კნინობითი“, რაც გამართლებული ჩანს როგორც ისტორიულად, ისე თანამედროვე ქართულის მიხედვითაც.

დამოწმებული ლიტერატურა

- ილ. აბულაძე, 1973 — ილ. აბულაძე, ძველი ქართული ენის ლექსიკონი, თბ., 1973.
ე. ბაბუნაშვილი, 1970 — ე. ბაბუნაშვილი, ანგონ I და ქართული გრამატიკის საკითხები, თბ., 1970.
ვ. თოფურია, 1979 — ქართიულურ ენათა სიგყვაწარმოებიდან, ტ. III, თბ., 1979.
შ. სარჯველაძე, 1997 — შ. სარჯველაძე, ძველი ქართული ენა, თბ., 1997.
მ. ტუსკია, 1969 — მ. ტუსკია, სახელთა წარმომქმნელი ზოვიერთი აფიქსის ფუნქციები და გავრცელებულობა თანამედროვე ქართულში, ქელს., 1969, № 1.
ბ. ფოჩხუა, 1974 — ბ. ფოჩხუა, ქართული ლექსიკოლოგია, თბ., 1974.
ალ. ლლონგი, 1971 — ალ. ლლონგი, ქართული ლექსიკოლოგიის საფუძვლები, თბ., 1971.
ა. შანიძე, 1973 — ა. შანიძე, ქართული ენის გრამატიკის საფუძვლები, თბ., 1973.
ა. შანიძე, 1976 — ა. შანიძე, ძველი ქართული ენის გრამატიკა, თბ., 1976.
ბ. ჯორბენაძე... 1988 — ბ. ჯორბენაძე, ც. კვანგალიანი, მ. ბერიძე, ქართული ენის მორფემებისა და მოდალური ელემენტების ლექსიკონი, თბ., 1988.

2. ალერსობით-კნინობითი სახელების წარმოება თანამედროვე სამწერლო ენასა და დიალექტებში

დაბეჭდილია ქუთაისის სახელმწიფო უნივერსიტეტის ჰუმანიტარულ მეცნიერებათა ფაკულტეტის შრომებში, გ. VII(1), ქუთაისი, 2005.

ალერსობით-კნინობითი სახელები წარმოადგენს ერთ-ერთ სადერივაციო ჯგუფს. მათი ცალკე გამოყოფა სათავეს იღებს ანგონ კათალიკოსის გრამატიკიდან. მასში შეგანილია ხუთი აფიქსი: აკი // კი, აგი // გი, ალი (მარცვალ-აკი, გუშ-აგი, ცი-ალი...) [1, 113]. ამ სუფიქსთა ერადერთი ფუნქცია იყო საგნის შემცირებული ზომით წარმოდგენა; შესაბამისად, დამკვიდრდა ტერმინი „კნინობითი“ (მისთვის ამოსავალია ბედსართავი სახელი „კნინი“, რაც ნიშნავდა „ცოტას“, „მცირეს“).

სპეციალურ ლიგერაგურაში ძველი ქართულის დონეზე კნინობით სახელთა მაწარმოებლად დასახელებულია რამდენიმე მორფემიდი: ა (ქალაქ), აკ (დისწულაკი), უკ (ძერძუკი), უც (კეკლუცი), უნა (საკუთარ სახელში „თაგუნა“), ოა (მხალაა ფუძეში), აკა (მოკლეკაქ), უკა (უბადრუკაქ); თანვე მითითებულია, რომ ძველ წერილობითს ძეგლებში ამგვარი სახელები მეტად იშვიათია [2, 51; 3, 182].

ახალ სალიგერაგურო ქართულში საანალიზო ჯგუფის სახელების წარმოება უფრო მრავალფეროვანი გახდა: ერთი მხრით, გაიზარდა სუფიქსთა რაოდენობა და, მეორე მხრით, გამოიკვეთა მათი ფუნქციური სხვადასხვაობაც. მაგალითად, ის აფიქსები, რომლებიც ძველად (თავდაპირველად) საგანს წარმოგვიდგენდნენ მხოლოდ შემცირებული ზომით, ახლა სახელს ანიჭებენ აგრეთვე მოფერება-ალერსის, დაცინვა-დამცირების და ა.შ. სემანტიკას. ამგვარი ცვლილების შესახებ აღნიშნულია ა. შანიძის, გ. თოფურიას, ალ. ლლონტის, ბ. ფოჩხუას, ა. კიზირიასა და სხვათა ნაშრომებში.

საგულისხმოა, რომ თანამედროვე სამწერლო ენასა და ბეპირმეტყველებაში საკვლევი ჯგუფის აფიქსთა ფორმობრივ-ფუნქციური მრავალფეროვნება კიდევ უფრო ხელშესახები ფაქტია. ამ მხრივ განსაკუთრებით საყურადღებოა დიალექტების ჩვენება.

მწერლობის ქანრებისა და თვით კილოთა მიხედვით ჩვენ დაწერილებით შევისწავლეთ აფიქსთა გამოყენების შემთხვევები, შესაბამისად დაეაზუსტეთ მათი ფუნქციები და შართებულად მივიჩინეთ: ქართულ ლინგვისტიკაში ამ სადერივაციო ჯგუფის სახელად დამკვიდრდეს ტერმინი „ალერსობით-კნინობითი“ (ამის შესახებ დაწერილებით იხ. ჩვენი „ალერსობით-კნინობითი სახელების შესწავლის ისტორიიდან“: „ქართველური მემკვიდრეობა“, გ. IX).

თანამედროვე სამწერლობო ენასა და დიალექტებში ალერსობით-კნინობითი სახელების მაწარმოებლად დადასტურდა 100-ზე მეტი სუფიქსი, რომლებიც დღეს მოქმედ მორფოლოგიურ ელემენტებს წარმოადგენენ. აფიქსები პირობითად (წინამძევალი ხმოვნის მიხედვით) დაეყავით ხუთ ჯგუფად:

I. ა, აკ, აკა, აკუნა, ალ, ალა, ან, ანა, არ, არა, აჩ, აჩა, აჩუა, აჩუნა, აც, აცა, აჭ, აჭა, აჭუა, აჭუნა.

II. ელ, ელა, ერ, ერა, ეჭ, ეჭანა, ეჭინა.

III. ია, იკ, იკა, იკო, იკანა, იკალა, იკელა, იკუნა, იკონა, ილ, ილა, ილამ, ილო, ინ, ინა, ინიკა, ირ, ირა, იჩ, იჩა, იც, იცა, იჭ, იტ, იტა.

IV. ო, ოკ, ოკინა, ოლ, ოლია, ონ, ონა, ონიკო, ოტ, ოდ, ოჩ, ოჩინა, ოჩუა, ოჭ, ოჭუა, ოხ.

V. უა, უკ, უკა, უკანა, უკელა, უკინო, უნ, უნია, უნელა, უნცელა, უნჭილა, უნიკა, ურ, ურა, ულ, ულა, უჭ, უჭა, უჩ, უჩა, უჩუნა, უჩელა, უც, უცა, უცანა, უტ, უტა, უტანა, უქანა, უხა, უხანა, უშა.

ამათ გარდა ბ. ფოჩხუა ასახელებს ატ სუფიქსს, როგორც რეალურად არსებულს, ცოცხალს [4, 135], „ქართული ენის მორფემებისა და მოდალური ელემენტების ლექსიკონში“ კი შენიშნულია, რომ ამ, ან, იქ, იშ, იხ, ეკ, ექ, ეტ, ეშ, ეხ, ეც, ერ, ენ, ოქ, ოშ, ოხ, ოც, ორ, უშ აფიქსები სისტემის მიხედვით თეორიულად სავარაუდოა, მაგრამ რეალურად გამოუვლინებელია.

კახურ დიალექტში ე.წ. კნინობითის ფუნქციით გამოყოფილია აუჭ [5, 117], ხოლო ახალშენის მესხურში — ორგანა სუფიქსი (ბიჭორგანა...) [6, 25].

სამეცნიერო ლიტერატურაში აღნიშნულია, რომ ზოგიერთი აფიქსის (მაგალითად, აჭ, აჩ, უჩ, უცა, უტ) ეტიმოლოგია ძნელი დასადგენია. შესაძლებელია, ისინი მიღებული იყვნენ ბგერწერის

საფუძველზე [7,53-54,403].

საანალიზო ჯგუფის აფიქსია ესოდენი მრავალფეროვნების საფუძვლად მიჩნეულია ის გარემოება, რომ საერთოდ დერივაციული აფიქსებიდან ყველაზე მეტი ფონეტიკური ნაირსახეობებით „დაჩნდება სახელთა კნინობით-საალერსო ფორმების მაწარმოებელი მორფემები“, თუმცა იქვე შენიშნულია, რომ „მიუხედავად სიმრავლისა და, ერთი შეხედვით, თავისუფალი მონაცვლეობისა, ამ მორფემათა ფონეტიკური ცვლილება ზუსტ კანონზომიერებას გვიჩვენებს: როგორც ხმოვანთა, ასევე თანხმოვანთა გადაბგერება კანონზომიერი სისტემურობით ხასიათდება“ [8,600].

სტრუქტურულად ეს სუფიქსები არაა ერთგვაროვანი: ზოგი მარტივია (ა, ილ, ელ-), ზოგი წარმოქმნილი — რთული (იკვლა, უცა, ულა-), რომელთა ერთ-ერთ შემადგენელ კომპონენტს ჩვეულებრივ წარმოადგენს კნინობითისვე -ა: ვაჭრ-უკ-ან-ა...

ალერსობით-კნინობითობის აღმნიშვნელი მორფემოიდები მეტი თავისებურებით დიალექტებში გვეძლევა. ბ. ჯორბენაძის აზრით, ეს თავისებურებები მდგომარეობს შემდეგში:

1) შეიძლება გამოყენებულ იქნენ დამოუკიდებელი (ნაწილ-აკ-ი) და ერთმანეთთან შეუღლებულიც (ყაჩაღანა, მამიკონა...);

2) ერთსა და იმავე სახელთან შესაძლოა დადასტურდეს გადაბგერება როგორც ხმოვნისა, ასევე თანხმოვნისა (ჯორ-აკ-ა//ჯორ-იკ-ა; დუღრ-უქ-ან-ა//დუღრ-უც-ან-ა//დუღრ-უხ-ან-ა...);

3) შეუღლებულმა მორფემებმა შეიძლება რიგი იცვალონ: დათ-იკ-უნ-ა//დათ-უნ-იკ-ა [8, 600].

პირველი ჯგუფის სუფიქსებიდან აკ და ა-ს გარდა ყველა ახალი და თანამედროვე ქართულის კუთვნილებაა, მეტწილად დიალექტებში გამოვლენილი. ზოგი აფიქსი პროდუქტიულია, ზოგიც მხოლოდ თითო-ოროლა ნიმუშით გვეძლევა.

აქვე უნდა აღინიშნოს, რომ აკ სუფიქსი ოდინდელი კნინობითობის ფუნქციით სამწერლობო ენასა და ზეპირ მეტყველებაში არაა პროდუქტიული, მაგრამ იგი ფართოდ გამოიყენება გქენიკურ გერმინოლოგიაში, სამეცნიერო ლიტერატურაში. ამ ვზით წარმოქმნილი ზოგი სახელი დაცლილია კნინობითობის შინაარსისაგან და ნეიგრალური სემანტიკური ელფერის სიგყვა-გერმინებადაა ქცეული.

მეორე ჯგუფის აფიქსები არ გაიზიარებენ რაოდენობრივი თვალსაზრისით. ამათგან ყველაზე პროდუქტიული ჩანს ელ / ელა. ოდენ ე არაა ალერსობით-კნინობითობის ძირითადი მორფემოიდი. იგი კნინობითობის ა-ს ფონეტიკურ ნაირსახეობად გვევლინება ქართული ენის ზოგ დიალექტში (ქვემოიმერულსა და ზემოგურულში): მელიგონაი>მელიგონეი>მელიგონე... როგორც ვხედავთ, ზემოაღნიშნულ კილოებში კნინობითის ა (საკუთარ და საზოგადო სახელებზე დართული) იქცევა ე-დ, სახელობითის ი მეტწილად იკარგება.

მესამე ჯგუფის სუფიქსების უმრავლესობა რთულია. აქ ძირითადი წარმოსაქმნელი ელემენტია ა. მოხმარების პროდუქტიულობით ყველაზე მეტად გამოირჩევა ია, იკო, ილ. ხოლო ზოგიერთის პოენიერება თითო-ორი ნიმუშითღა განისაზღვრება, ისიც მეტწილად დიალექტებში.

ია მორფემოიდი, შეიძლება ითქვას, უფრო ფონეტიკური ცვლილების შედეგად მიღებული აფიქსია, ვიდრე დამოუკიდებელი ოდენობა. კერძოდ: მიაჩნიათ, რომ, თუ სახელის ფუძე ა ხმოვნით თავდება, მაშინ ა-ს ნაცულად ია იჩენს თავს (და — და-ია) გარდა ამისა, ია მიიღება კნინობითის ა სუფიქსისა და სიგყვის ფუძისეული ხმოვნის ურთიერთგავლენის შედეგად, რაც განსაკუთრებით დამახასიათებელია იმერულისა და გურულისათვის. ზოგჯერ ფონეტიკური პროცესი უფრო შორს მიდის და ი-ს ეარიანგად ვლბულობთ ი-ს ეს უკანასკნელი ხელშესახებად გვეძლევა დასავლურ დიალექტებში: სამსონია-სამსონიი, ილიი [9,291].

მეოთხე ჯგუფის მაწარმოებლები (მარტივი თუ შეუღლებული) თანამედროვე ქართულში შედარებით იშვიათია. ზოგი მათგანი (ოღ, ოჩუა, ოჩინა, ოჭინა, ოჭუა...) შეიძლება ერთმანეთის მიმართ ბგერწერულ ნაირსახეობებს წარმოადგენდეს (7, 335, 357).

მეხუთე ჯგუფის აფიქსები თანამედროვე სამწერლობო ენასა და დიალექტებში განსაკუთრებული მრავალფეროვნებით დაჩინდებიან. ამათგან ძველ წერილობით ძეგლებში თითო-ორი ნიმუშით დადასტურებულია უკ, უც, უნა (მ. სარჯველაძე).

ზოგადი დასკვნები

აფიქსთა მოხმარების თვალსაზრისით არაერთგვაროვანია სამწერლობო ენისა და დიალექტების ჩვენება. ამ ასპექტით თვით დიალექტებიც განსხვავდებიან. მაგალითად, დასავლურ კილოებში უფრო გამოკვეთილია სუფიქსები: ელა, იკო, იკა, ია, იკელა (ფონეტიკური ვარიანტებით: იე, ე, იი), აღმოსავლურში — ა; რაჭული-სათვის ნიშანდობლივია უკა, უნა, ინა სუფიქსთა სიუხვე.

სამწერლობო ქართულში ალერსობით-კინობითობის მაწარმოებლები ყველაზე მრავალფეროვნებით გამოიყენება საბავშვო პოეზიასა და პროზაში, ხელშესახებადაა წარმოდგენილი აგრეთვე თანამედროვე ქართულ მწერლობაში, მაგრამ სამეცნიერო ლიტერატურაში, როგორც მოსალოდნელი იყო, ამგვარი ვითარება არ დასტურდება, თუმცა მაინც გამოიკვეთა ერთი ენობრივი ტენდენცია — სამეცნიერო-ტექნიკური ლიტერატურა ცდილობს გააფართოოს აკ-ის მოხმარების სფერო.

სამწერლობო ენაში გამოვლენილ ფორმებს, მათს თავისებურებებს, როგორც წესი, ასაზრდოებს შესაბამისი დიალექტები.

თუ სიტყვაწარმოების საერთო ზოგადი ყალბის მიხედვით და სპეციფიკურობით დასავლური და აღმოსავლური, მთისა და ბარის კილოები ამკარად ავლენენ სხვაობას, ამას ვერ ვიტყვით გარდამავალი ზონის მოსაზღვრე დიალექტებზე. მაგალითად, გემომერულის სოფლებში, რომლებიც ესაზღვრებიან რაჭას, საკმაოდ ხშირად გვხვდება უკა, უნა, სამაგიეროდ, განსხვავებით ქვემოიმერულისაგან, ია უფრო ნაკლებადაა, ვიდრე ა. ეს ფაქტი ქართლურის მოსაზღვრეობით უნდა იყოს შეპირობებული.

დასავლური დიალექტების ია დაბოლოებას (განსაკუთრებით საკუთარ სახელებში) აღმოსავლურში ცელის ა ან უა (მდრ. თამაზია — თამაზა; ვანოია — ვანუა..).

ფშაურისათვის სპეციფიკურად შეიძლება ჩაითვალოს უნ, უნელა, უნცელა (კარგუნელა, კარგუნცელა...), ჯავახურისათვის — მოფერებით-თხოვნითი ნაწილაკი ლე (ნინოლე), იმერულისათვის დამახასიათებელია აფიქსთა ვარიანტგულობა — ია, იე, ე, იი (სამსონია, სამსონიე, სამსონე-სამსონიი), მთის კილოებისათვის — ა.

ამგვარად, როგორც სამწიგნობრო, ისე ცოცხალი მეტყველების

მიხედვით, საანალიზო ჯგუფის სახელთა წარმოებაში უხვად გამოვლინდა მსგავსი თუ განსხვავებული ფორმები სათანადო ფუნქციების გამოსახატავად. რაც, თავის მხრივ, ადასტურებს ქართული ენის გამომსახველობითი ძალის მრავალფეროვან შესაძლებლობებს.

ლიტერატურა

1. ე. ბაბუნაშვილი — ანგონ კათალიკოსი და ქართული გრამატიკის საკითხები, თბ., 1970.
2. ა. შანიძე — ძველი ქართული ენის გრამატიკა, თბ., 1976.
3. ზ. სარჯველაძე — ძველი ქართული ენა, თბ., 1997.
4. ბ. ფოჩხუა — ქართული ენის ლექსიკოლოგია, თბ., 1974.
5. არ. მარტიროსოვი, გრ. იმნაიშვილი — ქართული ენის კახური დიალექტი, თბ., 1956.
6. ე. ფეიქრიშვილი — მესხური დიალექტის სალექსიკონო მასალა, ქუთ., 1992.
7. ბ. ჯორბენაძე, ც. კვანტალიანი, მ. ბერიძე — ქართული ენის მორფემებისა და მოდალური ელემენტების ლექსიკონი, თბ., 1988.
8. ბ. ჯორბენაძე — ქართული დიალექტოლოგია, 2, თბ., 1998.
9. ქ. ძოწენიძე — ზემოიმერული კილოკავი, თბ., 1973.

3. ალერსობით-კნინობით სახელთა საღმრთადაცხოველი აზიქსეპის ფუნქციები

წაკითხულია მოხსენებად XXV რესპუბლიკურ დი-
ალექტოლოგიურ სამეცნიერო სესიაზე 2005 წლის 30
ნოემბერს (იხ. სესიის მასალები).

თანამედროვე ქართულში (სამწერლობო ენასა და ცოცხალ მეტყველებაში) საანალიზო ჯგუფის აფიქსთა ფორმოზრივ-ფუნქციური მრავალფეროვნება რეალური-ხელშესახები ფაქტია. თუ ძველი ქართულის დონებზე მათი რიცხვი ერთ ათეულსაც ვერ აღწევდა (და კონკრეტულად განსაზღვრული ფუნქციით გამოიყენებოდა), დღეს მათი რაოდენობის ესოდენი ზრდა (100-მდეა) უდავოდ შეპირობებული უნდა იყოს ახალ-ახალი სემანტიკური ფუნქციების წარმოჩენით და ამ ფუნქციათა გრამატიკული გაფორმების აუცილებლობით.

ჩვენი მასალების მიხედვით ზოგადად თუ ვიმსჯელებთ, ამ ფუნქციათაგან დღეს მაინც ძირითადი ჩანს მოფერება-ალერსის გამოხატვა, რაც თითქმის თანაბრად დასტურდება როგორც საკუთარ, ისე საზოგადო სახელებში. ასევე ხელშესახებადაა გამოკვეთილი ისეთი შემთხვევები, სადაც აფიქსი ვერ ანიჭებს სიგყვას კონკრეტულ სემანტიკას და ქცეულია იგი ნეიტრალურ ფორმატ-მაწარმოებელ მორფემოიდად, თუმცა ზოგ მათგანში შეიძლება ფამილარული ელფერიც იყოს შესამჩნევი.

სტრუქტურულად აფიქსები არაერთგვაროვანია: ზოგი მარტივია და ზოგი შეუღლებული... ზოგიც კიდევ მიღებული ჩანს ერთმანეთის ბერწერის საფუძველზე (ნიადაგზე) და განსხვავებულ ვარიანტებს იძლევა სამწერლობო ენასა და დიალექტებშიც. გარდა ამისა, ცალკეული აფიქსით ნაწარმოებ სიგყვას შეიძლება ერთდროულად რამდენიმე სემანტიკური ელფერი აღმოაჩნდეს. მაგალითად, საგნის შემცირებული ზომით წარმოდგენა მჭიდროდ უკავშირდება მოფერება-ალერსს და ა.შ. ამდენად, ზოგჯერ ძნელდება თითოეული აფიქსის ძირითადი ფუნქციის გამოკვეთა და მათი მიკუთვნება კონკრეტული სემანტიკური ჯგუფისათვის (ამ მხრივ არც სამეცნიერო ლიტერატურაშია ერთგვარობა). ამიგო-

ლა, 1986, №9); ბალახები წაიფარეს კიტრუნებმა (შალამბ., 11);
ორი კიჭი, კიჭუნა (გაბაგ., 6); ლახტი, ლახგი, ლახტუნა (ჭიჭ., 61.);
თაგუნა დასეირნობს ქოლვით (ნიშნ., 7); ეს თაგუნები ძირსა მთხრი-
ანო (დიალექტ. მესხ., 374); სიდედრუნა ასე ეფერებოდა სიძე
(ტიკარ., 49).

იკ//იკა//იკელა აქ საიდან გაჩნდი, ჩემო მარია (ლომძიე, 26) ლო-
ლა, ლოლიკელა (ჭელ., 307); ტურიკელა მიიმალა (გურგ., 36); საღ
გეძინა, მურიკელა? (ჭიჭ., 6); შეაჩერა ზურიკელამ (გურგ., 21).

სკელა: გაიხარებს ჩემი ირმუკელა (ტიკარ., ცისკ. 1987, 1).

ცვარუკელაგ, შენთვის დაექრი (ჭიჭ., 79); გიწვევთ ზღარბსა
ზღარბუკელას (ჭიჭ., 1985, 202); ბაჭუკელა (ბაჭუა) სკოლაში არის
(დილა, 1989, №9).

უნ/უნელა: აქ ჩიტუნელა უნდა დამიძახო (გ. დოჩან., 464), კარგუნელა
(=კარგი) (ჯორბ., დიალ. ფშ., 249).

უნცელა: რა კარგუნცელა რაიმ არი ჩემი ძალღი (ცოცან., ფშ., 861,
ჯორბ., დიალ. ფშ., 249).

ულა: ბაჭია ბუნწულა და პაწია (ბერ., 80); ბონდო, გენაცვალოს დედუ-
ლა (ნიშნ., 237); ბაბულა, ნუ გეშინია (ელიომ., 81); სკუპიამ ბაჭუ-
ლის ხელი ჩასჭიდა (ტოგ., 125); იქვე იწვენენ ლეკეები: კკულა და
ცუნცულა (ჭილაშე., 16).

უა შენი დედუ გენაცვალოს (ჭეიშ., 29); ეაი შენ ჩემო ჩიტუა (იმნაიშ,
ქართ., 130).

უა: ბებუას ტკბილო ზღაპარო, ბაბუკას გულის მალამო (დილა, 1988,
№2); დედუკაგ, ჩემო დედუკაგ (კალანდ., 408); ბაბუკა დათუკას მოკ-
ვილიდა (დიალექტ., რაჭ., 516); ფაცუკაგ, შენ რო გეიშდები (აჭარ.
ნოლ., 38); მელუკა, ტურუკა და წიწილა (წერეთ., 35).

უჩა//უჩელა: პაპა, პაპილო, ბაბუჩა (მორფ. ლექს., 403); ბაბუჩელა მიგი-
როდა მელორისა კარსა (დიალ., იმერ. თერჯ., 328); დათემა
შეჭამა, დათუჩამ (ჭიჭ., 17).

უნია (უნიე): ჩემო გოჭუნია, ჩამომიგდეო (ჯაჯ., გურ., 51). დაინახა
კუნინამ (ჭანტ., 18).

ილ/ილო/ილია მე შიო მყაედა ჩემი ძმობილი! (ლეონ., 48); დედობილი
უთქეია (ბერ., ჯაეახ., 216); რა კალთა აქვს ბებილოს (კერეს., 17);
მაბილა, ძმაილა (ცოცან., ფშ., 86) პაპა, ბაბილო, პაპუჩა (მორფ.
ლექს., 403)...

ოთა/ოლია ჩიტობა, ჩიტოლია (მორფ. ლექს., 353).

ონა, ონიკო მუხონას თოჯინები (ბერ., 5); მუხონიკომ დაინახა (ბერ., 25).

ია ჩემს დაიას პაწაწინას (მრეულ., 43); რაფერ ხარ, ძამია (დიალექტ.,
გურ., 419); შოთაია, ძამია, ადე! (ჭანტ., 169); ჩემო ბეტრიავ, ჩემო
პაეღეე (ლებან., ლიტ. საქ., 1988, 17/V).

მოფერება-ალერსის სემანტიკაა გამოხატული აგრეთვე ფორ-
მებში:

გოგუცანა (მორფ. ლექს., 403); უნცროსა (ტელ.): ნიკუმა სერიომკელი სახით შეაქვერდებოდა კაპიას (მიშე., 1992, 79); ჩემო სიდედრუკონო (ტიკარ., 49).

თანამედროვე სალიგერატურო ქართულისა თუ დიალექტების მიხედვით მსგავსი მაგალითების დასახელება უხედავ შეიძლება. ამ მხრივ განსაკუთრებით მდიდარია საბავშვო მწერლობა. მაგრამ აქ წარმოდგენილი მაგალითებიც საჩინოს ხდის ჩვენს ენაში მოფერება-ალერსის სემანტიკის გამოხატვას მრავალფეროვანი აფიქსაციის ვმით. ამის ნათელი დადასტურებაა ერთი და იმავე სახელის წარმოდგენა პარალელური ფორმებით (წარმოების მოდელი ერთია, აფიქსები — მრავალგვარი):

ჩიგო>ჩიგო, ჩოტუნია, ჩიგოია, ჩიგოლია, ჩიგუნელა. --

დედა>დედიკო, დედულა, დედუა, დედუკა, დედუნა.

მამა>მამილო, მამაგულა, მამილა (ჯორბ., დიალ. 249; ცოცან., ფშ., 86), მამიკო, მამიკონა, მამუნა („ადე, მამა, მამილო, მამაგულა: ლეონ. 22).

დათვი>დათუნა, დათუნია, დათუჩა, დათუჩია, დათუკა.

ქართულ დიალექტებში, განსაკუთრებით მთის კილოებში, გამოიყენება საალერსო სემანტიკის ნანათესაობითარი მიმართვის ფორმები: დედაისი, მამაისა, ბიძაისი: წადილა, ბიძაისი, წყალი გამამიგანე გაღმით (ქავთ., მოხ., 69).

მოფერებით გამოთქმებში გვხვდება ნანათესაობითარი წოდებითის ფორმებიც: ძმისავ, დედისავ: ნუ იტირებთ დიდაისავ, დედათქვენი მალე მუალის (ცოცან., ფშ., 87). მოფერებითი სემანტიკა ივარაუდება ამგვარ ფორმებშიც:

მა, რა გეგონა, შვილოსა (გოთუა. 370); არა, შვილოსან (ციციშ., 270); მე, ძმოსან, მაგასთან ვიბრძოდი (ციციშე., 16); ძაან ნუ იქაჩები, შვილონია (ს. ჭეიშე., 86, 89, 90); ამოდი მალლა, ძმისავ (ინან., 296); თქვენ იჩივლეთ, შვილოსა (აქვე, 176); აბა სანაცილე, აბა აქეთ გამოიხედე (აქვე, 98); ეს ვინ გიყიდა, ქალობავ, ეს ვინ მოგახვია ასე ლამაზად, დედობავ (ლიგ. საქ., 1987, 1).

ჯავახურში მოფერებით-ალერსობითი სემანტიკის გამოსახატვად გამოიყენება ლე სუფიქსი საკუთარ სახელებსა და ნათესაობის აღმნიშვნელ ზოგიერთ საზოგადო სახელში. მაგალითად: ნინოლე, ვასილე, პაპალე, ძალოლე (ბერ., ჯავახ., 203).

ვრ. ბერიძის დაკვირვებით, „ჯავახურში შემორჩენილია მო-

ფერები თობის ნაწილაკი ლე. ქართული კილოებიდან იგი მოეპოვება ქართლურს (აბალე, ისევე), გურულს (ისევე), ხევსურულს (აპალე აპა წაიღე), გემომერულს (აპალე, აბალე). აღრე ლე კნინობითობის მაწარმოებელი უნდა ყოფილიყო როგორც სახელისა, ისე გმნისა. მის გამოთქმას უნდა ჰქონოდა თავისი ემოციური იერი და სპეციფიკური მნიშვნელობა. ენის შემდგომი განვითარების პერიოდში დაუკარგავს როგორც ერთი, ისე მეორე. ღღეს კი გაქვავებული სახით შემოგვრჩენია რამდენიმე ფორმაში, ძირითად მიმართვის ფორმებში თხოვნა-მოფერებითობისთვისაა გამოყენებული“? აჭარულში ნათესაური ურთიერთობის აღმნიშვნელ საკუთარ სახელებთან ალერსობითი შინაარსის გამოსახატავად გამოიყენება ულა სუფიქსი. მაგალითად:

ღღულა, ნენულა (=ღედიკო, ბებიკო) (ნიქ., აჭარ., 138). ამავე რიგის მოფერებითი მიმართვის სიტყვაა ბაეშეებისადმი ტატულაგ („ტატულაგ, რომლისა ხარ, ბიჭო?“ (ნიჭ., აჭარ., 138).

§2 საგნის შემცირებელი ზომით წარმოდგენა

თანამედროვე ქართულში საანალიზო აფიქსები ზოგჯერ საგანს წარმოგვიდგენენ შემცირებული ზომით (ე.ი. აღნიშნავენ ფიზიკურად პატარა საგანსა თუ პიროვნებას).

აჭ დგას მშვენიერი სახლაკი (კალანდ., 354); ქედებს ცელიდა გორაკები (კოთ., 291); მოათრევს თოფრაკს (შ. ნიშნ., 60); გლასაკი კი არა, ჯანმრთელი მეპურე იყო (გ. ლოჩან., 136); ღილაკს მოძრაობაში მოჰყავს მანქანა (მათემატ., 63); სითხე გაივლის შილაკში (ქიმიკ., 18).

ჟა: ხორცუკა (ერთი ნაჭერი ხორცი (ბ. ჯორბ., დიალექტ., რაჭ., 439); მელას შვილი მელუკა (ჭიჭ., 1985, 163); გადაშლილი ცნობარ-წიგნუკა შორს გასწია (რ. ჭეიშ., 316); საით გარბიხარ, წყალუკაგ (კალანდ., 193); ერთ ამბავშია ღელუკა (შალამბ., 24).

უნა: ღერძზე დამაგრებულ კაცუნას მისწედა (მ. წოწკოლაური, ლიტ. საქ., 1988, 17/VI); აბა რა კაცი ხარ, კუჭი-კაცუნა (გ. ლეონ., ნატვრ., 27); ყმაწვილმა პატარა მხეცუნა გაუმეა (მელამე., 76); ციცინომ ჩაფუნა ღერეფანში მიდგა (ს. ჭეიშ., 11); შემდეგში ასფალტნათხარ ქალაქნად იქცა (ელიომ., ქუთაისი, 1990, 25/V); ქვაბუნა ქედები მოიხადეს (ინან., 304).

ა: მინდორაგ, ჩემო მინდორაგ (მარტ., იმნ., კახ., 117); პატარა ძალი მოეწონა-ღეკვა თავზე გახვევია თმების ბაწარა (ჭიჭ., 376); ბერიქ-

ლა ვითომც კიდე ექიმბაზობდა (ლეონ., ნატკ., 23). ნახეარქათაძე
ქედარ ნახეს (მარტ., კახ., 96, 97).

უცა: დელები თავიანთ შვილებს... აბამანაში ფეხუცებს ჩაბანენ (ლიტ.
საქ., 1985, 30/VIII).

უჭ/უჭანა: ბარკუჭანა კელლიდან ჩამოხსნა (ვილაშე., 18) (=პატარა პარ-
კი); (პარკუჭი (პატარა პარკი) (ფოჩხ., 13).

უჭა: კაუჭა (შდრ. კაეი) (ფოჩხ., 136).

იკა: წილიკა (ძალიან გამხდარი), ჭიბლიკა (განმორჩილი) (ფოჩხ., 136).

იკალა: თოფიკალა (სათამაშო თოფი), ურიკალა (← ურმიკალა: სათამა-
შო ურემი); (ჯორბ., დიალ., რაჭ., 440).

ინა: დათინა, ლეკინა, ბღვინა (ჯორბ., რაჭ., დიალ., 439).

იტა: ციციქიტა (პატარა მშვილდისარი), ჩიჩქიტა (სიმინდის პატარა
ტარო) (ფოჩხ., 136).

ინა: ფიჯინა (უდროოდ დამაკებული დეკეული) (ჯორბ., დიალ., აჭარ.,
569).

იცა: გორიცა (პატარა გოდორი) (ჯაჯ., გურ., 16).

ულა: დისწკულა (ხმარებაში დალეული დანა) (ფოჩხ., 136); ყურძნი-
სათეის პატარა გოდორულები და გოგროხებიც იწვენება. გოდორუ-
ლა ნახეარ გოდორზე ნაკლებია. გოგროხა ისე პატარაა, რომ
კრეფის დროს ხელში უჭირაეთ. მას საკრეფელსაც ეძახიან (მარტ.,
კახ., 170).

ურა: წინდურა (უყელო წინდა) (ტულ., გურ.).

ასევე საინტერესოა ფორმები:

ბიჭაჭუნა (მორფ. ლექს., 39); მოწვერა, ყვავილა, ჩაფა (ტულ., გურ.);
კარდალი დილია, კარდალა — პატარკა (ჯორბ., დიალ., რაჭ., 439);
მინდორა, ბოსტანა, ხერხა (იქვე, 439-40); ბალლა⁴ (ჯორბ., დიალ.,
ფშ. 249); ერთი ქვევრა⁵ ღვინო მაქ (ჯორბ., დიალ., იმერ., 486);
სიშიდა, ნაფოტა (ძოწ., 290).

საგანი შემცირებული ზომითაა წარმოდგენილი აგრეთვე შემ-
დეგ ფორმებში:

მორჩილა კონა შეკონე (ძოწ., 124); მოზრილა იყოს (იქვე); პატარა
ჭურს ქვევრა⁶ პქვია (დიალ., 8. იმერ., 442); ურატა (=პატარა ურო:
ფოჩხ., 136); ბაწაწალა (=პაწაწა) (ნიქ., აჭრ., 138); ჩხიპალა (გამხდა-
რი, მკლე: ფოჩხ., 136); ამ წვრილადა ხეს ვიყავ მიყრდნობილი
(ელიომზ., 77); კუდალა/კუდანა (ტულ., გურ.); ურასუნა (პატარა ქეაბი)
(ჭინჭ., ხეც., 19); გააკეთა ბარულა (პატარა ბარი) და დაუწყო მიწას
თხრა (მარტ., კახ., 117); ჯინურა-პატარა ჯინი (წნელისაგან მოწნუ-
ლი კალათი: მარტ., კახ., 117); წყალზე ორი კოკურა წაიდო (დიალ.,
კახ., 195); პატარა კოკას ეძახიან კოკურას, დიდს კი — კოკას (მარტ.
კახ., 117); პატარა ნეკს ეწოდება ნეკურა თითი (მარტ. კახ., 117);
ჯამუკა (ტულ. გურ.), თუნგულა (ტულ., გურ.); თუნგულა ჩაფულა (ჯორბ.,
დიალ., იმერ., 486); ერთი ბოლა ღვინო მაქ (მარტ., კახ., 117); ხელკულა
ქჩალა (იქვე); შირს მიჩანდა მოსუქებული ქობურა (ვილაშე., 17).

წმ. დაცინვა-დამცირების გამოხატვა

გრადიციული გერმინის „კინობითის“ ფუნქცია დაცინვა-დამცირების გამოხატვა იყო. თანამედროვე ქართულში საანალიზო აფიქსებით ნაწარმოები სიტყვები ამ სემანტიკითაც გვევლინებიან, ზოგჯერ კიდევ აშკარა დაცინვა-დამცირების პარალელურად ასახევენ ერთგვარ ირონიულ დამოკიდებულებასაც საგნებისა და მოვლენების მიმართ:

შე ცრუბენტლავ, შენა (გელოვ., 26); არც ისე ოტროველა ვარ (მიშე., მოთხ., 227); ჩაჩლარტანა, ფეხსუცა, ხარბულა (ხარბი), ღუნ-წალა (ძუნწი) (გულუმ., გურ.); შუაში ვირზე აღმდგარი „ხონთქარა“ გამოათარა (გოთ., 362); კარებში გამოჩნდა კოკობზიკა მეჩონგურე (ლეონ., ნატურ., 91); ბავშვობაში მე ერთი წიწლიკასა ვიყავი (ჭილაშე., I, 64); მამაჩემი დატლაკუნა (არაფრის მქონე) გლეხი იყო (ღიალ., კახ., 221); შენისთანა დატლაკუნა შეილსა მე ქალს არ მივიათხუეფო (მარტ., კახ., 117); ყველა გლეხუჭებად მიაჩნდა (ციციშ., 182); გოგონა საყვარელი შტერუკანა იყო (გ. ღოჩან., ქართ. ფილმ., 1989, სექტ.); ე ბიჭი შტერუკას ერთია (ფეიქრ., მესხ.); დიდი შტერიკელა გოგიე (კუბლ., 121); შე ფარცატანავ, რა შეგიძლია, რო დევები მოკლა? (ძიძ., მესხ., 58); ყრუჩუნა, დუდრუქანა, დუდრუხანა, დუდრუცანა (მორფ. ლექს., 402);

ბებრუსანა, ბებრუცანა (მორფ. ლექს., 404); ბებრუსუნა, ბებრუცუნა (იქვე); ბიჭუკა ბიჭუკანა (ფოჩხ., 136); დამრჩა ბიჭუკელას ამარა (ჭანტ., 81);

ვაჭრუკანა / ვაჭრუკუნა (მღრ. ვაჭარი) (მორფ. ლექს., 389);

ვაჭრუკანებმა შეისყიდეს ვენახი (ლეონ., 16);

გყავდა საზარელი ბელადები და ბელადუკებოც (ახკომი, 1989, 13/VI); და უსახო მწერლოკას (ჭანტ., 97); გვრიტუკავ, კარგად დამივდე ევ ვირის ყურები (გ. ღოჩან., მოთხ., 474); ვირიკელაცა ხარ და ჯორიკელაც (იხმარება ადამიანის მიმართ გადატანითი მნიშვნელობით (ჯორბ., ღიალ., რაჭ., 440); ბოშუკელე (ჯორბ., ღიალ., ლეჩხ., 511); რას დაეძებ? მსუქან დედალს, თუნდ ვარია-ვარიკელას ან ყვინჩილა-ყვინჩიკელას (ჭიჭ., 85).

ია, ელა, იკელა და მისთ. ზოგჯერ სიტყვას ანიჭებენ აშკარა დაცინვა-დამცირების სემანტიკას საკუთარ სახელებთან გამოყენებისას. მსგავსი მაგალითები საკმაოდ ხშირია ზემოთ მოცემულ მუხებში (ღიალექტებში), შეიმჩნევა იგი სამწერლობო ენაშიც. მაგალითად:

სონიელა, გოგიელა (ჯორბ., ღიალ. იმერ., 486); კოწიელა (ჯორბ., გურ. ღიალ., 535); კოლიელა, გივიელა (ძოწ., ქვ. იმერ., 292); ბონდომ მოსამსახურე ლიზიკას თმებს ხელი უშვა (დ. შენგ., 9); შენ-

თან არ დამიძახებენ თონის⁷ (ჩიქოვ., 75): პეტრიკულა, ბიჭიკულა (ჯორბ., დიალ. იმერ., 486; რაჭ., 440).

საანალიზო მასალებიდან გამომდინარე, ირკვევა, რომ თანამედროვე სამწერლობო ენაში დაცინვა-დამცირებითი სემანტიკის აღმნიშვნელი სიტყვები შედარებით იშვიათია, მაგრამ ისინი ხელშესახებად დაჩნდებიან ზეპირ მეტყველებაში. საგულისხმოა ის გარემოება, რომ წინასაუკუნეებში ამგვარ სახელთა წარმოებას სოციალური დაგვირთეაჲ ქონდა. თავად-აზნაურთა წარმომადგენლებს, აგრეთვე საპატივეცემულო პირებს შემოდასახელებული დამამცირებელი ფორმით არ იხსენიებდნენ, მაშინ როცა გლეხებისათვის იგი დასაშვები და საკმაოდ გავრცელებული იყო. შესაბამისად, XIX საუკუნის II ნახევრიდან ქართულ მწერლობაში შესამჩნევად იყო გამოვლენილი კატეულა, გოგიე და მისთანა ფორმები. ვ. თოფურიას სიტყვებით რომ ეთქვათ, „სწორედ დაჩაგრულთა კლასის წარმომადგენლები აგარებენ კნინობით სახელებს, რაჲ მარჯვედ არის გამოყენებული XIX საუკუნის ქართულ ლიტერატურაში. მასში მკაფიოდაა ასახული ენის კლასობრიობაჲ.“⁸ მაგალითად, ერთი მხრით იყო: დავით, ლევან, იასონ... მეორე მხრით: დათია//დათიელა// დათიკელაი, იასონაი//იასონე... სხვაობა გვარებშიც იჩენდა თავს: ჭყონია აზნაური იყო, ჭყონიელა — გლეხი (ჯორბ., დიალ., 535, 440).

მართალია, დღეს დავით და დათიკულა — პარალელური ფორმების გამოყენებას ოფიციალურად აღარ გააჩნია სოციალური საფუძველი, მაგრამ გრადიციულად კიდევ შეიძლება შეგვხვდეს ისინი ემოციური ელფერის განსასხვავებლად და სტილისტური დანიშნულებითაც. მაგ., თუ ახლობელთა ფამილარულ წრეში შეიძლება მიმართვა გურამია, ზურიკია და მისთ. ფორმით (და ეს იქნება ამ სიტუაციისათვის ნეიტრალური ელფერის სიტყვა), უცხო საზოგადოებაში მათი გამოყენება აშკარა დაცინვა-დამცირებითი სემანტიკით აღიქმება როგორც აღრესაგის, ისე მსმენელთა მხრიდან. გარდა ამისა, ამგვარი ფორმებით გამოიხატება მთქმელის დამოკიდებულებაც აღრესაგის მიმართ. ნიმუშისათვის წარმოვადგენთ რამდენიმე ფრაზას:

ო, გურამია, შენა ხარ, ბიჭო? რაჲა ხარ? სა დეიკარგე ამდენ ხანს?

ო, გურამ (ან: ბატონო გურამ//გურამ ბატონო), თქვენა ხართ?

როგორ ბრძანდებით?

გურამია, ბერს ნუ ლაპარაკობ, ჩაიწყეციტე ხმა, თვარა მოგკლავ!

პირველ შემთხვევაში გურამია არაა დამამცირებელი მიმართვა, მეორეში გურამია შეუფერებელი ფორმაა. პიროვნება პატივსაცემია, მთქმელის მხრიდან დამცირება შეუძლებელია, პირიქით, ივრძნობა მოწიწება და პატივისცემა. მესამე მაგალითში გურამია დამამცირებელია. მთქმელი აღრესაგის მიმართ როდი იჩენს მოწიწებას. პირიქით, გამოკვეთილად ამქლავნებს, რომ იგი აღრესაგზე მაღლა მდგომია (მასზე უფრო მეტი უფლება-ძალის მქონეა) და მისი დაცინვა-დამცირებაც შეუძლია. ამგვარი დიფერენცირება საკუთარ სახელთა ხმარებისას განსაკუთრებით შესამჩნევია დასავლურ კილოებში. აქ გურამია ტიპის ფორმებს მართლაც აკისრიათ საგანგებო სტილური დატვირთვა. რეალური სინამდვილიდან დაეიმოწმებთ ერთ ასეთ ეპიზოდს: ერთხელ იმერეთის ერთ სოფელში ყურძენს კრეფდნენ უფროსები. პატარებიც გრიალებდნენ ვენახში. „ჟორა ბიძია (მართლაც დედის ძმა იყო), პატარა კალათა მათხოვე, ყურძენს მოვიგან“, — მიმართა 5 წლის ბიჭუნამ. ჟორა ბიძიამ ათხოვა კალათა. ცოცხალი ხნის შემდეგ: „ჟორა ბიძია, მათხოვე დანა, ყურძენს მეც მოვკრეფ“. ჟორა ბიძიამ არ ათხოვა დანა, რომ წაიქცე, დანა საშიშიაო. ბავშვი გულმოსული მივიდა დედასთან და უთხრა: „ჟორაიამ დანა არ მათხოვა“. ამგვარი შემთხვევები ძალიან ხშირია ზეპირ მეტყველებაში.

საანალიზო ჯგუფის ო სუფიქსიან სახელებთან დაკავშირებით საინგერესოა ქ. ლომთათიძის თვალსაზრისი. მეცნიერის დაკვირვებით, ო სუფიქსი სახელებსა და გვარებში მიღებული უნდა იყოს ინა დაბოლოების გამარტივების გზით (მამინა>მამია, დედინა>დედაინა>დედაია, პაპია, ბედა...), „ო სუფიქსიანი წარმოება (თავისი ნაირნაირობით) არსებითად კნინობითის შინაარსის მქონე არ უნდა ყოფილიყო. იგი ამოსავალში მსგავსობის, განკუთვნილობის ფუნქციის გამომხატველი გამოდის“... ჩნდება კითხვა — ხომ არ გვაქვს გარკვეული ერთიანობა იმ წარმოებასთან, როგორც არის ნათესაობის ფუძემზე დაყრდნობილი საკუთარი სახელები (და გვარები) — ბედისა, მამისა. შდრ. გვარი მამისაშვილი და მისთანანი, რომელთაც ასევე გარკვეული აღფრსობითი შინაარსიც ეკუთვნის (ხაზი ჩვენა — ე. ფ.).

ულია ე.წ. კნინობითობის მაწარმოებლად, რომელიც საგანს შექცირებული ზომით წარმოგვიდგენს, მაგრამ თანამედროვე ქართულში, განსაკუთრებით დიალექტებში, ამ აფიქსებით წარმოქმნილ სახელებში ამგვარი სემანტიკა არ ჩანს. მაგალითად:

ფოთლებზე პატარა გოგუცანები ჩამოსხდებოდნენ (გოგ., 3); გაძერა პაწაწინა ჩიტუნია (ინანიშე., მოთხ. 80); შე პატარა ციცუნია (ძიძ., მესხ., 107); პატარუკა ესახლა (დიალ., რაჭ., 527); ცოტინა / ცოტინიკა (ჭინჭ., ხევს.); ცოტუნიაკა / ცოტუნუკა (ჯორბ., დიალ., რაჭ., 440); პაწაწინა / პაწაწა (მორფ. ლექს., 253); პატარუნა ქალი ვარ (ყოც., ფშ., 86); ჩემი და პატარუკა ამხელუკა იყო (ჯორბ., დიალ., რაჭ. 439); ბატარიკა კი იყო დათიკო (ყოც., 86); ერთუნა, ცოტუნა (დიალ., რაჭ., 527); პატარიკა კაცმა დიდი სიშმარი ნახაო (დიალ., ლეჩხ., 487); მოხენემდღით ხომე პატარიკას (დიალ., რაჭ., 517, 506). გოჭუნა ჭამს ძუძუს (ძოწ., 103); თიქუნაებისა და სხოუკაების მოვლა მევალა (დიალ., რაჭ., 543); თიქუნაები ველარ ენახე (დიალ., რაჭ., 541). მოურავის ჯორაკი¹⁰ მოვიდა, პურს შჭამს (ქავთ., მოხ., 69); პატარა ტოპრაკა პქონდა (მარტ., კახ., 117); ყმაწვილმა პატარა მხეცუნა გაუშვა (მელაშე., 76); ჭკუით როგორ მაჯობა ამ ნამცეცა თაგუნამ (ჭიჭ., 35).

სამეცნიერო ლიგერატურაში პაწაწინა, ცოტინა, მარტოკინა და მისთ. ფორმებთან დაკავშირებით აღნიშნულია, რომ ისინი უპირატესად აღმოსავლურ დიალექტებში შეინიშნება სახელის კნინობითი ფორმის საწარმოებლად (იხ. „მორფემების ლექსიკონი“, გვ. 237...).

უნდა შევნიშნოთ: ა) თუკი კნინობითობის ქვეშ იგულისხმება საგნის შემცირებული ზომით წარმოდგენა (და ასეა გრადიციული გაგებით!), მაშინ ბუნებრივად იბადება კითხვა: პაწაწა და პაწაწინა, მარტო//მარტოკა და მარტოკინა, ცოტა და ცოტუნა, ცოტუნია... უჩვენებს კი რაიმე სხვაობას შინაარსობლივად?

ბ) გარდა ამისა, თუკი ჩიტუნია, გოგუცანა, ციცუნია თავისთავად აფიქსებით გამოხატული ოდინდელი კნინობითის ფორმაა, მაშინ რატომ ახლავს მსაზღვრელად შემცირებული ზომის აღმნიშვნელი სიგყვები: პაწაწინა ჩიტუნია, პატარა გოგუცანები, პატარა მხეცუნა, ნამცეცა თაგუნა...

ან კიდევ: პატარუნა ქალი, პატარიკა კაცმა...

ფიქრობთ, პაწაწინა ჩიტუნია-ს ტიპის შესიგყვებაში ჩიტუნია მოფერება-ალერსის გამომხატველია (და არა შემცირებული ზომისა), ხოლო მსაზღვრელს ეკისრება საგნის შემცირებული ზომით

წარმოდგენა, რაც გარკვეულად განსაზღვრავს მოფერებითი სემანტიკის ელფერსაც. *პაწაწა-პაწაწინა*, *მარგო-მარგოკინა...* გიპის ფორმებში საქმე გვაქვს ნეიტრალური სემანტიკის ფორმატ-წარმოებასთან (სადაც აფიქსებს დაკარგული აქვთ თავდაპირველი კონკრეტული ფუნქცია), რაც განსაკუთრებით მასშტაბურად წარმოდგენილია დიალექტებში (მაგ, რაჭულში, მთის კილოებში).

ასეთებად მიგვაჩნია აგრეთვე:

სკამუკა, *ქოხუკა*, *ცხვარუკა*, *ქალუკა*, *ღლეუკა*¹¹ (ჯორბ., დიალ., რაჭ., 439); ჩვენ ვიყავით ცოლ-ქმარაი (იქვე); ქულუნა (ჯორბ., იქვე); თივალაი, ბუზუნა (ქავთ., მოხ., 69); მალლა ჭრიჭინობელა აჭრიჭინდა (მიშვ. მოთხ., 186); ცური მოქჷონდა ძროხუკას (მ. ლებან., 619); ქალო, ერწამალად ღოზინა (სიმინდის ღერდილისაგან დამზადებული ღომი) ჩეგემუშეებია ბარემ (ნიფ., აჭრ., 139). ქალამ თავი დაიმარხა (ქავთ., მოხ., 67); პურა შაეჭამათ; ცხენას ეჭედავლი (იქვე).

ქალაი, სკამაი, ნაბადაი (ჯორბ., დიალ., მთიულ. 286); ბალლაუჭები შაფიკრიბენით (მარგ., კახ., 117); ბალლაუჭა//ბალლაუჭი (ჯორბ., დიალ., კახ., 333).

დამიგო ეცებლა პირა (მოწ., 85); ველა მიწა (შდრ. ველი), მესერა (შდრ. მესერი) (ტულ., გურ.); გიგველა კაცი, ჩარუქა ღვინო, ცარი-ელა¹² პური (ჯორბ., დიალ., ქართლ., 310).

ღღეს ქართული ენა (განსაკუთრებით დიალექტები) საანალიზო ჯგუფის სახელთა წარმოების თვალსაზრისით ისეთ ფორმობრივ მრავალფეროვნებას უჩვენებს, რომ ზოგჯერ ძნელდება სემანტიკური ევალიფიკაცია, რამდენადაც მათში დაჩრდილულია კონკრეტული შინაარსი, წარმომავლობა სიგყვისა და აფიქსისა.

კოკროჭინა (შდრ. *კოკორი*), *დონდლოჩინა* (შდრ. *დონდლო*) (მორფ. ლექს., 354); *ჭინკოტი* (=თონიდან პურის ამოსაღები კაკეიანი შამფური რკინისა (იქვე)); *წვეროკინა*, *წოწლოკინა* (იქვე); წუხან ხის წვეროკინები (კერეს., 37).

ქერეჭი (ქერქეჭი), *ქერაჭი* (ინგილ.); *ქერეჭო* (მ. იმერ.), *ქერქეჭანა* (შდრ. ქერქი).

ქერქეჭინა (მორფ. ლექს., 159); *ქერეჭინა* „ჩვენი ბაბოვ ერთი ქერეჭინა (=გამხდარი, პაგარა) ქალია“ (ფეიქრ., მესხ., 78).

ლოჯელაი (შდრ. *ემეი*, *ლოჯი*) (ჯორბ., დიალ., აჭარ., 568).

კაკუტი (სიმინდის საფშენელი ხელკავი ჯოხი, კაკეის მსგავსი) (ჯორბ., მორფ. ლექს., 402).

კაკუჩა / *კაკუჩელა* (=1) კაკეიანი ჯოხი, 2) სიმინდის საფშენელი) (ფეიქრ. მესხ., 52); *კაკუჩა* კინა გამოღვა ამ პარახოსთს (ნოლ., აჭარ., 125).

კამუკი (=კამათი) (ფეიქრ., მესხ., 52).

ხაბუტა (=გადაჭრილი და ამოსუფთავებული ხაპი) (ფოჩხ., 136).

ჯირკუტანა (<მღრ. ჯირკვი) (მორფ. ლექს., 402); ჳრუგი (=ნაპარალი. ჳუკრუტანა) (მღრ. ჳრის, ჳრილი) (მორფ. ლექსიკ., 402).

ჯუჯუტანა (მღრ. ჳუჯრუტანა, ჳვრეგს) (ფეიქრ., მესხ.).

ჭვარჭვალიტა (მღრ. ჳვარჭვალი) (მორფ. ლექს., 248).

ეშმაკუნა / ეშმაკი (←ეშმა) (მორფ. ლექს., 27).

კობიჭი (მღრ. კოპი), კინწიხი (მღრ. კინწი), კინწირა (მღრ. კინწი) (მორფ. ლექს., 253).

კინჭუხი (წვერი, კენწერო-ფშავში გვხვდება) (მორფ. ლექს., 404).

ორტოტიკა გმასან რო მივიდა (ჯაჯ., გურ., 42).

წნ. საკუთარ სახელთა წარმოება

როგორც გემოთ აღინიშნა, თანამედროვე ქართულში საანალიზო აფიქსები სიგყვას ყოველთვის როდი ანიჭებენ კონკრეტულ სემანტიკას. ასეთ შემთხვევაში აფიქსი მხოლოდ ფორმობრივ მაწარმოებელ ელემენტად გვევლინება. ამ მხრივ მრავალფეროვნებით დაჩნდებიან საკუთარი სახელები, რომელთაც ფამილარული ელფერი ახლავს:

აკოთა გაგნიძე მხოლოდ პრემიერაზე დადის (გ. დოჩან., 214). ეს ის დრო იყო, სოსოია¹³ რომ მოკედა (რ. ჳეიშე., 157); ვალოთა (ვალიკო) ჩამოსულა სოფელში (ფეიქრ., მესხ.); ძმას ბაბუჩა ერქვა (დიალ. ზ.იმერ., 461); სერგუნია აქანა იყო (დიალ., რაჭ., 538); ჩაჩუმლა მარიაბულა (ცხოველის სახელია) (კალანდ., 422); მის ქმარს სანდრიკა ჳქვია (გიკარ., 50); იფანია ბურჭულაძე (ჯაჯ., გურ., 10); ჩვენი სანდრუ¹⁴ უნდა დაგვენიშნა (ინანიშ., მოთხ., 147).

ბეპირსა თუ წერითს მეტყველებაში განსაკუთრებით ხშირია სიმონა (მღრ. სიმონი) გიპის სახელები. დავიმოწმებთ ორიოდენიმეშს:

ვასილა, სიმონა, მოდით აქ! (ძოწ., ზ. იმერ., 57); ილარიონა ერქომაიშვილი და ელცაბედა ყოფილიყენენ (ჯაჯ., გურ., 10); ტარიელა ყრუ! (დიალ., რაჭ., 543);

ა. შანიძის დაკვირვებით, ა სუფიქსი უფრო ფართოდ არის გავრცელებული მთის დიალექტებში (ფშაურში, მოხეურში...) როგორც საზოგადო, ისე საკუთარ სახელებთან, თანამედროვე ბეპირ მეტყველებაში (და შესაბამისად დიალექტებში) კი ა-ს მოხმარების სფერო საკუთარ სახელებთან გაცილებით ფართოა, ვიდრე საზოგადო სახელებში. აქ ა-ს ფუნქციის მუსტი განსაზღვრა ადვი-

ლად არ ხერხდება ყოველთვის. თუ დედოფალი—დედოფალი, კაცო—კაცა წყვილში ამკარაა დაპირისპირება სიდიდის (ზომის მიხედვით, სიმონი—სიმონა ფორმებში ამგვარი რამ არ ხდება. ზოგი ა სუფიქსიანი ფორმა ქართული ენის ბუნებრივ ქსოვილს შეერწყა და სრულიადაც არ იგრძნობა, რომ აქ ოდინდელ კინონობითობასთან გვაქვს საქმე. მაგალითად: არსენი—არსენა, ბეჟანი—ბეჟანა... აბსოლუტურად იდენტური სემანტიკით აღიქმება. თითქოს ამათგან განსხვავებულია ე.წ. როლანდა გიპის საკუთარი სახელები, რომლებიც შედარებით ახალი წარმოქმნილი ჩანს, მაგრამ წერიტსა თუ გეპირ მეტყველებაში არც თუ იშვიათად გვევლინება:

არსენას ბეჭება როლანდა (მიშე., მოთხ., 7); თამანა მესხი ესტუმრა (ჯაფარი; მძიმე ჯე., 107); ვინ არის მანდ ნიკოლოზა? (იქვე).

ამგვარი ა სუფიქსიანი სახელები ძირითადად დამახასიათებელია აღმოსავლური კილოებისათვის, სადაც ა სუფიქსს ზოგჯერ ერთვის სახელობითი ბრუნვის ნიშანი ი ან ე (თამაზაი, როლანდაი, ნიკოლოზაი...), მაშინ როცა დასავლურში ისინი მეტწილად ა დაბოლოებით გვხვდებიან: კარბეზიას ახლა ჩოუვარდა ენა პირში (ძოწ., 8. იმერ., 214); სამსონია, ქეთოია (ძოწ., უხუთ., 290); გრიშაია, აღექსია, ოთარია (ძიძ., ძიებ. ლეჩხ., 180).

იმერულში, გურულსა და აგრეთვე ლეჩხუმურში ია-თი ნაწარმოები საკუთარი სახელები ხშირად ფონეტიკურად სახეცვლილია: გოგია-გოგიე-გოგვი. ეს მოვლენა აიხსნება სრული ასიმილაციით. მაგალითად:

გოგე მეპურე (დიალ., გურ., 420); იასონე, ტარიელე, სოლომანე (ძიძ., ძიებ. ლეჩხ., 179). ნუკაიეს უთხრობია (ძოწ., უხუთ., 291); ბიქტორიი სულ მამის პეტერეობის სურათია (დიალ., იმერ., 467). ფილიპი რამზაძის ბრიგადები (ძოწ., უხუთ. 292).

ქართლურში დადასტურებულია ფორმები: პაპია, პაპიაჩემი (=პაპა, პაპაჩემი) (იმნაიძე., ქართლ., 230). ამ შემთხვევაშიც ა დაცლილია კონკრეტული ფუნქციისაგან. ქართლურში ია-ს გაჩენა აღნიშნულ ფორმაში შეიძლება გამოწვეული იყოს ბებია, ბიძია... სიკვებათა ანალოგიით.

თანამედროვე ქართულში, განსაკუთრებით მთის კილოებში და ნაწილობრივ საბავშვო პოეზიასა და პროზაში, შესამჩნევია ერთი ენობრივი გენდენციაც: საანალიზო მორფემოიდები ზოგჯერ

წარმოქმნილ სახელებს ახალ სემანტიკურ მნიშვნელობას ვერ ანიჭებენ, მაგრამ საზოგადო სახელთაგან (ან სხვა მეტყველების ნაწილებისაგან) საკუთარი სახელის მიღების საშუალებად გვევლინებიან:

ყვოა მორბოდა (ჭილაშ., 25). დათვოა, ხედავ, კიდევ დაღამდა (ჩიქოვ., 17); სკუბოამ სასწოროთან მიიყვანა ბაჭია (ტოგ., 185); ამ ძაღლს მგელია ჰქვია (ფეიქრ., მესხ.); ბოჩელას ვეძახდი ჭუჭუნას (ინანიშ., 14);

§7. ცალკეული სემანტიკური ნიუანსები

საანალიზო აფიქსები უმრავლეს შემთხვევაში სიტყვას გარკვეულ სემანტიკურ შინაარსს ანიჭებენ და ამის მიხედვით გამოიყოფა აფიქსთა ფუნქციები, მაგრამ ზოგიერთი აფიქსი სხვადასხვა დიალექტში შეიძლება განსხვავებული მნიშვნელობის გამომხატველადაც მოგვევლინოს. მაგალითად:

1) ა სუფიქსს რიცხვით სახელებთან დამატებით უვითარდება მხოლოობის მნიშვნელობა: „ერთაი მიზის ასული“ (ვეფხისტყა.) ერთაი=მხოლოდ ერთადერთი (ბ. ჯორბ.). ამ დანიშნულებით ა ჩვეულებრივია აღმოსავლეთ საქართველოს მთის დიალექტებში: ერთაი ძროხაი (ჯორბ., დიალ., 286); ორანი (მხოლოდ ორი) კაცანი ვართ (მორფ. ლექსიკ., 16).

2) ა, აკ სუფიქსები სიტყვას ანიჭებს ახალ მნიშვნელობას, გონჯ-ა — ავადმყოფი (მღრ. გონჯი=ცული) (ტულ., გურ.). ყრუ-ა — ვისაც ცოგათი აკლია ყურს (ტულ., გურ.). ღილ-აკ-ი — ელექტროდენის ჩამრთველი (თითის დასატკერი მოწყობილობა), ელექტროზარის ღილაკი (ქეგლ).

მღრ. ღილი — ფირფიტა განსაცმლის შესაკრავად (ქეგლ).

წიგნ-აკ-ი — 1) პატარა წიგნი, ბროშურა

2) პატარა წიგნის სახის ზოგი საბუთი: საწევრო წიგნაკი, შემნახველი სალაროს წიგნაკი (ქეგლ).

მღრ. წიგნი.

3) სამეცნიერო ლიტერატურაში მიაჩნიათ, რომ ოღ და ოხ აფიქსების ფუნქცია დაბნელებულია. ოღა (ოღ+ა) არაპროდუქტიულია, დასტურდება ჭროლა-ში, ოხ სუფიქსის პოენიერება ივარაუდება სიტყვებში: გოროხი (მღრ. გორი), კორგოხი (კორდ-ოხ-ი მღრ.

კორდი) (ბ. ჯორბ., მორფ. ლექსიკ., 357). ოხ სუფიქსი უნდა გამოიყოს კახურში დადასტურებულ გოგროხა-შიც, რაც ნიშნავს სულ პაგარა გოდორს: „გოდრულები და გოგროხებიც იწენება (მარგ., კახ., 117).

4) ელა სუფიქსით გამოხატულია დანიშნულება:

საგველა = 1) გრძელ ჯოხზე მიმაგრებული ნაჭერი (ჩვარი) ფურნის გამოსაწმენდად (მარგ., კახ., 117; ფეიქრ. მესხ., 68); 2) ქასრა ბალახი (ფეიქრ., მესხ., 68)

შღრ. ღაგვა, გვის.

სარეკელა ჯოხი = ხილის დასაბერგყი გრძელი ჯოხი (ფეიქრ., მესხ.).

შღრ. დარეკვა, რეკავს.

სარეცხელა (ჭურის სარეცხელა) = გრძელგარიანი სპეციალური მსხვილი ჯოხი, რომელზედაც ბოლოში დამაგრებულია ჭურის გასარეცხად ხის ქერქისაგან გაკეთებული დასტა (ფეიქრ., მესხ.).

შღრ. რეცხვა.

წ) ფორმობრივ-სემანტიკური თვალსაზრისით საინტერესო ჩვენებას იძლევა უჭ სუფიქსი. თანამედროვე ქართულში უჭ არაა პროდუქტიული მაწარმოებელი. მისი პოენიერება სალიგერატურო ენაში მხოლოდ რამდენიმე სიტყვითაა შემოფარგლული: თაფლუჭი, კაუჭი//კაუჭა, ნაჭუჭი, პარკუჭი, გყაპუჭი. ჩვენი მასალებიდან შეიძლება დავასახელოთ აგრეთვე ბაღლაუჭი, გლეხუჭა, კაკუჭი, კაკუჭელა.

ღვინო სასმელად თაფლუჭზე უმჯობესია (გოთ., 391); ყველა გლეხუჭებად მიაჩნდა (ციციშვი., 182); ბაღლაუჭები შაეიკრიბენით (მარგ. კახ., 117); კაუჭა (შღრ. კავი) (ფოჩხ., 136); ამ გოგისაგან კაი კაკუჭი ჯოხი გაკეთდება (ფეიქრ., მესხ.); ჩვენი კაკუჭელა ქრისტიანესთანაა და მოიგანე (ფეიქრ., მესხ.).

სამეცნიერო ლიტერატურაში უჭ სუფიქსის ორი ფუნქციაა დასახელებული. იგი აწარმოებს 1) ნიშან-თვისების გამოხატველ არსებით სახელებს (თაფლუჭი—თაფლისაგან მომზადებული მათრობელა სასმელი) და 2) არსებითი სახელის კნინობით ფორმას (პარკუჭი. შღრ. პარკი).¹⁵

ჩვენ მიერ დამოწმებულ მაგალითებში უჭ შემოადნიშნული ორი ფუნქციის გარდა გამოხატავს აშკარა დაცინვა-დამცირებას (გლეხუჭა), თვისებასთან ერთად მიუთითებს სახელის დანიშნუ-

ლებაზეც (კაუჭი, კაკუჭი — კაკეიანი ჯოხი. რომლითაც რაიმეს გადმოწვევა შეიძლება) და აგრეთვე სიგყვას გარკვეულად საალერსო ელფერსაც ანიჭებს (ბალლაუჭები).

საეციალისტთა აზრით, „შესაძლოა უჭ მიღებული იყოს ბგერწერის საფუძველზე (შდრ. უკ, უგ: მორფ. ლექს., 403). მართლაც, თუ გავითვალისწინებთ დიალექტურ ფორმებს, ამგვარი ფონეტიკური ბგერათცვლილება შესაძლებელია. მაგალითად, კაუჭი სიგყვა დიალექტებში გვხვდება კაკუჭი, კაკუჭა, კაკუჭელა, კაკუჩი; კაკუჩა, კაკუჩელა, კაკუჭი ვარიანტებით:

კაკუჩა კინა გამოდგა ამ პარახოთ (ნოლ, აჭარ., 125); კაკუჭი არის სიმინდის საფუნელი კაკვის მსგავსი ხელაეი ჯოხი (მორფ. ლექს., 402); კაკუჩა (კაკუჩელა) შოლუნული კეგია სიმინდის დასაფუნელი (ფეიქრ., მესხ., 51).

უჭ დაბოლოების ფონეტიკური ცვლილებით მიღება რომ სავარაუდოა, ამას გვაფიქრებინებს მესხურში მარყუჭი სიგყვის არსებობაც. ამოსავალი მარყუჭი (=ორწვერად შეკრული ნასკვი: ქველ) აქ მარყუჭი და მარყუჯი ფორმას იღებს (მარყუჭი ნა გაუკეთო, რო აღვილათ გახსნა: ფეიქრ., მესხ.) ამ უკანასკნელის ფონეტიკური ვარიანტებია: მარტყოჯი//მარტყოჯა („ბაწარი გავკვანტე მარტყოჯათ და შიგ გავატარე ხე“: ფეიქრ., მესხ., 57).

მარყუჭი სიგყვაში ძნელი სათქმელია -უჭ (<უე) აფიქსია თუ ძირეული, რამდენადაც არ ხერხდება ამოსავალი ძირის გამოყოფა (შდრ. გლახუჭა—გლახი). მარყუჭი არაა დადასტურებული ძველი ქართულის ლექსიკონებში, საბას „სიგყვის კონაში“ კი დამოწმებულია თანამედროვე გავებით.

§8. წარმოქმნილ სახელთა თავისებური ფორმები

თანამედროვე ქართულის სამწერლობო და დიალექტურ მასალათა შესწავლამ ნათელყო, რომ საანალიზო აფიქსთა ფუნქციური დაგვირთვა მეგ-ნაკლებად განსხვავებულია. ზოგი მათგანი მეტად პროლექტიულია, ზოგიც მხოლოდ თითო-ორი ნიმუშით დასტურდება. სამწერლობო ენაში აფიქსების გამოყენება გარკვეულად განსაზღვრულია მწერლობის ეანრითაც. მაგ, საბავშვო პროზასა და პოეზიაში უხეადაა წარმოჩენილი ელა, უნა, უნია, ია, იკო, ა სუფიქსები (მეტწილად მოფერება-ალერსის ფუნქციით), რომ-

ლები, ოითქმის ყველა მეტყველების ნაწილისაგან აწარმოებენ ახალ-ახალ ფორმებს: კერკეტი—კერკეტელა, რაგომ—რაგომელა, ფრენს—ფრენია...

ზოგჯერ ფორმათა წარმოება ამკარა ხელოვნურობის შთაბეჭდილებას გოვებს, ვერ თავსდება ქართული ენის ბუნებრივი წარმოების საერთო ყალიბში. მაგალითად:

1. თამო, თამო, თამუნია,

როცა მოვა მამუნია, აგირდება თამუნია... ამუნიას ძლიერ უყვარს საჭმელების ჭამუნია (შალამბ., 6).

2) ფოუნ-ლოუნ-დიდ-ულა/ნუ იქნები დიდგულა/შენ ხომ არ აგი-ზიდავს/ეს ქედები კიდულა, /მდინარე ზეირთულა/ ცისარტყელა შეილდეულა/ ვისთან დიდი იქნები/ ვისთან ციდა-ციდ-ულა (კერეს., 72).

3) კახუნია კარახუნამ/დაახვავა ხარახურა (წერ., 16).

4) კატუნა კატუნჭილაო/თაგუნა დაგეჭირაო (ჩარკვ., 19).

5) ღადის მარგო ფეხდგომელა/ერთი კაცი შარდომელა/შარდომელა შარიანი (კერეს., 66)

6) კიკნა ელამ რაგომელამ/მეგვაწუხა მართლა ყველა (ჩხეგ., 12).

7) კერკეტელა კაკალი (ფეიქრ., მესხ.).

8) ასე უთხრეს კუკუნას (=კუს), რაღას მოდიოდი (დილა, 1986, № 3)

9) გაალვიძეს ბეჰუნა (=ბეჰემოგი) (დილა, 1986, № 9).

ამგვარი ხელოვნური ფორმების სიჭარბე საბავშვო პოეზიაში შეიძლება ნაწილობრივ აიხსნას პოეტური ენის სპეციფიკურობითაც, მაგრამ, რადგან საბავშვო პროზაც თითქმის პოეზიის თანაბრად ავლენს წარმოების მრავალფეროვნებასა და თავისებურებებს, ცხადია, მაინც გადამწყვეტი ყოფილა მწერლობის ეანრი. ალბათ, ამიგომაცაა, რომ საანალიზო აფიქსთა სიუხვითა და მრავალფეროვნებით განსაკუთრებით გამოირჩევა ქურნალ „დილაში“ გამოქვეყნებული მოთხრობები და ლექსები, სადაც აფიქსებისათვის ძირითადია მოფერება-ალერსის გამოხატვა.

საზოგადოდ, სიტყვაწარმოების თვალსაზრისით საბავშვო მწერლობა მეტ თავისუფლებას იჩენს, რაც ყოველთვის არ უნდა იყოს გამართლებული.

ზოგადი დასკვნები

განხილული ჯგუფის აფიქსთა ფორმოზონები და ფუნქციური მრავალფეროვნება თანამედროვე ქართულში ხელშესახები ფაქტია. ამ მხრივ მაინც განსაკუთრებით საყურადღებოა დიალექტების (ზეპირი მეტყველების) ჩვენება. მართალია, ზოგი აფიქსი არაა პროდუქტიული (თითო-ოროლა სიტყვაში დასტურდება), მაგრამ ჩვენთვის საინტერესო ჯგუფის წარმოების საერთო ზოგადი სურათის საჩვენებლად მათაც გარკვეული მნიშვნელობა ენიჭებათ.

აფიქსთა მოხმარების თვალსაზრისით თვით დიალექტებიც არ არიან ერთგვაროვანი. მაგალითად, დასავლურ კილოებში უფრო გამოკვეთილია ელა, იკო, იკა, ია, იკელა (თავისი ფონეტიკური ვარიანტებით: იე, ე, იი), აღმოსავლურში კი, განსაკუთრებით მთის კილოებში, -ა; რაჭულისათვის ნიშანდობლივია უკა, უნა, ინა აფიქსთა სიუხვე.

სამწერლობო ქართულში საანალიზო ჯგუფის სახელები ყველაზე მრავალფეროვნებით დაჩნდება საბავშვო პოეზიასა და პროზაში, ხელშესახებადაა წარმოდგენილი აგრეთვე თანამედროვე ქართულ მწერლობაში, მაგრამ სამეცნიერო ლიტერატურაში, როგორც მოსალოდნელი იყო, ამგვარი ვითარება არ დასტურდება, თუმცა მაინც გამოიკვეთა ერთი ენობრივი ტენდენცია — სამეცნიერო-ტექნიკური ლიტერატურა ცდილობს გააფართოოს აკ-ის მოხმარების სფერო.

სამწერლობო ენაში დადასტურებულ ფორმებს და, საერთოდ, წარმოების თავისებურებებს, როგორც წესი, ასაზრდოებს შესაბამისი დიალექტები. მაგალითად, რ. მიშველაძის, ნ. ღუმბაძის, რ. ჭეიშვილისა და სხვათა პროზაშიც დასავლური დიალექტების მსგავსად ნიშანდობლივია ია დაბოლოების სიჭარბე, თუმცა, ცხადია, არ გამოირიცხება მწერლის ინდივიდუალური სტილიც.

მრავალფეროვანია საანალიზო აფიქსთა ფუნქციური დატვირთვა. თუ გრადიციულად ამ ჯგუფის აფიქსთა ერთადერთი ფუნქცია იყო საგნის შემცირებული ზომით წარმოდგენა, თანამედროვე ქართულში წინა პლანზე წამოიწია მოფერება-აღერსის შემანტიკამ. გარდა ამისა, ამავე აფიქსებით შეიძლება სახელებმა

შეიძინონ დაცინვა-დამცირებინო-ირონიული ელფერი; ბოგჯერ კიდევ საჩინოა მსგავსება-ნიშან-თვისებაზე მითითება. საკითხის გამოწველილვითმა ანალიზმა გამოკვეთა აგრეთვე ამ აფიქსთა ფუნქცია ნეიგრაღურ სიტყვაწარმოებაში.

რაც შეეხება ოდინდელ კნინობითობის ფუნქციას, მეტ-ნაკლებად მაინცაა იგი შენარჩუნებული, თუმცა ბოგჯერ ჭირს კიდეც ამ ფუნქციათა დიფერენცირება..

საგნის შემცირებული ზომით წარმოდგენა უშუალო კაემირშია მოფერება-ალერსის სემანტიკასთან. როგორც სამართლიანად მიუთითებდა ბ. ფოჩხუა, კნინობითობის შინაარსი იძლევა საფუძველს — მცირე მოცულობის საგნებს მიეცეთ როგორც მოფერება-ალერსის, ისე დაცინვა-დამცირების ელფერი. სწორედ ამიტომაა ერთი და იგივე აფიქსი ერთდროულად რამდენიმე ფუნქციის მაგარებელი⁶. მაგალითად, ანა გამოხატავს ე.წ. კნინობითობას, მსგავსებას, თვისებას, აწარმოებს თამაშობათა სახელებს (ომობანა)... არა აწარმოებს: კნინობითობას, მსგავსებას (ბ. ჯორბ., მორფ. ლექსიკ., 53-59) და ა.შ. ამის გამოა, რომ ბოგჯერ კიდეც ჭირს აფიქსის ფუნქციის ზუსტი განსაზღვრა. ასეთ ვითარებაში სემანტიკა უნდა განსაზღვროს წინადადების საერთო კონტექსტმა და სიტუაციამ (მაგ. დოღია—ფამილ. მიმართვის დროს და დოღია-დამცირებითი მნიშვნელობით).

დასავლური დიალექტების ოა დაბოლოებას (განსაკუთრებით საკუთარ სახელებში) აღმოსავლურში ცვლის ა ან უა: შდრ. თამაზია-თამაზა; ვანოია, ქეთოია—ვანუა, ქეთუა...

დიალექტები სხვაობას აელენენ არა მხოლოდ ფუნქციური განაწილების მიხედვით, არამედ მათი სახეობების პროლექტიულობითა და ფორმობრივი ვარიანტულობით. მაგალითად, ფშაურისათვის შეიძლება სპეციფიკურად ჩაითვალოს უნ, უნელა, უნცელა (კარგუნელა, კარგუნცელა...), რაჭულისათვის — უკა, იკა, იკუნა; ჯავახურისათვის — მოფერებით-თხოვნითი ნაწილაკი ლე (ნინოლე, პაპალე...); იმერულისათვის — ია, იკა, იე, იი (გურამია, გოჭუნია, გოჭუნე; ბიჭიკია, დათიკია; სამსონია—სამსონიე—სამსონე-სამსონი; ჩუმათეი—ჩუმათე, ტყულათეი—ტყულათე); მთის კილოებისათვის — ა.

საგულისხმოა ის გარემოებაც, რომ ერთი და იმავე სემანტიკის

გამოსახატავად დიალექტები მასალობრივად განსხვავებულ აუქსებსაც იყენებენ. შესაბამისად, გვეძლევა პარალელური ფორმები:

1. გორიცა — პაგარა გოდორი (ჯაჯ., გურ., 16).

გოდრულა — „-“ (მარგ. კახ., 170).

გოვროხა — „-“ (მარგ. კახ., 170).

2. მარტოკა ვერას გაეხდებოდი (დიალ., ქიზიყ., 2/3; მარგ., კახ., 117).

მარტოკინას უნდოდა საომრად გასულიყო (მარგ., კახ., 130; ფე-იქრ., მესხ., 57).

მარტოკანა არ გაბებრდი სიარულით? (ჯაეახ., დიალ., 344).

მარტოკენა გაელა გლახის ქალს არ შეეძლო (დიალ., ჯაეახ., 354).

მარტევანა ის აფრია დარჩენილი (ძიძიგ., იმერ., 315).

მარტვე იყო სახში (დიალ., ლეჩხ., 485; დიალ., იმერ., 467).

მარტვა ერთი მამალი დარჩა (დიალ., რაჭ., 504).

3. დედიკო // დედილო // დედიკონა // დედულა (ნიშნ., 237) // დედულად (ნიე., აჭარ., 138) დედუა (ჭეიშ.) // დედუკა (კალანდ., 408).

4. ბებე (დიალ., ჯაეახ., 346) // ბებეი (ბერ., ჯაეახ., 215) // ბებია // ბებო // ბებიკო // ბებილო // ბებუკა // ბებერაჩემი (ბერ., ჯაეახ., 352) // ბაბოგ (დიალ., აჭარ., 398) // ნენულად (ნიე., აჭარ.).

ამგვარი პარალელური ფორმების არსებობა მიუთითებს ცოცხალი მეტყველების მრავალფეროვან ენობრივ შესაძლებლობებზე, ქართული ენის უდიდეს გამომსახველობითს ძალაზე.

შემოკლებათა განმარტება

ბერ. — ბერულავა ხ., აჩიგა და გოვიგა, თბ., 1977.

ვამს. — გამსახურდია კ., დიდოსტაგის მარჯვენა, თბ., 1989.

გელოვ. — გელოვანი აკ., ყმაწვილი და სიკვდილი, ბათ., 1980.

გურგ. — გურგენიძე ა., მზეო მზეო, ხატულავ, თბ., 1981.

გრიმ. — გრიშაშვილი ი., ქართული პოეზია, გ. 12, თბ., 1982.

გოთ. — გოთუა ლ., გმირთა ვარამი, I, თბ., 1975.

ლოჩან. I — ლოჩანაშვილი გ., მოთხრობები, თბ., 1987.

ლოჩან (2) — ლოჩანაშვილი გ., სამოსელი პირველი, თბ., 1980.

ლოჩან — ორი მოთხრ. - ლოჩანაშვილი გ., ორი მოთხრობა, თბ., 1984.

ლუმბ. — ლუმბაძე ნ., თხზულებანი I, თბ., 1988.

ელიოზ. — ელიოზიშვილი გ., განთიადი, 1988, № 3.

ინან. — ინანიშვილი რ., მოთხრობები, თბ., 1982.

ინან. (შორი თეთრი მწვერუდ.) — ინანიშვილი რ., შორი თეთრი მწვერვალი, თბ.,

1979.

- ქალანდ. — ქალანდაძე ა., რჩეული, თბ., 1976.
 ლებან. — ლებანიძე მ., ერთგომეული, თბ., 1979.
 ლეონ. — ლეონიძე ვ., ნატერის ხე, თბ., 1982.
 მაჭაუ. — მაჭაუარიანი მ., ლექსები, პოემა, თბ., 1983.
 მრეულ. — მრეულიშვილი მაყ., შენ გივალბო, პატარაე, თბ., 1982.
 მიშე. — მიშველაძე რ., ილბლად გადარჩენილი ნოველები, თბ., 1992.
 მიშე. — მიშველაძე რ., ნოველები, თბ., 1972.
 მიშე. (ურჩი) — მიშველაძე რ., ურჩი, თბ., 1980.
 ნიშნ. ნიშნიანიძე მ., გადასახედი, თბ., 1977.
 სულაკ. — სულაკაური ა., შემოდგომის მშე, თბ., 1986.
 სულაკ. — სულაკაური ა., სალამურას თავგადასავალი, თბ., 1968.
 ტოგ. — ტოგონიძე ვ., ლამა მიდის სკოლაში, თბ., 1982.
 ტიკარ. — ტიკარაძე: ცისკარი, 1987, № 1.
 ქიგ. — ქიგიაშვილი ც., წერილები სიმღერეთიდან, თბ., 1983.
 შერგ. — შერგელაია დ., სამი რომანი, თბ., 1974.
 შალამბ. — შალამბერიძე ოთ., იწილო-ბიწილო, თბ., 1975.
 შატბ. — შატბერაშვილი ვ., ქართული პოეზია, ტ. 15, თბ., 1984.
 ჩარკ. — ჩარკეიანი ჯ., მშეიდლობაში, თბ., 1975.
 ჩარკ. — ჩარკეიანი ჯ., რწმენის კედელი, თბ., 1983.
 ჩარკ (1) — ჩარკეიანი ჯ., „მე და მე“, თბ., 1984.
 ჩიქოვ. — ჩიქოვანი ვ., მეორე ოჯახი, თბ., 1976.
 ჩიქოვ. — ჩიქოვანი ს., ქართული პოეზია, ტ. 14, თბ., 1984.

დამოწმებული ლიტერატურა

- აბულაძე ი. — ძველი ქართული ენის ლექსიკონი, თბ., 1973.
 ბაბუნაშვილი ე. — ანტონ I და ქართული გრამატიკის საკითხები, თბ., 1970.
 ბერიძე ვ. — ქართული ენის ჯაეახური კილო, თბ., 1988.
 თოფურია ვ. — ქართველურ ენათა სიტყუაწარმოებიდან, მრ. ტ. III, 1979.
 იმნაიშვილი ვ. — ქართლური დიალექტი, თბ., 1974.
 კუბლაშვილი კლ. — ქართული ენის ქვემოიმერული დიალექტი, თბ., 1985.
 მარტიროსოვი არ., იმნაიშვილი ვრ., — ქართული ენის კახური დიალექტი, თბ., 1956.
 ნიკარაძე მ. — აჭარული დიალექტი, ბათ., 1973.
 ნოლაიძელი ჯ. — ნარკვევები და ჩანაწერები, ბათ., 1972.
 სარჯულაძე მ. — ძველი ქართული ენა, თბ., 1997.
 ტუსკია მ. — სახელთა წარმომქმნელი მოვიერთი აფიქსის ფუნქციები და გავრცელებულობა თანამედროვე ქართულში: ქელს, 1969, № 1.

იკლემი ზ. — კინიზობითი სახელები გურულში. X რესპ დაიდ სამეცნ. სესია. თეზისები, 1988, გვ. 59-60.

ფეიქრიშვილი ე. — მესხური დიალექტის სალექსიკონო მასალა. ქუთ., 1992.

ფენრიხი პ., სარჯველაძე ზ. — ქართველურ ენათა ეტიმოლოგიური ლექსიკონი. თბ., 1973.

ფოჩხუა ბ. — ქართული ლექსიკოლოგია, თბ., 1974.

ქავთარაძე ივ. — ქართული ენის მოხეური დიალექტი, თბ., 1985.

ქართული დიალექტოლოგია, I, თბ., 1960.

ღლონტი ალ. - ქართული ლექსიკოლოგიის საფუძვლები, თბ., 1971.

შანიძე ა. — ქართული ენის გრამატიკის საფუძვლები, თბ., 1973.

შანიძე ა. — ძველი ქართული ენის გრამატიკა, თბ., 1976.

ცოცანიძე გ. — ფშური დიალექტი, თბ., 1979.

ძიძიგური შ. — ქართული დიალექტოლოგიური ძიებანი, თბ., 1970.

ძიძიგური შ. — მასალები ქართული დიალექტოლოგიიდან, თბ., 1974.

ძოწენიძე ქ. — ზემოიმერული კილოკავი, თბ., 1973.

ძოწენიძე ქ. — უხუთური მეტყველება: ზემოიმერული კილოკავი, თბ., 1973.

ჯორბენაძე ბ. — ქართული დიალექტოლოგია, I, თბ., 1989.

ჯორბენაძე ბ. — ქართული დიალექტოლოგია, II, თბ., 1998.

ჯორბენაძე ბ., კვანტალიანი ც., ბერიძე მ., ქართული ენის მორფემებისა და მოდალური ელემენტების ლექსიკონი, თბ., 1988.

შენიშვნები

¹ ა. შანიძის აზრით, ილ მარტოოდენ ორი სახელისაგან აწარმოებს კინიზობითის ფორმებს, რომელთაც ალერსობითის მნიშვნელობა აქვთ. თანაც დართული აქვს ო (ილ-ო): მამილო, დედილო. როგორც ილ, ისე მისი გყუპის ცალი ელ წარმოშობით უკავშირდება სვანურ მაკინინებელ ილ სუფიქსს (იხ. გრამატიკ. საფუძვლები, გვ. 122).

აღსანიშნავია, რომ ილ სუფიქსით იწარმოება აგრეთვე დობილი, ძმობილი... ხოლო დიალექტებში ილ-ის საფუძველზეა მიღებული ილა, ილაჲ (მეტწილად მთის კილოებში): მამილა, დედილაჲ... ასეთი ფორმები ძირითადად ფიცილის ფორმულებში იხმარება (ცოცან., ფშ., 86).

² ვრ. ბერიძე, ქართული ენის ჯავახური კილო, თბ., 1988, გვ. 96.

³ აქ მსგავსებაა გამოხატული (ქვაბუნა=ქვაბის მსგავსი).

⁴ საგულისხმოა, რომ აქ ა-ს ფუნქცია არ უნდა იყოს საგნის

შემცივებული ზომით წარმოდგენა, რადგან ბალღი ოაეისოაეად ხომ პატარას ნიშნავს.

⁵ მიაჩნიათ, რომ ამგვარ სიგყეებში (ქვეერა, ბოთლა...) ა სუფიქსიანი წარმოება ზოგჯერ ცოგაობის ფუნქციითაც გაიაზრება (იხ. ჯორბ., დიალ., იმერ., 486).

⁶ ამ ფორმასთან დაკაემირებით საინგერესოა ქ. ძოწენიძის დაკვირება: „ზემოიმერულში ა სუფიქს კნინობითობის გამოხატევა საზოგადო სახელებთან ყოველთვის არ ეკისრება. მაგალითად: ერთი ქვეერა ღვინო მაქ... ბოთლა არი ეგერა“ (იხ. ძოწ., ზემოიმერ., გვ. 57).

⁷ რეეოლუციამდელი სოფლის ობოლ გოგონას - თინიას დასკინოდნენ, ამცირებდნენ, თინიას ეძახდნენ. ამას ამკარად გრძნობდა გოგონა. სწორედ ამიგომ კითხულობს გაკვირებით: „შენთან თინიას არ დამიძახებენ?“

⁸ ვ. თოფურიი, ქართეულერ ენათა სიგყეაწარმოებიდან: გ. III, 1979, გვ. 102.

⁹ ქ. ლომთათიძე, ნათესაობის ზოგი სახელის წარმოებისა და კნინობითობის ი სუფიქსის საკითხი ქართულში: იკე, XXVI, 1987, გვ. 68-72.

¹⁰ ზოგჯერ ა-თი დაბოლოებულ სახელს ერთეის სახ. ბრ. ნიშანი ი ან ე (ჯორაკაე). მიუთითებენ, რომ მოხეურში სიგყეა ჯორი ყოველთვის იხმარება კნინ. აკ სუფიქსით იქნებ ჯუარი >ჯორი სიგყეის საღიფერენციაციოდო (იხ. ქაეთარაძე, დასახ. ნამრ. გვ. 69).

¹¹ მაგრამ: დამეუკა= მხოლოდ ერთი დამე (ჯორბ. დიალ. რაჭ. 439)

¹² ბ. ჯორბენაძის აზრით, ამგვარ ფორმებში ა მასუბსგანგიეებელი მნიშენელობისაა.

¹³ ამგვარ ფორმებში ია რომ დაცინეა-დამცირებას არ გამოხატავს, ამას ზოწმობს ის ფაქტიც, რომ თეით პერსონაეი აფორმებს თაეის სახელს ია დაბოლოებით: „შოთი ვარ გეეორგაძე, ზესგაფონელი“ (რ. ჭეიშ., 132).

¹⁴ მიაჩნიათ, რომ „უა რთული სუფიქსია, ფონეტიკური ნაირსახეობაა ოა-სი, რომელთაგან ო წოდებითის ფორმანგია, გამოყენებული სახელთა ფამილარული ფორმის საწარმოებლად: გიგო, გიგოა, გიგუა... უპირატესად გავრეელებულია აღმოსაეღეთ

საქართველოში“ (მორფ. ლექს., 386).

¹⁵ ბ. ჯორბენაძე, მორფემების... ლექსიკონი, გვ. 403. აქვე შენიშნულია: „არსებობს მოსაზრება, რომ ტყაპუჭი <ტყაეფუჭი (ჭინჭარაული). არაა გამორიცხული ტყაე-უჭ-ი, ტყაეისა >ტყაპუჭი ე:მ მონაცვლეობით“

¹⁶ სპეციალურ ლიტერატურაშიც ერთსა და იმავე აფიქსს სხვადასხვა კვალიფიკაციას აძლევენ. მაგ. ქვეერა-ში ა ერთგან შემცირებული ზომის გამოხატველადაა მიჩნეული, მაგრამ, სხვათა აზრით, აქ კნინობითობა არ ივარაუდება (იხ. ზემოთ).

სიტყვაწარმოების ერთი ტენდენცია თანამედროვე ქართულში

წაკითხულია მოხსენებად ქუთაისის გრიგოლ ხანძთელის სახ. ხელოვნებისა და პედაგოგიკის ინსტიტუტის სამეცნიერო კონფერენციაზე 2002 წლის 29 მაისს (იხ. მუშაობის გეგმა, 2002 წელი. 29-30 მაისი). ნაშრომის ძირითადი დებულებები სათაურით „ეთ სუფიქსის ფუნქციისათვის თანამედროვე სალიტერატურო ქართულსა და დიალექტებში“ დაიბეჭდა XXII რესპუბლიკური დიალექტოლოგიური სამეცნიერო სესიის (2002 წ. 5-6 ნოემბერი) მასალებში.

სამეცნიერო ლიტერატურაში ეთ სუფიქსი მიჩნეულია გეოგრაფიულ სახელთა ძირითად მაწარმოებელ აფიქსად; დასახელებულია მისი გამოყენების რამდენიმე შემთხვევა:

1) ეთ-ის საშუალებით გომობრივი და ეთნიკური სახელებისაგან იწარმოება გეოგრაფიული სახელები (თუშეთი, არაბეთი);

2) ეგვევ სუფიქსი წამოდგენილია ქვეყნის მხარეთა სახელებში (აღმოსავლეთი...);

3) ეთ უშუალოდ დაერთვის საზოგადო სახელის ფუძეს (ტბეთი, ორბეთი) და ამ გზით მიიღება გეოგრაფიული სახელი, რომლის ეტიმოლოგია ჯერჯერობით ადვილად ხერხდება. ამათ გვერდით შეიძლება დავასახელოთ გეარსახელების მიხედვით ნაწარმოები ადგილის სახელებიც (სიმონეთი);

4) ეთ სუფიქსითაა ნაწარმოები ზოგიერთი დასახლებული პუნქტი, რომელთა ფუძის მნიშვნელობა ამჟამად ნათელი არ არის (ხვედურეთი, სვენეთი...);

5) ეთ სუფიქსია გამოყენებული „საიქიოს“ სახელთა საწარმოებლად (სულეთი, შავეთი, მკვდრეთი). ამავე კატეგორიისაა არსებითად სპარსულიდან შემოსული ჯოჯოხეთიც, სადაც ქართულობას მარტო მისი წარმოება ამჟღავნებს (1,138-139);

6) ეთ ისტორიულად აწარმოებდა კოლექტიური მრავლობითის ფორმებს: პავლე-ეთ-ი=„პავლე და მისი მიმდევარნი“ (კ. კეკელიძე). ეს ძველი მნიშვნელობა შემორჩენილი აქვს ზოგ დიალექტს (მაგ., რაჭულს): ბიძე-ეთ-ი=„ბიძაშვილები“; შეინიშნება თუშურსა

და მოხეურში ენ სუფიქსიანი სახელის ნათესაობით ბრუნვაში: გოჩი-ენი (გოჩას შთამომავლობა) / გოჩი-ეთ-ი (გოჩას შთამომავლობისა); რაჭული დიალექტის გლოლურ კილოკავში აწარმოებს ოჯახის, შგო-გვარის სახელებს: გიორგი-ეთ ვაქაები;

7) პოეტურ მეტყველებაში გამოიყენება „ფიქტიური“ ტოპონიმების საწარმოებლად: გზ-ეთ-ი („გზიანი ადგილი“), ბნელეთი... (2, 138).

ა შანიძე მსჯელობს კერძობითი ხასიათის მაგალითებზეც: „ჩვეულებრივია ხმელეთი, მაგრამ ხელოვნურია წყლ-ეთ-ი, ლუდოფ-ეთ-ი, მოუსავლ-ეთ-ი (ვაქა). ეთ სუფიქსი ზოგჯერ ამგვარ ფორმებშიცაა გართულებული სა პრეფიქსით: სა-რკინ-ეთ-ი... (1, 139).

მიუთითებენ აგრეთვე იმასაც, რომ წყლეთი, ვარდეთი გიპის ფორმები უპირატესად მხატვრული ლიტერატურის ენაში გვხვდება და საერთო გავრცელება ჯერ არ მოუპოვებია (3,28).

მაშასადამე, სპეციალური ლიტერატურის მიხედვით, ახალ ქართულში ეთ სუფიქსის ძირითადი ფუნქციაა გეოგრაფიულ სახელთა წარმოება, ისტორიულად იგი გამოიყენებოდა კრებითი მრავლობითის გამოსახატავად, ხოლო წყლეთი და მისთანანი მიჩნეულია ხელოვნურ, მეტწილად მხატვრული ლიტერატურისათვის დამახასიათებელ, თუმცა ნაკლებად გავრცელებულ ფორმებად.

მაგრამ საგულისხმოა, რომ თანამედროვე ქართულში, წერითსა თუ ზეპირ მეტყველებაში, სიტყვაწარმოების ასპექტით ამკარად გამოიკვეთა გენდენცია ეთ სუფიქსის ფუნქციური სფეროს გაფართოებისა წყლეთი გიპის ხარჯზე; შესაბამისად, ამგვარი წარმოება შესამჩნევად მკვიდრდება, როგორც პროდუქტიული ენობრივი მოვლენა, და გვეძლევა მრავალფეროვანი სემანტიკური ნიუანსებით.

სწორედ ჩვენი მსჯელობის საგანი იქნება ეთ სუფიქსიანი არაგრადიციული სახელები. აქვე შევნიშნავთ, რომ ეთ მორფემა საანალიზო ფორმებშიც, გრადიციული გეოგრაფიული სახელების მსგავსად, შეიძლება გართულებული იყოს სა პრეფიქსით. ამის გამო ერთი და იმავე სემანტიკისათვის გამოიყენება როგორც ოდენ ეთ სუფიქსიანი, ისე სა-ეთ კონფიქსიანი წამოება ცალ-ცალკე (ვარდეთი-საქალეთი), ან კიდევ პარალელური ფორმებით (სულეთი-სასულეთი).

რამდენადაც ამ გიპის სახელებში ეთ / სა-ეთ-ის ფუნქცია მნიშ-

ენელოვნად განსხვავებულია, გამოვყოფთ რამდენიმე ქვეჯგუფს:

1) ეთ(სა—ეთ) აფიქსიანი ფორმები (მეტწილად მხაგერული ლიტერატურის ენაში, განსაკუთრებით საბავშვო პოეზიასა და პროზაში) კონკრეტული, თუმცა რეალურად არარსებული, გეოგრაფიული ადგილის სახელია. ამდენად გერმინი „ფიქტიური გოპონიმები“ (ბ. ჯორბენაძე) მათთვის გამართლებულია. მაგალითად:

შორულ ქალაქ დათფეთიდან ინიჩერი ჩამოვიდა (მიმე., 225); მონათლა ის სოფელი და დაერქვა შარდომეთი (კერეს., 17); ამან ქალაქი ჩოჩორეთი კატასტროფამდე მიიყვანა (ლიტ. საქ., 19887, 30/1); წერილები სიმღერებიდან (ქიტიამ., 27); ხეთა მწვანე ქალაქი კობგა ჩიორეთი (ჭიკ., 194); სოფელ არაფიქეთში გლოვა გამოცხადდა (ლიტ. საქ., 1987, 21/VIII); ცილამტკაველა კონდრისკაცების ქალაქში საქონდრეთში შეიყვანეს (ყანჩ., 14,15); ქონდრისკაცების ულამაზესი ქვეყანა — ქონდრეთი (სულაქ., 120); რა ქორწილიც უნდა ყოფილიყო შარალეთში, თამადად პარმენ დვალი უნდა მჯდარიყო (გ. დოჩან., 218); ღვას „კურტკეთში“ (როგორც ეს ერთმა ბიჭმა შენიშნა), უკაცრავად, თურქეთში წამსვლელების რიგი (თბილისი, 1991, 28/III).

ამგვარი გოპონიმები თავსდება გეოგრაფიულ სახელთა წარმოების ტრადიციულ ყალიბში. წარმოების პრინციპი აქაც არ შეცვლილა: გერმინისათვის ამოსავალია ადამიანის, ცხოველის, მცენარის სახელი თუ სხვა ნიშანი... ე.ი. სახელდების მოტივაცია ნათელი და გამჭვირვალეა, ეტიმოლოგიაც — მარტივი. მაგალითად, გოპონიმი „შარდომეთი“ მიღებულია პირის სახელისაგან - „შარდომელა“, რომელიც შარიანი, შარის მდომელი კაცის მეტსახელია. ასევე: „პარალეთი“ არის სოფელი, სადაც მუდამ ქეიფი და ღროსტარებაა, მუდამ „პარალე“ ისმის...

ამავე ჯგუფში შეიძლება განვიხილოთ „საიქიოს“ აღმნიშვნელი სახელებიც. ა. შანიძის შენიშვნით, „სულეთი“, „შავეთი“ ხალხურ მეტყველებაშია დაცული, „მკედრეთი“ კი ძველი სალიტერატურო ენის კუთვნილებაა. საგულისხმოა, რომ თანამედროვე სამწერლობო ენასა და ზეპირ მეტყველებაში ამგვარ სახელთა რაოდენობა შესამჩნევად იზრდება და მრავალფეროვანი ხდება. მაგალითად, დღეს პოეტურ მეტყველებაში ყველაზე პროდუქტიულია სულეთი // სასულეთი. შავეთი ძირითადი მნიშვნელობის პარალელურად განსხვავებული სემანტიკითაც გვევლინება, ხოლო სიკვდილეთი და მოუსაყლეთი შედარებით ახალი ლექსემებია, მაგრამ

ამკარად იმკვიდრებენ ადგილს საიქიოს აღმნიშვნელ ტერმინთა გვერდით. მაგალითად:

მინდა დავემშვიდობო სულეთში მიმავალ ბ-ნ გურამს (ახ. ივერიელი, 1990, 11/VIII); სულეთს გვისტუმრებთ ეადამდე (ლიტ. საქ., 2000, №-7/IX); მხმობდა თეთრი სულეთი (ნ. კილას., 97); ნეტარ რომ იმკვიდრეთ სასულეთი (ნ. კილას., 6); სად მოუსაფლეთში წაეიდა (ო. ჭილაძ., 85); თუ მიგონებენ სიკვდილეთში ჩემზე ადრე წასული ძმები (ლ. სულაბ., ლიტ. საქ., 1889, 22/IX); ერთ-ერთი მათგანი შავეთში უნდა გადასახლდეს (ს. ჭეიშვი., 95).

2) ეთ (სა-ეთ) სუფიქსით ნაწარმოები ზოგი სახელი, ე.წ. „ფიქტიური გოპონიმებისაგან“ განსხვავებით, კონკრეტულ ადგილზე არ მიუთითებს; იგი უფრო ზოგადი სემანტიკის მაგარებელია სივრცული თვალსაზრისით. მაგალითად:

ხუთი წელი ჩემთან არ იჯექი იმ ყინულეთში? (უქიმერიონი, 2001, იელისი); ადგრიალეულ შავეთს გაცეკეროდი (გ. დოჩან(2), 15); თუმცა მსოფლიო, სრულიად ადამიანი ვერასოდეს ვერ დაისვენებს მასზე ფიქრით (ლ. სანიკ., გამ. „საქ. რესპ., 1992, 19/XII); ზნელოთს სერაედა გყვიების ეცხელი (ა. ბაქრ., 84); რაგომ ეცხოვრობთ ზნელოთში, ნეტა როდის ითქმება (ლიტ. საქ., 2000 1-7 დეკ.); კვლავ აღორძინდება შხისქეშეთში ყოველივე (რ. ჭეიშვი., 215); ამ ცისქვეშეთში ყველას სცივა (ლიტ. საქ., 1986, 26/XI); შორს დარჩა საქართველო და ველოთის ველები (ჯ. ჩარკ., 301); ვინც შორეთიდან იწვევდა მერცხლებს (მ. მაჭავ., 353); კაცო, შენ საყრეთიდან ხარ მოსული, რომ წიგნის ფასი არ იყი? (გამ. „ქუთაისი“, 1992, 15/VIII); ღამღამ საეჭვო ღანდები შეპარვით უვლიდნენ ირგვლივთს (გ. დოჩან., (2), 78).

შენიშვნა: საგულისხმოა, რომ ირგვლივთის გვერდით გამოვლინდა ირგვლივები („არიან ადამიანები, მეგსახელების გამომგონებლობისაკენ უბიძგებენ ირგვლივებს“ (გ. დოჩ., (2)83). ამ უკანასკნელში ამკარად დაკარგულია ის სივრცული შინაარსი, რაც ეთ სუფიქსიან ირგვლივეთ-შია.

3) თანამედროვე ქართულში შესამჩნევად გამოიკვეთა ეთ(სა-ეთ) სუფიქსიან სახელთა ისეთი ფორმები, რომლებშიც დაჩრდილულია გეოგრაფიული ადგილის სემანტიკა, რის გამოც არ ითვლებიან არც რეალურ და არც ფიქტიურ გოპონიმებად. სამაგიეროდ, მათში წინაა წამოწეული ა) კრებითობა-სიმრავლისა და ბ) მქონეობა-დანომწულების შინაარსი. მაგალითად:

ა) მოჩანს ჩემი აჭარის ცა... მანდარინეთი, ლიმონეთი (საქ. ქალ., 1990, №: 4); გვინდა მეტი ხოხობეთი, კაკაბეთი, საირმეთი (ნიშნ., 114); ყვავილე-

თი არის სამოთხე (ლიგ. საქ., 1987, 4/XII); ფარდები, ხალიჩები და, საერთოდ, ქსოვილების გვარის შთამომავალნი დიდ პატივში იყვნენ (ლიგ. საქ., 1988, 17/XI); დიდთოვლობა ყოფილა, თოვლითი ყოფილა (მ. ჯგუბ., 17); აალირეს მოჭრილი თავები ყყარყყარეთის პერსონაჟებმა (თ. კვაჭანტ., ლიგ. საქ., 2000, 3 მარტი); წერილები ციკლიდან „ყყარყყარო“ (თ. კვაჭანტ.); ნავაესაყრელზე ქვეყნის ძალები ირევა; ფერსაყ ვერ გაარჩევ ამ საძაღლოში (ლიგ. საქ., 2000, 15-28 დეკ.); ეს ხომ ქვეყანა არ არი, ეგ საძაღლოთა (გ. ბერ., ჯავახ., 235); რავა მე არ ვწერივარ საქალოში? (უქიმერ., 2001, იელისი); მთელი საქალოთის სახელით ულოცაედა (ცისკარი, 1987, № 1, გვ. 83); მდიდარი ვიყო, რალა შენ შემოგაჩერდე, საკაყეთი დაილიათ (ნ. ლორთქ.); მთელი სათაგყეთი მანმარებდა (ქ. ქილაშე., 41); დედულოთი ყოველთვის ზეიმი იყო ჩემთვის... ჩემი დედულოთი ყოველთვის მამხნეებდა (გ. კუხიან., განთიადი, 1988, № 2, გვ. 10); მახუბულში ქალს მამულოთში მიჰყაედა შეილი (მან. დოიაშე., ჩენი მწერლ., 2001, 2-9/XII); ვამეთ „სოფლის ცხოვრებას“ დავერქვეათ მამულოთი... დავწერთ მათზე, ვისაყ ქალაქი შეჰყვარებია და თავისი მამულოთი სოფელი დავიწყებია (სოფლ. ცხოვრ., 1990, 18/XI).

ბ) აბა ვაეუგითო ჩვენებურად და სეეასტიჩმა ენერვიულად შეაბიჯა საღხინოთში (მოქეიფეებთან, მოქეიფეების ოთახში — ე. ფ.) (უქიმერ., 2001, იელისი); საძროხეთის ქვეყნელი, კაყი მოვეგფერშალო, კახელს... დენის მოელას ასწავლის (ლიგ. საქ., 2000, 1-7/LX); მიყვარდა აგარაკის დღეობა-ჰერეთი (ი. კრიშ., 292); უბედურება რად გინდა მეტი-ქვეყანა გახდა გუბოთა, ტბეთი (ლიგ. საქ., 1990, 30/VII); ბნელოთში მოდის ვილაყა (დიალ. აჭარ.), სერგოს საფაფოთი არ უეარვა (დიალ., მესხ., ფეიქრ.)

„ა“ უენქტის სახელებთან დაკაეშირებით გამოიკვეთა რამდე ნიმე შენიშნა: დღეს დედულოთი უფრო ვაერცელებული ფორმა: ვიდრე მამულოთი. დედულოთი არის „დელის სამშობლო სოფელი დელის სახლი, დელის ნათესაობა“ (ქეგლ). დასაელურ დიალექტებში (იმერულში, ლეჩხუმურში) ეს სიგყვა გეხვდება დედულოთი ფორმითაყ, სინონიმია აგრეთეე ოაგისასღლი ფორმობრივად დედულის ანალოგიური წარმოებაა მამული, მაგრამ ჩვენს ენაში იგი უფრო ზოგადი სემანტიკის მატარებელია და არ ნიშნავს ეროს კონკრეტულ ოჯახს.

მამასადამე, დედულოთი გულისხმობს დელის ნათესაობას, მათს ერთობლიობას. ამ სიგყვის ანალოგიითაა ნაწარმოები მამულოთი თუმეყა არალიტერატურულია. ქართულს ეს ტერმინი არ სჭირ-

დებოდა, რადგან შვილისათვის მამის ანუ საკუთარი ოჯახისა და მის წევრთა ერთობლიობის საგანგებოდ აღნიშვნა არ იყო აუცილებელი (განსხვავებით სხვაგან მცხოვრები დედის ოჯახისაგან). მაგრამ დღეს, ერთი მხრით, სოციალურ-ყოფითი ვითარების შეცვლის გამო და, მეორე მხრით, დედუღეთის ანალოგიით მამუღეთიც მოგვევლინა ზუსტად იმ სემანტიკით, რაც დედუღეთს გააჩნია. მაგ. „ქალს ზაფხულში მამულეთში მიჰყავდა შვილი“; „დავწერთ მათზე, ვისაც ქალაქი შეჰყვარებია და თავისი მამულეთი სოფელი დავიწყებია...“

ჯერჯერობით მამუღეთი ამგვარ კონსტრუქციაში იშვიათია, მაგრამ, რადგან იგი ენამ მაინც შექმნა კონკრეტული სემანტიკით, მომავალში მისი უფრო გავრცელების გენდენცია არ გამოირიცხება.

საქალეთი და საკაცეთი ერთნაირი ფორმებია, მაგრამ სამწერლობო ენასა და ზეპირ მეტყველებაში პირველი უფრო გავრცელებულია. ამის მიზეზი შეიძლება ნაწილობრივ მაინც იყოს საკაცეთის პარალელური ომონიმური ვარიანტის არსებობა (მდრ. საკაცე—„წაიყვანეს ავადმყოფი საკაცეთი“).

მასალებით ირკვევა, რომ ამ ქვეჯგუფის ეთ სუფიქსიანი სახელები გამოიყენება თანამედროვე ქართულში, როგორც სემანტიკურად მეტი გამომსახველობითი ძალის მქონე ენობრივი საშუალება. ამგვარ სახელთა ფორმობრივად მრავალფეროვანი სიტყვათქმნადობა დაკავშირებულია ეთ-ის ახლებურ ფუნქციურ გააზრებასთან; უფრო ზუსტად რომ ვთქვათ, ეთ-ის ძველი ფუნქციის (კრებითობა-სიმრავლის გამოსხატვა) აღდგენასთან (მდრ. პაულე-ეთ-ი — ყვარყვარ-ეთ-ი).

მეორე მხრით, ეთ გამოიყენება ისეთ შემთხვევებში, სადაც უფრო გამოკვეთილია მქონეობა-დანიშნულების სემანტიკა. მაგ. ბნელეთი ზოგადად ის აღვლია, რაც ბნელით არის მოცული, სიბნელის მქონეა... საძროხეთის ქვეყნელი — ე.ი. ქვეყანა ძროხებიანი ან ძროხებისათვის განკუთვნილი; აგრეთვე საფაფეთი „საფაფეთი (არ უვარგა)“ ზუსტად ეტოლება დანიშნულების სახელს, ე.ი. არ უვარგა გემოვნებაში ის ნაწილი, რომელიც ფაფისთვისაა განკუთვნილი. იგივეა, რაც საფაფე (ნაწილი).

ამგვარ ფორმებში მქონეობა-დანიშნულებაზე მითითება არ უნდა იყოს შემთხვევითი და არც ახალი მოვლესა. ამასთან და-

კავშირებით საგულისხმოა არნ. ჩიქობავას მოსაზრება. მეცნიერის დაკვირვებით, ეს სუფიქსი შეიძლება ჩაითვალოს ვდ-ისაგან მომდინარედ. ორივე მათგანის ფუნქცია მქონეობის აღნიშვნა უნდა ყოფილიყო თავდაპირველად: კარვედი=კარვიანი ადგილი, ტბეთი=ტბიანი ადგილი (4,70-74).

როგორც ვხედავთ, თანამედროვე ქართულში ნებისმიერი სახელისაგან შეიძლება ვაწარმოოთ ეს სუფიქსიანი ფორმა სხვადასხვა სემანტიკური დატვირთვით (დათვეთი, ქსოვილეთი, სიკვდილეთი, ჰაერეთი, საყრუეთი, ირგვლივეთი, შორეთი...). ზოგჯერ ერთი და იგივე სიტყვა პარალელური წარმოებითაც დასტურდება: ვარსკვლავეთი—სავარსკვლავეთი, თოვლეთ—სათოვლეთი... ზოგი სიტყვა კიდევ მხოლოდ სა—ით კონფიქსითაა გაფორმებული: საძაღლეთი, საქალეთი, საკაცეთი, საგიჟეთი და ა.შ.

ცალკე აღებული საძაღლე, საქალე, საკაცე, საგიჟე მხოლოდ დანიშნულების სემანტიკის სახელია, ისე როგორც საჩოხე, საკბე... მაგრამ სა—ით აფიქსებიან სახელებში დანიშნულებასთან ერთად კრებითი მრავლობითის სემანტიკაც გამოიხატება. ეს კარგად ჩანს საგიჟე / საგიჟეთი პარალელური ფორმების მაგალითზე.

საგიჟე არის სულით ავადმყოფთა სამკურნალო დაწესებულება, საავადმყოფო (გიეისათვის განკუთვნილი). ამიგომ სწორი ფორმაა „საგიჟეში წაიყვანეს“ (შდრ. საქათმეში შეიპარა). მაგრამ დღეს ამგვარ კონტექსტებშიც უფრო გავრცელებულია საგიჟეთი, რადგან მასში დანიშნულებასთან ერთად კრებითი სიმრავლეცაა გამოხატული (შდრ. სათავგეთი...)

დღეს ეს სუფიქსიან სახელთა წარმოება განსაკუთრებით მოჭარბებულია პრესის ენაში და ზოგჯერ ამკარად უმართებულ გამოყენების შემთხვევებთან გვაქვს საქმე. ნიმუშისათვის დავიმოწმებთ ერთ ნაწყევტს გაზეთიდან „ოლიმპი“ (წერილის სათაური „სალიგეთი თუ საგიჟეთი“):

„დაისვენეთ? პოდა, მორჩა. ალღუმი — მორიგი საგიჟეთი იწყება. დღეს, საღამოთი: ლიგა ხურდება, ლიგა. მეორე ეტაპის მეორე ტურია და მეტად მნიშვნელოვანი მაგჩები ელით ლიგურ ფეხბურთზე... მოყვარულებს... პირველიდან ბოლო წუთამდე გიჟური ფეხბურთის იქნებიან დამუხტული. პოდა, ვაკვივით, ლიგა დაბრუნდა! (გამკით. ოლიმპი, 2001, 4/XII).

ეს ნაწყვეტი ორმხრივადაა საინტერესო (თუმცა მისი სტი-

ლისგური ფორმა ცალკე საკითხია). საგიუეთი აქ სულაც არ გულისხმობს კონკრეტულ დაწესებულებას, ესაა გიუური თამაშების ერთობლიობა, კრებული. მეორე მხრივ, სალიგეთი მიღებული ჩანს საგიუეთის ანალოგიით. ლიგა ჩვენს შემთხვევაში არის ფეხბურთის გუნდების ვაერთიანება, კავშირი (შღრ. ლიგური თამაში). სწორედ ამ გუნდების ერთობლიობა-სიმრავლეს ეწოდება სალიგეთი. თუმცა ამგვარი ხელოვნურად შექმნილი ფორმები უპართებულოდ უნდა ჩაითვალოს.

ამრიგად, ძველი და ახალი ქართულის ღონებე ეთ სუფიქსის ფუნქციური დაგვირთვა სხვადასხვაგვარია: ეთ(<ედ)-ის თავდაპირველ ფუნქციად ივარაუდება დანიშნულება-მქონეობის გამოხატვა (არნ. ჩიქობავა); შემდგომში დაემატა კრებითობა-სიმრავლის აღნიშვნა (რაც დასტურდება უძველესი ხანის ტექსტებითა და თანამედროვე დიალექტებში შემონახული შგო-გვარების წარმოებით) და გეოგრაფიულ სახელთა (გოპონიმების) წარმოება.

ახალი ქართულის სიგყვაწარმოების შინაარსობრივ ჯგუფებში ეთ ყოველთვის გაიაზრებოდა როგორც გეოგრაფიულ სახელთა ძირითადი სადერივაციო აფიქსი და განსხვავებული სემანტიკის მქონე ეთ სუფიქსიანი თითო-ოროლა ფორმა XX საუკუნის შუა ხანებამდე ითვლებოდა ხელოვნურ, ნაკლებ გავრცელებულ წარმოებად (ა. შანიძე) და არ ეძლეოდა სხვაგვარი ენობრივი კვალიფიკაცია. მაგრამ XX საუკუნის მეორე ნახევრიდან, და განსაკუთრებით დღეს, საანალიზო გიპის სახელები გეპირსა თუ წერიტს მეგყველებამი საკმაოდ მოძრაველა არატრადიციული ფუნქციით, რამაც ხელშესახებად გააფართოვა ეთ-ის სემანტიკური არეალი (გეოგრაფიულ სახელთა წარმოება, კრებითობა-სიმრავლისა და დანიშნულება-მქონეობის გამოხატვა, „ფიქტიური გოპონიმების“ სახელდება).

ჩვენი მასალებითაც ერთხელ კიდევ დასტურდება, რომ დღევანდელ ქართულში ეთ-ის სემანტიკური მრავალფეროვნება ბუნებრივი მოვლენაა, რომ თანამედროვე სიგყვაწარმოებაში ამგვარი გენდენცია ხელშესახები და რეალური ფაქტია.

გამოყენებული ლიტერატურა

1. ა. შანიძე, ქართული ენის გრამატიკის საფუძვლები, თბ., 1973.
2. ბ. ჯორბენაძე, მ. კობაიძე, მ. ბერიძე, ქართული ენის მორფემებისა და მოღალური ელემენტების ლექსიკონი, თბ., 1988.
3. მ. ტუსკია, სახელთა წარმომქმნელი ზოვიერთი აფიქსის ფუნქციები და გავრცელებულობა თანამედროვე ქართულში: ქელს, 1969, № 1.
4. არნ. ჩიქობავა, ადგილის სახელთა წარმოების გიპები და მათი ისტორიული ურთიერთობა ქართულში: იბერიულ-კავკასიური ენათმეცნიერება, XIX, 1974.

დაწესებულება

სიბყვეწმარმოება (სახელთა დერივატივა) ქართული რომანტიკოსების თხზულებათა მიხედვით) (ალ. ჭავჭავაძე, ვრ. ორბელიანი, ნ. ბარათაშვილი)

შესრულებულია წლიურ საკვლევ თემად ქუთაისის პედინ-სტიტუტის ქართული ენის კათედრაზე 1984 წელს (იბეჭდება შემოკლებით, მასალების სახით).

სიბყვეწმარმოება როგორც ენობრივი მოვლენა მდიდარი და მრავალფეროვანია ფორმობრივ-სემანტიკურად. სახელთა დერივატივის ძირითადი საშუალებაა აფიქსაცია. ამავე ფუნქციით შეიძლება გამოყენებულ იქნეს ბრუნვის ნიშნები და თანდებულებიც. ახალი სემანტიკის სიბყვეწმარმოება მოგვჯერ მიიღება აგრეთვე აღწერიითი წარმოების გზით, ფუძის გაორკეცებით ანდა კიდევ ცალკეული ლექსიკური ერთეულის ახლებური გააზრიანებით. შესაბამისად, მრავალფეროვანია სახელთა დერივატივის ყალიბიც. ამ მიმართებით სხვაობა საგრძნობია სალიტერატურო ქართულის განვითარების ეტაპების მიხედვითაც.

ფორმათა წარმოების არაერთგვარობა და სადერივატივო საშუალებების ფუნქციური ევოლუცია ბუნებრივად განაპირობებს წარმოქმნილ სახელთა შინაარსობრივ ჯგუფებში ცვლილებებს — ახალ-ახალი სემანტიკური ნიუანსების პოზიტივიზაციას. ყოველივე ეს, თავის მხრივ, წარმოაჩენს (გამოკვეთს) ენის განვითარების საერთო ტენდენციას სიბყვეწმარმოების ასპექტით.

ნაშრომში ცალ-ცალკეა განხილული წარმოქმნილ სახელთა ფორმობრივ-სემანტიკური ჯგუფები. წინასწარვე შევნიშნავთ, რომ რომანტიკოსთა თხზულებებში სახელთა წარმოქმნა არ გამოირჩევა სადერივატივო საშუალებათა სიუხვით და, შესაბამისად, ფორმათა მრავალფეროვნებით, სემანტიკური სხვადასხვაობით.

1. ფორმის მიხედვით წარმოქმნილი სახელი მეტწილად არის
სუფიქსიანი. გული კლდ-ოვან-ი (ორბ., 21);

პრეფიქს-სუფიქსიანი: მე სხვა სი-მდიდრ-ე რად მინდა (ბარათ., 134); *ბრუნვის ნიშნითა და თანდებულთ წარმოქმნილი*: და გამრეკელი ლომებრ გულ-ად-ი (ორბ., 93) ნაწილაკი ზღვთაებრივი (ორბ., 53); ეს საზოგადო სული ბუნებითის ენის გრფიალებისა (ბარათ., 175); ესე მნათი შვიდთაგანი არს (ჭავჭავ., 9);

აღწერითი წარმოებისა: ძველთ უძველესი არს ესე წესი (ორბ., 70).

ცნობილია, რომ ქართულში სადერივაციო ფუნქციის მაგარებელია *უცხო წარმოშობის რამდენიმე აფიქსი*: დან, ხან, ანტი, იზმ, ისტ... ამგვარი წარმოება საანალიზო გექსტებში ერთი ნიმუშით მაინც გამოვლინდა: „აღჩნდნენ მწერლები, ჟურნალ-ისტები“ (ორბ., 69).

2. წარმოქმნილ სახელთა შინაარსობრივი ჯგუფები.

კინობით სახელთა ძირითადი მაწარმოებელია აკ (გამოვლინდა სამიოდე შემთხვევაში); ერთგან იღ სუფიქსიც დადასტურდა:

ჭალ-აკ-ი იგი (ორბ., 61); ვერც გლახ-აკ-ი შემოსილი ძონძითა (ორბ., 53); ძმობ-ილ-ად მყავს ბასრი ხანჯალი (ბარათ., 134).

ძველი ქართულის მსგავსად, აკ-ის ფუნქცია არის საგნის შემცირებული ბოშით წარმოდგენა.

ქონების სახელთა მაწარმოებლებიდან ძირითადად გამოყენებულია იან, იერ, ოსან, ოვან:

მკერდი ღია, ოფლით გასერილ მგერ-იან-ი (ორბ., 79); მაგრამა მშვენიერება გაქვს ცის-იერ-ო უზრწნელი (ბარათ., 111); ფრთ-ოსან-თ მხიარული გალობა (ნ. ბარათ., 85); ტანი მალ-ოვან-ი (ჭავჭავ., 11); ჰაერ-ოვან-ი, მრავალშგ-ოვან-ი (ბარათ., 130)...

ედ სუფიქსი დადასტურდა ერთადერთ სიგყვაში — „შარავან-დედი“.

თანამედროვე ქართულისაგან განსხვავებით, საანალიზო გექსტებში იან არ გამოირჩევა გამოყენების სიხშირით, სამაგიეროდ, ყველაზე პროდუქტიულია ოვან და იერ. ეს ვითარება ცხადყოფს, რომ ჯერ კიდევ ძალაშია (გრადიციით გრძელდება), ძველი ქართულისათვის დამახასიათებელი წარმოების წესი.

უქონლობის სახელთა მაწარმოებლებია უ-ო, უ-ურ(ულ). ამათგან პროდუქტიულია უ-ო:

ესე რა მიქმენ უ-მადლ-ო-ე (ჭავჭავ., 13); უ-ენ-ო მსხვერპლსა (ბარათ., 25); უ-წმინდ-ურ-ს ანგარებას (ორბ., 101); უ-ფსკრ-ულ-სა იკარგებიან (ორბ., 59).

ხშირ შემთხვევაში აფიქსიანი სახელი ფონეტიკურად სახეე-
ვლილია (და დამცა... უმწუედ, უნუგეშ: ორბ., 45), რაც უნდა აიხსნას
არქაიზებული სტილითა და ლექსის რიგმით.

გეოგრაფიული სახელები იწარმოება ეთ(ით) და სა-ო კონფიქ-
სით (ზოგჯერ ეთ ქვეყნის მხარეთა სახელებში გაუჩინარებულია
ან სხვაგვარადაა შეცვლილი):

მთიულ-ეთ-ის პრისტავი (ორბ., 158); ამოიყაროს ჯაერი სპარს-ეთ-ის
(ბარათ., 146); სომხ-ით-ის კედელნი თქვენგან ნერეულნი (ბარათ., 131).
შდრ; მნათი აღმოხდა აღმოსავალს (ბარათ., 109; ქარმან ჩრდილოს-
მან ყველაზე პირველ... (ბარათ., 150); ვაი საბრალოს ჩვენს სა-
ქართველ-ო-ს (ორბ., 71).

ამ აფიქსტაგან პროლუქტიულია ეთ, როგორც ეს დამახასია-
თებელია საერთოდ ძველი და თანამედროვე ქართულისათვის.

დანიშნულების სახელთა წარმოება უფრო მრავალფეროვა-
ნია (სტაგისტიკურადაც შესამჩნევია მათი სიჭარბე სხვა ჯგუფის
აფიქსებთან შედარებით). გამოყენებულია აფიქსები: სა-ჟ, სა-ო,
სა-ურ (ულ):

უცხო სა-ყურ-ე ეთამაშება... (ბარათ., 102); სა-მიწ-ო-დ სული მხლება
(ჭავჭვ., 26); სა-ამ-ურ-ს სა-დგ-ურ-ს (ბარათ., 118).

საანალიზო კონფიქსებიდან სა-ო-ს მეტი სასიცოცხლო ძალა
აქვს, ვიდრე სა-ე-ს (ამაზე მეტყველებს სტაგისტიკაც: ნ. ბარათაშ-
ვილის ნაწერებში სა-ო-ს 62 მაგალითი დადასტურდა, სა-ე კი
მხოლოდ 7-ჯერ შეგვხვდა. დაახლოებით ასეთივე შეფარდებაა
ალ. ჭავჭავაძისა და გრ. ორბელიანის ნაწარმოებებშიც).

ხარისხის სახელთა წარმოება შედარებით ერთფეროვანია. აქ
მხოლოდ უ-ეს კონფიქსიანი უფროობითის ფორმები გამოვლინდა
(ზოგი მათგანი ფონეტიკურად სახეეცვლილია):

სხივი უ-ნათლ-ეს-ი (ორბ., 18); რომელთ უ-მალლ-ეს არც ვინდა არის
(ბარათ., 95); გვხვევიან ჭირნი ფოთოლთ უ-ხშირნი (ჭავჭვ., 25).

საგულისხმოა, რომ უფროობითის სემანტიკის გასაძლიერებლად
გამოყენებულია აღწერითი წარმოებაც, რაც ძველი ქართულის-
თვისაც იყო ნიშანდობლივი:

ძველთ უძველესი არს ესე წესი (ორბ., 70); რომ მის უტკბილეს
არც თუ არის სასუფეველი (ბარათ., 122).

საანალიზო გექსტებშიც, ძველი ქართულის მსგავსად, ოდ-
ნაობითი ხარისხის არც ერთი ფორმა არ დადასტურდა. ჩანს, XIX

საუკუნის დასაწყისიდანაც ჯერ კიდევ არ მომხდარა ოდნაობითის (როგორც ხარისხის დამოუკიდებელი ფორმის) ჩართვა სიგყვა-წარმოების საერთო ქსელში.

აბსტრაქტული სახელები რომანტიკოსთა თხზულებებში თითქმის იმგვარი რაოდენობითა და თავისებურებებით წარმოჩნდა, როგორც ახასიათებს თანამედროვე ქართულს. მაწარმოებლებია ება, ობა სუფიქსები და სი-ე, სი-ო კონფიქსები:

მუნ უკვდაე-ებ-ის შარბათი ვინ სვის (ბარათ., 102); ბიჭ-ობა თქვე-ნი ქებულა (ორბ., 132); ეგზომად სწყურიათ სი-ახლ-ე (ჭავჭ., 19); სი-ცოფ-ე მომცემს სამარეს (ორბ., 34); სი-წყედიად-ე (ჭავჭ., 24); სი-გკბ-ო-ს ფიალი (ორბ., 52).

ჩვენ-მასალების მიხედვით, ობა უფრო პროდუქტიულია, ვიდრე ება (ასეთივე ვითარებაა, საზოგადოდ, თანამედროვე ქართულშიც). ასევე სი-ე ჭარბობს ება-ს. საგულისხმოა, რომ ძველ ქართულში სი-ე უფრო ხშირად გამოიყენებოდა, დღეს აქა-იქ მის ადგილს იჭერს ება და ობა, ამავე დროს შეიმჩნევა საანალიზო აფიქსთა ურთიერთმონაცვლეობაც. სათანადო მაგალითები შეიძლება დავიმოწმოთ რომანტიკოსთა თხზულებებიდანაც:

სულით მაღლობას (ორბ., 101); ცრემლთა შრაფლობა (ჭავჭ., 13); არ დაგვაწყნარებს ამაყობითა (ბარათ., 144); მთვრალობა (ჭავჭ., 16).

როგორც ირკვევა, განყენებულ სახელთა საწარმოებლად XIX სკ-ის დასაწყისის ქართულში, სამწერლობო ენაში, გარკვეულად ჯერ კიდევ ძალაშია ოდინდელი გრადიციული წესი — სი-ე კონფიქსის პროდუქტიულობა, თუმცა ება/ობა-ს გააქტიურების პროცესის დასაწყისიც შესამჩნევია.

სხვა დანარჩენი შინაარსობრივი ჯგუფის სახელთა წარმოება (აფიქსების ფუნქცია თუ მოხმარების სიხშირე) არ ავლენს რაიმე ხელშესახებ თავისებურებას და ამიგომ მათზე საგანგებოდ აღარ შევჩერდებით.

ირკვევა, რომ რომანტიკოსების თხზულებათა ენა ერთგვარი გარდამავალი საფეხურია სახელთა დერივაციის ასპექტით ძველსა და თანამედროვე ქართულს შორის (ამჯერად სწორედ ამით იყო შეპირობებული ამ საკითხის შესწავლაც).

შენიშვნა: საანალიზო გეჟსტებში გამოვლენილი ჩვენთვის საინტერესო ფორმა ან მოვლენა მითითებული და, შესაბამისად, გამოიყენებული გვაქვს თანამედროვე ქართულის მასალათა ანალიზისას (ე.ფ., 2008წ.).

სახელთა ავთენტიკური წარმოების გოპიერთი თავისებურება ილია ჭავჭავაძის პუბლიცისტიკაში

ვაკიოხულია მოხსენებად 1987 წლის 13 ოქტომბერს ქუთაისის პედაგოგიურ ინსტიტუტში ი. ჭავჭავაძის დაბადებიდან 150 წლისთავისადმი მიძღვნილ საიუბილეო-სამეცნიერო სესიაზე.

„დიდება ილიასი მით უფრო იმატებს, — წერდა ი. გოგებაშვილი, — რაც უფრო ბედმიწევნით გაიყვანოს ქართველობა ნამდვილ ილიას, შეიგნებს იმის წმინდა ქართულ ენას, მის მაღალ ამრებს, პროგრესულ იდეალებს“.

მართლაც, ჩვენს ეპოქაში კიდევ უფრო ახლობელი ხდება და მრავალფეროვნად წარმოჩნდება არა მარტო მხატვრული შემოქმედება ი. ჭავჭავაძისა, არამედ მისი ენობრივი სამყაროც. პოეტურ-პროზაული ქმნილებები თუ პუბლიცისტური წერილები გვაოცებენ არა მარტო ამრის სიღრმითა და თემატიკის მრავალმხრივობით, არამედ ენობრივი ინვენტარის (სამოსლის) სიახლითა და ორიგინალობითაც. ამის უპირველესი საფუძველი ისაა, რომ ილიას პქონდა ქართული ენის ბუნების შეცნობის უცყუარი ალღო, ქართული სიტყვის სურნელების შეგრძნების განსაკვირვებელი ძალა.

ი. ჭავჭავაძემ დიდი გემოვნებით შეარჩია, დახვეწა, ლიტერატურაში შემოიტანა და ფართო ხმარებისთვის გზა გაუკაფა მრავალ ისეთ გრამატიკულ ფორმასა თუ ლექსიკურ ერთეულს, რომლებიც დღესაც ამშვენებენ ქართული ენის საგანძურს, მისი „მარილიანი, მოსწრებული და ამრ-გონებაზე გამოჭრილი ენა“ (ი. გოგებაშვილი) სათავეს იღებდა ხალხური სასაუბრო ენიდან, ძარღვიანი ცოცხალი მეტყველებიდან.

ილია ჭავჭავაძე სათუთად ეპყრობოდა არა თუ მთლიანად ენას, არამედ ყოველ სიტყვასაც კი. ხვეწდა ფრაზას, ქართული სიტყვაკაზმული მწერლობის მდიდარი ლექსიკური ფონდიდან მოხერხებულად არჩევდა სიტყვებსა და გამოთქმებს.

ი. ჭავჭავაძის ენის პრობლემატიკა ისევე რთული და ამოუწურავია, როგორც მხატვრული შემოქმედებისა. მართალია, მასზე სპეციალური მონოგრაფია და მრავალი ცალკეული წერილი დაიწერა, მაგრამ გამოსაკვლე-შესასწავლი კიდევ ბევრია, რადგან,

როგორც ზემოთაყ აღვნიშნეთ, დიდი მწერლის ენის სათავე ხალხური მეტყველებაა, რაც, თავის მხრივ, ამოუწურავი საგანძურია ენის ისტორიისათვის.

ილია სამართლიანად თვლიდა, რომ ყოველი ენის ლექსიკური მარაგის, მისი სიგყვიერი ფონდის სიმდიდრე ენის სიძლიერის, მისი სრულყოფილების უტყუარი დასტურია. ამიგომ არის მწერლის შემოქმედების ენობრივ სფეროში აშკარად გამოკვეთილი განსაკუთრებული ღვაწლი და ზრუნვა ენის ლექსიკური მარაგის გამდიდრებისათვის. ამ თვალსაზრისით ილია დიდ მნიშვნელობას ანიჭებდა ჩვენი ენის გრამატიკულ შესაძლებლობებს (თხზვასა და სიგყვაწარმოებას), აგრეთვე, ძველ ქართულ მწერლობას, ცოცხალ მეტყველებასა და სიგყვათა სესხებას.

მწერლის ენაზე დაკვირვება საცნაურს ხდის, რომ ავგორი ხშირად მიმართავს აფიქსაციას. აქვე უნდა შევნიშნოთ, ამ ასპექტით ერთმანეთისაგან მკვეთრად განსხვავდება მხაგვრული ქმნილებებისა და პუბლიცისტური წერილების ჩვენებანი. თუ პირველში შედარებით იშვიათია თავისებური წარმოების შემთხვევები, მეორე, პირიქით, უხვად წარმოაჩენს ამგვარ ფორმებს, რადგან იგი (პუბლიცისტიკა) მოიცავს საქართველოს ისტორიის, ეკონომიკური, პოლიტიკური და კულტურული ცხოვრების, სოფლის მეურნეობის, მრეწველობის, ვაჭრობის, ხელოვნების, ესთეტიკის, პედაგოგიკის, სამართლისა და სხვა საკითხებს, რომელთა შესახებ მსჯელობისას ავგორს, ბუნებრივია, დასჭირდებოდა უამრავი სპეციფიკური ტერმინის გამოყენება ცალკეული ცნების გადმოსაცემად. ქართული ენა კი, როგორც ი. ჭავჭავაძე ამბობდა, იმხანად ღარიბი იყო ასეთი სიგყვა-გამოთქმებით, ტერმინებით.

1) საანალიზო მასალაში განსაკუთრებული მრავალფეროვნებით გვეძლევა აბსტრაქტულ სახელთა წარმოება. თუ, ჩვეულებრივ, ქართულში ება, ობა, სი-ჟ, სი-ო მაწარმოებლები არსებითისა და მედსართავეებისაგან წარმოქმნიან ახალ-ახალ სიგყვებს, ი. ჭავჭავაძე დასახელებული აფიქსებით თითქმის ყველა მეტყველების ნაწილისაგან ქმნის ახალ ლექსიკურ ერთეულს:

ყველაზე უდიდესი მონაპოვარი არის მონაობის მოსაობა ბრაზილიაში; რა მნე-ჩვეულება ხელთ ჰქონია მაშინდელობას; მართალია, ორი სამი ასრულებს, მაგრამ ეგ ორიოდობა ცხადი საბუთი არ არის; დ. ერისთავის გილაკაობა კიდეე არაფერია; უცებობის

ნახტომი აქ დიდი მოუყიდა; მაგ შეუწყნარებელმა მგონიაობამ ამ ბოლო დროს უფრო გაიღვა ფეხი.

მარტო ცალკეული სიგყეებისაგან კი არა, მსაზღვრელ-სამ-ღერულისაგანაც ხელეწიფება დიდ მწერალს ახალი ლექსიკური ერთეულის წარმოება აბსტრაქტულობის სემანტიკით:

ძალმომრეობა ჩემებობაა; ეს მცირე წყალიც არ გამოუმეგებია ჩემთვის და მიუვალღელეობა და ბატარაწყაროობა მოუგონია; ეულკაცობა, აქეთ-იქით სიარული, თათარს უფრო მეომარ კაცად ხდის; ამას ხელს უმლის დაუძინებელი მეთუშენაობა; ახლა არჩილი ჰოარაობაშია.

ახალი ქართულის მიხედვით, პროდუქტიულობით გამოირჩევა ობა და სი-ე. ი. ჭავჭავაძის ნაწერებში ნორმირებულ ფორმებთან შედარებით კიდევ უფრო დიდია ობა-ს ხვედრითი წონა.

ხალხი გენახობას მისდევს; ამბობენ, რომ გენახიანობა განვითარდესო; უკანონო შეიღს მიენიჭება მამუელობის სახელწოდება.

ამათ რიცხვში ჩაითელება ზემოდასახელებული ორიოდობა, ფილაცობა, მგონიაობა... ვარდა ამისა, მოვიერთ შემთხვევაში ობა გამოიყენება სი-ე-სა და ება-ს ნაცელადაც.

სი-ე: მიზეზის მოელენათა რთულობისა; მეგი ცარიელობა და არარაობა გნებაეთ?; ღმერთი არსობის, ღმერთი ყალბობის.

ება: ჩემის ერთგულობის გამო ბევრს შევსძულდი; ყველაფერი წუთობით სცოდნია უბედურობის მეგი; ღაერჩით ამ ქვეყნიურობაზედ მარტო ორნი.

2) ქართულში დანიშნულების სახელთა მაწარმოებელი ძირითადი კონფიქსებია სა-ე, სა-ო, სა-ურ, რომლებიც დასგურდება ჩვენს საკვლევ ტექსტებშიც: საშაქრე, საჯამაგრო, საფეხური. ძველ ქართულში პროდუქტიულობით გამოირჩეოდა სა-ე აფიქსი, ილიას ენაში კი ამ მხრივ უპირატესია სა-ო, რაც იმითაა შეპირობებული, რომ ავგორი მას სშირად იყენებს არა მხოლოდ ნორმირებულ კონსტრუქციაში, არამედ ზოგჯერ აკისრებს ურ სუფიქსის ფუნქციასაც:

ძვირფასი საარქეოლოგო და საისტორიო განძი ურეგია; საბოლიტიკო და საეკონომიო ყოფა-ცხოვრება ამით სულდგმულობს; მაშინვე საკოლონიო პოლიტიკას დაადგა; ჩემი გამოსვლა საბუდაგოგით ასპარეზზე ამით დაიწყო; სამათემატიკო და საგრამატიკო ფორმები.

ამგვარი მაგალითების დასახელება ბლომად შეიძლება, თუმცა უნდა აღინიშნოს, რომ პარალელურად მცირე რაოდენობით მაინც გვხვდება მათივე -ურ სუფიქსიანი წარმოებაც.

ეს ანბანი პოლიტიკური ეკონომიის მეცნიერებისა ვერ გაუგია; იგი გრძნობდა კავშირს ეკონომიურ მდგომარეობასა და განათლებას შორის.

სა-ო აფიქსითაა წარმოდგენილი მოგიერთი ზედსართავი სახელიც, რომელიც თანამედროვე ქართულის სიგყვაწარმოების მიხედვით თავისებურად წარმოჩნდება:

საკეთილო ამრი განახორციელეს საქმით; ეს საზარო უბედურება მაშინვე იგრძნეს; რაც შეეხება სამსოფლიო ვითარებას; რაც კაცს საუბჯობესოდ მიაჩნია.

მაგრამ ამ წესით ნაწარმოები ფორმები: სადღეისო (საგანი), საცალკეო (საქმე), სამერმისო (სამზრუნავი) და მისთანანი დამკვიდრებული და ფართოდ გავრცელებულია ენაში.

გამორიცხული არ არის ის ფაქტი, რომ ი. ჭავჭავაძის ენაში სა-ო აფიქსის ესოდენ მოჭარბებულ ხმარებას გარკვეული წილი ედოს სალიგერაგურო ქართულის განვითარების დღევანდელ ტენდენციებში, რომლის მიხედვით დანიშნულების სახელთა ყველაზე პროდუქტიულ მაწარმოებლად უკვე მოგვევლინა სა-ო.

3) ი. ჭავჭავაძემ სიგყვაწარმოებითი ფუნქციით აღჭურვა არ უარყოფითი ნაწილაკი.

არ ნაწილაკი ერთვის საწყისს ან მიმღეობას და ნათქვამს უფრო მეტ გამომსახველობითს ძალას ანიჭებს. ამგვარი ფორმები დამახასიათებელია როგორც პუბლიცისტიკის, ისე მხატვრული შემოქმედების ენისათვის:

სხვას უკიფინებს კრიტიკის არხმარებას; არგაკეთება საქმისა მაშინ არის, როცა საქმე ჩერდება; ღონისაგან არდაცლა ხომ ბედნიერებაა; სემინარიაში ისე ასწავლიან, რომ არსწავლება სჯობიან; არ დაეფიცებათ ამ სამარული ჩვეულების არქონა; მისი დაღლილი და არუჯონო თვალები საესენი იყენენ სიმტკიცითა.

4) უფროობითი ხარისხის სახელთა მაწარმოებლად ქართულში გამოყენებულია უ-ეს კონფიქსი (უმაღლესი). ამგვარი წარმოება ძირითადია ი. ჭავჭავაძის ენაშიც, მაგრამ აქა-იქ უუმაღლესი გიპის ფორმებიც გვევლინება:

ეს უნდა წარმოვსთქვათ უუძალესი მთავრობის წინაშე; ნეთუ მთავრობის უუწმინდეს მოვალეობას არ შეადგენს მგრუნეილობა; უუშეცნიერეს ანთროპოლოგებსაც მიაჩნიათ.

სპეციალურ ლიტერატურაში საანალიზო წარმოება ხელოვნურადაა მიჩნეული. მას უწოდებენ გაძლიერებითს, ინტენსიურს (ა. შანიძე).

უუძალესი გიჟის ფორმები პირველად იჩენს თავს საბაზს „სიტყვის კონაში“ და იქვეა განმარტებაც: უუპატიოსნესი — უფროსად პატიოსანი. ასეთ წარმოებას ანგონ კათალიკოსი და სხვა ძველი გრამატიკოსები მიიჩნევდნენ ზედსართაეი სახელის აღმატებითი ხარისხის გამომხატველად. აღნიშნული ფორმები ვერ დავადასტურეთ რომანტიკოსების ენასა და ი. ჭავჭავაძის მხატვრულ შემოქმედებაში. თანამედროვე ქართული მწერლობა კი, განსაკუთრებით პოეზია, უხეად წარმოაჩენს ამგვარ ნიმუშებს. ამის საუკეთესო დასტურია ვალაკიონის, ა. კალანდაძის, მ. ლებანიძისა და სხვათა შემოქმედება. აშკარაა, რომ დღეს უუძალესი გიჟის წარმოება ხელშესახები ენობრივი ფაქტია და მისი ესოდენი მოჭარბების საფუძველი ამგვარ სიტყვათა ძლიერ ექსპრესიულობაში უნდა ვეძიოთ.

თანამედროვე ქართულში საანალიზო გიჟის ფორმათა ხელახალი გაცოცხლება-გაფართოება ი. ჭავჭავაძის ენასთან ჩანს დაკავშირებული. ძველი ქართული კლასიკური მწერლობის გრადიციებზე აღზრდილმა მწერალმა, რომელსაც გამუდმებული პოლემიკა ჰქონდა ერის საჭირბოროტო საკითხებზე, პუბლიცისტურ ნაწერებშიც სწორედ ამ მიზნით გამოიყენა მეტი გამომსახველობითი ძალის მქონე ფორმები.

ამრიგად, ამ რამდენიმე თავისებური წარმოების წარმოჩენითაც საცნაური ხდება, რომ ი. ჭავჭავაძე ქართული ენის მორფოლოგიურ საშუალებებს მაქსიმალურად იყენებდა ენის ლექსიკური შედგენილობის გასამდიდრებლად. მისი შემოქმედებითი მუშაობა ამ სფეროში მნიშვნელოვანია არა მარტო ქართული ენის ისგორიის, არამედ თანამედროვე სალიტერატურო ქართულის ნორმალიზაციის თვალსაზრისითაც.

შ ი ნ ა ა რ ს ი

ავტორის წინათქმა	3
შესავალი	5
სიტყვაწარმოება (სახელთა დერიფაცია) თანამედროვე ქართული პოეზიის მიხედვით.	7
სიტყვაწარმოება (სახელთა დერიფაცია) თანამედროვე ქართულ პროზაში	37
სიტყვაწარმოება (სახელთა დერიფაცია) თანამედროვე ქართული სამეცნიერო ლიტერატურისა და პრესის ენის მიხედვით.	61
ხარისხის ფორმათა წარმოება თანამედროვე სალიტერატურო ქართულსა და დიალექტებში.	85
1. ხარისხის ფორმათა შესწავლის ისტორია	85
2. ოდნაობითის სემანტიკის გამოხატვის საშუალებანი თანამედროვე ქართულში.	100
3. უუდიდესი ტიპის სახელთა ისტორიისათვის ქართულში.	107
4. ნიშან-თვისების შხარდი სემანტიკის გამოხატვის საშუალებანი თანამედროვე ქართულში და აღმატებითი ხარისხის საკითხი.	115
მქონეობის (ყოლა-ქონების) სახელთა წარმოება და აფიქსთა ფუნქციები თანამედროვე ქართულში. . . .	127
მოსაქმეობის სახელთა წარმოების ზოგადი თავისებურებანი	

თანამედროვე სალიტერატურო ქართულსა და დიალექტებში...	145
მე-ე კონფიქსის ფუნქციური დატვირთვა და გავრცელებულობა თანამედროვე სალიტერატურო ქართულსა და დიალექტებში.....	149
აღერსობით-კნინობითი სახელები თანამედროვე ქართულში...	52
1. აღერსობით-კნინობითი სახელების შესწავლის ისტორიისათვის.....	152
2. აღერსობით-კნინობითი სახელების წარმოება თანამედროვე სამწერლობო ენასა და დიალექტებში.....	158
3. აღერსობით-კნინობით სახელთა სადერივაციო აფიქსების ფუნქციები.....	164
სიტყვაწარმოების ერთი ტენდენცია თანამედროვე ქართულში.....	189
დ ა ნ ა რ თ ი	
სიტყვაწარმოება (სახელთა დერივაცია) ქართული რომანტიკოსების მიხედვით.....	197
სახელთა აფიქსური წარმოების ზოგიერთი თავისებურება ილია ჭავჭავაძის პუბლიცისტიკაში.....	201